

ISSN 2227-2844

ВІСНИК

**ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

№ 7 (296) ЖОВТЕНЬ

2015

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

№ 7 (296) жовтень 2015

Частина I

За матеріалами

*Всеукраїнської науково-практичної конференції
«Національно-патріотичне виховання дітей і молоді
в контексті ствердження суб'єктності української держави»*

Засновано в лютому 1997 року (27)

Свідоцтво про реєстрацію:

серія КВ № 14441-3412ПР,

видане Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.

Збірник наукових праць внесено до переліку

наукових фахових видань України

(педагогічні науки)

Наказ Міністерства освіти і науки України № 793 від 04.07.2014 р.

Журнал включено до переліку видань реферативної бази даних

«Україніка наукова» (угода про інформаційну співпрацю

№ 30-05 від 30.03.2005 р.)

Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

(протокол № 3 від 30 жовтня 2015 року)

Виходить двічі на місяць

Засновник і видавець –
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор – доктор педагогічних наук, професор **Курило В. С.**

Заступник головного редактора –

доктор педагогічних наук, професор **Савченко С. В.**

Випускаючі редактори –

доктор історичних наук, професор **Михальський І. С.,**

доктор медичних наук, професор **Виноградов О. А.,**

доктор біологічних наук, професор **Іванюра І. О.,**

доктор філологічних наук, професор **Галич О. А.,**

доктор філологічних наук, професор **Глуховцева К. Д.,**

кандидат філологічних наук, професор **Пінчук Т. С.,**

доктор філологічних наук, професор **Дмитренко В. І.,**

доктор педагогічних наук, професор **Харченко С. Я.**

Редакційна колегія серії „Педагогічні науки”:

доктор педагогічних наук, професор **Ваховський Л. Ц.,**

доктор педагогічних наук, професор **Гавриш Н. В.,**

доктор педагогічних наук, професор **Докучаєва В. В.,**

доктор педагогічних наук, професор **Лобода С. М.,**

доктор педагогічних наук, професор **Караман О. Л.,**

доктор педагогічних наук, професор **Сташевська І. О.,**

доктор педагогічних наук, професор **Хриков Є. М.,**

доктор педагогічних наук, професор **Чернуха Н. М.**

Редакційні вимоги

до технічного оформлення статей

Редколегія «Вісника» приймає статті обсягом 4 – 5 сторінок через 1 інтервал, повністю підготовлених до друку. Статті подаються надрукованими на папері в одному примірнику з додатком диска. Набір тексту здійснюється у форматі Microsoft Word (*.doc, *.rtf) шрифтом № 12 (Times New Roman) на папері формату А-4; усі поля (верхнє, нижнє, правє й лівє) — 3,8 см ; верхній колонтитул — 1,25 см , нижній — 3,2 см .

У верхньому колонтитулі зазначається: Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № ** (***), 2012.

Статті у «Віснику» повинні бути розміщені за рубриками.

Інформація про УДК розташовується у верхньому лівому кутку без відступів (шрифт нежирний). Ініціали і прізвище автора вказуються в лівому верхньому кутку (через рядок від УДК) з відступом 1,5 см (відступ першого рядка), шрифт жирний. Назва статті друкується через рядок великими літерами (шрифт жирний).

Зміст статті викладається за планом: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Усі перелічені елементи повинні бути стилістично представлені в тексті, але графічно виділяти їх не треба.

Посилання на цитовані джерела подаються в квадратних дужках після цитати. Перша цифра — номер джерела в списку літератури, який додається до статті, друга — номер сторінки, наприклад: [1, с. 21] або [1, с. 21; 2, с. 13 – 14]. Бібліографія і при необхідності примітки подаються в кінці статті після слова «Список використаної літератури» або після слів «Список використаної літератури і примітки» (без двокрапки) у порядку цитування й оформляються відповідно до загальноприйнятих бібліографічних вимог. Бібліографічні джерела подаються підряд, без відокремлення абзацем; ім'я автора праці (або перше слово її назви) виділяється жирним шрифтом.

Статтю закінчують 3 анотації обсягом 15 рядків (українською, російською) та 22 рядки (англійською) мовами із зазначенням прізвища, ім'я та по-батькові автора, назви статті та ключовими словами (3 – 5 термінів).

Стаття повинна супроводжуватися рецензією провідного фахівця (доктора, професора).

На окремому аркуші подається довідка про автора: (прізвище, ім'я, по батькові; місце роботи, посада, звання, учений ступінь; адреса навчального закладу, кафедри; домашня адреса; номери телефонів (службовий, домашній, мобільний).

© ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015

ЗМІСТ

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ УКРАЇНИ І БОРОТЬБА ЗА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

1.	Акименко О. О., Данілов О. М. Національна ідея України: соціально-психологічний аспект.....	6
2.	Аніщенко А. П., Яріко М. О. Соціокультурний потенціал меморіального туризму в Україні в контексті процесу переосмислення історичної пам'яті.....	15
3.	Осьодло В. І., Будагьянц Л. М. Динаміка культурно-ідентифікаційних процесів і боротьба за національну ідентичність українських громадян.....	24
4.	Стрюк М. І. Модель мобільності в європейському інформаційному суспільстві.....	35

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНОГО Й ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

5.	Буценко А. В. Особливості розвитку фізичного виховання учнівської молоді на півдні України в кінці XIX століття.....	46
6.	Павленко І. Г. Громадянське виховання: історико-педагогічний аспект.....	53
7.	Сеник А. М. Державницьке виховання учнівської молоді на основі національно-патріотичних поглядів Б. Лепкого.....	61

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ

8.	Артюшенко В. Л., Демченко П. Є., Осіпов І. В. Теорія та практика національно-патріотичного виховання в навчальних закладах.....	66
9.	Архіпов В. І. Національно-патріотичне виховання молоді як складова демократичної етнополітики сучасної української держави.....	71
10.	Безбородих С. М. Конкурентоспроможний педагог – носій патріотичних цінностей.....	77
11.	Бутенко Л. Л. Регіональний підхід у дослідженні проблем виховання.....	84

12.	Гуренко О. І. Полікультурність і полікультурна освіта в Україні як філософська та соціально-педагогічна проблема.....	93
13.	Девіняк О. Т. Патріотичність крізь призму поведінкової економіки.....	105
14.	Денисенко А. А. Патріотизм та патріотичне виховання особистості: історичний аспект.....	113
15.	Докучаєва В. В. Ціннісні аспекти проектування інноваційних педагогічних систем.....	119
16.	Ігнатович О. Г. Сучасний дискурс патріотичного виховання: традиції та інновації.....	127
17.	Литвинова Н. А. Українська народна педагогіка та сучасне патріотичне виховання.....	135
18.	Мурсамітова І. А., Гарбузюк Т. В. Деякі аспекти основ сучасного національно-патріотичного виховання.....	142
19.	Роман С. В. Побудова інноваційної педагогічної системи навчання хімії для реалізації стратегії морально-етичного виховання учнівської молоді України на засадах еколого-гуманістичних цінностей.....	148
20.	Сєваст'янова О. А. Проблеми виховання студентської молоді в сучасних соціокультурних умовах.....	158
21.	Хміляр О. Ф. Символ – регулятор поведінки та модель дії особистості.....	166

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ В РІЗНИХ ІНСТИТУТАХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

22.	Дорогавцева О. Г. До проблеми професійних ризиків у соціальній роботі та волонтерській практиці.....	175
23.	Єрємін Л. Є. Національно-патріотичне виховання в умовах інтернатного закладу: стан, проблеми, перспективи.....	181
24.	Іванчикова С. М. Позааудиторна робота як форма виховання культури здоров'я студентської молоді в кризових умовах сучасного суспільства.....	189
25.	Ігнатенко К. В. Підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з прийомними сім'ями.....	196
26.	Ігнатуша А. Л. Національно-патріотичне виховання майбутніх вчителів.....	206
27.	Ілішова О. М. Формування культури міжетнічних стосунків гуртківців позашкільних навчальних закладів засобами національно-патріотичного виховання.....	212

28.	Караман О. Л. Національно-патріотичне виховання дітей і молоді в різних інститутах соціалізації.....	219
29.	Краснова Н. П. Соціально-педагогічна робота з національно-патріотичного виховання в загальноосвітній школі.....	234
30.	Мальцева О. І. Патріотичне виховання учнів в умовах масової загальноосвітньої школи.....	241
31.	Сьомкіна І. С. Особливості налагодження соціальної взаємодії в сім'ї, що опинилася у складних життєвих обставинах.....	248
32.	Тарарива Л. Ю. Шляхи національно-патріотичного виховання молоді в умовах сучасного медіапростору.....	255

ЗАСОБИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

33.	Гречишкіна І. А. Національне виховання дошкільників засобами української народної іграшки.....	262
34.	Саприкіна О. В. Національно-патріотичне виховання дошкільників засобами українського декоративного мистецтва.....	268
35.	Соколенко О. І. Особливості занять ритмічною гімнастикою у процесі виховання дітей дошкільного віку з порушенням слуху.....	275
36.	Хомич О. О. Формування основ патріотизму у дітей дошкільного віку засобами масової інформації.....	282
37.	Цалапова О. М. Формування патріотизму в молодших школярів засобом народної казки.....	288
	Відомості про авторів.....	299

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ УКРАЇНИ І БОРОТЬБА ЗА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 351.858(477)

О. О. Акименко, О. М. Данілов

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Проблему вибору стратегії розвитку держави завжди пов'язують з національною ідеєю. Особливо в умовах ідеологічного вакууму, який спостерігається в державі Україна в останні 25 років і який є однією з причин того, що відбувається в державі зараз.

Як відзначають такі дослідники, як Ю. Романенко, А. Ротовський, Д. Богуш та інші по суті питання з моменту отримання незалежності державою Україна не було запропоновано жодної національної ідеї.

За даний період обігрувалися, як зазначає Ю. Романенко, деякі ідеї, як, наприклад, ідея «соборності», запропонована за часів Л. Кучми, яка розвивалася галицькими інтелектуалами, або ідея «євроінтеграції», яка була запозичена у Східної Європи та розігрується в державі Україна і в теперішній час. Це симулякри, які пропонуються правлячою елітою у виборчих програмах існуючих партій і рухів, і в суті є пропагандистськими гаслами («Україна для українців») без серйозного їх осмислення і опрацювання, без належного розуміння їх суті, ролі, змісту і тим більше без бажання розробляти стратегію і тактику розвитку держави [1].

Існуючий вакуум пояснюється ще й тим, що питання національної ідеї досить складне і передбачає якісно інше осмислення даного поняття і того, що відбувається в державі.

Ми поділяємо думку більшості про те, що наявність національної ідеї є однією з найважливіших умов для успішного розвитку держави, а її відсутність, як одну із найнебезпечніших загроз в державі.

Багатонаціональність, багатокультурність держави та її територій, різне ставлення до її минулого, зміна етнографії України – це все є неповним переліком тих чинників, які ставлять державу Україна і людей, що мешкають на її території, в певні обставини, за яких вирішення питання національної ідеї можливе лише в умовах прийняття та освоєння іншої складності життя, більш глибокого його осмислення і організації.

Питання національної ідеї стало актуальним у зв'язку з набуттям державою Україна незалежності і становленням її державності. Будь-якої сталої точки зору, стрункої концепції та системних досліджень з даного питання немає. Найчастіше дослідники виділяють окремі якості, властивості або аспекти, які повинні відображатися в національній ідеї.

Діапазон характеристик національної ідеї є досить широким, проте соціально-психологічний аспект залишається невиділеним.

Як відзначає В. Колесніченко, національна ідея об'єднує і впливає на цілісність і єдність держави, вона повинна спиратися на історію і традиції, враховуючи сучасні тенденції розвитку українського суспільства. Він вважає, що дане поняття багатоаспектне і виділяє три основні моменти, які повинні бути присутніми в національній ідеї. Визначальним у національній ідеї має бути майбутнє, тому що з його точки зору, національна ідея «є стратегічним баченням розвитку держави на перспективу». Другим аспектом в ній має бути людина, її інтереси, дотримання її прав і свобод. Третій елемент – практичний і має відношення до економічного і соціального добробуту громадян [2].

М. Маринович звертає увагу на досвід і духовні джерела держави і вважає, що національна ідея, як місія держави, лежить в духовній площині, в тому духовному потенціалі, яким володіють території і народи, що на ній мешкають, який, щоправда, на сьогоднішній день залишається неосвоєним. Він вважає, що для України важливо подолати існуючі внутрішні протиріччя і прийти до прийняття та реалізації єдності різноманіття і в цьому, з його точки зору, полягає місія України.

Д. Богуш, пов'язує національну ідею з сакральним змістом, який не просто об'єднує всіх мешканців на певній території, а й надає сенс їх існуванню, дає ірраціональне відчуття гордості за свою країну і прагнення усвідомити і освоїти ту гідність, що подарована кожному життям.

Національну ідею, як інтегратор нації, пропонує розглядати А. Ротовський. Він вважає, що саме вона здатна об'єднати різні народи, що проживають на певних територіях, і здатна призвести до формування громадянської ідентичності, тобто коли бути громадянином України стане приємно всім етносам, які проживають на її території, і синергія від такої спільності буде вигідна всім [1].

Як внутрішній сенс існування, стрижневу ідею держави, яка визначає особливості організації життя спільноти, розглядає національну ідею А. Крисенко.

На ірраціональний аспект національної ідеї звертає увагу А. Майборода. Він вважає, що «національна ідея виникає та існує у невидимій формі, у вигляді комплексу уявлень, почуттів, мрій, якими охоплена критична більшість населення країни, які становлять основу національного взаєморозуміння і солідарності». Цей автор вважає, що інтуїтивне відчуття національної ідеї важливіше за її раціональне осмислення і має являти собою тріаду з національного історичного «міфу», уявлень про національні інтереси та національного ідеалу, тобто уявлень про найбільш бажаний і перспективний напрямок розвитку, про бажану систему духовних і моральних цінностей, про суспільний лад. Усі виділені ним компоненти тріади взаємопов'язані і взаємозалежні. Він вважає, що національна ідея – це одночасне самоусвідомлення свого минулого, сучасного і майбутнього [1, page72-1216.html].

У філософії національна ідея – це систематизоване узагальнення національної самосвідомості, яке визначає сенс існування народу, етносу чи нації. Вона може виражатися за допомогою художніх творів або різних філософських текстів та покликана дати відповідь на ряд питань, які характеризують народ, історичну місію і сенс його існування, часто має релігійний аспект [3].

Як орієнтир руху, мету, до якої необхідно йти і за яку потрібно боротися, національну ідею визначає Т. Хорунжа. З її точки зору, рух – це не прорив, а еволюційна «хода», яка визначає майбутнє. Основу національної ідеї даний автор пов'язує з вихованням загальної національної пам'яті, яка лежить в основі спільності українського народу, розумінні ним своєї гідності, що дозволить не тільки усвідомити спільність, але й прийняти особисту відповідальність за власне сьогодення і майбутнє.

Як відзначає Т. Хорунжа, національна ідея – це, по суті, договір між громадянами і державою про взаємні зобов'язання і гарантії, про принципи побудови особистого й суспільного, про те, як буде виконуватися і передаватися у спадок ця домовленість. Вона вважає, що ідеєю, здатною об'єднати народ на сьогодні, є «любов до рідного попелища» і, на її думку, вона повинна бути простою і зрозумілою для більшості [1, page72-1219.html].

Аналіз точок зору з питання національної ідеї держави Україна показав, що її однозначного розуміння немає.

Більшість авторів вважають наявність національної ідеї найважливішою ознакою держави, яка мобілізує націю і дає їй сенс до існування (А. Майборода, А. Крисенко, Д. Богуш, М. Маринovich, В. Колесніченко, Т. Хорунжа та інші).

Інші ж вважають, що в демократичному, плюралістичному суспільстві ніякої національної ідеї бути не може і що національна ідея характерна тільки для авторитарних суспільств (О. Вишняк, Є. Стяжкіна).

Під час опису національної ідеї кожен автор виділяє ті властивості, особливості або своєрідність, які, з його точки зору, є визначальними, проте саму ідею не називає. Національну ідею розглядають як якийсь внутрішній сенс, стрижневу ідею держави, що визначає особливості організації життя співтовариства (А. Крисенко), як місію держави (його функцію), що лежить в духовній площині (М. Маринovich), як сакральний сенс, що надає смисл існуванню держави (Д. Богуш), як інтегратор нації, що здатен об'єднати різні народи, що мешкають на певних територіях і привести до формування громадянської ідентичності (А. Ротовський), як якийсь комплекс уявлень, почуттів, мрій (А. Майборода), як розуміння спільної мрії та спільного бачення майбутнього (О. Палій), як мету, орієнтир руху (Т. Хорунжа), як національний інтерес (О. Вишняк).

По відношенню до змісту національної ідеї більшість авторів схиляється до того, що це багатоаспектне явище, яке існує на перетині різних систем координат, проте кожен автор виділяє свої власні структурні компоненти.

Ми звертаємо увагу на те, що при обговоренні цього питання відсутнє розуміння життя як системи і впливаюче з цього системне розуміння ролі, значення, особливостей національної ідеї держави.

У даному випадку життя розуміється як цілісний космічний процес, де все взаємопов'язано і взаємозумовлене, де людина і спільнота розглядаються як окремі ланки більш складної реальності.

Ми називаємо її психічної реальністю, тому що ця реальність має психічну природу особливої якості і грає сутнісну роль у життєдіяльності кожної людини і всього співтовариства. Це складне, системно та структурно організоване інформаційно-енергетичне поле Землі, що має різні форми свого прояву [4].

Вона пов'язана з проявом несвідомого в людині і об'єктивується через ідеї, почуття, звичаї і т. д. Змістовні характеристики цієї реальності пов'язані з проявом моральних сил, які можуть проявлятися на емоційному, когнітивному і поведінковому рівнях і є причиною подібності індивідів одного народу.

Психічна реальність пов'язана зі світом ідей, саме вона визначає інновації та логіку перспектив розвитку суспільства. Наповнена конкретним змістом, вона пов'язує до купи минуле, сьогодення і майбутнє і виступає домінантою сил, законів, принципів і закономірностей. Психічна реальність проявляється багатогранно і існує як рушійна сила, як ідеал, мета, завдання для розвитку спільнот [4].

Об'єктивується її вплив за допомогою людей, через освоєну ними духовність, яка дозволяє «зчитувати» існуючі інформаційні потоки, їх змістовні характеристики і об'єктивувати їх у прийнятих словесних формах і відтворюваному способі життя [6].

Саме духовність дозволяє оволодіти особливою інформацією і побачити істинно значущі причини того, що відбувається, знайти прийнятні для ситуації засоби і способи її зміни, на якісно іншому рівні розуміти і пояснювати Життя і Світ, перспективи їх руху. Вона допомагає усвідомити справжні потреби суспільства і побачити його приховані можливості, розширити межі сьогодення, дозволяє на якісно іншому рівні зрозуміти і пояснити життя, показати шляхи і засоби його проходження в сьогоденні. Як особлива характеристика особистості і спільноти, їх функціональний інструмент і механізм, духовність визначає форму взаємодії із Світом (внутрішнім і зовнішнім) і дозволяє усвідомити глибину і множинність інформаційних смислів буття, визначає змістовні характеристики свідомості і поведінки людини і організації життя спільноти. Вона визначає, як жити і виступає найважливішим інструментом, умовою і механізмом моральності людини і спільноти, рівня її стійкості і успішності в житті [5].

Моральність, як міра божественного і сакрального, змістовного і глибинно-сутнісного потенціалу, освоєного людиною і суспільством, визначає змістовні характеристики (напрям, межі і глибину) доступних для взаємодії інформаційних полів психічної реальності і впливаючий з

цього алгоритм організованого життя. Це стратегічна мета (вісь) життя, як людини, так і суспільства, що організує доступні для людини і суспільства інформаційні поля психічної реальності. Саме вона визначає напрямок руху суспільства і людини до сутнісного і глибинного, божественного, сакрального і витонченого, до прийняття і освоєння множинності та існуючої складності, як людини, так і суспільства [6].

Моральність завжди пов'язана зі сформованими внутрішніми механізмами зовнішньої поведінки і на рівні держави проявляється в обраній національній ідеї, яка визначає особливості взаємодії з інформаційними полями психічної реальності і є віссю, навколо якої відбувається самоорганізація полів певного простору. В результаті, виділені інформаційні поля стають більш доступними для індивідуальної психіки усередненої людини в державі і для громадської думки.

Крім національної ідеї, яка визначає стратегічну вісь організації інформаційних полів психічної реальності, інформаційну ємність держави визначають і виділені під дану мету тактичні завдання. Вони дозволяють реалізовувати стратегічну мету і визначають поле (широту і глибину) психічної реальності, що є пріоритетною для держави, і що визначає коридор життя для усередненої людини в державі. Прийнята картина світу визначає діапазон доступного інформаційного поля для всіх, хто їй слідуює, і якщо це відбувається в рамках держави, то визначає змістовні характеристики рівнів психічної реальності, що взаємодіють з жителями держави.

Чим більше прийнята картина світу і сформована на її основі національна ідея відповідають природній, зовні існуючій в навколишньому просторі картині світу, тим краще відбувається взаємодія, як людини, так і суспільства, з існуючими інформаційними полями. Вузкість картини світу людини і прийнятої національної ідеї суспільства створюють «психологічну проблему» або просто «блок», що перешкоджає гармонійній взаємодії з існуючими інформаційними потоками психічної реальності. На рівні людини це проявляється як внутрішньоособистісний конфлікт або психологічні проблеми в його житті, на рівні суспільства – призводить до зростання катастроф та різного роду потрясінь [3].

Скепсис, який присутній в суспільстві з приводу ідеології, національної ідеї пов'язаний з наявністю того невігластва, яке накопичилося в суспільстві за весь попередній період, з відсутністю розуміння суті психічної реальності та її ролі в житті як людини, так і організованих спільнот.

Освоєна міра складності людини і існуючої спільноти, обрана національна ідея, визначають доступні для людини та спільноти рівні психічної реальності, доступний потенціал сакрального, сутнісного, глибинного, що має відношення до певних територій і її мешканців.

Чим вужче, примітивніше прийнята картина світу і обрана на її основі національна ідея, тим меншою мірою дане співтовариство здатне вийти на усвідомлення та реалізацію того призначення, яке покладено на території його проживання. У такому випадку співтовариство позбавляє себе

можливості освоєння того потенціалу, який території його проживання зберігають в резонансних полях існуючої психічної реальності.

Складність і багатоаспектність національної ідеї, її здатність інтегрувати у своєму змісті, як ірраціональні аспекти життя, так і соціально прийнятні дозволяє їй виступати сполучною ланкою, що забезпечує співтовариствам можливість «виходити» на свої сакральні корені і через свій ірраціональний аспект здійснювати регулюючий вплив на життя. Тому вона виступає в якості функціональної системи для спільнот і держав, яка визначає діапазон доступних інформаційних полів психічної реальності для їх громадян.

Розуміння життя як системи значно розсовує рамки тієї реальності, в якій перебуває людина і спільнота.

Даний підхід дозволяє інтегрувати минуле, сьогодення і майбутнє як взаємообумовлені елементи життя і зрозуміти, що в різноманітті можна знайти нові можливості. Тільки в цьому ракурсі національна ідея може претендувати на глибину, повноту і успішність. Визначальним в національній ідеї повинне бути добротне і мудре, чисте і успішне життя; самоідентична, стійка і прогресивна держава.

Неоднозначність в розумінні минулого і складність існуючої реальності, висувають особливі вимоги до формулювання національної ідеї держави, яка змогла б примирити різноманіття минулого до умов сьогодення і завдань майбутнього.

Ми поділяємо точку зору А. Ротовського, В. Колесніченко та інших авторів стосовно того, що національна ідея має спиратися на історію і традиції і враховувати сучасні тенденції розвитку суспільства. Вона не привноситься ззовні, а підтверджується історією певних територій і природним способом виникає з існуючого історичного досвіду і вже існує як практика.

Якщо проаналізувати ідеї, які існували в українському етносі, то вони завжди були пов'язані з прагненням народів, що мешкали на території України до незалежності, пріоритету особистості та поваги до неї, прагненням стверджувати права людини і право на власну точку зору, прагненням бути самими собою.

Виділені особливості, з позиції Життя як Системи, говорять про те, що в сакральних коренях народів, які проживають на даній території, вже існує досвід «внутрішніх механізмів зовнішньої поведінки». Досвід іншого рівня освоєного ними потенціалу, досвід Душі, що прокинулася і здатна глибоко розуміти події, брати на себе відповідальність за себе і своє життя і вміти його створювати. Однак, існуючий рівень освоєння внутрішнього потенціалу особистості, її психіки і свідомості, освоєння територій проживання, прийнята картина світу і впливаюча з цього сукупна громадська думка і відтворений спосіб життя виступають стримуючими, деструктивними факторами для зв'язку, усвідомлення і реалізації сакральних потенціалів територій і глибинної своєрідності людей, що проживають на них.

Потрясіння, які проходить держава Україна, говорять про тривалі системні порушення, існуючі на її території і необхідність змінити дану ситуацію.

З нашої точки зору, найважливішим завданням для України і всіх її мешканців є усвідомлення того, що всі спроби приєднатися до когось або чогось завжди закінчувались сумно і, напевно, прийшов час усвідомити, що прагнення до когось «приєднатися» є завжди необачним. Вже настав час усвідомити той потенціал, який містять території держави України та її народи, і навчитися бути самими собою. Прийти до самих себе, повернутися до своїх витоків, позбавитися комплексів неповноцінності, усвідомити ті духовні основи, той потенціал культури, який містять території держави і її народи. Усвідомити, що не потрібно кудись бігати, а треба створювати своє добротне життя тут, згадуючи і освоюючи свою моральність, свою духовність і з її допомогою сакральні корені, ту мудрість, якою наповнені дані простори життя.

Національна ідея – це завжди глобальне, глибинне і сакральне в державі, вона визначає можливий потенціал, як народу, так і держави на найближчий час, своєрідність можливого майбутнього.

Враховуючи вищезазначене, ми вважаємо, що **національною ідеєю держави має бути МОРАЛЬНО-ЕТИЧНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ**. Історик В. Ключевський звернув увагу на те, що моральне відродження уможливить також відродження економічне і політичне. Фортеця держави є міцною тільки тоді, коли тримається на силі моральній.

Національна ідея – це функціональна система співтовариств, що дозволяє здійснювати зв'язок з сакральними силами територій і минулих часів, з психічною реальністю у всьому її різноманітті. Саме вона визначає стійкість і успішність всієї системи (так як інтегрує в собі ірраціональні аспекти життя і соціально прийняті). Підтримується вона прийнятою картиною світу та організованою на її основі системою життя. Будучи інструментом зв'язку співтовариства з психічною реальністю, проявляється як засіб, мета, умова.

Як мета, вона організовує особливості функціонування індивідуальної психіки і сукупної суспільної думки, ієрархічно структуруючи їх і організуючи («розгортаючи») в обраному напрямку.

Як засіб, вона виступає фактом зв'язку людини і організованих спільнот з існуючими інформаційними полями навколишнього всесвіту (психічною реальністю), забезпечує усвідомлення потенціалу територій та їх мешканців і можливості його реалізації.

Як умова, через факт усвідомлення і прийняття вона дозволяє перебудувати для освоєння спільнотою існуючі інформаційні поля психічної реальності на рівні функціональної системи.

Від обраної національної ідеї залежить зв'язок народу зі своїми сакральними, сутнісними коріннями, зв'язок з його витонченою мудрістю, своєрідністю і силою. Саме цей зв'язок забезпечує внутрішню

стійкість народу і зводить нанівець будь-які моральні та фізичні впливи зовнішніх чинників.

В інформаційному плані національна ідея визначає інформаційну ємність держави; **у функціональному плані** – систему, що організує поля психічної реальності територій, на яких вона прийнята, і зв'язок спільноти з сакральними силами, ірраціональними планами буття даних територій; **у змістовному плані** – виступає об'єднуючим фактором держави, його внутрішнім змістом, визначаючим особливості організації її життя. Будучи внутрішньою, мобілізуючою силою держави, вона визначає її стійкість і суверенітет, стратегію і тактику розвитку. Вона визначає основи життя, розвитку і стратегії майбутнього, це стрижень, який визначає життя і все, що відбувається в ньому; **у духовному плані** – вектор, який визначає напрямок руху співтовариства в алгоритмі життя – до божественного або руйнівного.

Список використаної літератури

1. Национальная идея: от украинской мечты к новой парадигме развития. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page72.html> **2. Национальная** идея Украины. Вызовы XXI века. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.from-ua.com/articles/195756-nacionalnaya-ideya-ukraini-vizovi-xxi-veka.html> **3. Национальная** идея. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> **4. Акименко О. А.** Психическая реальность и некоторые формы ее проявления. Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології ; [ред. рада: М. М. Слюсаревский (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін]. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 26 (29). – С. 3 – 11. **5. Акименко О. А.** «Духовность – связующий инструмент человека с психической реальностью». Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Харківська школа психології: спадщина і сучасна наука» (19-20 жовтня 2012 року). – Харків : ХНПУ, 2012. – С. 7 – 8. **6. Акименко О. А.** «Социально-психологические особенности взаимодействия с информационными полями». – Зб. «Психологічні перспективи» Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – Проблеми кіберагресії. – К., 2012. – Т. 2. – С. 39 – 50.

Акименко О. О., Данілов О. М. Національна ідея України: соціально-психологічний аспект

У статті розкриваються особливості поняття «національна ідея України». Проаналізовано думки дослідників з даного питання і запропоновано авторську концепцію розуміння національної ідеї держави з позиції Життя як системи. Запропоновано системне розуміння ролі, значення, особливостей національної ідеї держави. Національна ідея розглядається як функціональна система співтовариств, яка дозволяє здійснювати зв'язок з сакральними силами територій і минулих часів, з

психічною реальністю у всьому її різноманітті. Розкрито особливості національної ідеї як інструменту, засобу, цілі та умови. Розкрито роль психічної реальності, духовності та моральності у визначенні національної ідеї держави. Розкрито особливість національної ідеї в інформаційному, функціональному, змістовному і духовному аспектах.

Ключові слова: національна ідея держави, життя як система, духовність, моральність, психічна реальність.

Акименко О. А., Данилов А. М. Национальная идея Украины: социально-психологический аспект

В статье раскрываются особенности понятия «национальная идея Украины». Проанализированы мнения исследователей по данному вопросу и предложена авторская концепция понимания национальной идеи государства с позиции Жизни как системы. Предложено системное понимание роли, значения, особенностей национальной идеи государства. Национальная идея рассматривается как функциональная система сообществ, позволяющая осуществлять связь с сакральными силами территорий и прошлых времен, с психической реальностью во всем ее многообразии. Раскрыты особенности национальной идеи как инструмента, средства, цели и условия. Раскрыта роль психической реальности, духовности и нравственности в определении национальной идеи государства. Раскрыта особенность национальной идеи в информационном, функциональном, содержательном и духовном аспектах.

Ключевые слова: национальная идея государства, жизнь как система, духовность, нравственность, психическая реальность.

Akimenko O. A., Danilov A. M. Ukrainian National Idea, Social and Psychological Aspect

The article describes the features of the concept of «Ukrainian national idea». The researchers' opinions on the issue have been studied and the author's concept of national idea from the perspective of life as a system has been considered in the article. It proposes systematical understanding of the role, meaning and characteristics of national idea. The national idea is reviewed as a functional system of communities that allows having connections with the sacred forces of the territories and the past, with the psychic reality in all its diversity. The article describes a tool, method, goal and condition as features of the national idea. It also discusses the role of psychic reality, spirituality and morality in the definition of the national idea. The authors reveal characteristics of the national idea in informational, functional, substantial and spiritual aspects.

Key words: the state national idea, life as a system, spirituality, morality, psychic reality.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.псих.н., проф. Чернобровкін В. М.

УДК 338.48-6:725.945 (477)

А. П. Аніщенко, М. О. Яріко

**СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МЕМОРІАЛЬНОГО
ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСУ
ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ**

Меморіальний туризм у плані комунікацій – один з найкращих засобів розвитку міжкультурної толерантності, у плані педагогічному – один з найпотужніших засобів виховання громадянськості особистості, а в економічному – один з найважливіших секторів туристичного ринку (так, у Франції меморіальні об'єкти щорічно відвідують не менше 6 мільйонів туристів). Територія України лише протягом 20 сторіччя стала ареною двох Світових воєн, численних етнічних чисток (єврейського, вірменського, польського, українського народів), масових депортацій, політичних репресій. Наразі розпочалось переосмислення історичної пам'яті українського народу, у публічному дискурсі вільно обговорюються такі болючі (з різних причин) для українців питання, як Голодомор, політичні репресії, Волинська різанина, діяльність УПА, єврейські погроми та ін. За допомогою представників інших держав відновлюються такі важливі меморіальні об'єкти, як Цвинтар Орлят у Львові, синагоги та цвинтарі на Житомирщині, встановлено меморіали та пам'ятні знаки жертвам тоталітаризму у Харкові, Києві, Старобільську, відкрито меморіали жертвам Волинської різанини, проводяться міжнародні спільні заходи пам'яті загиблих.

Водночас, ці події не знайшли гідного відображення у науковій туризмознавчій літературі. Публікації, присвячені сучасному стану меморіального туризму в Україні є нечисельними. Особливо варто виділити ґрунтовну статтю Т. Заставецького, присвячену «похмурому туризму», але загалом цей різновид туризму ще чекає свого наукового осмислення [1]. Так, наразі в Україні доки ще нема узагальнюючих наукових розвідок з цієї теми, що і зумовлює актуальність дослідження. Випадки плідної співпраці між науковими установами, у яких досліджуються складні питання історії 20 сторіччя, та представниками туристичного бізнесу є спорадичними і значною мірою залежать від міжособових зв'язків. Винятком є меморіальні комплекси радянської спадщини, які добре освоєні туристичним сектором, завдяки старим радянським екскурсійним програмам, які вступають у певне протиріччя з сучасним національним світоглядом. Але взагалі ж відсутність міжрегіонального співробітництва у плані меморіального туризму наразі може призвести до формування уявлення про «різні історії», «різні погляди на історію» у межах українського суспільства і сприяти поширенню розламу між окремими регіонами країни.

Враховуючи наявні тенденції, мета цієї статті – аналіз соціокультурного потенціалу меморіального туризму в Україні. Відповідно до мети завданнями цього дослідження є 1) аналіз об'єктів меморіального туризму, присвячених подіям 20 ст. на території України; 2) аналіз специфіки історичної пам'яті на цих територіях; 3) визначення потенціалу меморіального туризму для виховання міжкультурної толерантності та громадянської відповідальності в українському суспільстві.

Меморіальні комплекси України можна умовно розділити на кілька груп. До першої варто віднести пам'ятники радянської спадщини. До другої – пам'ятники жертвам політичних репресій, до третьої – пам'ятники жертвам етнічних чисток та депортацій. Дещо окремо стоять пам'ятники жертвам Чорнобильської катастрофи та воїнам –інтернаціоналістам.

Перша група пам'ятників наразі є найчисленнішою, і включає в себе кілька основних груп – пам'ятники героям революції та громадянської війни, героям Великої вітчизняної війни, жертвам фашизму, жертвам «українських націоналістів» тощо.

Для Харкова серед таких пам'ятників назовемо у першу чергу Меморіал Слави, Національний меморіальний комплекс «Висота маршала І. С. Конєва», пам'ятник Воїнам 17 стрілецької бригади НКВС, Воїнам-визволителям Харкова, «З іскри займеться полум'я» (на честь першої майовки), Підпільникам і партизанам Харківщини та ін. (більше 150 пам'ятних знаків). Для Києва – Пам'ятник Вічної Слави на могилі Невідомого солдата у Парку Слави та ін. Для Донецька – більше 68 пам'ятників цієї тематики. До цієї ж групи варто віднести місця, присвячені бойовій славі армії Російської імперії. Полтавська битва, Панорама та Діорама у Севастополі, тощо. Варто відмітити певну байдужість щодо того, перемогли чи були переможені радянські/російські солдати. Відмічається саме факт героїзму. Супротивники ж тавруються як зрадники (Вітчизни, народу, царя та ін.). Позитивним моментом є карбування імен загиблих (щоправда, у центрі уваги знаходяться загиблі військові, а не мирне населення, яке відмічається під загальними словами «жертви»). Пам'ятники, присвячені солдатам, які загинули у полоні, воїнам-афганцям та ліквідаторам аварії на ЧАЕС у переважній більшості було встановлено вже за часів Незалежної України.

Важливою у сучасних умовах є частина пам'ятників радянської спадщини, яку умовно можна назвати «Жертвам бандерівців». Кілька десятків їх було встановлено по містах та селах Західної України ще за радянських часів, але нова хвиля меморіального будівництва прокотилась протягом 2000 – 2010 років. Загиблі вчителі, інженери, співробітники внутрішніх сил на цих пам'ятниках найчастіше названі поіменно, переліки загиблих включають в себе від однієї людини до кількох десятків осіб. Серед прикладів: «Особи радпартактиву, які загинули від рук українських націоналістів» (Олександрія, Ровенська обл., 2001 р.), «Пам'ятник жертвам ОУН–УПА» (Сватово, Луганська обл., 2008 р.), «Пам'ятник мешканцям Луганщини, які

загинули від рук карателів-націоналістів з ОУН-УПА» (Луганськ, 2010), «Пам'ятник на честь Параски Палятикіної» (Шалигіно, Сумськ. обл., 2008 р.), «Вистріл у спину» (Сімферополь, 2007 р.) та ін. Більше 50-ти аналогічних пам'ятників та пам'ятних знаків було встановлено ще у радянські часи (переважно на Західній Україні). Для всіх меморіальних споруд цього типу характерним є узагальнений образ ворога – «націоналіст» або «ОУН-УПА», поіменний перелік загиблих, висока емоційність художнього оформлення.

Друга група меморіальних споруд – пам'ятні знаки жертвам політичного терору НКВС та КДБ. Найчастіше їх встановлено порівняно пізно – вже за часів Незалежності. За художнім оформленням вони досить прості – меморіальні дошки, невеликі монументи, лише незначна частина оформлена художньо (переважно з використанням християнської символіки і переважно на Західній Україні). Як правило, такі пам'ятники у Центральній та Східній Україні з'являлись завдяки ініціативі громадських організацій, іноземців (особливо – поляків, євреїв), невеликих етносів України (вірмен, татар) та діяльності регіональних відділів загальнорадянського тов. «Меморіал» (офіц. дата заснування – 28 січня 1989 р.). Пам'ятники цього типу часто залишаються поза увагою колективної свідомості населення відповідних регіонів. показово про це свідчить, наприклад Пам'ятник жертвам політичних репресій на Рутченковському полі у м. Донецьк, який не містить ані імен загиблих, ані імен винуватців – лише абстрактний напис: «Жертвам політичних репресій, замордованим у 1930-40-х роках та похованим тут». І це при тому, що тут поховано за різними підрахунками від 5 до 7 тисяч осіб. Аналогічна ситуація і з Пам'ятником репресованим бандуристам у м. Харкові. Довгий час проведення у Харкові на п. 30-х рр. 20 ст. з'їзду лірників та бандуристів заперечувалось як радянською владою, так і тими бандуристами, які з нею співпрацювали. Проте факт одномоментного зникнення більшості бандуристів не міг не зацікавити дослідників української народної традиції. Почався збір спогадів, було записано багато чуток, які блукали містом у той час, спомини кількох з тих, хто випадково (найчастіше – через хворобу) на з'їзд не потрапив. Документальних свідчень цієї події нема, тож її реконструкція і досі є лише умовною. Проте дослідникам вдалось встановити більше ста імен бандуристів та лірників, щодо яких були відомості про те, що вони їхали на з'їзд, але подальших новин від них не було, вони просто зникли. За приблизними підрахунками, кількість розстріляних кобзарів та лірників визначають від 200 до 337 осіб (не враховуючи поводитирів), але невідомими залишаються як дата події, так і обставини розстрілу (за різними версіями, їх було або вбито за Козацю Лопанню, або вивезено до Сибіру). На пам'ятнику нема ані прізвищ загиблих, ані винуватців події, тож більшості перехожих він нічого не говорить. Противагою такому підходу є, наприклад, меморіальний комплекс «Дем'янів лаз» в околицях Івано-Франківська, в якому, по-

перше, ведеться дослідницька робота, з результатами якої можна ознайомитись, по-друге, створено меморіал, а по-третє, створено умови для молитви – є Хресна дорога та каплиця.

Інша група меморіальних споруд – пам'ятники, встановлені завдяки представникам інших народів. На Харківщині найбільшим з них є, певно, Меморіал жертв тоталітаризму. Історія його виникнення є досить цікавою з точки зору ревізії історичної пам'яті у ході міжкультурних комунікацій. З 5 квітня по 12 травня 1940 року у м. Харкові було розстріляно близько 4 тисяч військовослужбовців Війська Польського і їх було поховано у шостому кварталі лісопарку. Зрештою, коли М. Горбачов оприлюднив частину документів Катинської справи, польська сторона ініціювала розкопки, які почались 25 липня 1991 року і проводились з перервами до 1996 року. В ході ексгумації були виявлені рештки 4302 польських військовослужбовців, прізвища 3820 з них було встановлено. Водночас було віднайдено поховання радянських громадян, які загинули під час репресій 30-х років 20 ст. (ймовірно, саме тут поховано Г. Хоткевича). 17 червня 2000 року на місці поховання було відкрито Меморіал жертв тоталітаризму. Показово, однак, що попри розміщення на стелах меморіалу встановлених прізвищ і загиблих поляків, і загиблих громадян Радянського союзу, населення цього району м. Харків називає це місце польським меморіалом.

Окрему групу пам'ятників складають меморіали, присвячені загиблим у роки Другої Світової війни євреям. З огляду на брак місця, знов назвемо лише найтипівіші (за історією їх виникнення та місцем у структурі пам'яті) меморіали – Бабин яр (м. Київ) та «Дрогобицький яр» (м. Харків).

У Дрогобицькому яру м. Харкова у грудні 1941 р. – січні 1942 р. було знищено 16 – 20 тисяч людей. Пам'ятний знак на місці злочину з'явився у 1956 році з загальним написом «Тут покояться жертви фашистського терору», без жодних уточнень щодо характеру трагедії. Будівництво меморіалу почалось лише у 1992 році за ініціативи комітету «Дрогобицький яр» і було припинено через нестачу коштів у 1995 р. Остаточню Меморіал було відкрито 22 серпня 2005 року. Товаришує йому інтернет-сайт, на якому публікуються нові встановлені прізвища загиблих, нові свідчення очевидців, прізвища тих, хто допомагав врятуватись євреям у м. Харків та ін.

Бабин яр у м. Київ є набагато складнішим об'єктом. По-перше, він став місцем розстрілів євреїв, циган, членів ОУН, полонених радянських солдат та офіцерів, співробітників НКВС та ін. Зокрема через це проблематичним було осмислення цього місця у радянські часи, і ці масові поховання намагались знищити (наслідком чого стала Куренівська трагедія, коли через сіль загинуло близько 1,5 тис чоловік). Зрештою, у 1976 році було встановлено «Пам'ятник радянським громадянам та військовополоненим солдатам і офіцерам Радянської армії, розстріляним німецькими нацистами у Бабиному яру». Загальна ж

кількість загиблих тут людей і досі невідома – різні дослідники називають цифри від 70 до 200 тисяч осіб. Наразі на місці Бабиного яру встановлено кілька пам'ятників – загиблим євреям, ОУНівцям, православному духовництву, розстріляним дітям, в'язням концтабору та ін. Більша частина їх з'явилась після здобуття незалежності, але загального меморіального комплексу все ще не створено.

Тобто, якщо говорити про основні тенденції, то за радянських часів робота по виявленню та карбуванню імен загиблих (якщо вони не були героями війни чи революції) не велась, а у часи Незалежності більша частина меморіальних споруд своєму існуванню завдячує силам окремих організацій та міжнародному співробітництву. Такою є (переважно) ситуація на Східній Україні, де процеси переосмислення історії часто відбуваються з певними складнощами.

Для Західної України ситуація є дещо інакшою. Період радянської влади на цих територіях осмислюється (багато в чому завдяки репресіям 1939-1941 років та післявоєнним операціям по ліквідації УПА та Греко-католицької Церкви) як період «окупації».

Показовим прикладом такого підходу до історичної пам'яті є Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького», місія якого визначена наступним чином: «меморіал твориться для наступних поколінь не як нагадування трагедії, а як символ незламності визвольної боротьби українців» (тобто, філософія меморіалу – увіковічення боротьби). Першим смисловим рівнем, втіленим у роботі музею, має бути «відображення трагедії окупації, де будуть представлені три окупаційні режими: польський, німецький, радянський» [2]. І тут власне, бачимо показовий момент – осмислення будь-якої влади на цих територіях, окрім влади української, як окупаційної. Публікації Музею відповідають заявленій місії – більшість з них присвячено діяльності С. Бандери, Р. Шухевича та провідних учасників дисидентського руху, і лише незначна частина – пам'яті тисяч людей, які пройшли через цей слідчий ізолятор. Проте попри таку загальну тенденцію, у музеї діє Народний меморіал, куди кожен може принести свідчення про своїх загиблих родичів та знайомих. Також опубліковано розстрільні списки, які залишилися на свідчення про розстріли НКВД червня 1941 року [3]. Звичайно, на тлі браку популярних матеріалів, присвячених депортаціям народів, репресіям, життєвим історіям жертв, робота Музею є справді необхідною і корисною. Проте певні зауваження викликає загальний дискурс безкомпромісної героїзації дій українців, відсутність моральної оцінки дій УПА у тих випадках, коли жертвами виступали представники інших етносів, абстрактні образи ворогів (поляки, більшовики, німці). Подібну ж тенденцію можна побачити в Електронному архіві визвольного руху (avr.org.ua) і в Музеї радянської окупації в Києві. Матеріали, присвячені збройній боротьбі, помітно превалюють над іншими. Натомість, доля спогадів про людей, робота по встановленню їх імен є мінімальною. Хоча вона ведеться і це

вже є неабияким кроком вперед, порівняно з ситуацією, характерною для всього 20 сторіччя.

Медіатором у такій ситуації виступає Інститут національної пам'яті, заснований у 2006 році. Попри певні пертурбації, які переніс інститут при Президенті В. Януковичі, сьогодні він відроджується і його функції сформульовано наступним чином – «формування національної політики пам'яті. Не державної, не партійної політики пам'яті, а саме національної, тобто такої, що охоплює все суспільство, стає інструментом суспільного діалогу. В основі діалогу – визначення не того, хто правий, а того, що правильно» [4]. Серед публікацій Інституту – значна кількість літератури з переліками імен загиблих під час репресій, спогадів тих, хто пережив Голодомор та депортації, добірки архівних матеріалів. Така база дозволяє розвивати саме меморіальний туризм, а не його небезпечний аналог – туризм шоковий. Реалізовувати головні принципи – пам'ять про жертви, пам'ять про людяність, зустріч з історією, громадянське виховання.

І для туристичного бізнесу необхідним є віднайдення шляхів співпраці з цим сегментом наукового простору, тому що без урахування наробку колективу цього інституту, регіональних відділень тов. «Меморіал» та інших інституцій меморіальний туризм дуже легко перетворюється на черговий інструмент шкільного виховання, а у гіршому разі – на шоковий туризм, коли подорож стає засобом доторкнутись до «темних сил», «енергій зла», а меморіал стає лише черговим пам'ятником злочину.

Показовою у такому контексті є ситуація з пам'ятниками жертвам Голодомору на Східній Україні, які стали черговою поступкою, зробленою для уряду, а не монументально закріпленою колективною пам'яттю. І якщо ситуація не виправиться найближчим часом, то матимемо справу з черговою проблемою – у колективній свідомості продовжуватиме існувати тенденція сприймати злочини проти людяності з певною відстороненістю (абстрактно, через цифри та пам'ятники). Загиблі перестають бути реальними людьми, вони стають безіменними одиницями, більше того – недбайливо порахованими безіменними одиницями. Але поки що існує можливість змінити цю тенденцію, бо ще живі свідки Голодомору, жертви політичних репресій та їх близькі родичі, тож необхідно проводити роботу по записам їх спогадів. Сучасне українське суспільство характеризується поступовим зменшенням комунікативних зв'язків між старшим та молодшим поколіннями, тож дуже значна частина спогадів людей похилого віку залишається не почутою, історичні події віртуалізуються, стають безособовими, і легко можуть стати об'єктом маніпуляцій. І в таких обставинах волонтерська робота по записах розповідей реальних людей та популяризації вже зібраних матеріалів, була б надзвичайно корисною як для тих, хто її вестиме, так і для суспільства. Більше того, вона привернула б увагу до тієї роботи, яку вже зроблено науковцями по увіковіченню пам'яті

загиблих людей, а тема Голодомору перестала б вважатись такою, що нав'язується державною владою.

Поки що історична пам'ять суспільства не включає в себе наробок істориків, ґрунтуючись на тих структурних елементах, які подає система шкільної освіти. А на рівні меморіального туризму, присвячені Голодомору експозиції і надалі на Сході України стають черговими заходами по втіленню в життя державної політики, а не засобом виховання молоді, яка знає своє минуле і відчуває відповідальність за майбутнє. На території Харківщини є Меморіал жертвам Голодомору (с. Черкаська Лозова), а у Молодіжному парку ще у 1989 році встановлено хрест на пам'ять загиблих, але ці об'єкти існують самі по собі, не додаючи нічого до дискурсу історичної пам'яті, більше того, про їх існування більшість людей у місті просто не здогадується.

Єдиним доступним для мешканців Східної України меморіалом, який є наповненим і доказами, і інформацією про загиблих, і екскурсійною програмою, є Національний музей «Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні», розташований у Києві, але через специфіку міжрегіональних історико-культурних комунікацій, він апіорі сприймається як засіб виключно ідеологічного впливу, а не як інституція, заснована на результатах наукових досліджень. А тому корисним (і для формування правдивої історичної пам'яті, і для туристичного сектору) було б розміщення відповідних пам'ятних знаків на території Східної України з переліками знищених сел, прізвищ загиблих людей, місцями, куди люди самі можуть принести пам'ятки того періоду. Тому що публікації «Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні» та її регіональних томів, починаючи з 2008 року, і навіть їх доступність в Інтернеті та чисельна кількість наукової літератури, присвяченої цьому питанню все ж таки переконують лише тих, хто безпосередньо і цілеспрямовано шукає відповідну літературу, для широкого загалу ці всі публікації просто не існують [5].

Узагальнюючи проведену роботу, відзначимо, що територія України є багата на об'єкти, які можна використовувати для розвитку меморіального туризму. Найбільша група пам'ятників (пам'ятки радянської спадщини) охоплена туристичним бізнесом досить повно, інші ж лише починають розроблятись. Особливо варто відмітити таку проблему, як спроби віднайдення спільного для різних регіонів України дискурсу ставлення до жертв радянських репресій та діяльності УПА. Меморіальний туризм все ще практично не використовується як засіб популяризації доробку вчених, присвяченого трагічним подіям історії України (пр. – Голодомор), але існує небезпека перетворення таких пам'яток на черговий засіб ідеологічного впливу. Наразі позитивним моментом є розвиток християнського дискурсу прощення, але певну пересторогу викликають спроби абсолютної героїзації українців, яка не враховує їх ставлення до представників інших етносів. Загалом ми

стаємо свідками розвитку нового сегменту туристичного ринку, який водночас має потужний виховний потенціал.

Для повного висвітлення стану меморіального туризму, необхідне також поглиблене вивчення українсько-польських меморіальних комплексів, а також пам'яток трагедій, які торкнулись малих народів України. Також необхідним є поглиблене дослідження економічного потенціалу цього сегменту українського туристського ринку та розробка програми співробітництва з державними установами.

Список використаної літератури

1. Заставецький Т. Б. «Похмурий туризм» як відображення трагічних подій у історії та культурі народів / Т. Б. Заставецький // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – Вип. 1 (29). – 2011. – С. – 101 – 107. **2. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів.** Місія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.lonckoho.lviv.ua/muzej/misiya>>. **3. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів.** Розстрільні списки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lonckoho.lviv.ua/arhiv/masovi-rozstrily-1941/rozstrilni-spysky>. **4. Зінченко О.** Що робити з Українським інститутом національної пам'яті? [Електронний ресурс] / О. Зінченко. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/columns/2014/03/27/142154/>. **5. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://archive.today/20121222074350/www.memory.gov.ua/ua/publication/content/1522.htm#selection-833.0-833.68>.

Аніщенко А. П., Яріко М. О. Соціокультурний потенціал меморіального туризму в Україні в контексті переосмислення історичної пам'яті

Розглянуто реалії меморіального туризму в Україні, показано його роль у суспільстві, основні форми та можливі варіанти девіацій. Показана розбіжність між меморіалами радянського ідеологічного простору і меморіальним простором часів Незалежної України, зв'язок між меморіалом як пам'ятником та роботою по увіковічненню пам'яті людей, висвітлено особливості співдії наукових установ з сектором туристичного бізнесу в Україні. Окрему увагу приділено ролі меморіального туризму для розвитку громадянської відповідальності у суспільстві, яке переживає процеси трансформації історичної пам'яті.

Показано значення меморіального туризму для міжнародного співробітництва. Відмічено регіональні відмінності розбудови меморіальних пам'яток та особливості їх взаємозв'язку з суспільством. Показано основні напрямки трансформації дискурсу історичної пам'яті в українському суспільстві. Приділено окрему увагу меморіалам, розбудованим за ініціативи інших держав.

Ключові слова: меморіальний туризм, політичні репресії, громадянське виховання, Україна.

Анищенко А. П., Ярико М. О. Социокультурный потенциал мемориального туризма в Украине в контексте процесса переосмысления исторической памяти

Рассмотрены реалии мемориального туризма в Украине, показана его роль в обществе, основные формы и возможные варианты девиаций. Показана разница между мемориалами, созданными в рамках советской идеологии и мемориальным пространством времен независимой Украины, связь между мемориалом как памятником и работой по увековечению памяти людей, освещены особенности сотрудничества между научными учреждениями и сектором туристического бизнеса в Украине. Особое внимание уделено роли мемориального туризма для развития гражданской ответственности в обществе, которое переживает процессы трансформации исторической памяти. Показано значение мемориального туризма для международного сотрудничества. Отмечены региональные различия развития мемориальных памятников и особенности их взаимосвязи с обществом. Показаны основные направления трансформации дискурса исторической памяти в украинском обществе. Уделено особое внимание мемориал, построенном по инициативе других государств.

Ключевые слова: мемориальный туризм, политические репрессии, гражданское воспитание, Украина.

Anishenko A. P., Yariko M. O. Sociocultural potential of memorial tourism in Ukraine in the context of reconsideration historical memory

The issues of memorial tourism in Ukraine. The special attention is focused on its role in society, also on the role of the memorial tourism for the upbringing civil responsibility in the society, which exist in the situation of a transformation of historical memory. Displaying regional differences in the interpretation of the same historical period (the Soviet Union) – as the occupation (Western Ukraine), or as a period in the history of the state. Showing difficulty in perceiving repression of Soviet times in the lands of the local population in eastern Ukraine, and, therefore, the problems associated with the construction and the existence of a memorial dedicated to the memory of the repressed people. Special attention is paid to the repressed Kobzar in Kharkiv, shows the absence (despite the efforts of enthusiasts) effective work of the state for perpetuation of their memory. Showing the differences between the memorial complex Demyaniv Yar near Ivano-Frankivsk and Rutchenkivske pole in Donetsk. Outlined questions devoted to the specifics of the existence in Ukraine of memorials dedicated to the memory of murdered non-Ukrainians. The basic forms and kinds of deviations in this human actions are discovered. Also special attention was given to the memorial objects, which created at the initiative of other states. The possible areas of cooperation

between tourism businesses and research institutions are indicated, also the role that volunteers can play in the Memorial tourism is shown. The basic directions impact of memorial tourism on the formation mutual to all Ukrainians discourse of historical memory.

Key words: memorial tourism, political repression, civic education, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 329.73

В. І. Осьодло, Л. М. Будагьянц

**ДИНАМІКА КУЛЬТУРНО-ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
І БОРОТЬБА ЗА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ
УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН**

Актуальність проблем динаміки національно-державницької ідентичності українців зумовлюється тим, що ступінь сформованості цього типу самовизначення громадян свідчить про розвиток соціальної суб'єктності їх разом як політичної нації, отже – як колективного носія політичного волевиявлення щодо власної спільної долі як у життєвому просторі власної країни, так і просторі міжнародних відносин. Метою даної статті є аналіз зрушень, що відбуваються в українській національній ідентичності протягом останніх десятиліть з врахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників цього процесу.

Специфіка поточного стану справ у формуванні національних ідентичностей загалом й національної ідентичності українців, зокрема, висвітлюється в сучасних соціальних дослідженнях вітчизняних і зарубіжних авторів. Передісторія та логіка розгортання зазначеної проблеми виявляється в аналізі становленні філософії української національної ідеї, що в ній знайшли концептуального осягнення історичні колізії і завдання розвитку самосвідомості українського народу й перетворення його на суб'єкта націо-державотворення – політичну націю.

Окремої уваги вимагає акцентування посткласичних ракурсів концептуалізації національної самосвідомості, пов'язаних із впровадженням концепту «ідентичність» та інтерпретацією його в контексті питань етно-культуро-державотворення. Адже породжені піднесенням новоєвропейських націй поняття «геній нації», (що, як приклад, за Вольтером, означає «характер, звичаї, головні таланти і навіть пороки, що відрізняють один народ від іншого»), та «національний дух», (що, зокрема, Ш. Монтеск'є розуміє як утворення, сформоване впливами

клімату, релігії, законів, принципів правління, прикладів минулого, звичаїв, обичайностей, які управляють людьми), у формулювання яких важливий внесок зроблений речниками класичної німецької філософії (Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель) та німецького романтизму (Фр. Гьольдерлін, Ф. Новалис, Ф. Шлегель, А. Шлегель та ін.), то в розвитку неklasичної філософії ХХ століття вони здобувають статусу метафор й позбавляються тоталізуючого забарвлення [9, с. 78]. У такий спосіб справжня реальність визнається за особистісним самовизначенням з її позиціями солідаризації із соціо-культурно-політичними спільнотами, наслідком яких постають колективні ідентичності.

У сучасному соціально-гуманітарному пізнанні особистісна ідентичність тлумачиться як горизонт, смислова зв'язаність, що забезпечує цілісність розмаїтих феноменів існування людини – її минулого, теперішнього та майбутнього, – та яка зумовлюється ставленням до себе і своєї ситуації. Ідентичність являє собою «сплав» багатьох інтеріоризованих психосоціальних параметрів, різноманітних позицій «самоналежності». Контекстуальність людського існування (її «історичність» в сенсі екзистенціалізму) проявляється в прийнятих параметрах власної належності до спільнот (етнічна або культурна спільнота, нація, субкультура тощо). Позиції соціальної ідентичності особистості задаються колективно утворюваними самоописами, відповідними до умов виокремленості та вписаності діяльності спільнот в систему суспільних взаємодій. Згідно з типом колективу (спільноти), з яким ідентифікують себе індивіди, розрізняють політичну, національну, ідеологічну, етнічну, культурну, геополітичну тощо ідентичність.

Кожна епоха історії характеризується її провідною формою соціокультурної ідентичності, яка визначається тим типом або шаром культури, що визнається індивідами як найбільш значущий щодо відповіді на питання «хто ми?», «хто я?». З огляду на це задана історичним типом культури (родовим, етнічним, релігійним, національним, наднаціональним) відповідь на ці гранично загальні питання буде пов'язана з ідентифікацією себе індивідами через рід (плем'я), етнос, конфесію, націю або культурно-цивілізаційною спільнотою (як «панєвропейська», «панарабська», «пантюркська», «панслав'янська» тощо) [3].

Слід зазначити зміну наголосів, що розставляють класичні та посткласичні філософія та наука при тлумаченні взаємозв'язку особистісної і колективної ідентичності. Якщо в класичній думці дійсне існування приписується передусім колективній самосвідомості, в межах якої виокремлюється самосвідомість особистісна, за посткласичним розумінням, ідентичність як атрибутивна характеристика може приписуватись лише індивідам. У зв'язку з цим видатний німецький філософ, представник Франкфуртської школи «критичної теорії суспільства» й провідний речник комунікативного напрямку сучасної філософії Ю. Габермас, висловлює застереження щодо некритичного вживання терміну ідентичність, в якому існує небезпека (асоційована з

досвідом тоталітаризму) підміни проблематики індивідуальної ідентичності риторикою ідентичності колективної зі згубною щодо проголошуваних демократією ідеологічними наслідками [9, с. 14].

Урахування викладеного вище дає підстави для конкретизації розуміння феномену національної ідентичності, трендів національних ідентичностей, зумовлених зміною конфігурації міжнародних відносин після розпаду біполярної системи, а також, глобалізацією соціального простору.

З епохи постання національних держав їхня спроможність засвоювати власний геополітичний, геоекономічний та геокультурний простір, а також реалізовувати тривалий послідовний вплив в просторі міжнародному пов'язується зі ствердженням національно-державної ідентичності, у якій смислове ядро державницької ідеології – національна ідея, відбивається через сімейство споріднених фактів буденної практичної свідомості членів суспільства як громадян. Національно-державна ідентичність як самототожність індивідів та спільнот поєднує «опис себе» з точки зору значущих спільних рис, що притаманні громадянам цієї держави («внутрішній погляд») та самоопис з токи зору місця своєї нації у взаєминах з іншими націями («зовнішній погляд»).

Типи національної ідентичності концептуалізуються навколо виокремленої спільнотою власної головної відмінної ознаки: громадянсько-політичної (Захід) або ж етнокультурної (Схід). Основними параметрами ідентифікаційної «західної» моделі є «політична свідомість рівності перед законом» (П. Алтер), «спільність громадянської культури та ідеології» (Е. Сміт) «спільність рівноправних громадян; патріотична прихильність поділюваних усіма політичних практик і цінностей» (М. Ігнат'єф), тоді як «східна модель наголошує на спільність релігії, мови, традицій, звичаїв, довіри до представників власного етносу (М. Ігнат'єф) місця проживання, історії [1].

За висновками досліджень на початок-середину 90-х років ХХ століття поділ за типами національної ідентичності, що згуртовує її носіїв в національні спільноти й відрізняє від інших, чітко простежуються у зв'язку з геополітичними координатами «Захід» та «Центр»-«Схід». Відповідні до них уявлення про громадянськість «західної ідентичності» та переважну етнокультурність «східної» в цілому відповідають емпіричній реальності 1990-х років ХХ століття.

Водночас, широкомасштабні дослідження кінця 1990-х – початку 2000-х років [1; 3; 4; 6; 7; 11; 13] виявляють, що подібне бачення вже перетворилося на дещо застарілий стереотип, «інерційну візуалізацію минулого досвіду», оскільки зі здобуттям чи справжнім ствердженням суверенітету та незалежності – з привласненням політичної суб'єктності націями Центральної та Східної Європи, їхня національна ідентичність все більше пов'язується з громадянсько-державницькою ідеєю.

З іншого боку, спостерігаються ознаки впливу «етно-культурно-релігійного ренесансу» на самоідентифікацію громадян вестерних

держав із традиційною політико-правовою артикуляцією національної ідеї [1; 4; 7; 10; 15; 16]. Намагаючись схопити конкретику змін в розмаїтих практично діючих картинах соціального світосприйняття та сприйняття себе, експертні товариства прагнуть до впровадження інтегративних підходів, які націлені на здолаття стереотипів «західно-політичної» та «східно-етнокультурної» концептуалізації національних ідентичностей. На зміну міфів «етноцентризму» та «мультикультуралізму» приходить багаторівневий аналіз патернів національної ідентичності, в який включаються такі показники як характер еміграційної політики держави, ставлення до неї громадян, відношення (лояльність) титулярних спільнот до субкультур, національних меншин тощо (С. Шульман) [1].

Слушність такої корекції підходів підтверджується вітчизняними соціальними розвідками. Особливо цікавими є «зрізи» громадської думки українців, проведені в довоєнний період – до граничного загострення інформаційно-психологічної боротьби проти України з боку РФ у відповідь на європейський вибір України та її рішучі кроки в реалізації суверенітету і незалежності. За результатами соціологічних опитувань Центру соціальних досліджень «Софія» (Київ). Проведені з 15 по 21 листопада 2011 обстеженнях у всіх областях України, АР Крим, містах Київ і Севастополь (загалом у 125 населених пунктах), в ході яких були опитані 2009 респондентів у віці від 18 років і старше, засвідчили, що етнічне походження не акцентується українцями як ключовий критерій національної ідентичності [13].

Лише 16,0% респондентів вважають «дуже важливою» умовою наявність батька-українця, одночасно 43,6% опитаних вважають цю характеристику «не дуже важливою» або «зовсім не важливою». Так само сприймається критерій наявності матері-українки: 15,6% респондентів виокремлюють цю обставину як «дуже важливу», а 43,4% – «не дуже важливу» або «зовсім не важливу». За висновками дослідників, «національна ідентичність українців ґрунтується швидше на громадянському патріотизмі, ніж має етнічні принципи».

Більше половини респондентів висловились про те, що щоб вважатися справжнім українцем, необхідно, в першу чергу, відчувати себе таким. 64,8% респондентів назвали цей критерій «дуже важливим». У перелік «дуже важливих» характеристик, які дають підставу ідентифікувати себе зі «справжнім українцем», значна кількість респондентів відносять також проживання на території України (40,2%), дотримання законів країни (39,1%), знання української історії та культурної спадщини (38,7%), наявність українського громадянства (34,5%), а також користування українською мовою (31,1%). При цьому зазначені тренди за декілька років до війни виявляються як переважні на всій території України.

За результатами опитувань Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) в Одеській, Миколаївській, Херсонській, Харківській,

Луганській, Дніпропетровській, Запорізькій, Донецькій областях, на які здійснюється особливо потужний антиукраїнський інформаційно-пропагандистський вплив РФ, 70% громадян виступають за єдину Україну і не бажають приєднання до РФ. Найбільша кількість тих, що висловилися за приєднання до Росії напередодні АТО, – в Донецькій (27,5%) та в 30,3% в Луганській областях. В цілому ж з восьми областей за приєднання до Росії лише 15,4% опитуваних [11].

Виявлені сучасними соціальними дослідженнями зміни в змісті української національної ідентичності відповідають загальній логіці становлення цього феномену, яка значно раніше (в першій третині ХХ століття) й у специфічному стилі була досягнута теоретиками українського націоналізму, коли ствердження національної ідентичності в громадянсько-державницькій формі постало як практичне завдання. Проблеми та запити історії становлення національної ідентичності українців відбиваються еволюцією філософії української національної ідеї (В.Горський) [5], в якій чітко прослідковуються фази: етно-фольклорно-мовна, національно-культурницька, національно-державницька. До речі, саме етнічний, культурний та громадянсько-політичний компоненти виокремлюються сучасними інтегративними підходами при соціальних дослідженнях особливостей сучасних національних ідентичностей.

Оскільки боротьба за власну національну ідентичність була розпочата в часи бездержавного існування українців у складі Російської та Австрійської імперій, вихідні форми становлення філософії української національної ідеї окреслюються в межах етно-культуро-мовного проекту. На відродження історичної пам'яті та осмислення особливостей національного характеру, найкраще вираженому в народній культурі (фольклорі), культурних героях та визначних колективних зверненнях українського народу, спрямовується діяльність заснованого у 1865 році Кирило-Мефодіївського товариства (М.Костомаров, Т.Шевченко, Г.Андрузький, М.Гулак, П.Куліш, О.Маркович та ін.). Непересічна роль Тараса Шевченка для цього і наступних етапів становлення національної ідентичності українців полягає в наданні нової життєвості героїчному міфіві українського козацтва, в піднесенні його естетики до досконалих поетичних форм. Свідченням значущості творчого внеску Шевченка в формування української національної ідентичності слугує те, що згодом сам образ Кобзаря міфологізується й поет залишається в народній пам'яті як культурний герой.

Другий, культурницький, етап (60-70-х років ХІХ ст.) становлення філософії української національної ідеї, пов'язаний з програмою розгортання системи форм національної культури (народної просвіти та всіх ступенів національної освіти, науки, публічної думки, громадських спілок, культури господарювання тощо) за взірцями тогочасних провідних європейських країн як необхідної умови відродження (формування) української нації. Ідейними лідерами цього періоду є представники

національно-культурного товариства «Громада» – В. Антонович, М. Драгоманов, Б. Познанський, М. Зібер, П. Чубинський, І. Касьяненко.

Як зазначає сучасний канадський дослідник П. Магочий, перший та другий етапи історії філософії національної ідеї (1840-1900-ті рр.) були підготовчими – «організаційною стадією, коли закладаються культурні організації (читальні, театри, бібліотеки, музеї, національні доми тощо), школи й видання для поширення знання про національну спадщину, яку вже зібрано або яка далі збирається» [8, с. 101]. Вища ж форма розвитку національної ідеї досягається з виставленням завдань власної державності й державницько-політичної активності громадян – самоствердження політичної нації. Ці завдання формулюються теоретиками українського державницького націоналізму М. Міховським, В. Липинським, Д. Донцовим на тлі нетривалого встановлення української держави та подальшої втрати незалежності і суверенітету. Головну причину цього ідеологи націоналізму вбачали в нерозвиненості національної ідентичності та національної ідеї українців, а також нерозуміння культурницькою національною інтелігенцією значення збройних сил для збереження й розвитку суверенної і незалежної держави.

Цілком зрозуміло, чому укладені Донцовим і Липинським вже після зазначених подій концепції української національної держави були антидемократичними й антиліберальними – демократи і соціалісти власноруч розпустили українське військо й відмовитися від незалежності й суверенітету. Проте, доростання національної ідентичності сучасних українців до громадянсько-державницької форми, про що мріяли речники націоналізму ще на початку ХХ століття, пов'язане саме з інтеріоризацією цінностей демократії, конституціоналізму, прав і свобод людини і громадянина в самосвідомість значної частини громадян України. Однак, із значним ступенем ймовірності, можна стверджувати, що цей процес породжений більше динамкою емпіричних соціальних комунікативних взаємодій в українському суспільстві на тлі міжнародних трендів, та, передусім, війною за незалежність, ніж активністю національних еліт.

Як зазначає український політолог В. Карасьов, вітчизняний проект національної демократії, в змаганнях за який формується самоідентичність українців, розгортається на тлі спектру опозицій (парадоксів) світо- і самосприйняття: «територія-простір», «емоційне-процедурне», «національне-постнаціональне» [6].

Разом з цим, сучасна динаміка національних ідентичностей визначається взаємозумовлюваними та протилежноспрямованими трендами «глобалізація»-«локалізація». За твердженням експертів [1; 6; 7; 10; 12; 14; 15; 16] в останні десятиліття ХХ – на початку ХХ століття культура і з нею культурна ідентичність дрейфує у ще чітко не виявленому «постнаціональному» напрямі, що зумовлює низку практичних і теоретичних проблем, бо передбачає корегування підходів до зазначених феноменів. Зокрема, з намаганнями осмислити поточні

ментальні трансформації пов'язані концепти культурно-цивілізаційної ідентичності (С. Гантінгтон) [15; 16], геокультурної ідентичності (І. Валерстайн) [2], постнаціональної ідентичності (П. Монро) [12].

Розробка проблем національної ідентичності має безпосереднє відношення до визначення смислів, форм, обмежень, підходів концептуалізації та інтерпретації цілей, завдань, методів ідеологічної роботи та національно-патріотичного виховання. Передусім необхідно врахувати, що культурна ідентичність є стрижневим компонентом семіотичної системи ідеології. Оскільки ідентичність окреслює горизонт саморозуміння індивідів, поля взаємностей та опозицій у соціальних взаємодіях за схемою «свій»-«чужий», комплекси належної поведінки, образи бажаного майбутнього та реакції на поточні події, ствердження спільної ідентичності соціальної спільноти, суспільства постає провідним критерієм дієвості ідеології, що претендує на роль смисло-образного контексту життєвого світу цієї спільноти/суспільства. Розробка ефективної та адекватної потребам, цілям, ідеалам українського суспільства системи ідеологічної роботи та національно-патріотичного виховання як її аспекту передбачає чітке усвідомлення динаміки соціокультурної ідентичності громадян України.

Національна ідентичність є засадою національної ідеї, орієнтиром визначення внутрішніх і зовнішніх національних інтересів, формулювання та інтерпретація яких є вихідним етапом послідовної розробки стратегічних цілей та пріоритетів держави, на цьому базисі – концепції національної безпеки, а на її основі – концепції діяльності основних соціальних інститутів як механізмів розвитку сфер суспільства. Відтак цілепокладання держави щодо діяльності її інститутів буде відповідним національним інтересам й історично-конкретним стратегічним цілям та пріоритетам за умов слідування базовому принципу суверенітету нації, узгодженості з запитами розгортання національної ідентичності, з одного боку, та конкретизації в науково обґрунтованих й ідеологічно виражених концептуальних розробках основних напрямів національної безпеки та доктрин розвитку основних інститутів української держави та суспільства.

Оскільки ідеологія скріплює та спрямовує спроможність індивідів до узгоджених колективних дій, вона є одним з основних чинників могутності держав у мирний та воєнний час. А невпинна боротьба ідеологій, в решті решт, точиться навколо змагань за ствердження визначеного типу ідентичності як умови вирішення завдання легітимації наявних чи альтернативних щодо них влади та порядку, й у такий спосіб забезпечення для них соціальної бази підтримки. Це стосується як внутрішнього, так і зовнішнього політичного простору, в якому все більшого значення набуває розробка та застосування «концептуальної», «ідеологічної» зброї, ефективність якої з огляду на мету «накидання власної волі супротивнику» забезпечується завдяки інкорпоруванню світо- і саморозуміння останнього власної концепції історії (деформація

колективної пам'яті), образу світу, преференцій і очікувань. «Гаряча війна» перетворюється на допоміжну фазу бойовища за ідентичність. І лише перемагаючи у «війні концептуальній» українська нація матиме змогу закріпити героїчні здобутки українського воїнства у визвольній боротьбі проти РФ (АТО).

У зв'язку з цим зосередження уваги на національно-патріотичному вихованні є своєчасним і життєво важливим. Проте, слід врахувати, що самі поняття зі смислового поля «нація»-«патріотизм» потребують інтерпретації в контексті європейської політичної філософії демократії. Щоб убезпечитись від етнізації поняття нації та зведення його смислу до шару фольклору (що цілеспрямовано впроваджувалася владою Російської Імперії, так і СРСР), від інерції тоталітарних концептів патріотизму, маємо впровадити європейську практику перевірки дискурсів через співставлення із фундаментальними цінностями Великої французької революції, адже саме в ній були закладені принципово нові смисли понять «революція», «нація», «суверенітет», «патріотизм», «права людини і громадянина» й засвоєння яких на рівні життєвих орієнтирів і є власне змістом ідеологічної роботи та національно-патріотичного виховання як її аспекту.

Підсумовуючи викладене зазначимо наступне.

Найважливішою ознакою динаміки національної ідентичності українців є посилення її національно-державницької компоненти, з одночасним збереженням та тенденцією до перетлумачення в дусі ідей прав і свобод людини, демократії, громадянської солідарності.

Поведений аналіз дає підстави стверджувати, що уявлення про переважну етнокультурність «східної» національної ідентичності, української, зокрема, є застарілими, що це застарівання пов'язане із формуванням суб'єктності українського народу в реалізації державотворчих проєктів демократії й війни за незалежність, отже перетворенням його на політичну націю. Такі кардинальні зрушення даються в знаки у фіксації громадянсько-політичних ознак в якості провідних в ідентифікації належності до української нації. Як важливе в українській національній ідентичності визначаються визнання цінності вільного етно-культурно-релігійного розвитку спільнот українського суспільства, пов'язані з ідеєю «багатства в різноманітності» з одночасним ствердженням волі до об'єднавчої загальнонаціональної культури, що є світовим трендом «східних», «центральных» та «західних» національних ідентичностей 2000-х – 2010-х років.

Логіка становлення національної ідентичності українців виявляється в еволюції філософії української національної ідеї від етно-мовної, через національно-культурницьку до громадянсько-державницької концептуалізації. Висвітлена речниками філософії українського націоналізму майже сторіччя тому потреба зростання національної ідентичності до політично-державної форми як необхідної умови здобуття власної державності реалізується вже в умовах

державного суверенітету й незалежності України, проте в проєкті демократії, зверхності права та загальнолюдських цінностей. Разом з цим, слід наголосити на тому, що дані зрушення є не стільки наслідком діяльності «провідної верстви» (за Д. Донцовим) чи «національної класократії/аристократії» (за В. Липинським), а розгортанням соціальних комунікацій у національному та наднаціональному просторі та масовій колективній боротьбі громадян за незалежність, у якій окреслюються риси насправді національних еліт.

Некласичне посттоталітарне соціальне пізнання тлумачить ідентичність як таку і національно-державницьку ідентичність, зокрема, як результат саме особистісного самовизначення індивідів, усвідомленого чи неусвідомлюваного. Згідно з таким підходом, колективні ідентичності інтерпретуються як форми стабілізації самоідентифікацій та солідаризацій індивідів в знаково-символічних комплексах (ідеях, образах, міфах, матеріальних атрибутах, емблематиках, ритуалах тощо), відповідних до умов життєдіяльності спільнот, способів їхньої виокремленості та інтегрованості в суспільстві. Відтак, колективні ідентичності постають структурами зовнішнього соціального світу, інтеріоризація позицій якого в особистісну ментальність відбувається в процесі інтеракцій та в наслідок досягнення принципової згоди, «соціального контракту» між індивідами та їхнього спільного проєкту держави як «сервісного органу» всезагальної волі. При цьому атрибут суб'єктності належить саме індивідам («структури не виходять на вулиці»), перед якими неодмінно постає завдання пошуку актуальних засад, способів і форм солідаризації, усвідомлення, формулювання та реалізації спільної волі, передусім політичної.

Перспективним напрямом досліджень, що має як теоретичне, так і практичне значення, є виявлення різноспрямованих трендів національних ідентичностей, пов'язаних з глобалізацією та локалізацією світового соціального простору – наднаціональних інтеграцій та «етнокультурних ренесансів», адже ними продукується принципово нове смислове середовище «боротьби за ідентичність».

Викладене має бути враховано при розробці методології ідеологічної роботи та національно-патріотичного виховання в Україні, що дозволить убезпечитись від впливу інерцій тоталітарної практики пропаганди та агітації, що при потужності та ефективності була спрямована на формування у індивідів і спільнот ідентифікаційних схем та моделей поведінки, за яких мінімізувалася можливість політичної самоорганізації народів, отже, перетворення їх на націю – єдиного суб'єкта політичного волевиявлення, носія влади, суверена.

З огляду на європейський вибір України семантика дискурсу національно-патріотичного виховання має бути убезпечена від етнографічної редукції та орієнтуватися на смисли громадянсько-державницької національної ідеї, нації як політично організованого народу, фундаментальної цінності прав і свобод людини і громадянина,

суверенітету нації, правової держави та зверхності закону як акту представництва волі нації, громадянської солідарності і спроможності до узгоджених колективних дій із реалізації спільних історичних проєктів.

Список використаної літератури

- 1. Бунаков М. Ю.,** Лукин В. Н. Национализм и национальная идентичность в условиях глобализации: проблемы концептуализации / М. Ю. Бунаков, В. Н. Лукин // *Credo: теоретический журнал*. – 2006. – № 2. – С. 36 – 42. **2. Валлерстайн И.** Конец знакомого мира: Социология XXI века. Пер, с англ. под ред. В. И. Иноземцева / И. Валлерстайн. – М. : Логос, 2004. – 368 с. **3. Гаджиев К. С.** Национальная идентичность: концептуальный аспект / К. С. Гаджиев // *Вопросы философии*. – 2011. – № 10. – С. 3 – 16. **4.** Глобальное сообщество: картография постсовременного мира / Руководитель проекта и отв. ред. А. И. Неклесса / Московская школа геоэкономических и социальных исследований. Вып. 2. – М. : Восточная литература, 2002. – 464 с. **5. Горський В. С.** Історія української філософії / В. С. Горський. – К. : Наукова думка, 2001. – 372 с. **6. Карасев В.** 1991/2004: «две революции» и проблемы украинской идентичности / В. Карасев // *День*. – 9 августа 2005. – № 142. – Электронный ресурс: <http://www.igls.com.ua/analytics/770/?prn=1>. **7. Кузнецов В. Н.** Геокультура: Основы геокультурной динамики безопасности в мире XXI: Культура – Сеть. Монография / Приложение к журналу «Безопасность Евразии» / В. Н. Кузнецов. – М. : Книга и бизнес, 2003. – 512 с. **8. Магочий П.** Українське національне відродження. Нова аналітична структура. Текст виступу Магочі на I конгресі Міжнародної асоціації українців (вересень 1990 р.) / П. Магочий // *Український історичний журнал*. – 1991. – № 3. – С. 97 – 107. **9. Малахов В. С.** Идентичность // Новая философская энциклопедия: В 4 тт Под ред. В. С. Стёпина. Т. 4. / В. С. Малахов. – М. : Мысль. – 2001. – С. 78 – 79. **10. Мартьянов В. С.** Контуры постнациональных идентичностей в глобальном модерне / В. С. Мартьянов // *Вопросы политологии и социологии*. – Вып. 2(3), 2012. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://politsocio.uara.ru/ru-ru/issue/2012/02/04/>. **11. Мнения** и взгляды жителей юго-востока украины: апрель 2014 // Результаты исследования КМИС. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zn.ua/UKRAINE/mneniya-i-vzglyady-zhiteley-yugo-vostoka-ukrainy-aprel-2014-143598_.html. **12. Монро П.** Телевидение, телекоммуникации и переходный период: право, общество и национальная идентичность. Пер. С. Аникеева / П. Монро. – М. : Изд-во МГУ им. М. В. Ломоносова, 2000. – 336 с. **13. Особливості** української ідентичності. Основні результати опитування // Центр соціальних досліджень «Софія». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://new.sofia.com.ua/page160.html>. **14. Хабермас Ю.** Постнациональная констелляция и будущее демократии / Ю. Хабермас // *Логос*. – Вып. 4-5 (39). – М., 2003. – С. 105 –

152. **15. Хантингтон С.** Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. Пер. с англ. [Philosophy] / С. Хантингтон. – М. : АСТ, 2004. – 640 с. **16. Хантингтон С.** Столкновение цивилизаций. Пер. с англ. [Philosophy] / С. Хантингтон. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.

Осьодло В. І., Будагьянц Л. М. Динаміка культурно-ідентифікаційних процесів і боротьба за національну ідентичність українських громадян

У статті аналізується тренди національної ідентичності українців в напрямі посилення її громадянсько-державницьких патернів. Автори наголошують на зміні дослідницьких підходів до проблем національної ідентичності в сучасному соціальному пізнанні. Перспективи подальших досліджень вбачаються у відстеженні та осмисленні впливів глобалізації/локалізації на тренди національно-державницької ідентичності українців. Актуальні проблеми ідеологічної боротьби та національно-патріотичного виховання ависвітлюються в контексті на європейський вибір України із акцентуванням смислового поля республіканських цінностей та прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: національна ідентичність, нація, національна ідея, суверенітет, ідеологічна боротьба, національно-патріотичне виховання.

Осьодло В. И., Будагьянц Л. Н. Динамика культурно-идентификационных процессов и борьба за национальную идентичность украинских граждан

В статье анализируются тренды национальной идентичности украинском в направлении усиления ее гражданско-государственных паттернов. Авторы отмечают изменении исследовательских подходов к проблемам национальной идентичности в современном социальном познании. Перспективы дальнейших исследований усматриваются в отслеживании и осмыслении воздействий глобализации / локализации на тренды национально-государственного идентичности украинском. Проблемы идеологической борьбы и национально-патриотического воспитания освещаются в контексте европейского выбора Украины с акцентированием смыслового поля республиканских ценностей и прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: национальная идентичность, нация, национальная идея, суверенитет, идеологическая борьба, национально-патриотическое воспитание.

Osodlo V., Budahyants L. Dynamics of cultural-identification process and the struggle for national identity ukrainian citizens

This paper analyzes the dynamics of Ukrainian national identity on strengthening its civil-political patterns. The authors emphasize the changing research approaches to the problems of national identity in the modern social

cognition relevant for both detotalizuyuchymy intentions Post-classical philosophy, and with attempts to overcome outdated stereotypes vector-civilizational typing national identities as 'Western' / civil-political and "central" and "Oriental" / ethnocultural.

Background and logic becoming the national identity of Ukrainian statehood detected correlated with the evolution of the philosophy of Ukrainian national idea of the late nineteenth – early twentieth century. In this case, attention is drawn to ehalitarnist and kontrideokratychnist Ukrainian civil- statist identity that is growing over the past decade . Prospects for further social research are seen in tracking and understanding the impacts of globalization / localization trends in national identity Ukrainian statehood.

Problems of ideological struggle and national-patriotic education coverage in the context of Ukraine's European choice with emphasis on the semantic field of Republican values and the rights and freedoms of man and citizen.

Key words: national identity, nation, national idea, sovereignty, ideological struggle, national-patriotic education.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 316.444:378.14(4)

М. І. Стрюк

МОДЕЛЬ МОБІЛЬНОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Ключовою областю політики в ЄС є розвиток європейського інформаційного суспільства (ЄІС). З самого початку формування ЄІС було тісно пов'язано з розвитком ІКТ, зокрема поширенням Інтернет та мобільних технологій, які безпосередньо сприяли глобалізації, розвитку міжнародного ринка праці, зростанню різних видів індивідуальної мобільності особистості.

З розвитком ЄІС тісно пов'язано розвиток Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) та Європейського дослідницького простору (ЄДП), необхідність інтеграції до яких підкреслено «Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» [1]. Огляд напрямів підтримки вищої освіти та останніх звітів Європейської Комісії [14] показує, що ключем до побудови європейського освітньо-наукового простору є мобільність, адже головним проявом спрямованості системи освіти на особистість є створення для будь-якого члена суспільства можливості отримання освіти будь-якого характеру та рівня в будь-який

період його життя та в будь-якому місці [13]. У зв'язку з цим, особливої актуальності набувають дослідження різних видів мобільності, методів та засобів її реалізації, впливу мобільності на розвиток освітньо-наукового простору та ЄІС в цілому.

Історико-педагогічні, філософські та соціально-економічні тенденції розвитку вищої освіти у країнах Європейського Союзу досліджували М. Балихін, В. Грачова, Н. Дем'яненко, Т. Десятов, С. Заскалета, А. Кирда, Т. Козак, К. Корсак, П. Кряжев, М. Кудря, Н. Лавриченко, Н. Негребецька, Л. Онищенко, Г. Поберезська, О. Поживілова, Л. Полуніна, Л. Постова, Н. Рижова, А. Сбруєва, О. Тряпін, Н. Філатова, В. Чистохвалов, Б. Шуневич та інші дослідники, які визначають концепцію мобільності (навчальної, академічної, географічної, професійної тощо) як системотвірну для ЄПВО.

Застосування концепції мобільності до процесу навчання викликало до життя поняття мобільного навчання (*mobile learning*), дидактичні аспекти мобільного навчання досліджували Я. Бартелсен, Б. Бахмайр, Т. Калуга, В. Куклев, С. Кувшинов, А. Кукульська-Хьюм, Є. Лубіна, К. Майер, М. Ріш, С. Семеріков, І. Теплицький, Дж. Тракслер, К. Фрідріх, М. Шарплз, С. Шокалюк; технологічні – Д. Кіган, М. Козяр, А. Кузик, М. Кужба, М. Кьолер, М. Мотін, В. Осадчий, Н. Рашевська, А. Стрюк, Е. Шерм. Моделі мобільного навчання були предметом розгляду З. Дудар, В. Любченка, О. Шинкарюка, методика використання засобів мобільного навчання – В. Гаманюк, М. Григор'євої, О. Жукова, С. Заре, Є. Михалкіної, К. Словак, Ю. Триуса.

Відкритими залишаються питання співвідношення видів мобільності у соціально-педагогічних та технічних системах (реальної, віртуальної, географічної, соціальної, професійної, академічної, навчальної, програмної, апаратної, технологічної), мобільних комунікацій та інформаційного суспільства, що зумовило визначення *мети статті*: теоретичного обґрунтування інтегративної моделі мобільності в європейському інформаційному суспільстві.

Складність об'єктів та процесів, що досліджує мобільність, вимагає застосування системного підходу. Як стверджує Дж. Уррі, «усі потужні системи є динамічними, процесуальними... і у сучасному світі є одночасно економічними, фізичними, технологічними, політичними та соціальними» [15, с. 263] – адже «технології завжди вбудовуються у економічне, соціальне та політичне життя» [15, с. 264]. Зв'язки у таких системах посилюються за рахунок «програмної, кібернетичної архітектури та у цілому мережного характеру життя». Незважаючи на те, що теорія складності на перше місце ставить питання самоорганізації, синергії та саморозвитку систем, до сфери досліджень мобільності входять у першу чергу людинокеровані системи, у яких найбільший інтерес являють види взаємодії людини із простором, з об'єктами та з іншими людьми, у тому числі за допомогою посередників (медіаторів) та гібридних спільнот. До таких систем відноситься й інформаційне

суспільство, в контексті розвитку якого й розглянемо різноманітні напрями реалізації мобільності.

У Європейському співтоваристві (ЄС), історію розвитку інформаційного суспільства можна простежити до 1979 року, коли Рада Європи в Страсбурзі заявила, що інформаційні технології мають широкі економічні, соціальні та політичні наслідки для спільноти. Саме в цей час Рада Європи декларувала, що динамічний комплекс інформаційних галузей, заснованих на нових електронних технологіях, є головним джерелом економічного зростання та соціального розвитку.

Опублікована у 1993 році «Біла книга з питань зростання, конкурентоспроможності та зайнятості» [7] зробила інформаційне суспільство ключовою областю політики в ЄС та одним із факторів конкурентоспроможності ЄС. Це була політично умотивована дія, спрямована на підвищення авторитету Європейської Комісії в якості вищого органу виконавчої влади ЄС та двигуна європейської інтеграції. Політика щодо розвитку європейського інформаційного суспільства (ЄІС) стала головною в ЄС у той же самий час, коли ЄС набув сучасного вигляду із підписанням Договору про утворення Європейського Союзу, що набув чинності 1 листопада 1993 року. У кожній Європейській Комісії був єврокомісар, що координував розбудову ЄІС:

- у I Комісії Делора (1985-1988): єврокомісар з промисловості, інформаційних технологій, науки та досліджень;
- у II Комісії Делора (1989-1992): єврокомісар з науки, досліджень, розвитку, телекомунікацій та інновацій;
- у III Комісії Делора (1993-1994): єврокомісар з науки, досліджень, технологічного розвитку та освіти;
- у Комісії Сантера (1995-1999): єврокомісар зі справ промисловості, інформаційних та телекомунікаційних технологій;
- у Комісії Проді (1999-2004): єврокомісар з підприємництва та інформаційного суспільства;
- у I Комісії Баррозу (2004-2010): єврокомісар з інформаційного суспільства та ЗМІ;
- у II Комісії Баррозу (2010-2014): єврокомісар з цифрових технологій;
- у Комісії Юнкера (з 2014): єврокомісар з цифрової економіки і суспільства.

Таким чином, проблема розбудови ЄІС в діяльності Європейської Комісії набувала все більшого значення та самостійності із розвитком Інтернет як рушійної технології інформаційного суспільства. В цьому контексті аналіз звернення Європейської Комісії до ЄІС має вирішальне значення для розуміння взаємозв'язку між Інтернет і управлінням ЄС.

Глобальний характер інформаційного суспільства використовувався в якості виправдання для загальноєвропейських акцій з багатьох актуальних політичних питань: навіть із назв посад єврокомісарів

періоду розбудови ЄІС видно, що питання розвитку ЄІС тісно пов'язані з питаннями інноваційного розвитку промисловості, науки, інформаційний та телекомунікаційних технологій, освіти тощо.

Розвиток ЄІС вплинув на політику Європейської Комісії у різних аспектах.

В аспекті забезпеченні продуктивної зайнятості базовим є документ 2000 року «Стратегії роботи в інформаційному суспільстві» [12], у вступі до якого вказується, що ЄІС «надаватиме ряд переваг, включаючи високі стандарти життя, можливості ведення підприємницької діяльності на нових зростаючих ринках, зміну способів виробництва та доставляння виробів..., більшу продуктивну зайнятість на основі передових технологій та гнучких умов праці. Ті ж самі технології дозволятимуть працівникам оновлювати свої вміння як частину процесу навчання протягом життя, спрямованого на покращення перспектив їх працевлаштування та заробітку, а також освіти та навчання у цілому» [12, с. 1].

Появу цього документу спонукали суспільно-політичні процеси у ЄС, зокрема, спеціальний «Jobs Summit», що відбувся у листопаді 1997 року в Люксембурзі. За результатами запиту Європейської ради з працевлаштування було створено звіт, у якому було зазначено, що індустрії інформаційного суспільства стають одним з найбільших та швидко зростаючих секторів економіки ЄС [8, с. 3], у якому створюються нові робочі місця, нові можливості, нові продукти та послуги, що стають рушійною силою економічного зростання та покращення продуктивності праці [8, с. 1]. Для використання потенціалу інформаційного суспільства необхідні дії у трьох основних напрямках:

1) розвиток культури підприємництва для створення середовища, у якому розквітатимуть нові ідеї, нові починання, нові продукти та послуги;

2) сприяння організаційним змінам та адаптивності для розкриття повного потенціалу нових технологій з метою покращення ефективності, розвитку нових продуктів та послуг, вивільнення творчих сил та інновацій трудових ресурсів;

3) підвищення кваліфікації та рівня ІКТ-компетентності.

Найбільш повно потенціал інформаційного суспільства з продуктивної зайнятості буде використаним за умови синергії в усіх трьох напрямках [8, с. 17]. У звіті наголошується, що інформаційне суспільство у своєму соціально-економічному вимірі є основою для інформаційних індустрій (видавнича індустрія, аудіовізуальна, рекламна тощо). Найбільш швидко в інформаційному суспільстві розвивається ІКТ-індустрія (комп'ютери та програмне забезпечення, комп'ютерні послуги, телекомунікаційне обладнання та послуги, електронні мікрокомпоненти, офісне обладнання тощо). «Через продукти – такі, як мобільні телефони, комп'ютери, цифрове телебачення, волоконно-оптичні мережі – та послуги – мобільний зв'язок, комп'ютерні мережі, підключення до Інтернету, аудіовізуальні – індустрії інформаційного суспільства вже пронизують всі аспекти бізнесу, роботи та відпочинку» [8, с. 3].

Продуктивна зайнятість в інформаційному суспільстві вимагає від працівників професійної мобільності та виводить навчальну мобільність на рівень працевлаштування осіб із особливими потребами, надаючи можливість віддаленої роботи, роботи за гнучким графіком тощо.

Глобалізаційному аспекту інформаційного суспільства присвячено звіт «Європа та глобальне інформаційне суспільство», підготований у 1994 році групою експертів з інформаційного суспільства під керівництвом майбутнього єврокомісара зі справ промисловості, інформаційних та телекомунікаційних технологій М. Бангеманна. У ньому містилася фраза, що увійшла в історію формування глобального інформаційного суспільства: «Інформаційне суспільство – це засіб, за допомогою якого Європейський Союз може досягти багатьох своїх цілей. Нам потрібно як слід скористатися цим засобом, причому скористатися без зволікання» [11, с. 10]. У звіті підкреслюється роль використання відкритих стандартів для надання та отримання інформаційних послуг з метою досягнення глобальної функціональної сумісності (зокрема, цифрових мобільних технологій): «... оскільки інформаційні інфраструктури у середовищі відкритого ринку є необмеженими, інформаційне суспільство набуває істотно глобального виміру. Пропозиції, що обґрунтовуються у цьому звіті, приведуть до справжнього відкритому середовищі, де доступ надається для всіх суб'єктів ринкових відносин. Ця відкритість повинна знайти свій аналог на ринках і в мережах інших регіонах світу. Очевидно, що першорядне значення для Європи мають адекватні заходи для забезпечення рівного доступу» [11, с. 19]. На думку авторів звіту, розвиток інформаційного суспільства супроводжується й рядом проблем, найбільш значущою з яких у глобалізаційному аспекті є захист інтелектуальної власності.

Рада Європи прийняла до відома звіт групи М. Бангеманна та в цілому погодилися з областями застосування ІТК в ЄІС, викладених групою (дистанційна робота, дистанційного навчання, мережі для університетів і дослідницьких центрів, телематичні послуги для малого та середнього бізнесу, управління дорожнім рухом, управління повітряним рухом, мережі охорони здоров'я, електронна торгівля, адміністративні мережі та міські інформаційні магістралі). Важливість мовних і культурних аспектів інформаційного суспільства було також підкреслено на засіданні Ради Європи 24-25 червня 1994 р. на о. Корфу.

Аспект медіа-конвергенції розглядається у двох базових документах: «Зеленій книзі з конвергенції секторів телекомунікацій, медіа та інформаційних технологій і наслідки для регулювання» [6] 1997 року та «Принципи та настанови для аудіовізуальної політики у цифрову епоху» [9] 1999 року.

Термін «конвергенція» у першому документі трактується як «здатність різних мережних платформ доставляти подібні за суттю види послуг, або зближення таких пристроїв, як телефон, телевізор та персональний комп'ютер» [6, с. 1]. Прикладами конвергенції традиційних та інформаційно-

комунікаційних технологій є спільне використання послуг з передавання голосу, даних, звуку, зображень тощо для Інтернет-торгівлі, Інтернет-банкінгу, Інтернет-телефонії, смарт- та веб-телебачення, веб-трансляцій, зокрема – через мобільні телефонні мережі. Медіа-конвергенція в освіті пов'язується із навчанням з використанням мультимедійних програм та даних, доступ до яких може здійснюватися через мобільні комунікації.

У другому документі зазначається, що ІКТ вже суттєво впливають на соціальне та культурне життя і освіту, і вплив цей буде лише зростати, зокрема – через збільшення кількості виробників та розповсюджувачів аудіовізуальної продукції [9, с. 5], сприяючи інформаційній, освітній, лінгвістичній та культурній різноманітності [9, с. 9] як складових ЄІС [9].

Аспект регулювання телекомунікацій у ЄІС виник у зв'язку із тенденціями глобалізації та лібералізації спільного ринку Європейського Союзу, стрімкого технологічного прогресу, зростання ролі мобільних технологій, розповсюдженням Інтернет, а також зближенням секторів телекомунікацій, мовлення та інформаційних технологій. Основна мета регулювання – забезпечення зростання, зайнятості, конкурентоспроможності та захисту інтересів споживачів, забезпечення широкого вибору постачальників і послуг, інновацій, конкурентоспроможних цін і якості обслуговування [5, с. 5].

В *аспекті реформування Європейської Комісії* складові ЄІС розглядались у II главі «Плану заходів з реформування Комісії» [10]. Головна увага в процесі реформування приділялась використанню веб-технологій як ключового елементу взаємодії Європейської Комісії та суспільства. Для цього передбачалось три заходи:

1) технологічні зміни на основі моніторингу розвитку технологій для обґрунтованого вибору передових та перспективних веб-орієнтованих та інших комунікаційних засобів;

2) задоволення потреб користувачів (лінгвістична різноманітність, доступ для людей з обмеженими можливостями, зручне подання інформації, швидка реакція системи тощо) через зворотний зв'язок від користувачів;

3) створення чітких та простих механізмів прийняття скоординованих професійних рішень в оптимальні терміни [10, с. 4].

Етапним у розвитку ЄІС став заключний звіт експертної групи Європейської Комісії з інформаційного суспільства «Розбудовуючи Європейське інформаційне суспільство для всіх нас», виданий у 1997 році. Серед членів експертної групи слід відзначити теоретика інформаційного суспільства М. Кастельса, чії розробки соціального аспекту інформаційного суспільства суттєво вплинули на зміст рекомендацій з розвитку ЄІС [4]:

1. Активне стимулювання набуття знань та вмінь: а) створення освітньої мережі; б) нові фінансові стимули професійної підготовки; в) розвиток та поширення відомостей про методи навчання; г) створення високоякісних недорогих навчальних матеріалів.

2. Координація регулювання на рівні ЄС.

3. Публічні послуги як рушій росту ЄІС, що виникає: а) зміщення акцентів у публічних послугах з інфраструктури на контент; б) підвищення продуктивності публічних послуг для кращого обслуговування; в) публічні послуги як моделі надання послуг; г) поліпшення медичних послуг.

4. Використання ланцюжка віртуальних цінностей: а) вимірювання нематеріальних показників; б) забезпечення конфіденційності електронної комерції; в) опанування впливу віртуальності.

5. Упровадження гнучкого робочого графіку: а) збір успішних досліджень організаційних інновацій; б) підтримка аутсорсингу; в) забезпечення безпеки при гнучкому робочому графіку; г) робота з новими професійними ризиками для здоров'я; д) від просування телероботи до її інтеграції в суспільство; е) соціальний діалог в ЄІС.

6. Управління часом: а) структурування гнучкого робочого часу; б) пошуки часу; в) здоровий спосіб життя в ЄІС.

7. Зміна пріоритетів «повної» зайнятості: а) на зростання та покращення якості зайнятості в ЄІС; б) на шлях до соціальних глобальних рівних умов.

8. Підтримання національних державних доходів в умовах зростаючої глобалізації.

9. Для всіх та кожного: а) підвищення соціальної активності; б) запобігання виключення / орієнтація на конкретні потреби; в) надання технічних засобів для соціального партнерства; г) можливості працевлаштування через Європейський соціальний фонд.

10. Незалежність від відстані через: а) універсальні громадські роботи; б) переосмислення політики регіонального вирівнювання.

11. Європейський різноманітність – користуючись перевагами багатьох інформаційних суспільств, що виникають: а) розбудова високоякісної індустрії мультимедіа; б) формування мультикультурної Європи; в) відзначення локальних особливостей.

12. Прозорість і демократія: а) підтримка плюралізму; б) проектування демократії.

Найважливішу роль у формуванні інформаційного суспільства відіграють комунікації. В той же час, згідно з Дж. Д'юї, комунікація є головним освітнім процесом. Концепція освіти як ліберального обміну досвідом породила філософські та методологічні питання, які набувають нового наповнення в епоху мобільності [2, с. 98 – 99]: мобільна зв'язність у суспільстві та просторі посилюється із застосуванням мобільних пристроїв і «розумних» навчальних середовищ.

Поняття мобільності – це сучасна міждисциплінарна парадигма в соціальних і гуманітарних науках, що досліджує переміщення людей, ідей і речей, а також наслідки цих рухів. В рамках цієї парадигми можна виокремити такі види мобільності, як географічна, соціальна, професійна, академічна, навчальна, програмна, апаратна, технологічна, а також реальна та віртуальна мобільність. Узагальнення результатів аналізу генезису та співвідношень вимірів мобільності [3] надало можливість побудувати

інтегративну модель мобільності в європейському інформаційному суспільстві (рис. 1), що має три виміри: один – реальний та два – віртуальні. Реальний вимір є спільним для соціально-педагогічних та технічних систем у зв'язку з тим, що передбачає вивчення руху у просторі людей (географічна мобільність студентів, фахівців, професіоналів та керівників) та речей (мобільність апаратних засобів ІКТ). Перший віртуальний вимір відповідає соціальну мобільність людей, другий віртуальний вимір – інформаційну мобільність ідей.

Відповідно до запропонованої моделі, реальний та віртуальний виміри мобільності у соціально-педагогічних системах є основою мобільного суспільства, члени якого географічно та соціально мобільні; реальний та віртуальний виміри мобільності у технічних системах – основою технологічної мобільності, а об'єднання обох віртуальних вимірів – інформаційне суспільство, в якому, згідно визначення Комісії Європейських спільнот, основою діяльності людей стають інформаційно-комунікаційні технології [7, с. 92].

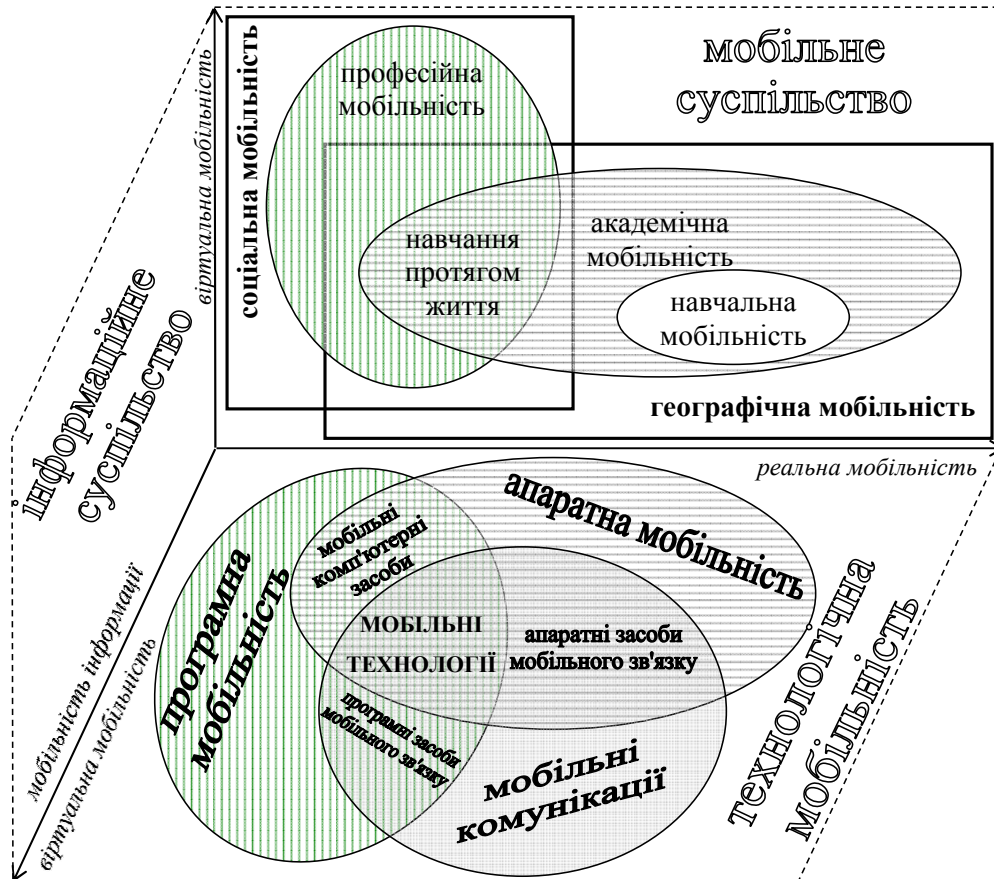

Рис. 1. Модель мобільності в ЄІС

Аналіз нормативних документів та результатів різноманітних досліджень з проблеми розвитку ЄІС надав можливість визначити ключову роль парадигми мобільності у формуванні інформаційного суспільства та

запропонувати інтегративну модель мобільності в інформаційному суспільстві. Запропонована модель є основою для подальших досліджень, таких як дослідження тенденцій розвитку мобільності у системах вищої освіти як соціокультурного феномену, що постійно еволюціонує взаємозалежно із розвитком технологій, державно-політичними перетвореннями, розвитком соціальних та педагогічних наук; дослідження феномену мобільності в технолого-педагогічних системах, зумовлене поширенням мобільних інформаційно-комунікаційних технологій.

Список використаної літератури

- 1. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року :** Указ № 344/2013 від 25.06.2013 [Електронний ресурс] / Президент України. – Режим доступу : <http://goo.gl/6NICse>.
- 2. Семеріков С. О.** Фундаменталізація навчання інформатичних дисциплін у вищій школі : монографія / Семеріков С. О. ; науковий редактор академік АПН України, д. пед. н., проф. М. І. Жалдак. – Кривий Ріг : Мінерал; К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 340 с.
- 3. Стрюк М. І.** Мобільність: системний підхід [Електронний ресурс] / Стрюк Микола Іванович, Семеріков Сергій Олексійович, Стрюк Андрій Миколайович // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2015. – Т. 49, № 5. – С. 37 – 70. – Режим доступу : <http://goo.gl/Nt9KFh>.
- 4. Building the European information society for us all : Final policy report of the high-level expert group / European Commission.** – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 1997. – 66 p. – (Employment & social affairs).
- 5. Fifth report on the implementation of the telecommunications regulatory package : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions [Electronic resource] / Commission of the European Communities.** – Brussels, 10.11.1999. – 35 p. – Access mode : <http://aei.pitt.edu/4921/1/4921.pdf>.
- 6. Green Paper on the convergence of the telecommunications, media and information technology sectors and the implications for regulation: Towards an Information Society Approach [Electronic resource] / European Commission.** – Brussels, 3 December 1997. – VIII, 38 p. – Access mode : <http://goo.gl/h5I2cs>.
- 7. Growth, competitiveness, employment – The challenges and ways forward into the 21st century (White Paper). Parts A and B. COM (93) 700.** – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 1993. – 151 p. – (Bulletin of the European Communities, Supplement 6/93).
- 8. Job opportunities in the Information Society: Exploiting the potential of the information revolution : Report to the European Council / European Commission.** – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2000. – 24 p.
- 9. Principles and guidelines for the Community's audiovisual policy in the digital age : Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions / Commission of the European Communities.** – Luxembourg : Office

for Official Publications of the European Communities, 1999. – 23 p. **10. Reforming** the Commission. Vol. II : Action Plan [Electronic resource] / Commission of the European Communities. – Brussels, 18 January 2000. – 59 p. – Access mode : <http://goo.gl/WN4BeS>. **11. Report** on Europe and the global information society : Recommendations of the high-level group on the information society to the Corfu European Council (Bangemann group) [followup to the White Paper] [Electronic resource] / European Commission. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 1994. – 134 p. – (Bulletin of the European Union, Supplement No. 2/94). – Access mode : <http://goo.gl/c8DTGQ>. **12. Strategies** for jobs in the Information Society / European Commission. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2000. – 36 p. **13. Study** on Mobility Developments in School Education, Vocational Education and Training, Adult Education and Youth Exchanges [Electronic resource] / European Commission. – June 2012. – 418 p. – Mode of access : <https://goo.gl/jwJapB>. **14. The EU** and the Bologna Process – shared goals, shared commitments : Supporting growth and jobs – An agenda for the modernisation of Europe's higher education systems / European Commission. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2012. – 32 p. **15. Urry J.** Climate change, travel and complex futures / John Urry // The British Journal of Sociology. – 2008. – Volume 59, Issue 2. – P. 261 – 279.

Стрюк М. І. Модель мобільності в європейському інформаційному суспільстві

У статті досліджуються історичні аспекти розвитку європейського інформаційного суспільства. Визначено тісний зв'язок розвитку ЄІС з формуванням Європейського простору вищої освіти та Європейського дослідницького простору. Підкреслено важливість дослідження в контексті інтеграції освіти України в освітньо-науковий європейський простір. Обґрунтовано, що ключем до побудови ЄІС є мобільність. Проведено дослідження проблеми мобільності у соціально-педагогічних та технічних системах, визначено співвідношення видів мобільності, запропоновано інтегративну модель мобільності в європейському інформаційному суспільстві. Запропонована модель є основою для подальших досліджень, таких як дослідження тенденцій розвитку мобільності у системах вищої освіти як соціокультурного феномену та феномену мобільності в технологічно-педагогічних системах, зумовлене поширенням мобільних інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова: мобільність, європейське інформаційне суспільство, європейський простір вищої освіти, мобільні технології, ІКТ.

Стрюк Н. И. Модель мобильности в европейском информационном обществе

В статье рассмотрены исторические аспекты развития европейского информационного общества. Определена тесная связь развития ЕИС с

формированием Европейского пространства высшего образования и Европейского исследовательского пространства. Подчеркнута важность исследования в контексте интеграции образования Украины в образовательно-научный европейское пространство. Обосновано, что ключом к построению ЕИС является мобильность. Проведено исследование проблемы мобильности в социально-педагогических и технических системах, определено соотношение видов мобильности, предложена интегративная модель мобильности в европейском информационном обществе. Предложенная модель является основой для дальнейших исследований, таких как исследование тенденций развития мобильности в системах высшего образования и феномена мобильности в технологических педагогических системах, обусловлено распространением мобильных ИКТ.

Ключевые слова: мобильность, европейское информационное общество, европейское пространство высшего образования, мобильные технологии, ИКТ.

Striuk M. I. Model of mobility in the european information society

The article investigates the historical aspects of the European information society. Determined EIS close connection with the formation of the European Higher Education Area and European Research Area. Emphasized the importance of research on the integration of education in Ukraine in the European educational and scientific area. The analysis of regulatory documents and the results of various studies on the development of EIS provided to determine a key role in shaping the mobility paradigm of the information society and to offer an integrative model of mobility in the information society. The model has three dimensions – one real and two virtual. The real dimension is common to social-pedagogical and technical systems. The first dimension corresponds to a virtual social mobility of people, the second virtual dimension – information mobility ideas. Under the proposed model, real and virtual dimensions of mobility in the social and educational systems are the basis of a mobile society. Real and virtual mobility dimension in technical systems are a technological basis for mobility, and the union of both virtual measurements – information society. Proposed model is the foundation for further research, such as research trends of mobility in higher education as a social and cultural phenomenon that is constantly evolving interdependently with technology development, public-political transformations, the development of social and pedagogical sciences; study the phenomenon of mobility in the technological and educational systems, caused by the spread of mobile information and communication technologies.

Key words: mobility, the European Information Society, the European Higher Education Area, mobile technology, ICT.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Семеріков С. О.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО Й ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

УДК 371.72“18”

А. В. Буценко

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В КІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Незадовільний стан здоров'я нації зумовлений зниженням рівня життя в наслідок нестабільної політичної та економічної ситуації в країні, несприятлива екологічна ситуація, відсутність стереотипів, які б сприяли популяризації здорового способу життя української молоді. Такий стан справ вимагає ретельного вивчення питань становлення національної системи фізичного виховання України в цілому та її регіональних аспектів, зокрема південної частини нашої держави, яка має свої особливості розвитку.

Сучасні дослідники проблем становлення та розвитку фізичного виховання молоді в Україні (Е. Дорошенко, А. Цьось, О. Вацеба, М. Солопчук, О. Сунік та ін.), в своїх роботах торкаються різних аспектів цього питання. В той же час, процес розвитку фізичного виховання молоді на півдні України в означений період залишається серед малодосліджених питань, котрі потребують усебічного вивчення.

Мета нашої статті – проаналізувати особливості процесу розвитку фізичного виховання учнівської молоді на півдні України в кінці ХІХ століття.

Загальновідомо, що друга половина ХІХ століття стали періодом значних зрушень у галузі культури та освіти, часом посилення інтересу до фізичної культури, як до частини культури і зокрема, як до галузі освіти. Свою увагу на справу розвитку фізичного виховання молоді звертає керівництво держави, оскільки влада мала потребу в навчених та фізично підготовлених солдатах, а стан фізичної підготовки армії був вкрай незадовільний. Освітні реформи були покликані зробити свій внесок у справу впровадження фізичної освіти в практику середніх шкіл.

На відміну від західноєвропейських країн царська Росія, складовою частиною якої був південь нашої країни, до 60-х років ХІХ століття виключало усі цивільні навчальні заклади із системи фізичного виховання. Поразка у кримській кампанії проявила виключну відсталість російської армії, як у відношенні озброєння так і фізичної підготовки. Через такий стан справ уряд змушений був починати запроваджувати реформи. Торкнувся цей процес і системи освіти, зокрема і фізичного виховання.

Про необхідність забезпечення військового виховання молоді ще до призову в армію прогресивна громадськість заявляла вже на початку 60-х років «Одиночне навчання солдата, таке важливе у військовій освіті в теперішній час, виграло-б дуже багато, якби війська поповнювались рекрутами навченими з юних років військовій виправці, дисципліні та принаймні найпростішим еволюціям» [1, с. 59].

Згідно до положень «Статуту гімназій та прогімназій» від 1864 року гімнастика вперше вноситься до переліку навчальних предметів у середній школі. При цьому, незважаючи на те, що гімнастика була не обов'язковим предметом, згідно із ст. 51 положення – гімнастичне обладнання запов'язана була мати кожна гімназія [2, с. 45].

Подальший напрямок розвитку фізичної освіти зумовлювала військова реформа 1874 року, за якою вводилась загальна військова повинність. Наслідком чого стала докорінна зміна усієї структури організації збройних сил. Введення загальної військової повинності разом із великим скороченням строку військової служби потребували покращення не лише фізичної підготовки солдат дійсної служби, але також і фізичного виховання молоді допризовного віку.

Проте, в цей час, стан фізичного виховання молоді був далеким від необхідного, на думку Є. Покровського: «...погані результати виховання всюди і поряд самі собою виявляються на блідих обличчях багатьох наших дітей і юнаків, на грандіозній захворюваності і смертності їх...» [3, с. 1]. Офіційна статистика здоров'я молоді, в цей період, вказувала на збільшення кількості призовників непридатних до військової служби. Протягом останньої чверті XIX століття було «забраковано»: у 1874-78рр. – 6,7%; 1879-82рр. – 6,7%; 1883-87рр. – 7,6%; 1888-92рр. – 7,8%; 1893-97рр. – 8,6%; 1898-1901рр. – 13% [4, с. 2].

За дослідженнями радянського історика фізичного виховання Д. Крадмана вже перші набори в армію після введення військової зобов'язаності, за звітами з медичного стану призовників, виявили кардинально інші показники. З оглянутих у 1876 році призовників 280 000 молодих людей виявилось хворих 50 000 тобто 17,8%. В 1879 з оглянутих 272 974 виявилось непридатними до військової служби 58 824 тобто 21,3%. Такий процент забракованих зберігався до кінця XIX ст. [5, с. 95 – 96].

На півдні України, для впровадження в навчальні заклади викладання гімнастики, в 1873 році в місті Одеса, була створена особлива комісія. До її складу увійшли вчителі гімнастики, лікарі, представники адміністрації навчальних закладів міста. На засіданнях, що відбулися в жовтні-листопаді 1873 року, комісією були розроблені загальні підстави для введення в середніх навчальних закладах шкільної гімнастики.

Була узгоджена приблизна програма, відповідно до якої весь курс гімнастики розподілявся на дві частини: підготовчу, метою якої був розвиток усіх частин тіла без допомоги снарядів і практичну, в якій всі вправи необхідно виконувати на снарядах.

Згідно до розроблених положень пропонувалось:

- Заняття з гімнастики проводити не менше, ніж два рази на тиждень на 3-му або 4-му уроках, для чого учні розподілялися по групах або на класи, враховуючи вік та статуру дітей;
- Заняття гімнастичними вправами потрібно проводити під наглядом лікаря. Кожні півроку учні повинні проходити медичний огляд, на підставі якого лікарем, спільно з викладачем гімнастики, приймалося рішення про допущення того чи іншого учня до занять фізичними вправами;
- Встановити викладачам гімнастики платню у розмірі 50 рублів за річний урок [6, с. 466 – 477].

Для Півдня України, цього періоду, характерною була ситуація із незадовільним станом навчальних класів, в яких відбувались заняття. Приміщення були маленькими, незручними і такими, що не відповідають санітарним вимогам. В більшості навчальних закладів не було гімнастичних залів. До прикладу, як у Миколаївському реальному училищі, так і в Миколаївській Олександрівській гімназії не вистачало кабінетів, класні кімнати були тісними, а гімнастичні зали були відсутні [Пятидесятилетие Николаевской Александровской мужской гимназии. Краткая историческая записка, составленная преподавателем истории Н. К. Матвеевым. – Николаев: Электрич. Типо-литогр. бр. Л. и И. Белолипских, 1913. – С. 12, 49 – 50.].

У 1871-1872 роках виходять нові статuti гімназій і реальних училищ. Усі гімназії стають однотипними, а реальні гімназії перетворюються на реальні училища. До навчальної програми вводяться гімнастика та рухливі ігри, хоча все ще, як необов'язкові предмети. Щодо фізичного виховання, положення статутів, носили рекомендаційний характер. Заняття з гімнастики були доступні усім бажаючим учням, в той же час, проводити їх рекомендувалося лише в тих гімназіях де для цього були створені належні умови.

Через те, що у статутах не було чітких вказівок про кількість уроків на тиждень, та час їх проведення, фізичне виховання в середніх школах організовувалось по-різному. Кількість занять на тиждень також планувалась по-різному, на розсуд керівництва шкіл. Слід зауважити, що у більшості навчальних закладів, керівництво, з питаннями фізичного виховання, було майже не знайоме і тому не дивно, що багато хто з директорів навчальних закладів вважав гімнастику непотрібною дисципліною. Лише в незначній кількості гімназій, в основному приватних, предмет фізичного виховання був обов'язковим.

Важливим кроком в справі розвитку фізичного виховання в країні стає прийняте у 1889 році Міністерством народної освіти циркулярне розпорядження, згідно до якого, з 1889-90 навчального року вводяться обов'язкові заняття з військової гімнастики. У положенні зазначалось, що викладання гімнастики в чоловічих навчальних закладах підвідомчих міністерству народної освіти мало на меті:

По-перше: сприяти фізичному розвитку учня, тренуючи найбільш важливі для руху тіла групи м'язів, посилюючи кровообіг, дихання, збільшуючи у всьому тілі обмін речовин. Гімнастика в значній мірі оберігає дітей від хвороб, що виникають в молодому організмі внаслідок довготривалого сидіння.

По-друге: гімнастика розвиває в дітях свободу та доцільну спритність рухів, навчає узгоджувати свої рухи з виникаючими перешкодами, надаючи їм впевненість у можливості подолання перешкод та вмінні долати їх з найменшою затратою сил. Діючи таким чином гімнастика сприяє моральному вихованню дітей; розвиває в хлопчиках спритність та мужність, вона виявляє сприятливий вплив на створення характеру.

По-третє: тренування хлопчиків в найпростіших рухах та шикунаннях прийнятих в російських військах; гімнастика знайомить дітей з початковими основами військової дисципліни та надає їм такі навички, які в майбутньому значно полегшить складнощі військового навчання.

В нижчих навчальних закладах гімнастику пропонувалось проводити після уроків по три години на тиждень. Окрім цього рекомендувались гімнастичні прогулянки, участь у різноманітних святах у супроводі вчителів в стройовому порядку. Дівчатка звільнялись від уроків гімнастики, а для хлопчиків вони вважались обов'язковими і звільнення від гімнастичних занять повинно було здійснюватися лікарем або вчителем тільки у випадку якихось фізичних недоліків. В якості необов'язкових елементів фізичного виховання рекомендовано проводити прогулянки із звільненням для цієї потреби не більше двох раз на рік від уроків. Змістом прогулянки повинні бути: ігри, строй, гімнастичні вправи, пробіжки в комбінації з засвоєнням матеріалу з географії, природознавством та історією [7, с. 16, 23 – 24].

Таким чином, введення військової гімнастики у громадські навчальні заклади призначалося для того щоб полегшити молодим людям виконання військової служби, а також для найкращої постановки фізичного виховання. Інструкція була достатньо ґрунтовно розроблена в ній були представлені докладні рекомендації, як щодо організації та методики викладання, так і контролю над учнями, що займаються фізичними вправами.

Але незважаючи на достатньо докладно прописану інструкцію на практиці справи були зовсім іншими. Однією з перешкод стала надзвичайна перевантаженість навчальної програми загальноосвітніми предметами. Згідно до навчальних планів на 1890 рік, кількість обов'язкових тижневих уроків у гімназіях коливалась від 23-х у I класі до 29 у III – VIII класах. У реальних училищах кількість уроків сягала 30 годин на тиждень [8, с. 34].

На півдні України, в більшості випадків, регламентовані інструкцією щотижневі дві години фізичного виховання фактично не проводились. Основними причинами відсутності регулярних занять в більшості гімназій була відсутність елементарних умов для проведення гімнастичних занять, перевантаженість навчальної програми загальноосвітніми предметами, а

також відсутність кваліфікованих фахівців. Так, відповідно до звіту директора народних училищ Херсонської губернії за 1898 рік, гімнастика викладалася у 104 школах, що становило лише 7,5% від загальної кількості шкіл губернії. Найбільш поширена гімнастика була в єврейських міських (30%), міністерських (27,1%) і міських початкових (26%) школах. Найменше займалися фізичним розвитком своїх вихованців у церковнопарафіяльних (3,8%) і школах грамоти (0,8%) [9, с. 36].

Водночас, після того, як військова гімнастика була введена обов'язковим предметом, керівництву шкіл, гімназій та училищ, довелося знаходити можливості для організації гімнастичних занять, що можна вважати одним із позитивних факторів розвитку фізичного виховання цього періоду.

Незважаючи на те, що здійснювались певні спроби з боку місцевої влади для покращення матеріально-технічної бази, приміщень та залів, які призначались для проведення занять з гімнастики, переважна більшість з них не відповідали вимогам за розмірами й санітарно-гігієнічним нормам. Водночас більшість середніх шкіл не мали гімнастичних залів взагалі. Так, до прикладу, у Другій Одеській чоловічій гімназії гімнастикою та стройовими вправами займалися в коридорах, а заняття на снарядах проводили в особливій кімнаті [10, с. 159].

Дуже гостро стояло питання забезпечення шкіл кваліфікованими викладачами з фізичного виховання. В цей період, переважна більшість вчителів гімнастики в навчальних закладах Півдня України були військовими, які отримали свої знання й навички з фізичного виховання або у військових училищах, або й взагалі просто на службі в своїх військових частинах, через це освітній ценз викладачів військової гімнастики був не високим. В свою чергу, викладачі з числа цивільних осіб або отримали домашнє виховання, або мали лише звання домашнього вчителя. До того ж військові часто не відвідували заняття через військову службу.

Введення гімнастики припало на той час коли в суспільстві було особливо багато розмов про необхідність фізичної освіти, таким чином являло собою ніби відповідь на суспільний запит. С цього часу школа повинна була почати рахуватись із фізичним, розумовим та моральним організмом учнів, як з єдиним цілим, вдосконалення якого знаходиться в залежності від пропорційного і гармонічного розвитку його частин. Тим самим намагаючись поєднати між собою різні виховні фактори, що діяли до цього часу розрізнено [11, с. 191]. Міністерство народної освіти, таким чином, вказувало на можливість впливу з боку школи та на моральне зростання учнів через правильну систему фізичного виховання.

Таким чином, важливими факторами розвитку фізичного виховання учнівської молоді на півдні України в кінці XIX століття стали освітня і військова реформи. Введення обов'язкових занять з військової гімнастики у програму громадських навчальних закладів хоча й мало на меті полегшити майбутню військову службу учням, водночас, справило позитивний вплив на розвиток фізичного виховання залучивши до занять

військовою гімнастикою значну кількість учнів Півдня України. В той же час, можна констатувати, що фізичне виховання в кінці XIX сторіччя залишалось на незадовільному рівні. В подальшому вважаємо за доцільне звернутися до аналізу розвитку фізичного виховання молоді Півдня України на початку XX століття.

Список використаної літератури

1. Педагогическая гимнастика // Журнал Министерства народного просвещения. – 1861. – часть СХ. – С. 59. **2. Иванцов Н.** Реформа средней школы / Н. Иванцов // Вестник воспитания. – 1917. – № 4-5. – С. 45. **3. Покровский Е. А.** Физическое воспитание молодежи с общественной точки зрения / Е. А. Покровский // Вестник воспитания. – 1892. – №8. – С. 1. **4. По** поводу анкеты о спортивном съезде // Русский спорт. – 1912 – №46. – С. 2. **5. Крадман Д. А.** Физическая культура в России в XIX веке / Д. А. Крадман // Очерки по истории физической культуры. – № 5. – М., 1950. – С. 95 – 96. **6. Об** основаниях, на которых может быть введено преподавание школьной гимнастики // Циркуляр по Управлению Одесским Учебным Округом. – 1873 – №11. – Одесса: Тип. П. Ф. Францова, 1873. – С. 466 – 477. **7. Зеликсон Э. Ю.** Очерки по истории физической культуры в СССР: от отмены крепостного права до Великой октябрьской революции (1861 – 1917) / Э. Ю. Зеликсон. – М. Л.: ФиС, 1940. – 176 с. **8. Мор Я.** О современной постановке школьной гимнастики и некоторых других физических упражнений / Я. Мор // Журнал Министерства народного просвещения. – 1903. – часть СССХХХХХVI. – С. 34. **9. Краткий** обзор народного образования в Херсонской губернии за 1898 г. / [сост. шк. отд. Херсон. Губ. Зем. Управы]. – Херсон: Паровая типо-литогр. О. Д. Ходушиной, 1902. – 139 с. **10. Пятидесятилетие** Одесской 2-й гимназии / [упоряд. В. А. Добротворский]. – Одесса: тип. Акционерного Южно-Русского Общества Печатного дела, 1898 – 293 с. **11. Филитс Н.** Гимнастика в средней школе / Н. Филитс // Вестник воспитания. – № 3. – 1900. – С. 191.

Буценко А. В. Особливості розвитку фізичного виховання учнівської молоді на півдні України в кінці XIX століття

У статті розглянуто процес становлення фізичної освіти в навчальних закладах Півдня України в кінці XIX століття. Звертається увага на те, що справа запровадження занять з військової гімнастики знаходилося на незадовільному рівні через нерегулярність занять в більшості гімназій, що було зумовлено відсутністю елементарних умов для проведення гімнастики, перевантаженістю навчальної програми загальноосвітніми предметами, а також відсутністю кваліфікованих фахівців. Встановлено, що незважаючи на погану організацію занять з гімнастики вони мали позитивний вплив на розвиток фізичного виховання молоді в регіоні, оскільки залучили значну кількість учнів середніх навчальних закладів до занять фізичними вправами.

Ключові слова: навчальні заклади, військова гімнастика, здоров'я, фізичне виховання.

Буценко А. В. Особенности развития физического воспитания учащейся молодежи Юга Украины в конце XIX столетия

В статье рассмотрен процесс становления физического образования в учебных заведениях Юга Украины в конце XIX века. Обращается внимание на то, что дело введения занятий военной гимнастикой находилось на неудовлетворительном уровне, из-за нерегулярности занятий в большинстве гимназий, что было обусловлено отсутствием элементарных условий для проведения гимнастики, перегруженностью учебной программы общеобразовательными предметами, а также отсутствием квалифицированных специалистов. Установлено, что, несмотря на плохую организацию занятий по гимнастике они имели положительное влияние на развитие физического воспитания молодежи в регионе, поскольку привлекли значительное количество учеников средних учебных заведений к занятиям физическими упражнениями.

Ключевые слова: учебные заведения, военная гимнастика, здоровье, физическое воспитание.

Butsenko A. Features in development of physical education students of the South of Ukraine in the late nineteenth century

The article deals with the process of formation of physical education in schools of the South of Ukraine in the late XIX century, it features main trends. Found that important factors of physical education students in this period were educational and military reform. Attention is drawn to the fact that the matter of administration of military training exercises were unsatisfactory because of subpar employment in the majority of schools, which was due to the lack of basic conditions for gymnastics, overloaded curriculum general subjects, as well as the lack of qualified specialists. It was found that, despite the poor organization of classes in the gym, they had a positive influence on the development of physical education of youth in the region since attracted a significant number of pupils of secondary schools for physical exercise, also after military exercises introduced a compulsory subject, leadership schools, high schools and colleges had to find opportunities for the organization gymnastic classes.

Highlighted that the introduction of gymnastics was not accidental: political, economic and military changes in life conditioned public demand to improve the physical health of the population and in particular young people.

Key words: educational establishments, military exercises, health, physical education.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Ваховський Л. Ц.

УДК 37.0315:37.013

І. Г. Павленко

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Сьогодні громадянське виховання набуває особливої актуальності у зв'язку з формуванням в Україні правової держави й демократичного суспільства. Досягнути цього можна лише за умови становлення і розвитку соціальних суб'єктів, здатних ефективно функціонувати й взаємодіяти в межах нових суспільних структур.

Теоретичне розроблення основних положень громадянського виховання стало основоположним у вітчизняній суспільно-педагогічній думці. Але без усвідомлення провідних ідей, аналізу позитивних і негативних тенденцій розвитку громадянського виховання неможливе розуміння сутності цього процесу, причин деструктивності у сфері нинішнього виховання, визначення стратегії його розвитку на перспективу. Використання у цьому зв'язку історичного досвіду вітчизняної педагогіки потребує знання її основних системоутворювальних теорій та концепцій.

Метою статті є аналіз історико-педагогічних засад розвитку системи громадянського виховання, виявлення ідей минулого та концептуальних положень, які стосуються обґрунтування суттєвих сторін громадянського виховання.

Ретроспективний погляд на проблему громадянського виховання засвідчує, що вона має тривалу історію свого наукового аналізу. Дослідники античності вважають, що домінуючими в ній були дві тенденції, дві ідеї виховання. Одна, що бере початок від Сократа, пов'язана з ідеєю громадянського виховання, друга яку відстоював Антісфен Афінський, започаткувала традиції вільного виховання.

Концепція громадянського виховання дістала подальше обґрунтування і практичне втілення у працях інших представників античної думки. Завдяки зусиллям Сократа, Платона, Аристотеля ідея громадянського виховання, яка виникла як відповідь на суспільну потребу розв'язати суперечність між інтересами індивіда й держави, остаточно сформувалася і стала традиційною для всіх гуманітарних і суспільних наук [1].

Водночас з ідеєю громадянського виховання в період античності розробляється протилежна їй концепція вільного виховання. Спочатку ця концепція розвивалася кініками (засновник Антісфен Афінський). На протигагу ідеям громадянського виховання, ідеалу громадянськості кініки сповідували індивідуалізм і політичний індіферентизм. Щоб наголосити на тому, що вони не належать до жодної держави, вони запровадили спеціальний термін «космополітизм» [1, с. 11].

Вчення кініків (стоїків, а пізніше Ж.-Ж. Руссо та ін.) про самовдосконалення сприяло розвитку традиції так званого вільного виховання, тобто виховання такої особистості, яка відсторонена від участі в громадянському житті, перебуває в гармонії лише з собою і природою [1, с. 11].

Існуюча в античний період ідея громадянського виховання з її культом вільної, гордої, з почуттям власної гідності особистості в середні віки була принижена. Вважалося, що в земному житті з метою збереження благополуччя держави необхідно виховувати в людей покірність царю, верховному правителю як наміснику Бога (Блаженний Августин наголошував на цьому в IV ст., Фома Аквінський – у XII ст.) [1, с. 12].

Ідея громадянського виховання реанімується у працях гуманістів епохи Відродження Н. Макіавеллі, Т. Мора і Т. Кампанелли [1, с. 12].

Цікавою є думка французького просвітителя Ж.-Ж. Руссо про громадянське виховання як всесильне. Вчений вважав, що коли виховання поставлене належним чином, то всі, на кого воно спрямоване, набувають високих громадянських чеснот. Разом з тим він стверджував, що громадянське в особистості придушує індивідуальне, природне, тому їх аж ніяк не слід поєднувати. Можна виховати або громадянина, який живе «для інших», або «людину для самої себе» [2].

Ідеалом людини, для французького вченого П. Гольбаха, виступає «активний громадянин, який думає про благо громадян, поломеніє любов'ю до Батьківщини, трудиться заради примноження її щастя..., самовіддано захищає Батьківщину від тиранії, дотримується законів своєї держави, підтримує законну владу» [3, с. 87]. Гольбах уперше поставив питання про значущість громадянських чеснот не тільки для держави, а й для самого індивіда.

Засновник педагогіки Нового часу Ян Коменський на практиці здійснював навчання рідною мовою, яка і є основою громадянської свідомості і виховання: «Материнська школа повинна бути в кожному домі, школа рідної мови – в кожній общині, в кожному місті» [4, с. 201].

Громадянськість як домінанта психіки українців бере початок ще з часів Київської Русі. Елементи громадянського дидактизму графічно зафіксовані вже у «Повчаннях» (1096 р.) Володимира Мономаха, який радить своїм дітям бути хоробрими, навчає їх не нашкодити «ні своїм, ні чужим людям»; не давати сильним «погубити людину»; старших шанувати «як отця, а молодших – як братів...» [5, с. 457 – 459].

М. Грушевський констатував, що український народ козацької доби з його демократичним ладом, національною системою освіти, громадянським демократичним духом був достатньо освіченим. М. Грушевський у своїй книжці «На порозі нової України» писав про політичний ідеал розбудови Української незалежної держави. Чільне місце у цьому ідеалові посідає образ громадянина України, його громадянських добродієв. Для створення цього образу М. Грушевський звертається до досвіду античної демократії. Він вважає,

що розбудова української демократичної держави не може увінчатися успіхом без культивування республіканського героїзму, спартанської простоти і благородства, непримиримого ставлення до протекціонізму й бюрократизму, до гонитви за розкошами і збагаченням за будь-яку ціну. Без сумніву, в цьому політичному заповіті М. Грушевського є багато чого, над чим варто замислитися й нашому сучаснику.

Пізніше спостерігаються дещо суперечливі тенденції в розумінні сутності й ролі громадянського виховання молоді, зумовлені особливостями історичного розвитку нашої держави. Проте, незважаючи на складні суспільно-політичні обставини (Україна тривалий час перебувала у складі Російської та Австро-Угорської імперії, а також Польщі), передові вітчизняні мислителі вірили в нескореність духу українського громадянства, закликаючи на боротьбу за незалежність. Зокрема. І. Костомаров відстоював думку про те, що Україна «не пропала», бо зберегла віру в Бога, а тому можна сподіватися на державне відродження. Якщо в окремій людині, зазначав він, жевріє повага до історії і духовних надбань українства, високо цінується національна свобода, то Україна, як держава, нація «не пропаде» і в майбутньому [1, с. 16].

З утратою державності комплекс громадянськості, хоч і перестав бути домінуючим у свідомості українців, все ж зберігався і навіть справляв позитивний вплив на інші народи. Це засвідчив відомий український мислитель XIX ст. П. Куліш: «...Не жалюгідний народ приєднався у XVII до московського царства. Він переважно склався із характерів самостійних, гордих усвідомленням своєї людської гідності; він у своїх нравах і поняттях зберігав і зберігає начало вищої громадянськості...» [6, с. 376].

Видатний педагог К. Ушинський, ратуючи за «громадянську моральність», стверджував, що «коли селянин відчує себе... громадянином держави, тоді і в ньому розкриються громадянські добродієвності», що в характері простого народу «багато могутніх задатків чесної громадянськості» [7, с. 344].

Виховна парадигма, яку запропонувала С. Русова на початку XX ст., була спрямована на виховання в Україні «потрібних для її нового життя нових громадян з пробудженою активністю, з витривалою волею і добре розвиненими творчими силами» [8, с. 31].

У перші роки встановлення радянської влади ідея виховання «майбутніх громадян соціалістичної республіки» була задекларована в багатьох тодішніх офіційних документах. Новий лад вимагав від школи «не підданих і обивателів, а творців, організаторів, громадян соціалістичної республіки». У цьому контексті А. Луначарський зазначав, що громадянськість оберігає особистість від піддатливості будь-якому вождизму, стимулює її критичне ставлення до соціальної дійсності. Виховувати громадянина – не означає готувати його до аскетичного життя, констатував він [9, с. 306].

Розглядаючи генезу ідей громадянського виховання, слід наголосити на педагогічних поглядах А.Макаренка, який вважав виховання громадянина основою формування особистості і сформулював основні характерні риси, притаманні такій людині: уміння кваліфіковано працювати в колективі, бути політично й економічно освіченими, володіти високою загальною культурою тощо. Громадянськість, стверджував він, проявляється також в усвідомленні необхідності професійного і соціального самовизначення з урахуванням реальних обставин, особистих нахилів і потреб держави [10, с. 403].

У працях В.Сухомлинського порушуються й розкриваються проблеми навчання і виховання юних громадян своєї країни, даються глибоко обґрунтовані, перевірені багаторічним практичним досвідом відповіді на питання, як потрібно виховувати дітей, щоб вони стали свідомими громадянами своєї держави, справжніми патріотами. Учений зазначав, що саме через громадянську активність, безпосередню участь у громадських справах і можна виховати справжніх патріотів: «Якщо в дитинстві і отрочстві людина піклувалася про свої інтереси, якщо спільне стало для неї глибоко особистим, вона у зрілі роки стане справжнім патріотом» [11, с. 127].

У часи незалежності України проблема виховання громадянина постала перед суспільством як завдання державної ваги. Про це свідчить спрямування досягнень сучасної науки, культури, економіки, політики на виховання громадянина – високосвідомого, високоморального, активного. З розвиненим почуттям власного обов'язку і відповідальності перед державою, самим собою, з усвідомленням своєї місії, ролі і місця в історичному процесі державотворення, внутрішньою потребою самовіддано служити Батьківщині. Запровадження інноваційних технологій, інтерактивних форм і методів громадянського виховання у шкільну практику стає одним із пріоритетних напрямів реформування вітчизняної системи освіти.

Підтвердження цьому є в основних програмних документах, що визначають систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні напрями розвитку освіти на етапі її модернізації. Зокрема, Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.), Закон України «Про загальну середню освіту» характеризують громадянське виховання як невід'ємну складову національного виховання. У свою чергу «Концепція розвитку загальної середньої освіти» серед інших стратегічних завдань надає громадянському вихованню особливої значущості [12].

Сучасна українська наука, досліджуючи стратегічні напрями реформування освітньої системи, визначає виховання громадянина як об'єкт особливої уваги. Громадянське виховання базується на системі цінностей, які через культуру, традиції, філософію, релігію вказують на вектор виховних зусиль, спрямованих на формування особистості громадянина.

Громадянське виховання базується на системі цінностей, які через культуру, традиції, філософію, релігію вказують на вектор виховних зусиль, спрямованих на формування особистості громадянина. З огляду на це актуальним у контексті нашого дослідження є система цінностей як ядра особистості, розроблена І. Бехом. Наголошуючи на пріоритетності для розвитку суспільства духовних цінностей, він зазначив, що «людина може бути ціннісним центром ... за умови, що вона сповна оволоділа культурно-духовними надбаннями як регуляторами своєї життєдіяльності. Загальнолюдський ідеал особистості пов'язаний саме із змістовною характеристикою її ціннісної системи» [13, с. 28].

У зв'язку з цим М. Боришевський, визначаючи систему цінностей як детермінанту громадянського виховання, зазначив, що вона в наш час має бути новою і слугувати орієнтиром у вихованні молодого покоління та громадян будь-якого віку. Така система і кожен її структурний компонент зокрема повинні становити одне ціле, в якому об'єднуючим началом є духовність людини. Досліджуючи психологічні закономірності виховання громадянської свідомості та самосвідомості особистості, він побудував концептуальну модель зрілої особистості громадянина, духовна сфера якої включає систему цінностей з такими підсистемами: моральні, громадянські, світоглядні, екологічні, валеологічні цінності [14, с. 23 – 24].

Актуальною у контексті нашого дослідження є морально-етична класифікація О. Вишневського, який серед вартостей громадянського суспільства виділив прагнення до соціальної гармонії, орієнтацію на людину як головну цінність, рівність громадян, культ закону, самовідповідальність [15, с. 156 – 159].

Таким чином, громадянські цінності ґрунтуються на усвідомленні кожною людиною своєї незалежності до суспільства, власного місця у громадянському і політичному житті країни; прагненні до соціальної гармонії і справедливості; дотриманні норм суспільного життя, основних законів України. Конституції; усвідомленні своїх прав і обов'язків; готовності до захисту Батьківщини; толерантному ставленні до представників інших держав. Повазі до національних цінностей інших народів.

Проблемі громадянського виховання учнівської молоді присвячені праці Р. Арцишевського, П. Вербицької, О. Доукіної, П. Ігнатенка, Л. Канішевської, І. Кецика, Б. Кобзаря, В. Кожохар, Н. Косаревої, В. Кременя, Л. Крицької, В. Оржехівського, О. Пометун, А. Розенберга, О. Сухомлинської, К. Чорної та ін.

П. Ігнатенко, В. Поплужний, Н. Косарева, Л. Крицька зазначили, що виховання громадянина означає підготовку підростаючої особистості до участі в розв'язанні нагальних і перспективних завдань держави, до управління її справами і виконання функцій трудівника та господаря, керівника та виконавця, громадського діяча і захисника Вітчизни. У зв'язку з цим вони стверджували, що з метою виховання свідомого громадянина необхідно сформулювати в нього ряд важливих особистісних

якостей і рис характеру, що є основою специфічного способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків, поведінки. Серед таких рис вони визначили патріотичну свідомість, громадянський обов'язок і відповідальність, суспільну активність, повагу до Конституції і її законів, високу правосвідомість, національну гідність, повагу до батьків, дисциплінованість, працьовитість, піклування про природу, екологію, моральну чистоту, гуманність, шанобливе ставлення до культури, традицій, звичаїв інших народів, що населяють Україну, культуру міжнаціональних стосунків [1, с. 122].

Аналізуючи праці сучасних учених, можна сказати, що багато хто громадянське виховання розуміє як процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що надає людині можливість відчувати себе морально, соціальне, політичне, юридичне дієздатною та захищеною. Воно покликане виховувати особистість чутливою до свого оточення, долучати її до суспільного життя, в якому права людини виступають визначальними. Громадянське виховання об'єднує в собі суспільну й приватну сфери.

К. Чорна проаналізувала громадянське виховання з позицій особистісно-зорієнтованого підходу, який передбачає забезпечення динамічного, гармонійного співвідношення різних напрямів, засобів, методів виховання в процесі навчання і позакласної роботи на основі гуманістичного осмислення єдності внутрішнього світу особистості, взаємозв'язків загальнолюдських цінностей та індивідуальної неповторності, поваги до прав учня. Цим самим обґрунтувала ідею, що виховання громадянина має бути спрямоване передусім на розвиток патріотизму; формування національної самосвідомості, культури міжетнічних стосунків, правосвідомості; розвиток політичної, екологічної культури; моральність особистості; формування культури поведінки, розвиток мотивації до праці [17, с. 23 – 26].

В наш час громадянське виховання особистості у сучасному українському суспільстві великою мірою зумовлюється необхідністю державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості, що мають забезпечити усім громадянам рівні стартові можливості для розвитку й застосування їх потенційних здатностей, досягнення суб'єктивно привабливих і водночас соціальне значущих цілей як умови реалізації найголовнішої соціально-психологічної потреби особистості – потреби у самовизначенні та самоствердженні. Процес розбудови й утвердження суверенної, правової, демократичної, соціально орієнтованої держави органічно пов'язаний із становленням громадянського суспільства в Україні, що передбачає суттєву трансформацію світоглядних орієнтацій та самосвідомості народу.

Актуальність громадянського виховання в Україні зумовлюється водночас процесом відродження нації. Для України, яка є поліетнічною державою, громадянське виховання відіграє особливо важливу роль ще й тому, що воно покликане сприяти формуванню соборності України, що є

серцевиною української національної ідеї. Саме на базі демократичних цінностей, що мають лежати в основі громадянського виховання, можливе об'єднання різних етносів і регіонів України задля розбудови й вдосконалення суверенної, демократичної держави, громадянського суспільства.

Список використаної літератури

1. Ігнатенко П. Р., Поплужний В. Л., Косарева Н. І., Крицька Л. В. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : [навч.-метод. посіб.] / П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька. – К. : ВЗМН, 1997. – 252 с. **2. Руссо Жан-Жак.** Об общественном договоре. Трактаты / Жан-Жак Руссо – М. : Канон-пресс, Кучково поле, 1998. – 416 с. **3. Гольбах П. А.** Избранные произведения: В 2-х т. / П. А. Гольбах. – М. : Союзэкгиз, 1963. – Т. 2. – 563 с. **4. Кратохвия М.** Жизнь Яна Амоса Коменского / М. Кратохвия. – М. : Просвещение, 1991. – 189 с. **5. Літопис руський.** – К. : Дніпро, 1989. – 685 с. **6. Куліш П. О.** Твори : В 2 т. / П. О. Куліш – К., 1989. – Т. 2. – 476 с. **7. Ушинский К. Д.** Человек как предмет воспитания. Педагогические сочинения: В 6-ти т. / К. Д. Ушинский – М. : Педагогика, 1990. – Т. 6. – 528 с. **8. Русова С. Ф.** Ідейні підвалини школи / С. Ф. Русова // Барви творчості: [наук.-метод. зб.] / [за ред. І. Є. Єрмакова]. – К. : Рад. школа, 1995. – С. 30 – 36. **9. Луначарский А. В.** О воспитании и образовании / А. В. Луначарский. – М. : Просвещение, 1976. – 306 с. **10. Макаренко А. С.** О воспитании / А. С. Макаренко – М. : Политическая литература, 1990. – 414 с. **11. Сухомлинский В. А.** Павлівська середня школа / В. А. Сухомлинский – М. : Просвещение, 1979. – 167 с. **12. Концепція розвитку загальної середньої освіти // Освіта України.** – 2001. – № 33. – С. 8 – 11. **13. Бех І. Д.** Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1 : Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: [наук. видання] / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с. **14. Боришевський М. Й.** Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості / М. Й. Боришевський // Цінності освіти і виховання : [наук.-метод. зб.] / [за заг. ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Либідь, 1997. – С. 23 – 24. **15. Вишневський О.** Сучасне українське виховання: Педагогічні нариси / О. Вишневський – Львів : Львівський науково-методичний інститут освіти; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенко, 1996. – 238 с. **16. Чорна К. І.** Особистісно зорієнтована система громадянського виховання школярів / К. І. Чорна // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді) : [зб. наук. праць]. – Кн. 1. – К. : Педагогічна думка, 2000. – С. 23 – 36.

Павленко І. Г. Громадянське виховання: історико-педагогічний аспект

У статті виявлено суть явища «громадянське виховання» та його мета, шляхи розвитку громадянського виховання у різні історичні епохи. Також розглядається сутність поняття «громадянськість» та її основні елементи. Мета статті полягає в аналізі історико-педагогічних засад розвитку системи громадянського виховання, виявленні ідей минулого та концептуальних положень, які стосуються обґрунтування суттєвих сторін громадянського виховання. Поданий у статті ретроспективний аналіз розвитку ідей громадянського виховання має прогностичне значення. Виявлені виховні концепції минулого можуть бути використані за умови критичного переосмислення. Подані у статті концептуальні положення, які стосуються розуміння суспільно-педагогічної думкою суттєвих сторін громадянського виховання, дає змогу визначити орієнтири його розвитку в сучасних умовах.

Ключові слова: громадянське виховання, громадянськість, громадянська освіта, громадянська культура, патріотизм.

Павленко И. Г. «Гражданское воспитание: историко-педагогический аспект»

В статье рассматривается сущность явления «гражданское воспитание», его цели, развитие особенностей гражданского воспитания в разные исторические эпохи. Уточнена сущность понятия «гражданственность» и ее основные элементы. Целью статьи является анализ историко-педагогических основ развития системы гражданского воспитания, изучение идей прошлого и концептуальных положений, касающихся обоснования сущностных сторон гражданского воспитания. Представленный в статье ретроспективный анализ развития идей гражданского воспитания имеет прогностическое значение. Выявленные воспитательные концепции прошлого могут быть использованы при условии критического переосмысления. Представленные в статье концептуальные положения, касающиеся понимания общественно-педагогического мнения сущностных сторон гражданского воспитания, позволяют определить ориентиры его развития в современных условиях.

Ключевые слова: гражданское воспитание, гражданственность, гражданское образование, гражданская культура, патриотизм.

Pavlenko I. G. Civic education: historical and pedagogical aspect

The article presents the status of the importance of civic education of the younger generation in the face of major changes that have occurred and continue to occur in the Ukrainian society. The emergence of fundamentally new approaches to understand the essence, content, features, trends and other important aspects of civic education reflects these changes. The study of the scientific literature shows that today the problem of civic education of the younger generation is quite relevant.

The article deals with the essence of the phenomenon of "civic education", its objectives, the development features of civic education in different historical epochs. The essence of the concept of "citizenship" as the moral quality of a person is clarified, its main elements are identified. The aim of the article is to analyze the main historical and pedagogical foundations for the development of the system of civic education, the study of the ideas and concepts of the past, to substantiate essential aspects of civic education in modern changing society. A detailed retrospective analysis of the ideas of civic education, presented in the article, has prognostic significance. Identified educational concepts of the past may be used, provided critical rethinking. Conceptual provisions regarding the understanding of the social and pedagogical views of the essential aspects of civic education, presented in the article, enable us to determine guidelines for its further development in the modern world which is rapidly changing.

Key words: civic upbringing, citizenship, civic education, civic culture, patriotism.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 373.5015.31

А. М. Сеник

**ДЕРЖАВНИЦЬКЕ ВИХОВАННЯ
УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ НА ОСНОВІ НАЦІОНАЛЬНО-
ПАТРІОТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ Б. ЛЕПКОГО**

... Все, що мав
Він віддав для одної ідеї
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився за неї.
Ідея ця — ідея суверенності України.
І. Франко

Загальновідомим є те, що вищою формою реалізації та вияву нації є держава. Наша країна пройшла значний етап становлення та розвитку – від бездержавної нації до здобуття власної державності. На сьогоднішній день серед головних завдань розвитку сучасності залишається розбудова й вдосконалення демократичної держави й громадянського суспільства. У цьому контексті проблема державницького виховання учнівської молоді викликає науковий інтерес у педагогів, філософів, істориків, соціологів та ін. Державницьке виховання покликане формувати національно-патріотичну особистість, яка буде спроможною поєднувати

свої права й інтереси з інтересами нації, держави, орієнтуватися на найвищі загальнонародні права, духовні та культурно-естетичні цінності.

Мета написання статті з даної проблеми полягає у аналізі науково-педагогічних джерел та виявленні ролі Б. Лепкого та його творчості для педагогіки виховання, у розкритті значення елементів духовної спадщини діяча для державницького виховання учнівської молоді.

Концептуальні засади національного виховання було опрацьовано у наукових працях І. Беха, М. Євтуха, П. Кононенка, В. Кузя, О. Любара, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської та ін. Психолого-педагогічні, соціально-педагогічні особливості національно-патріотичного виховання було представлено у працях О. Вишневського, Т. Дем'янюк, А. Капської, І. Коваленко, П. Кононенко, І. Мартинюка, В. Оржеховської, С. Павлюка, А. Погрібного, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, К. Чорної, П. Щербаня та ін.

Аналізуючи основні терміни, зупинимося на таких, як держава – що характеризується як спільність людей (територія, управління та податки). Національну державу визначає співіснування самої держави і суспільства. Державницьке виховання – це виховання патріотично-свідомої особистості, яка здатна існувати у суспільстві, взаємодіяти із усіма сферами життєдіяльності.

Опрацювання концепційних основ програми національно-державницького виховання вважаємо доречним зазначити, що у її основу покладено програмові принципи і засади міжнародних конвенцій про дітей та Конституції України. Досвід національної виховної системи вказує на такі засади, як виховання поколінь гуманістів і патріотів, які найвищий ідеал вбачають у єдності особистих та національно-державних інтересів. Генотип людини формується в лоні матері й кристалізується до трьох (п'яти) років та постає як тип родовий. Його збагачення здійснюється у процесі виховання від колиски і до завершення життя як типу соціального, етно-культурного, державно-політичного, психічно-духовного; як особистості діяльно-вольової і творчої. Виховання починається з колиски за визначальної ролі батьків. Увесь виховний процес продовжується до завершення життєвого шляху засобами народної педагогіки; з використанням вітчизняного і відповідного його традиціям та суспільним інтересам; за активної ролі державних і громадських органів управління та освітньо-наукових, культурологічних, мистецьких, фізкультурних та оборонно-спортивних інституцій [5, с. 8 – 12].

Класичні погляди на патріотичне виховання, виховання державності зображено у роботах Г. Ващенко. Педагог зазначав, що патріотизм і моральність будуються на основі віри в ідеали, а національне – виявляється у почутті патріотизму, що є природо відповідним феноменом, віддзеркаленням духовної продуктивності. В. Вишневський виділяє три види патріотизму: стихійний, свідомий і несвідомий. Стихійний патріотизм є основою для свідомого, адже закладається із моменту народження дитини. Свідомий патріотизм формується на основі ставлення

до нації і держави. У вихованні патріотизму Г. Ващенко виокремлює такі етапи: перший – відбувається у родині, базується на основі етнічних особливостей; другий етап – національно-патріотичне усвідомлення, це час, коли із сімейного виховання особистість переходить до виховання суспільного, третім етапом педагог вважає найвищим, коли поняття «національне» сягає рівня державності [2].

О. Салтиковський, вивчаючи історичний аспект питання державницького виховання наголошує на тому, що державницька думка, за часи козаччини, орієнтувалась на захист соціальних інтересів козацької старшини. В контексті даного питання державність розглядалася з консервативно-територіальних позицій. Ідеологи козацтва орієнтувались на формування аристократично-республіканської форми правління, а питання релігійної та мовно-етнічної самоідентифікації народу використовувались як допоміжний аргумент. Надалі, вчений зазначає, що на кожному з основних етапів свого становлення наша держава пройшла ряд послідовних фаз. Щодо історії, то етапи розвитку країни пов'язані з існуванням основних історичних форм української державності – Київської Русі, Козацької держави та Української Народної Республіки. Відповідно до української політичної думки від витоків до початку ХХ сторіччя виокремлено такі фази розвитку державності: фаза інкорпорації, що починала собою кожен з періодів бездержавного існування. Наступною є фаза ностальгії, що пов'язана із «туги за славним минулим». Третьою фазою є національне відродження. Цей період характеризувався питання національної самоідентифікації, аналізом визначальних ознак етнічності, усвідомлення відмінностей від сусідніх народів. Державницька фаза в розвитку української політичної думки має відмінності від еволюції політичного мислення сусідніх народів. Для української історії характерним є те, що державницька ідея опановувала свідомістю політичної еліти вже в ході визвольних змагань, часто під тиском революційної стихії та рішучих дій народних мас. Аналіз наукових джерел підтверджує те, що українська державність розвивалась за «принципом спіралі», проходячи на кожному історичному відрізку, що розділялись історичними формами української держави, ті ж самі фази, однак аналіз проблем на кожному з них відбувався на більш високому рівні узагальнення [6].

Для нашої роботи актуальним є дисертаційне дослідження Н. Білик. У роботі вченої доведено, що спадщина Б. Лепкого як письменника-патріота є актуальною та впливовою і на сьогоднішній день. Усі ідеї, що описував письменник заклали міцні ідейні підвалини національного руху українців. Н. Білик акцентує увагу на діяльності Б. Лепкого як письменника, культурно-просвітнього та громадсько-політичного діяча, що спрямована на утвердження національної ідеї у свідомості українців. Письменник хотів бачити у народі, насамперед, патріотів-соборників, гордих тисячолітніми набутками української культури та готових боротися за державну самостійність України, як запоруки дальшого збагачення духовної скарбниці української нації у майбутньому [1].

Б. Лепкий – відома постать в історії письменництва. Твори Б. Лепкого пронизані ідеями боротьби за незалежну Україну.

Богдан Сильвестрович Лепкий – це уособлення нового типу українця-патріота, що сформувався у Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. Діяльність та творчість Б. Лепкого – важлива епоха в інтелектуальному, національно-культурному та державному розвитку України. За певних обставин творцю довелося протягом тривалого часу жити і працювати далеко від рідної землі – у Кракові, Відні, Берліні. Але це не стало причиною стати одним із найвидатніших діячів національного відродження, провідним ідеологом української соборності. У своїх вправах Б. Лепкий пропагував українську національну ідею, формував національну свідомість широкого загалу українців, що є особливо актуальним у наш час.

Відомий історичний роман «Мазепа» (1926–1929) став підсумком думок Б. Лепкого як вірного громадянина своєї країни. Твір став своєрідною лекцією-прикладом державного будівництва де повноцінно розкрито національно-патріотичні ідеї. Образ гетьмана Мазепи зображено як вождя української нації, борця за її незалежність.

Реформування сучасного навчально-виховного процесу не матиме сенсу й результату, коли, її зміст не опиратиметься на класичні педагогічні принципи культуро- та природовідповідності, народності; коли держава та громадянські інститути, освітні установи не позбавлятимуть суспільство і школу національного ґрунту. І, нарешті, на сьогоднішній день, коли ми обрали європейський шлях розвитку, формуючи нову культурно-освітню політику, ми маємо засвоїти норму європеїзму відповідно до того, що неможливо вважати себе європейцями, не залишаючись при цьому німцями, французами, італійцями, поляками, поцінуючи свою мову, національну культуру, історичну традицію. Дослідження вказаного питання є частиною дисертаційного дослідження теми «Державницьке виховання учнівської молоді у позаурочний час». Підбиваючи підсумки теоретичного опрацювання теми, можемо стверджувати, що твори Б. Лепкого можуть бути яскравим прикладом формування національно-патріотичної свідомості. Використання педагогічних надбань письменника для розвитку державницького виховання учнівської молоді є тим самим вдалим кроком, що уможливить залучення до співпраці усіх учасників навчально-виховного процесу (молодь і педагогічні працівники). До найбільш вдалих форм виховної роботи нами обрано такі, як літературні вечори, драматичні театралізовані постановки творів Б. Лепкого. Отже, перспективою подальшої наукової роботи є розробка та експериментальна перевірка педагогічних умов державницького виховання учнівської молоді.

Список використаної літератури

1. Білик Н. І. Роль Богдана Лепкого та його творчості в українському національному відродженні (кінець XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01

– історія України / Н. І. Білик. – Чернівці, 1999. – 26 с. **2. Вашенко Г.** Твори. Т. 4. Праці з педагогіки та психології. – К. : «Школяр» – «Фада» ЛТД, 2000. – 416 с. **3. Гавлітіна Т. М.** Національно-патріотичне виховання в умовах позашкільного навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Т. М. Гавлітіна. – К., 2007. – 20 с. **4. Гончаренко С.** Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : «Либідь», 1997. — С. 148, 249. **5. Збірник** наукових праць НДІУ, том XVIII. – К., 2007. – 625 с. **6. Салтовський О. І.** Ідея української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. політ наук : спец. 23.00.01 – теорія та історія політичної науки / О. І. Салтовський. – К., 2003. – 23 с.

Сеник А. М. Державницьке виховання учнівської молоді на основі національно-патріотичних поглядів Б. Лепкого

Статтю присвячено проблемі державницького виховання учнівської молоді. Матеріали статті стисло оглядають історичний момент становлення державності України та вплив цих подій на формування патріотизму у сучасному суспільстві. У якості основного фактору впливу на свідомість учнівської молоді А. Сеник розглядає педагогічну спадщину Б. Лепкого.

Ключові слова: державницьке виховання, молодь.

Сеник А. М. Государственническое воспитание ученической молодежи на основе национально-патриотических взглядов Б. Лепкого

Статья посвящена проблеме государственнического воспитания ученической молодежи. Материалы статьи кратко освещают исторический момент становления государственности Украины и влияние данных событий на формирование патриотизма современного общества. В качестве основного фактора влияния на сознание воспитуемых А. Сеник рассматривает педагогическое наследие Б. Лепкого.

Ключевые слова: государственническое воспитание, молодежь.

Senyk A. Statist education of students on the basis of national-patriotic attitudes B. Lepky

This article about the problem of state education of student's young people. Materials of the article briefly light up the historical moment of the state system of Ukraine and influence of events on forming of patriotism of modern society. As a basic factor of in fluence on consciousness of brought up A. Senik examines a pedagogical legacy á. Lepkogo.

Key words: state education, young people.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ

УДК 378.035.6

В. Л. Артющенко, П. Є. Демченко, І. В. Осіпов

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У сучасних умовах, пов'язаних з російською агресією, все більш важливою проблемою українського суспільства і держави стають теоретичні основи, зміст і технології виховної роботи, що забезпечує формування високих патріотичних якостей у молодого покоління українців. У навчальних закладах невід'ємним напрямком освітнього процесу стає виховання патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції тощо.

У Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді визначено, що серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають патріотичне, громадянське виховання як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і майбутніх поколінь, які розглядатимуть державу як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін [4, с. 2].

Питання національно-патріотичного виховання молодого покоління в душі любові до Батьківщини і відданості Батьківщині, законслухняних громадян держави завжди стояли в центрі уваги вчених протягом всієї історії розвитку людства. Великі філософи, педагоги приділяли цьому питанню значну увагу з найдавніших часів. У більш розробленому вигляді любов до Батьківщини як вища цінність розглядається в працях таких мислителів, як М. Макіавеллі, Ю. Крижанич, Ж.-Ж. Руссо, І. Фіхте.

На поч. ХХ ст. – у період національно-політичного і духовного відродження України – у творчості Г. Ващенко, І. Огієнка, С. Русової, Я. Чепіги та інших було обґрунтовано ідею і розкрито шляхи виховання патріотичних почуттів і національної самосвідомості.

Проблема патріотичного виховання підрастаючого покоління перебуває в полі зору сучасних науковців. Підтвердженням цьому є дисертаційні дослідження О. Абрамчук, О. Стюпіної Р. Петронговського, С. Рашидової та ін., присвячені питанням патріотичного виховання.

Метою статті є визначення провідних ідей національно-патріотичного виховання у вітчизняній педагогічній теорії та виховній

практиці з метою їх упровадження в сучасній системі виховання молодшої людини.

Зміни в економічній, політичній, соціальній та культурній сферах в останнім часом пред'являють більш високі вимоги до людини, змісту його інтелектуального, морального потенціалу. Цей духовно-інтелектуальний потенціал суспільства не можна примножити без економічного, соціально-культурного розвитку країни, системи освіти. Освіта тісно пов'язана з процесами державного утворення, економічними перетвореннями, обороноздатністю країни та її національною безпекою, здоров'ям нації. Процес виховання молоді у навчальних закладах має проводитися на основі цілеспрямованого і системного підходу до вирішення завдань громадянського, правового, духовно-морального й національно-патріотичного виховання. Основною формою цього процесу повинна бути систематична і продумана виховна робота з урахуванням індивідуальних особливостей конкретної молодшої людини [1, с. 55].

Підростаюче покоління становить істотну частину населення країни, його стан, підготовка до участі в житті суспільства мають принципове політичне й суспільне значення. Педагогічна наука зобов'язана з використанням відповідного дослідного інструмента вивчати стан і сприяти вдосконалюванню виховання підростаючого покоління як громадян та патріотів України.

Серед найважливіших проблем національно-патріотичного виховання слід відзначити: формування й розвиток соціально значущих цінностей, громадянськості і патріотизму в процесі виховання і навчання в освітніх установах; виховання соціально активних громадян, що володіють умінням спілкуватися, критично мислити, вирішувати соціальні конфлікти; формування усвідомленого сприйняття норм громадянської поведінки та громадянської діяльності, заснованого на добровільному їх виборі та особистого залучення до життя суспільства [3, с. 12].

У процесі національно-патріотичного виховання повинна формуватися громадянська відповідальність, що характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку, порівнювати свої вчинки з вимогами в суспільстві, нормами, законами, співвідносити свої потреби з реальними можливостями, керуючись інтересами особистості, суспільства, держави. При цьому важливо, щоб громадянськість і патріотизм, що формуються, ставали потребою життя конкретної молодшої людини [2, с. 27].

Патріотичне виховання є пріоритетним у формуванні в студентів високої патріотичної свідомості, готовності до виконання громадянського боргу, найважливіших конституційних обов'язків із захисту інтересів Батьківщини.

У цілому у патріотичному вихованні слід виділити два взаємопов'язані аспекти: виховання патріотизму специфічними засобами; залучення студентської молоді до соціально-морального досвіду (як, наприклад, захист Вітчизни), в основі якого лежить любов до Батьківщини.

У зміст національно-патріотичного виховання включено: передачу учням та засвоєння ними певного обсягу знань; виховання соціальної відповідальності; збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління; підвищення освітнього рівня, розкриття прикладного й світоглядного значення знань.

Національно-патріотичне виховання у своєму впливі на молодь ґрунтується на дидактичних принципах і моральних засадах педагогіки. При цьому одна з найважливіших функцій навчання – ціннісна, що сприяє патріотичному вихованню учнів, – полягає в формуванні в них певного світогляду, а світоглядні якості, як правило, створюють передумови для формування інших компонентів [1, с. 122]. Виховання патріотизму повинно базуватися на наступних підходах: патріотизм формується і розвивається як почуття, все більш соціалізуючись на основі духовно-морального збагачення суспільства; будучи глибоко соціальним за своєю природою, патріотизм є не тільки гранню суспільства, а й джерелом його існування та розвитку, виступає як атрибут життєздатності, а іноді і виживаності соціуму; в ролі першооснови патріотичного виховання виступає особистість, пріоритетним соціально-моральним завданням якої є усвідомлення своєї історичної, культурної, національної, духовної та іншої приналежності до Батьківщини, як вищого принципу, що визначає зміст і стратегію її функціонування; патріотизм, духовний в своїй основі, передбачає безкорисливість, самовіддане, навіть до самопожертви, служіння Батьківщині.

У процесі дослідження визначені найбільш ефективні методи національно-патріотичного виховання як шляхи впливу на свідомість, волю і почуття молоді: метод переконання, метод формування активного ставлення до Батьківщини та практичної готовності до її захисту, метод стимулювання й гальмування як зовнішньої, так і внутрішньої діяльності, який в основному впливає на почуття студентської молоді [1, с. 134]. На практиці методи патріотичного виховання реалізуються за допомогою різноманітних форм виховання, які визначаються змістом, місцем, часом і способами їх впливу на молодь.

Патріотичне виховання підростаючого покоління є невід'ємною частиною сучасної системи навчально-виховної роботи. Через систему навчання, виховну роботу реалізуються можливості розвитку в учнів почуття пізнання та усвідомлення Батьківщини, духовних, моральних, фізичних якостей для захисту її та державних інтересів. Формування якостей громадянина-патріота і патріотичної свідомості повинно проводитись з урахуванням вікових особливостей молоді.

Застосування активних форм, методів навчання і виховання передбачає інтегрованість у вирішенні проблемних задач, наукового підходу до суспільних явищ, моральне і духовне вдосконалення, використання досвіду старшого покоління, національних традицій українського народу.

За ініціативи педагогічного колективу ВП «Лисичанський педагогічний коледж Луганського національного університету імені Тараса Шевченка» на реалізацію завдань національно-патріотичного виховання щодо становлення молодого людини – патріота України, формування особистісних рис громадянина української держави, дбайливого ставлення до національних багатств, рідної природи, пошани до історичної пам'яті, національних свят і традицій розроблено Програму-меседж заходів «Скарби твої безцінні, Україно!». У рамках реалізації цієї програми національно-патріотичного виховання було організовано презентацію проектів «Українські народні ремесла» та «Майстерня творчості», які підготували викладачі циклової комісії загальнотехнічних дисциплін Лисичанського педагогічного коледжу. Народні ремесла і декоративне мистецтво України своїми коренями сягає глибокої давнини. Воно нерозривно поєднано з магічно-обрядовою і господарською діяльністю людини, тому аудиторії студентів всіх спеціальностей представляється мистецтво вишивки, гончарства, ткацтва, різби по дереву, ковальства, писанкарства. Неабияку зацікавленість викликають петриківський розпис, лозоплетіння та різьблення. Яскравим доповненням проектів є віртуальна екскурсія та літературна виставка з народного мистецтва. Демонстрація проектів «Українські народні ремесла» та «Майстерня творчості» супроводжується виставкою власних студентських та викладацьких поробок народної творчості та декоративно-прикладного мистецтва.

У цілому розгляд питань концептуальної побудови теорії та практики національно-патріотичного виховання дозволяє стверджувати, що навчальні заклади історично були й залишаються надалі важливою ланкою не тільки для отримання освіти, а й для формування духовно-моральних, громадянських і світоглядних якостей особистості, які проявляються в любові до Батьківщини, до свого дому, в прагненні й умінні берегти і примножувати традиції, цінності свого народу, своєї національної культури, своєї землі.

Список використаної літератури

- 1. Абрамчук О. В.** Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів : дис. канд. пед. наук : 13.00.07 / Абрамчук Оксана Володимирівна. – Тернопіль, 2006. – 254 с.
- 2. Гасанов З. Г.** Проблемы воспитания патриотизма, дружбы народов, веротерпимости / З. Г. Гасанов // Педагогика. – 2001. – № 4. – С. 24 – 30.
- 3. Зубалій М. Д.** Ефективність військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М. Д. Зубалій, В. В. Сіркізюк, П. Г. Сливка, Г. Б. Вонсович. – Кам'янець-Подільський : Б.в., 1994. – 25 с.
- 4. Концепція** національно-патріотичного виховання дітей та молоді / Міністерство освіти і науки України. – К., 2015. – 10 с.
- 5. Коркішко О.** Становлення патріотичного виховання в XIX-XX ст.: (І ст. аспект) / О. Коркішко // Рідна школа. – 2004. – № 2. – С. 60 – 62.

Артюшенко В. Л., Демченко П. Є., Осіпов І. В. Теорія та практика національно-патріотичного виховання в навчальних закладах

У статті розкрито найважливіші проблеми національно-патріотичного виховання підростаючого покоління. Проаналізовано роль навчальних закладів у формуванні громадянських і світоглядних якостей особистості, які проявляються в усвідомленні своєї історичної, культурної, національної, духовної та іншої приналежності до Батьківщини як вищого принципу функціонування. Визначені найбільш ефективні методи національно-патріотичного виховання як шляхи впливу на свідомість, волю і почуття молоді. Проаналізовано умови застосування активних форм, методів патріотичного виховання, спрямованих на моральне і духовне вдосконалення молодого людини. Представлено досвід реалізації завдань національно-патріотичного виховання щодо становлення молодого людини – патріота України, формування особистісних рис громадянина української держави.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання молоді, методи та форми виховання, навчально-виховний процес, народна творчість, декоративно-прикладне мистецтво.

Артюшенко В. Л., Демченко П. Е., Осипов И. В. Теория и практика национально-патриотического воспитания в учебных заведениях

В статье раскрыты важнейшие проблемы национально-патриотического воспитания подрастающего поколения. Проанализирована роль учебных заведений в формировании гражданских и мировоззренческих качеств личности, которые проявляются в осознании своей исторической, культурной, национальной, духовной и иной принадлежности к Родине как высшего принципа функционирования. Определены наиболее эффективные методы национально-патриотического воспитания как пути воздействия на сознание, волю и чувства молодежи. Проанализированы условия применения активных форм, методов патриотического воспитания, направленных на нравственное и духовное совершенствование молодого человека. Представлен опыт реализации задач национально-патриотического воспитания по становлению молодого человека – патриота Украины, формированию личностных качеств гражданина украинского государства.

Ключевые слова: национально-патриотическое воспитание молодежи, методы и формы воспитания, учебно-воспитательный процесс, народное творчество, декоративно-прикладное искусство.

Artyushenko V. L., Demchenko P. E., Osipov I. V. Theory and practice of national and patriotic upbringing in educational institution

The article deals with the major problems of national and patriotic upbringing of the younger generation. The role of education in shaping civic and philosophical personality traits, manifested in the love of the homeland, to

his house, in the pursuit and ability to protect and promote the traditions and values of people, national culture, their land, the knowledge of the historical, cultural, national spiritual and other accessories for the Fatherland as the highest principle of operation. The most effective methods of national and patriotic education as the effects on the mind, will and feeling young. Conditions of use the active forms and methods of patriotic education aimed at improving the moral and spiritual youth. The experience of the objectives of the national and patriotic education on becoming a young man - a patriot of Ukraine, formation as citizens of the Ukrainian state.

Key words: national and patriotic upbringing of youth, methods and forms of education, educational process, folk art, arts and crafts.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 37.035.6

В. І. Архипов

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ЯК СКЛADOVA ДЕМОКРАТИЧНОЇ ЕТНОПОЛІТИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У наступному 2016 році ми будемо відзначати 25 річчя незалежності України. Для світової історії може не великий строк, але для життя однієї людини – це майже епоха.

Можна констатувати, що український народ остаточно зробив свій політичний вибір у бік розбудови демократичної, правової та європейської держави. З огляду на багатонаціональний склад населення та розвиток політичної української нації, проблеми національно-патріотичного виховання набувають особливої актуальності. Тому є своєчасним обговорення та прийняття Концепції та Стратегії національно-патріотичного виховання молоді. Цей напрямок виховання, на нашу думку, є одним з головних чинників демократичної етнополітики.

Проблеми взаємодії держави зі своїми громадянами, збереження й розвитку національної специфіки, усунення юридичної та фактичної нерівності між людьми різних національностей, стають предметом гострих наукових спорів та політичних дискусій.

Починаючи з другої половини 70-х років, з боку західних суспільствознавців, особливо в наукових центрах США та Великобританії, значно активізувалися зусилля щодо створення універсальної теорії, яка поєднувала б цілий комплекс політичної взаємодії між провідними національностями та етнічними меншинами у

багатонаціональних державах. Це було викликано стремлінням щодо створення такої моделі суспільного ладу, у якій оптимально поєднувалися б як потреби економічного розвитку, так і одночасно прагнення людиною соціальної справедливості й політичної рівності, у тому числі в царині міжнаціональних відносин.

Термін «етнополітика» увійшов у західну політологічну науку ще у 60ті роки 20 століття. Зокрема його використовував американський політолог М. Парент, з'ясовуючи взаємозв'язок між етнічною приналежністю та політичними пріоритетами людей [1]. Західна політологія тим самим здійснила спробу створити універсальну теорію етнополітики.

Аналіз етнічних проблем у сучасному світі вказує на те, що поліетнічність, яка характерна для більшості держав світу, пов'язана із значним комплексом проблем. Тому досвід їхнього вирішення в західних державах, особливо в тих, які минули періоди міжнаціональної напруги, є цікавим та корисним з точки зору забезпечення національної єдності та державотворення.

Сучасній політичній науці знайомо багато моделей розвитку демократії в поліетнічних суспільствах. Наприклад, «демократія раси» (народу «панів») А. Розинберга. Вона була притаманна гітлерівській Німеччині та південно-Африканській Республіці до 1990 року та поширювалася лише на пануючу расу (народ), а інші етнічні спільноти за допомогою сили були повністю позбавлені демократії.

Надзвичайно суперечливою, з точки зору західної етнополітології, вважається модель «етнічної» або «національної демократії» (автори: П. Манчіні та С. Смуха). Ця теорія є спробою поєднати індивідуальні політичні і громадянські права, а також певні обмежені колективні права етнонаціональних меншин з узаконенням панування однієї з етнічних спільнот над державою. Згідно з цією моделлю держава має бути батьківщиною для однієї нації з єдиною державною ідеологією – націоналізмом пануючої нації, єдиною державною мовою, з символами, офіційними святами та героями домінуючої нації. Правлячі кола такої держави домагаються її зміцнення за рахунок обмеження демократії, перш за все, для національних меншин. Зазначена модель проходить своє випробування в Ізраїлі, Північній Ірландії, Кіпрі, Шрі Ланці, Фіджі, Малайзії тощо. Деякі західні політологи вважають цю теорію та практику як тимчасову, перехідну на шляху до справді відкритого суспільства.

В Україні активні дослідження в цьому напрямку почалися на початку 90-х років 20 століття. Цілком можна погодитися з думками українських політологів та дослідників стосовно природи та змісту етнополітики.

О. Майборода відзначав, що етнополітика – це сфера суспільного життя в багатонаціональних державах, до якої належать політичні взаємостосунки державної нації з етнічними групами всередині держави, а також етнічних груп між собою. Зіткнення інтересів цих головних суб'єктів етнополітики концентрується навколо питань розподілу влади,

соціальних і матеріальних благ, а також забезпечення етнічної ідентичності груп [2, с. 447].

О. Картунов під послідовною демократичною етнонаціональною політикою розуміє цілеспрямовану діяльність з регулювання взаємовідносин між етносами (націями та етнонаціональними групами), що виявляються у свідомому впливі державних та суспільних організацій на розвиток міжнаціональних та міжетнічних відносин, їх нормалізацію та стабілізацію. Підвалини цієї політики становлять перш за все такі принципи, як: рівноправність і самовизначення народів, суверенітет, територіальна цілісність, право народів на мир, безпеку і розвиток, на доступ до досягнень світової цивілізації та їх використання тощо [3, с. 445].

З точки зору В. Євтуха етнополітика є одним з предметів етнополітології, основний зміст якої – дослідження політики держави, політично-громадських організацій тощо в галузі міжнаціональних (міжетнічних) відносин. Етнополітика пов'язана з іншими предметами та напрямками етнополітології: теорією національних відносин, теорією етнічних конфліктів та інше [4, с. 7].

У Концепції справедливо зазначено, що національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави [5].

Цілком справедливо йдеться саме про системний підхід щодо формування патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини та інших важливих якостей, що притаманні громадянам демократичного суспільства.

За роки незалежності різні політичні сили, які приходили до влади по-своєму, розуміли сутність таких явищ, як «національне», «патріотичне», «національно-патріотичне» та «національно-державне». Головним для політиків стає суто партійний, клановий інтерес, а не інтереси державницькі та загальногромадянські. Тому досить часто переписувалася політична історія України. Як наслідок цього – протистояння цінностей та симпатій Сходу і Заходу держави. Це привело до формування сепаратистських настроїв та зневіри у можливості української держави вирішувати економічні, соціальні та інші проблеми ефективно та самостійно.

На нашу думку, з початком АТО ситуація змінюється на краще. Ця тенденція відображається, перш за все, не тільки в якісно новому розумінні національно-патріотичного та національно-державницького буття українського суспільства. Якісні зміни відбуваються у політичній

свідомості та культурі багатьох громадян України, різних за національною приналежністю, матеріальним та соціальним станом.

Наприклад, ще не так давно серед деяких науковців було занепокоєння можливим негативним ставленням кримських татар до української державності, її цілісності та суверенітету. Після анексії Криму з боку Росії кримсько-татарський народ показав згуртованість навколо власної ідентифікації як складової української політичної нації та української держави. Вони активно борються за повернення Криму до складу України.

У всіх регіонах України відчувається небувала хвиля патріотизму, який ґрунтується на бажанні зберегти свою незалежність, зробити конкретний внесок щодо повернення миру та спокою у державі. Ініціативи йдуть саме від пересічних громадян, їхніх громадських організацій та об'єднань. Поширюється волонтерський рух. Формуються добровольчі батальйони.

Багато студентів виїхали з так званих «ЛНР» та «ДНР» та продовжують навчання у своїх або інших навчальних закладах. Деякі продовжують навчання в українських вишах, проживаючи на тимчасово окупованих територіях. Тому не випадково найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання стає формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави та нації. Саме формування цих якостей у студентської молоді стає пріоритетом у викладанні суспільних наук, перш за все, у нашому ВНЗ.

Концепцією передбачено декілька етапів впровадження національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Зокрема, у 2015 році планується створити нормативно-правове підґрунтя та інформаційно-методичне забезпечення для здійснення національно-патріотичного виховання. Також буде створено Центр патріотичного виховання, що функціонуватиме у підпорядкуванні МОН та інформаційний ресурс, присвячений національно-патріотичній тематиці.

На другому етапі (2016-2017 рр.) передбачається: розроблення програм, навчально-методичних посібників з предметів гуманітарно-соціального спрямування для дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та вищих освітніх закладів, спрямованих на патріотичне виховання дітей та молоді; підготовка та видання науково-методичних посібників і методичних рекомендацій з організації виховних заходів, роботи клубів, центрів патріотичного виховання.

Упродовж 2018-2019 років має бути проведений моніторинг системи патріотичного виховання дітей та молоді за допомогою соціологічних опитувань, анкетування, психологічного тестування. Також планується провести науково-методичні конференції, створити банк педагогічного досвіду, провести корекцію навчально-виховних впливів з урахуванням результатів моніторингу.

На нашу думку, цікавим науково-методичними майданчиками щодо реалізації Концепції мають стати перш за все евакуйовані ВНЗ із зони АТО.

Крім цього, на нашу думку, вони мають брати на себе функції національно-патріотичного виховання не тільки студентів, але й усього населення (у тому числі тимчасових переселенців) та військових, які розташовані в зоні АТО. Перш за все це потребує нормативного закріплення та надання додаткових матеріальних, фінансових та інших ресурсів.

І на останок: усе більше складається враження, що здоровий глузд та державницький інтерес у нашому суспільстві поступово долає вузькопартійні та кланові вподобання.

Список використаної літератури

- 1. Parent M.** Ethnic Ethnic Politic and the Persistence of identification / M. Parent // The American Political Science Review. – 1967. – vol. 61 – № 3.
2. Майборода О. Етнополітика / О. Майборода // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / за ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. – К., 1993. – С. 447. **3. Картунов О.** Етнонаціональна політика / О. Картунов // Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії. – К., 1993. – С. 445.
4. Євтух В., Ісип С., Суглобін С. Етнополітична ситуація в Україні: спроба наукової інтерпретації / В. Євтух, С. Ісип, С. Суглобін. – К., 1993. – С. 7. **5. Концепція** національно-патріотичного виховання молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ridna.ua/2015/03/prezentovana-nova-kontseptsiya-natsionalno-patriotychnoho-vyhovannya/>

Архіпов В. І. Національно-патріотичне виховання молоді як складова демократичної етнополітики сучасної української держави

Стаття присвячена деяким актуальним аспектам реалізації Концепції національно-патріотичного виховання молоді в Україні. Проблема національно-патріотичного виховання молоді є складовою державотворення та демократичною етнополітики. Вони стають дуже важливими чинниками збереження незалежності, державного суверенітету та формування української політичної нації.

Визначено, що послідовна демократична етнонаціональна політика – це цілеспрямована діяльність з регулювання взаємовідносин між етносами (націями та етнонаціональними групами), що виявляються у свідомому впливі державних та суспільних організацій на розвиток міжнаціональних та міжетнічних відносин, їхню нормалізацію та стабілізацію. Основними принципами етнополітики є рівноправність і самовизначення народів, суверенітет, територіальна цілісність, право народів на мир, безпеку і розвиток, на доступ до досягнень світової цивілізації та їх використання (О. Картунов) тощо.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, концепція, етнополітика, українська держава.

Архипов В. И. Национально-патриотическое воспитание молодежи как составляющая демократической этнополитики современного украинского государства

Статья посвящена некоторым актуальным аспектам реализации Концепции национально-патриотического воспитания молодежи в Украине. Проблема национально-патриотического воспитания молодежи является составной государства и демократической этнополитики. Они становятся очень важными факторами сохранения независимости, государственного суверенитета и формирования украинской политической нации.

Определено, что последовательная демократическая этнонациональная политика – это целенаправленная деятельность по регулированию взаимоотношений между этносами (нациями и этнонациональными группами), которые проявляются в сознательном воздействии государственных и общественных организаций на развитие межнациональных и межэтнических отношений, их нормализации и стабилизации. Основными принципами этнополитики являются равноправие и самоопределение народов, суверенитет, территориальная целостность, право народов на мир, безопасность и развитие, на доступ к достижениям мировой цивилизации и их использованию (А. Картунов и др.)

Ключевые слова: национально-патриотическое воспитание, концепция, этнополитика, украинское государство.

Arkhipov V. I. National-patriotic education of youth as part of the democratic Ukrainian state ethnic policy today

The article is devoted to some important aspects of the concept of national-patriotic education in Ukraine. The problems of national-patriotic education of youth is an integral and democratic state ethnic policy. They are very important factors in preserving the independence, sovereignty and formation of the Ukrainian political nation.

Determined that the successive democratic ethnic policy – a purposeful activity of regulation of relations between ethnic groups (nations and ethnic groups) that are conscious of the impact of government and public organizations in the development of inter-ethnic and inter-ethnic relations, their normalization and stabilization. The basic principles of ethnic policy is equality and self-determination, sovereignty, territorial integrity and the right of peoples to peace, security and development, access to the achievements of world civilization and their use (O. Kartunov) and others.

National-patriotic education of children and youth – a comprehensive systematic and purposeful activities of public authorities, civil society, family, education, other social institutions on the formation of the younger generation of high patriotic consciousness, feelings of loyalty, love of country, concern for the good its people, readiness to perform civil and constitutional obligation to protect national interests, integrity and independence of Ukraine, promoting the establishment of legal, democratic, social state.

Key words: national-patriotic education, concept, ethnic policy, the Ukrainian state.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Караман О. Л.

УДК 378.011.3–051:17.022.1

С. М. Безбородих

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНИЙ ПЕДАГОГ – НОСІЙ ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

На сучасному етапі української держави в умовах війни варто приділяти належну увагу саме національно-патріотичному вихованню молоді, адже любов до Батьківщини, відданість їй і своєму народу є основою становлення громадянина правового демократичного суспільства, який здатний брати активну участь у розбудові суверенної незалежної держави. Політичні перетворення, що відбуваються в Україні, актуалізують проблему національно-патріотичного виховання майбутніх педагогів та ціннісного ставлення, розуміння своєї ролі, активної участі у суспільному житті української держави.

Людина не може бути громадянином без любові до Батьківщини, готовності примножувати її багатства, оберігати честь і славу, а за необхідності – віддати життя за її свободу і незалежність. Патріотизм охоплює емоційно-моральне, дієве ставлення до себе, інших людей, до рідної землі, своєї нації, матеріальних і духовних надбань суспільства.

Патріотичні почуття конкурентоспроможного педагога засновуються на їх інтересі до найближчого оточення (сім'ї, батьківського дому, рідного міста, села), яке вони бачать щодня, вважають своїм, рідним, нерозривно пов'язаним з ними.

Ідея національно-патріотичного виховання особистості втілена в державних документах, зокрема в Законі України «Про освіту», Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, у Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015), Концепції Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017 рр.

Першооснови патріотичного виховання були закладені ще в народній педагогіці – в легендах, казках, міфах, літописах, прислів'ях.

Проблеми патріотизму, національних цінностей та особливості їх формування відображені в працях І. Зверєвої, В. Коваля, Л. Костенко,

В. Кремінія, А. Москальової, П. Онищука, В. Раєвської, О. Сухомлинської та ін.

Ми погоджуємося з думкою В. Сухомлинського, який зазначав, що патріотичне виховання – це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується [6, с. 207]. Кінцевою метою патріотичного виховання є формування патріотизму, підґрунтям якого виступає усвідомлення родових зв'язків, обрядів, звичаїв.

У дослідженнях А. Макаренка визначені основні риси майбутнього патріота: воля, мужність, цілеспрямованість, почуття власної гідності, гордості за свій народ, честь. Усі найважливіші цінності педагог поєднує загальним поняттям «людська культура», в яку, на його думку, неодмінно повинні ввійти освіченість, дисципліна, почуття обов'язку, ввічливість, доброта, вміння володіти собою, впливати на інших, уміння бути веселим, здатним боротися, будувати, жити й любити, бути щасливим [7].

Заслуговує на увагу слушне зауваження В. Гнатюка, який серед характерних ознак патріотизму визначає розуміння і сприйняття української ідеї, сприяння розбудові державної незалежності, засвоєння національних цінностей: української культури, мови, прищеплення шанобливого ставлення до історичної пам'яті тощо [2].

Теоретичні засади національного виховання закладено у дослідженнях українських вчених, психологів та педагогів М. Боришевського, Д. Віконської, І. Сікорського, Б. Цимбалістого, Я. Яреми та ін.

Національно-патріотичне виховання на традиціях українського народу розглядають у своїх працях багато сучасних педагогів, такі як Ю. Бондаренко, В. Довбищенко, П. Ігнатенко, О. Онищук, Б. Ступарик, О. Ярмоленко та ін.

Головною домінантою національно-патріотичного виховання молоді є формування в особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції [4].

Більшістю науковців розглянуті різні аспекти проблеми національно-патріотичного виховання молоді, але відкритим залишається питання формування патріотичних цінностей майбутнього конкурентоспроможного педагога.

Отже, особливого значення набуває розвиток національно-патріотичного виховання майбутнього конкурентоспроможного педагога. Національно-патріотичне виховання майбутніх педагогів в умовах війни та інформаційної агресії відіграє особливу роль у становленні конкурентоспроможного педагога як носія патріотичних цінностей.

Тому метою статті є розгляд проблеми національно-патріотичного виховання майбутнього конкурентоспроможного педагога як носія патріотичних цінностей.

Наша держава сповідує європейські цінності, тому національно-патріотичне виховання має бути спрямоване на формування у молоді національної свідомості, любові до України, турботи про свій народ, вміння цивілізованим шляхом відстоювати права й свободи, сприяти громадянському миру тощо. Майбутньому патріотичному педагогові притаманні висока національна самосвідомість, готовність до виконання громадянського та конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, незалежності та цілісності України, утвердження національного суверенітету держави.

У процесі навчання та виховання майбутніх конкурентоспроможних педагогів формуються суб'єктні цінності, відбувається процес засвоєння відповідних цінностей, важливе місце серед яких належить патріотичним.

Патріотичні цінності конкурентоспроможного педагога є соціальними утвореннями, тому процес їх засвоєння досить тривалий, цілеспрямований, системний. Розвиток патріотичних цінностей передбачає становлення національної свідомості, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу.

Виходячи з цього, можна сказати, що цінності мотивують поведінку людей, і про патріотичні цінності моральних почуттів і рис поведінки можна судити на основі об'єктивних наслідків та вчинків.

Відомо, що основні риси громадянина формуються в молодому віці під впливом загальнонародних цінностей, у взаємодії особистості з суспільством, яке на кожному етапі репрезентують родина, школа та різноманітні колективи [1, с. 170].

Справжній патріот любить Батьківщину, не відвертаючись від неї через те, що їй нічим заплатити йому за це і що її народ не досяг рівня культури характерної для європейських суспільств. А головне – патріот не обмежується пасивною любов'ю до рідного краю, він активно працює для свого народу. Його добробуту, розбудови культури й господарства. Він захищає честь своєї держави, примножує її багатства [5, с. 246].

На наш погляд, патріотизм як моральна якість має інтегральний зміст. З огляду на це в навчально-виховній роботі ВНЗ необхідно поєднувати ознайомлення студентів з явищами суспільного життя, народознавством, засобами народного мистецтва, з національними та державними святами. У зв'язку з цим, пропонуємо враховувати основні напрями національно-патріотичного виховання:

- формування уявлень про сім'ю, родину, рід і родовід;
- краєзнавство;
- ознайомлення з явищами суспільного життя;
- формування знань про історію держави, державні символи;
- ознайомлення з традиціями і культурою свого народу;
- формування знань про людство.

Важливе значення має поступове усвідомлення, що моральний аспект патріотизму полягає і в розвитку національної економіки (це нові

робочі місця, заробітна плата працівникам, доходи бюджету, раціональне використання яких робить життя у рідній країні достойним), і в підтримці національного виробника, і в економічній тощо.

В основі формування патріотичних цінностей лежить любов до Батьківщини, відданість їй, активна праця, що спрямована на примноження трудових традицій, звичаїв нашого народу; шанобливе ставлення до історичних пам'яток, прагнення до зміцнення честі та гідності своєї держави; повага і любов до землі-годувальниці, материнської мови, до батька, матері, дідуся, свого народу та роду; знання Конституції, прав і обов'язків громадян України, повага та дотримання народних символів і національної символіки, родинних звичаїв, обрядів, державного Герба, Прапора, Гімну; дбайливе ставлення до природних багатств України, до природи свого краю; пізнання й усвідомлення перлин національного фольклору (думи, пісні, скоромовки, прислів'я тощо), у якому відображений культурно-історичний, мистецький шлях народу.

На нашу думку, у професійній підготовці майбутнього конкурентоспроможного педагога доцільним у напрямку національно-патріотичного виховання є використання герменевтичних педагогічних технологій.

А. Закірова підкреслює, що величезний об'єм інформації, який педагог змушений переробляти, з одного боку, сприяє раціоналізації навчання, а, з іншого, гальмує розвиток гуманітарної свідомості оскільки знижена рефлексивна діяльність при переробці великої кількості інформації. Звернення до педагогічної герменевтики дає можливість осмислити історичні та педагогічні факти відходячи від стереотипів і спираючись не тільки на раціонально-логічні основи, а й емоційно-почуттєвий досвід, звертаючись до мистецтва, релігії, народних традицій тощо. Педагогічна герменевтика, з точки зору А. Закірової, захищає традиційні гуманітарні цінності, бо через механізм інтерпретації різних текстів впливає на свідомість педагога та сприяє формуванню професійної свідомості та світорозуміння, а також практичної сфери – вміння прогнозувати, моделювати, спілкуватися, діагностувати тощо [3].

До ефективних методів і форм організації національно-патріотичного виховання майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки, визначених нами, будемо відносити: екскурсії вулицями рідного міста, до історичних пам'яток, визначних місць; бесіди з цікавими людьми; узагальнюючі бесіди; розгляд ілюстративних матеріалів; читання та інсценування творів художньої літератури та ін.

Важливим напрямом національно-патріотичного виховання є прилучення до народознавства – вивчення культури, побуту, звичаїв рідного народу. У зв'язку з цим майбутні педагоги ознайомлюються з культурними і матеріальними цінностями родини і народу, розуміють зв'язок людини з минулими і майбутніми поколіннями, усвідомлюють смисл життя, мають інтерес до родинних і народних традицій.

Питаннями застосування народознавства для формування особистості майбутнього фахівця займалися Т. Воропаєва, С. Гончаренко, Т. Дем'янюк, Ю. Мальований, В. Павленко, В. Чорнобай та ін.

Значну роль у національно-патріотичному вихованні майбутніх педагогів відіграють народні традиції – досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки, що склалися історично і передаються з покоління в покоління.

З традиціями тісно пов'язані народні звичаї – усталені правила поведінки.

Прилучаючись до народознавства, студенти поступово утверджуватимуться у думці, що кожен народ, у тому числі й український, має звичаї, які є спільними для всіх людей. Пізнаючи традиції, народну мудрість, народну творчість (пісні, казки, прислів'я, приказки, ігри, загадки тощо), розширюючи уявлення про народні промисли (вишивка, петриківський розпис, яворівська іграшка), вони поступово отримують більш-менш цілісне уявлення про втілену в художній і предметній творчості своєрідність українського народу.

Головним завданням національно-патріотичного виховання майбутніх педагогів є формування основ національної самосвідомості – відчуття належності до певної нації, яка виявляється в етнічному самовизначенні (віднесенні себе до певної етнічної групи).

Якщо говорити про національну самосвідомість, то це «особливий динамічний складник самосвідомості особистості, який включає в себе усвідомлення індивідом своєї національної належності, специфічних рис власної нації, відмінних від інших, її історичного минулого, а також відношення до цінностей, які нація напрацювала в процесі свого розвитку. У національній самосвідомості, окрім цього, зафіксовані бачення національних інтересів та майбутнього власної нації» [8].

Основою національної самосвідомості є національні почуття – комплекс емоцій, які фіксують суб'єктивне ставлення людей до своєї нації, її потреб і норм життя, а також до інших народів. Важливо, щоб сформовані національні почуття, елементи національної свідомості мали моральну спрямованість.

Таким чином, у майбутнього педагога формуються справжні патріотичні почуття, які допомагають усвідомити, що патріотизм є благородною пристрастю людини, він не має нічого спільного з національним егоїзмом.

Проаналізувавши усе вищезазначене, можна зробити висновок, що національно-патріотичне виховання є пріоритетним напрямом виховання майбутнього конкурентоспроможного педагога, здатного брати активну участь у розбудові суверенної незалежної держави.

Слушно зауважити, що патріотизм є однією з найпотужніших духовних сил кожної людини, суспільства в цілому.

Подальші дослідження необхідно спрямувати на розробку моделі формування патріотичних цінностей майбутнього конкурентоспроможного педагога.

Список використаної літератури

- 1. Вишневський О. І.** Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих начальних закладів / О. І. Вишневський. – Дрогобич : Коло, 2003. – 528 с. **2. Гнатюк В.** Управління системою національного виховання учнів початкових класів / В. Гнатюк // Початкова школа. – 2000. – №4. – С. 1 – 3. **3. Закирова А. Ф.** Теоретические основы педагогической герменевтики: Монография / А. Ф. Закирова. – Тюмень : Изд-во ТюмГУ, 2001. – 152 с. **4. Концепція** національно-патріотичного виховання молоді [Електронний ресурс] : Режим доступу: http://petschool.at.ua/publ/vchitelju/konceptija_nacionalno_patriotichnogo_vikhovannja_molodi / 6-1-0-54. **5. Кухаренко П. М., Резнікова О. О.** Формування громадської позиції сучасної молоді / П. М. Кухаренко, О. О. Резнікова // Україна на зламі тисячоліть – 20 років незалежності (1991-2011): зб. наук. пр. / Редкол. : Кобець А. С. (відп. ред. та ін.) – Д. : Видавництво «Придніпров'я», 2011. – Вип. 3. – С. 169 – 174. **6. Ляшко Л.** Виховання патріотичних почуттів молодших школярів у творчій спадщині В. О. Сухомлинського / Л. Ляшко // Школа першого ступеня: теорія і практика: Зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький, 2002. – Вип. 4. – С. 204 – 218. **7. Макаренко А. С.** Педагогические сочинения : в 8-ми т. / А. С. Макаренко ; редкол.: М. И. Кондаков [и др.]. – М. : Педагогика, 1983. – Т.1. – 356 с. **8. Пустотін В.** Самосвідомість нації / В. Пустотін // Розбудова держави. – 1993. – № 3. – С. 27 – 29.

Безбородих С. М. Конкурентоспроможний педагог – носій патріотичних цінностей

Актуальність матеріалу, викладеного у статті, обумовлена політичними перетвореннями, що відбуваються в Україні, визначають проблему національно-патріотичного виховання майбутніх педагогів та ціннісного ставлення, розуміння своєї ролі, активної участі у суспільному житті української держави. Тому метою статті є розгляд проблеми національно-патріотичного виховання майбутнього конкурентоспроможного педагога як носія патріотичних цінностей. Патріотичні цінності конкурентоспроможного педагога є соціальними утвореннями, тому процес їх засвоєння досить тривалий, цілеспрямований, системний. Розвиток патріотичних цінностей передбачає становлення національної свідомості, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу. Встановлено, що національно-патріотичне виховання є пріоритетним напрямом виховання майбутнього конкурентоспроможного педагога, здатного брати активну участь у розбудові суверенної незалежної держави, а патріотизм є однією з найпотужніших духовних сил кожної людини, суспільства в цілому.

Ключові слова: конкурентоспроможний педагог, національно-патріотичне виховання, патріотичні цінності.

Безбородых С. Н. Конкурентоспособный педагог – носитель патриотических ценностей

Актуальность материала, изложенного в статье, обусловлена политическими преобразованиями, которые происходят в Украине, определяют проблему национально-патриотического воспитания будущих педагогов и ценностного отношения, понимание своей роли, активного участия в общественной жизни украинского государства. Поэтому целью статьи является рассмотрение проблемы национально-патриотического воспитания будущего конкурентоспособного педагога как носителя патриотических ценностей. Патриотические ценности конкурентоспособного педагога являются социальными образованиями, поэтому процесс их усвоения достаточно длительный, целенаправленный, системный. Развитие патриотических ценностей предполагает становление национального сознания, любви к Родине, заботы о благе своего народа. Установлено, что национально-патриотическое воспитание является приоритетным направлением воспитания будущего конкурентоспособного педагога, способного активно участвовать в развитии суверенного независимого государства, а патриотизм является одной из самых мощных духовных сил каждого человека, общества в целом.

Ключевые слова: конкурентоспособный педагог, национально-патриотическое воспитание, патриотические ценности.

Bezborodyh S. Competitive teacher is the carrier of patriotic values

The relevance of the material set out in the article, due to political transformations taking place in Ukraine, define the problem of national and patriotic education of future teachers and the value attitude, understanding their role, active participation in public life of the Ukrainian state. A person can not be a citizen without love of country, willingness to multiply her wealth, protect the honor and the glory, and if necessary give their lives for its freedom and independence. Patriotism covers emotional, moral, effective relationship to itself, others to their native land, their nation, material and spiritual heritage of society. The patriotic feelings are based on teacher interest in their immediate environment. Purpose of the article is to examine the national and patriotic education of future teacher as a competitive carrier patriotic values. Future patriotic teacher inherent high national consciousness, willingness to perform civil and constitutional obligation to protect national interests, independence and integrity of Ukraine, strengthening national sovereignty. Patriotic competitive teacher values social entities are, so the process of assimilation rather long, purposeful, systematic. Development patriotic values involves the formation of national consciousness, love of country, concern for the welfare of its people. Established that national and patriotic education is a priority of future competitive teacher, able to take an active part in building an independent state, and patriotism is one of the most powerful spiritual forces of every human society as a whole.

Key words: competitive teacher, national and patriotic education, patriotic values.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 37.012:37.017

Л. Л. Бутенко

РЕГІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

Сьогодні жодна наукова стаття або публіцистичний матеріал соціогуманітарного характеру не оминає констатації факту складних політичних, економічних тощо умов розвитку нашої держави. Попри загальновідомий характер такої констатації необхідно ще раз відзначити складність процесів забезпечення досліджень проблем виховання учнівської та студентської молоді в умовах утвердження української ідентичності, анонсування децентралізації країни, превалювання патерналістської психології окремих верств населення, особливо на Сході України, зменшення ролі етнокультурних маркерів у сучасних процесах ідентичності, суперечливого перебігу інформаційного протистояння. Реаліями сьогодення виступають спекуляції та відкриті історичні фальсифікації щодо соціокультурної специфіки окремих регіонів України, спроби утвердження в масовій свідомості опозицій «Свій – Чужий», «Регіон – Центр», нав'язування, насамперед молоді, ідеологічних кліше щодо історії та сьогодення окремих регіонів України, зокрема Сходу та Півдня, «термінологічна гра» (масове використання термінів, значення яких для пересічних громадян достеменно невідоме).

Вимогою часу постає підвищення ролі регіональної гуманітаристики у дослідженні проблем виховання, вирішенні завдань громадянського, патріотичного виховання, позбавленні від політичних міфів, застарілих ідеологем, що доволі часто опосередковують реальний процес організації виховання на регіональному рівні.

У сучасній теорії та практиці виховання використовуються різні методологічні підходи: системний, синергетичний, аксіологічний, культурологічний, середовищний, герменевтичний, подієвий, партисипативний та інші підходи. Особливу увагу науковці приділяють регіональному підходу у дослідженні теорії та практики виховання.

Сучасні наукові розвідки репрезентують посилення уваги дослідників до регіонального виміру різних науково-педагогічних проблем. Так, методологічні засади регіонального підходу у дослідженні

проблем історії педагогіки представлено в працях Л. Ваховського, В. Курила, О. Сухомлинської та ін. З урахуванням особливостей регіону Донбасу проблеми соціалізації, соціального становлення молоді висвітлено в дослідженнях О. Алексєєвої, М. Дарманського, П. Плотникова, С. Савченка, В. Тесленка та ін., виховання учнівської та студентської молоді – у працях Р. Кубанова, С. Рашидової, Я. Славської та ін. Численні дослідження проблем виховання виконувалися, наприклад, у контексті регіональної специфіки Криму, Закарпаття та багатьох інших регіонів України. Однак, для більшості наукових праць використання регіонального підходу обмежувалося опорою на матеріали краєзнавства (історичного, художнього, екологічного, педагогічного) або на урахування регіональної специфіки вирішення конкретної педагогічної проблеми.

Мета статті – розкрити методологічні засади регіонального підходу у дослідженні проблем виховання, основні теоретичні концепти та операціональні аспекти використання регіонального підходу у науково-педагогічних дослідженнях.

У методології наукових досліджень категорія «підхід» розглядається як: принципова методологічна орієнтація дослідження, як точка зору, з якої розглядається об'єкт вивчення (спосіб визначення об'єкту), як поняття або принцип, що керує загальною стратегією дослідження (Е. Юдін, І. Блауберг); дослідницька установка щодо об'єкту дослідження, що підпорядковує собі логіку розуміння та оцінки фактів, що вивчаються (С. Бобришев); сукупність наукових уявлень щодо процесу опису, вивчення, проектування, прогнозування або перетворення об'єкту пізнання (Н. Бордовська) та ін. Необхідність конкретизації того чи іншого методологічного підходу або добору комплексу методологічних підходів для вирішення завдань наукового дослідження пов'язана із вибором найбільш ефективних методологічних засобів (принципів та методів). Імпліцитно поняття «методологічний підхід» пов'язано також із встановленням певних рамок, обмежень у виборі дослідницького інструментарію.

У сучасній психолого-педагогічній літературі репрезентовано основні умови використання методологічних підходів у науковому дослідженні. Так, В. Беліков наголошує на необхідності визначення меж застосування підходу, виокремлення вихідних теоретичних положень, ключових понять, що складають його сутність, встановлення їхньої структури та взаємозв'язку, формулювання положень підходу, що виконують роль вимог до діяльності педагога-дослідника, опис процедури реалізації підходу в процесі вирішення поставленої проблеми або задачі [1]. Підхід як теорія у структурі має такі компоненти, як засади теорії, ядро теорії (поняття, закономірності та принципи), наслідки теорії (вимоги і процедури їхньої реалізації на практиці).

Регіональний підхід до дослідження проблем виховання відноситься до конкретно-наукового рівня методологічного забезпечення педагогічного дослідження. Регіональний підхід у визначенні методології

науково-педагогічного дослідження, як правило, розглядається в єдності з такими підходами, як системний, середовищний, культурологічний, етнопедагогічний, партисипативний, синергетичний, аксіологічний.

Особлива увага дослідників до регіонального підходу зумовлена необхідністю аналізу розвитку регіональних освітніх (виховних) систем у контексті діалектичного взаємозв'язку процесів глобалізації та регіоналізації, посиленою увагою до поняття «регіон» у сучасних засобах масової комунікації, у буденному спілкуванні.

Необхідно розрізняти такі поняття, як «регіональний підхід до освіти (організації, управління освітою)» та «регіональний підхід до дослідження проблем освіти (виховання, управління тощо)».

Понятійний апарат, що розкриває сутність регіонального підходу у науково-педагогічному дослідженні, представлено такими поняттями, як регіон, регіоналізація освіти/виховання, регіональний компонент освіти, етнопедагогіка, етнопедагогізація виховного процесу, народна педагогіка, традиції, краєзнавство (історичне, художнє, екологічне, педагогічне тощо), соціокультурне довкілля дитини, соціокультурний простір виховання, соціальний простір та ін.

Міждисциплінарний контекст дослідження поняття «регіон» зумовлює звернення до наукових розвідок у галузі географії, соціальної філософії, етнології, психології, економіки, політології, соціології. Науковці визнають, що єдиного визначення поняття «регіон» не існує. З філософської точки зору, як відзначає Ф. Бродель (F. Braudel), регіон – це аналог особливого «світу» з характерними тільки для нього менталітетом, образом мислення, традиціями, світоглядом та світовідчуттям [2]. У географічному контексті регіон, як правило, визначається як простір, що охоплює частину країни, групу країн або частину континенту, що відрізняється від інших сукупністю особливостей, що історично склалися. Соціологи та політики акцентують увагу на своєрідності соціальної структури та політичних складників регіону. Міждисциплінарна структура поняття регіон представлена у достатньо відомому визначенні А. Маркусена (A. Markusen): «регіон – це компактна територіальна спільність, що історично еволюціонує, яка містить в собі фізичне оточення, соціоекономічне, політичне та культурне середовище, а також просторову структуру, що відрізняється від інших регіонів та територіальних одиниць, таких як місто або нація» [9, с. 17].

Слід зауважити, що гуманітарний вимір поняття «регіон» передбачає й інший погляд на проблеми регіоналізації. Оскільки межі регіону визначаються взаємозв'язками, спільною діяльністю людей, то вони можуть не співпадати з політичними та адміністративними межами. Регіон як гуманітарне утворення має розглядатися в контексті співрозмірності щодо конкретної людини, дозволяти людині відчувати себе «вбудованою» (або відкритою) у соціальний простір. Особливої значущості набувають індивідуальні смисли життєдіяльності, які співпадають або перетинаються з певними глобальними тенденціями, що

реалізуються в цьому просторі. На жаль, але саме така позиція доволі часто ігнорується у наукових педагогічних дослідженнях, коли регіон розглядається як усталена, самодостатня цілісність виключно у вимірі соціоекономічного та глобального соціополітичного контексту.

У визначенні поняття «регіон» необхідно враховувати наявність есенціалістського (об'єктивістського), конструктивістського та інтегративного підходів. У межах *есенціалістського підходу* регіон – територіальне утворення, яке співвідноситься з іншими, але має свої особливості. За такого підходу регіон складається природним чином та залежить від об'єктивних чинників. Т. Кресвелл відзначає, що у межах есенціалістського підходу типовим є виокремлення таких значущих маркерів регіону, як природно-кліматичні особливості, потім – культурний ландшафт, і, нарешті, звичаї та вірування [8, с. 4].

Використання *методології конструктивізму* зумовлює розгляд регіону з позицій, коли регіон не стільки визначає життєдіяльність людей, скільки сам опиняється в залежності від уявлень про нього. Однією з показових ілюстрацій для цієї тези виступає позиція Е. Саїда, який у своїй класичній праці «Орієнталізм. Західні концепції Сходу» [6] відзначає, що уявлення про Схід, що укорінені у масовій свідомості, є продуктом західного образу думок, похідного від його інтересів. На нашу думку, сучасна опозиція «Донбас – Україна», що наполегливо тиражується у Східному регіоні України, і є реальним прикладом такого штучного відтворення політичних та економічних цілей конкретних антиукраїнських сил. Продуктивною є думка А. Паасі (A. Paasi), що це не регіони як певна даність формують дискурси, а вони «існують» та «виникають» завдяки соціальним практикам та дискурсам [10, с. 16]. Відповідно, необхідно враховувати, що офіційному (політичному, академічному) дискурсу протистоять численні неофіційні дискурси, що формуються на рівні буденної свідомості, в тому числі й за допомогою ЗМК. Таким чином, у дослідженнях на засадах регіонального підходу варто враховувати, що сучасний образ регіону (і це абсолютно підтверджується реаліями сьогодення) формується та репродукується, як правило, саме через засоби масової комунікації.

Інтегративний підхід до дослідження регіональних проблем об'єднує позиції есенціалістського та конструктивістського підходів. У концепції регіону К. Рота (K. Roth) стверджується, що чинники, що утворюють та визначають регіон, водночас є об'єктивними та суб'єктивними, реальними та ментальними [11].

Таким чином, у визначенні поняття «регіон» необхідно прийняти точку зору Е. Айзмана (A. Isseman), який стверджував, що «регіон детермінований тим питанням, вивчення якого ми займаємося ... Варто нам тільки заглибитися у суто просторове теоретизування і дефініція «регіон» зникає» [7].

Наступним положенням, яке необхідно враховувати при обґрунтуванні методологічних можливостей регіонального підходу, є аналіз

регіону з точки зору конструктів «простір» і «час». Зазначені позиції актуалізують такі поняття, як «соціальний простір», «життєвий простір», «соціокультурний простір», «хронотоп регіону». Так, саме на значущості контекстуальності у вивченні регіональних проблем наголошував Е. Гідденс [5, с. 202]. Відповідно, важливим конструктом у понятійному апараті регіонального підходу слід визнати поняття «соціокультурний простір» (П. Бурд'є, П. Бергер, П. Сорокін, Е. Гідденс та ін.), яке зумовлює необхідність урахування таких чинників, як мова, національно-культурна ідентифікація, традиції, спілкування тощо. Відзначимо, що спекулювання мовним питанням в останні роки, штучне загострення мовного протистояння окремих регіонів України справило надзвичайно негативний вплив на перебіг сучасної соціально-політичної ситуації.

Загальна спрямованість використання регіонального підходу у дослідженні проблем виховання залежить також від наукового осмислення діалектичного взаємозв'язку таких сучасних феноменів, як глобалізація та регіоналізація. Соціально-філософський контекст взаємозв'язку цих феноменів досліджували О. Зинов'єв, О. Таймулін, В. Іноземцев, О. Панарін та ін., які вбачають сутність глобалізації у зростанні взаємозалежності – політичної, соціально-культурної, економічної і т.д. – народів та держав, у суттєвому розширенні та ускладненні їхніх взаємозв'язків. Процес глобалізації відбувається на фоні паралельних процесів диференціації, регіоналізації та мультикультуралізму у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Таким чином, обов'язковою умовою використання регіонального підходу у науково-педагогічних дослідженнях слід визнати адекватний рівень визначення поняттєвого апарату, вибір методологічної рамки дослідження поняття «регіон». Відзначимо, що для більшості педагогічних досліджень, що декларують використання регіонального підходу, цей підхід обмежується опорою на краєзнавство, що суттєво збіднює потенційні можливості цього підходу як методологічної засади науково-педагогічного пошуку.

Технологія використання регіонального підходу у науково-педагогічному дослідженні передбачає: визначення актуальності дослідження тієї чи іншої педагогічної проблеми в регіональному контексті; визначення концептуальних рамок (есенціалістський, конструктивістський, інтегративний підходи) та наукового підходу до розкриття сутності поняття «регіон», вибір ідентифікаційних критеріїв типології регіону; визначення просторово-часових характеристик регіонального виміру досліджуваної проблеми; визначення з опорою на системний підхід місця регіону, що досліджується, у більш великій системі; забезпечення репрезентативності системи наукових фактів (для прикладних педагогічних досліджень) або корпусу джерел (для історико-педагогічних досліджень). У науково-педагогічних дослідженнях з опорою на регіональний підхід доцільними слід визнати такі принципи: діалектичного взаємозв'язку загального, особливого та одиничного, об'єктивного історизму у висвітленні

регіональної специфіки виховного простору, полікультурної ідентифікації та самоактуалізації особистості, полікультурної толерантності та метаосвітньої й метавиховної перспективи у розвитку особистості, принцип діалогу культур. Таким чином, регіональний підхід має стати частиною системної методології дослідження як елемент комплексу підходів, що використовуються дослідником.

Важливим напрямком реалізації регіонального підходу виступають історико-педагогічні дослідження. Методологічні аспекти регіональних історико-педагогічних досліджень представлено у працях А. Белкіна, М. Булигіної, Л. Ваховського, О. Сухомлинської, Є. Ткаченка, І. Шкабари та ін. Л. Ваховський виділяє щонайменше два завдання регіонального історико-педагогічного дослідження: сприяти духовній консолідації певного локального товариства та бути вираженням його педагогічної свідомості; допомагати кожному регіону усвідомлювати своє місце в освітньому просторі країни й тим самим забезпечувати зміцнення його цілісності [4, с. 17]. Сучасними напрямками історико-педагогічних досліджень з використанням регіонального підходу можуть виступати: генеза освітніх (виховних) парадигм, розвиток гуманістичних ідей в історії освіти регіону, генеза ідей духовно-морального, патріотичного, громадянського виховання, педагогічна спадщина видатних діячів освіти і культури та ін.

Регіональний підхід у дослідженнях проблем виховання пов'язано із вивченням змісту, форм та методів морального, естетичного, патріотичного та інших напрямків виховання, використанням етнокультурних традицій регіону, розвитком регіональних систем освіти, вдосконаленням управління освітою на регіональному рівні, формуванням етнопедагогічної культури майбутніх учителів та ін.

Регіональний підхід до дослідження проблем виховання передбачає, *по-перше*, урахування політологічних, соціологічних, етнокультурних, психологічних наукових розвідок щодо специфіки того чи іншого регіону; *по-друге*, перехід від декларативно-описових аспектів дослідження проблем виховання до розкриття функціонального потенціалу різних елементів соціокультурного простору, *по-третє*, реалізацію соціального партнерства у вирішенні регіональних проблем освіти в цілому та процесу виховання зокрема.

Особливого значення регіональний підхід має у просторі теорії та практики патріотичного виховання учнівської та студентської молоді. Закономірні питання, що виникають: орієнтуватися у формуванні громадянина-патріота на загальнолюдські цінності, які, на жаль, для більшості представників молоді виступають як абстрактні людські цінності, або на національно-культурні традиції, властиві конкретному регіону; орієнтуватися на потреби держави та суспільства у консолідації та укріпленні стабільності або на регіонально-територіальні інтереси, що можуть призвести до дезінтеграційних процесів у розвитку держави? Нагальним питанням постає урахування таких чинників як: об'єктивне

зниження ролі традиційних цінностей унаслідок процесів глобалізації та тотальної інформатизації соціуму, руйнівна роль експансії цінностей інших соціокультурних спільнот. Науково-методичне забезпечення патріотичного виховання в контексті регіонального підходу має враховувати полікультурний характер усіх форм соціально-політичного устрою життєдіяльності, наявність поліконфесійного укладу, роль громадських організацій та засобів масової комунікації.

На нашу думку, серед особливостей патріотичного виховання на регіональному рівні слід відзначити такі: модус самоосмислення не в категоріях виправдовування, а в категоріях утвердження самоповаги та вшановування усього найкращого, що є сьогодні і що було в минулому, позитивного самосприйняття; адекватне й цілісне сприйняття та поширення маркерів українства. У патріотичному вихованні суттєвим постає включення молоді у соціально-значущі види діяльності.

Одна з актуальних, на наш погляд, проблем у використанні регіонального підходу у дослідженні проблем виховання полягає в апелюванні до традиційно-усталених форм культурної самобутності (народні звичаї, національні традиції у музиці, літературі тощо). Не заперечуючи значення історичних надбань регіональної художньої культури у виховному процесі, варто відзначити, що увага має бути звернена і на сучасні форми та методи репрезентації культури, зокрема культури молоді.

Сучасні умови вирішення завдань патріотичного виховання актуалізують проблему інформаційного забезпечення цього процесу. Відчутний брак популяризації серйозних наукових позицій у галузі етнології, політології. Слід принципово відзначити, що йдеться не про спрощення або примітивізацію тих чи інших наукових положень, а саме про можливість донести конкретні позиції до аудиторії, яка або взагалі не готова осмислювати політологічні, етнокультурні ідеї, або свідомо налаштована на інший дискурс, або знаходиться у своєрідному «когнітивному вакуумі». На регіональному рівні потребує особливої уваги і соціальна реклама патріотичного змісту, яка має створюватися професіоналами. Певні меседжі, звернені до молоді аудиторії, повинні бути на рівні сучасних засобів комунікації, транслюватися через соціальні мережі.

Таким чином, вирішення проблем виховання неможливо без позитивного поступу соціально-економічної, соціально-політичної ситуації в країні, без побудови справжньої демократичної України, країни добробуту. Успішність вирішення проблем виховання зумовлюється й адекватним використанням можливостей регіонального підходу в освіті та в науково-педагогічних дослідженнях.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із визначенням взаємозв'язку та взаємодоповнення методологічного потенціалу регіонального, системного, культурологічного та середовищного підходів у вирішенні складних проблем виховання учнівської та студентської молоді.

Список використаної літератури

- 1. Беликов В. А.** Образование. Деятельность. Личность: монография / В. А. Беликов. – М. : Академия Естествознания, 2010. – 340 с. **2. Бродель Ф.** Материальная цивилизация, экономика и капитализм: XV – XVIII вв. / Ф. Бродель. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.auditorium.ru/books/2021/goto.cgi-13+283+brod.htm>. **3. Бурдье П.** Социология политики / П. Бурдье ; пер. с фр. ; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с. **4. Ваховський Л. Ц.** Конструювання методології регіонального історико-педагогічного дослідження / Л. Ц. Ваховський // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. Сер. : Педагогічні науки. – 2006. – № 19(114). – С. 16 – 21. **5. Гидденс Э.** Устроение общества. Очерк теории структуризации / Э. Гидденс ; пер. с англ. И. Тюриной. – М. : Академ. Проект, 2003. – 528 с. **6. Саид Э.** Ориентализм. Западные концепции Востока / Э. Саид ; пер. с англ. А. В. Говорунова. – М. : Русский мир, 2006. – 636 с. **7. Isseman A. M.** Lost in Space? On the 1. History, Status, and Future of Regional Science / A. M. Isseman // The Rev. of Regional Studies. – 1993. – Vol. 23. – № 1. – P. 5 – 6. **8. Cresswell T.**, Place: A Short Introduction. – Oxford : Blackwell Publishing, 2004. – 153 p. **9. Markusen A.** Regions: Economics and Politics of Territory. Rowman and Littlefield Publishers, 1987. – P. 17. **10. Paasi A.** Revisiting the region and regional identity. Theoretical reflections with empirical illustrations // Barndon R., Oye I. and Asbjorn E. jr. (eds). The Archeology of Regional Technologies. – L. : The Edwin Mellen Press, 2010. – P. 15 – 33. **11. Roth K.** What's in Region? Southern European regions between globalization, EU-integration and marginalization // Ethnologia Balcanica. – 2007. – Vol. 11. – P. 17 – 42.

Бутенко Л. Л. Регіональний підхід у дослідженні проблем виховання

У статті розкрито сутність регіонального підходу як складника методологічного забезпечення дослідження проблем виховання у сучасних соціокультурних умовах. Представлено міждисциплінарний контекст визначення основних теоретичних засад регіонального підходу. Розкрито комплекс понять, що складають наукове ядро регіонального підходу. Висвітлено взаємозв'язок понять «глобалізація» та «регіоналізація» у науково-педагогічному дискурсі. Схарактеризовано основні умови та принципи використання регіонального підходу у науково-педагогічних дослідженнях в цілому та у дослідженні проблем виховання зокрема.

Ключові слова: регіональний підхід, дослідження проблем виховання, методологічні засади регіонального підходу, регіон, глобалізація, регіоналізація, патріотичне виховання.

Бутенко Л. Л. Региональный подход в исследованиях проблем воспитания

В статье раскрыта сущность регионального подхода как составляющей части методологического обеспечения исследования проблем воспитания в современных социокультурных условиях. Представлен междисциплинарный контекст определения основных теоретических принципов регионального подхода. Раскрыт комплекс понятий, составляющих научное ядро регионального подхода. Отражена взаимосвязь понятий «глобализация» и «регионализация» в научно-педагогическом дискурсе. Охарактеризованы основные условия и принципы использования регионального подхода в научно-педагогических исследованиях в целом и в исследовании проблем воспитания в частности.

Ключевые слова: региональный подход, исследование проблем воспитания, методологические принципы регионального подхода, регион, глобализация, регионализация, патриотическое воспитание.

Butenko L. L. The regional approach in the study of educational problems

The article reveals the essence of the regional approach as a part of methodological support of education problems in the modern sociocultural conditions. The place of a regional approach among the complex of modern methodological approaches of scientific and pedagogical research is determined. The complex of concepts that is the scientific nucleus of regional approach is exposed. The main approaches of definition of the concept „region” are characterized according to different scientific disciplines. It is explained the correlation of the concepts of „globalization” and „regionalization” in scientifically-pedagogical discourse. The interdisciplinary context of definition of basic theoretical principles of regional approach is presented.

The main conditions and principles of using of regional approach in scientific and pedagogical researches are characterized on the whole and according to research of problems of education in particular. The potential of the regional approach for the solution of assignment of historical and pedagogical research is characterized too.

The main features of the use of the regional approach of the research of problems associated with patriotic education of pupils and students are elucidated.

Key words: regional approach, research of problems of education, methodological aspects of regional approach, region, globalization, regionalization, patriotic education.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК [37+008]:140.8

О. І. Гуренко

**ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ І ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА
В УКРАЇНІ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ТА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА
ПРОБЛЕМА**

Актуальність проблеми запровадження полікультурної освіти в Україні визначається сучасними соціокультурними умовами, які обумовлені поширенням у світі міграційних процесів, загостренням політичної та соціальної ситуації в країні, та нагальною потребою закладів освіти у висококваліфікованих фахівцях, спроможних здійснювати свою професійну діяльність у полікультурному суспільстві, насамперед, серед дітей і молоді. Це, в свою чергу ставить нові завдання перед освітньою системою України, зокрема, в аспекті підвищення ефективності полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів, здатних до професійної взаємодії в багатокультурному просторі, що передбачає сформованість світоглядних позицій, сприйняття культурного плюралізму, позитивного ставлення до представників інших етносів, релігій, культур, духовної гнучкості, та здатних до міжкультурної комунікації на засадах толерантності.

На сьогодні склалися наукові передумови дослідження означеної проблеми. Її філософським аспектам – пошуку основи для розбудови відкритого полікультурного суспільства, переорієнтованого з ідеологізованої монополярної моделі на адекватну викликам ХХІ ст. – плюралістичну поліцентриську, важливим елементом якої постає зміст сучасної освіти, – присвячені праці В. Андрущенка, Р. Антонюк, В. Бондаря, І. Відт, Л. Губерського, В. Ільїна, С. Клепка, В. Кременя, В. Лутая, М. Михальченка та ін.

Останнім часом активно досліджуються загальні проблеми полікультурної освіти (В. Аношкіна, Д. Бенкс, В. Болгаріна, В. Борисенков, Л. Горбунова, О. Грауман, О. Гукаленко, Г. Дмитрієв, М. Євтух, Є. Єршов, М. Красовицький, О. Латишева, В. Макаєва, В. Матіс, С. Нієто, М. Певзнер, О. Плахотнік, В. Подобєд, С. Сисоєва, Л. Супрунова, А. Сущенко та ін.), зарубіжний досвід запровадження полікультурної освіти (І. Бессарабова, О. Будня, Я. Гулецька, М. Дюжакова, О. Івашко, О. Ковальчук, О. Мілютіна, М. Нагач, С. Наушабаєва, В. Погребняк, В. Поліщук, Л. Пуховська та ін.), різні аспекти полікультурного виховання (В. Бойченко, О. Джуринський, О. Дубасенюк, В. Компанієць, І. Лощенова, Г. Назаренко, А. Солодка та ін.), навчання в контексті діалогу культур (В. Біблер, А. Гадомський, Ю. Пасов та ін.), виховання толерантності, емпатії, зокрема, у міжетнічних стосунках (А. Авксентьєв, З. Гасанов, О. Грива, Я. Довгополова, В. Заслуженюк, В. Кузьменко, Н. Лебедева, В. Присакар,

П. Саух, Ю. Яценко та ін.); полікультурна освіта й виховання в контексті вивчення мов і мовної підготовки фахівців різного спрямування (І. Алексащенко, А. Богуш, А. Гадамський, Н. Гальскова, В. Дороз, Л. Казанцева, Т. Левченко, Л. Лічман, Т. Скубашевська, О. Ширін та ін.); культурологічна спрямованість змісту освіти у вищій школі (З. Донець, Т. Зюзіна, Т. Іванова, А. Рижанова, О. Шевнюк та ін.). Особливості полікультурної підготовки майбутніх педагогів розглянуті в наукових розвідках Ю. Агранат, К. Баханова, А. Брагіної, Л. Гайсіної, Л. Воротняк, Л. Гончаренко, Л. Чередниченко, Н. Якси та ін.

На сьогодні вивчені різні аспекти професійної підготовки соціальних педагогів: теоретичні й методичні основи (О. Безпалько, П. Гусак, М. Євтух, Л. Міщик та ін.), досвід професійної підготовки соціальних педагогів у європейських країнах (В. Поліщук, Ю. Поліщук), підготовка до соціально-правової діяльності (І. Ковчина), організації освітньо-дозвіллевої діяльності учнівської молоді (С. Пашенко), роботи з громадськими та молодіжними організаціями (О. Лісовець), деонтологічна підготовка (М. Васильєва), особливості особистісного розвитку майбутнього соціального педагога (Р. Вайнола), формування професійних комунікативних якостей (О. Гура) та ін., але питання специфіки діяльності соціального педагога в полікультурному середовищі та система дидактичної підготовки майбутнього соціального педагога до здійснення такої діяльності в цих дослідженнях лише частково розкриті. На нашу думку, важливими для висвітлення сьогодні є питання, пов'язані з методологією полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів.

З огляду на зазначене вище **метою статті** є проаналізувати філософські, психологічні та педагогічні вчення, що є методологічною основою полікультурної освіти майбутніх соціальних педагогів.

Найактивніше проблеми полікультурності почали вивчатися у ХХ ст., коли посилювався інтерес науковців до виявлення відмінностей різних культур. Їхній аналіз давав змогу говорити про унікальність кожної культури зокрема.

Однією з перших наук, що пропагувала принцип рівності культур і багатокультурності, була культурна антропологія. Згідно з її ідеями, не існує єдиної для всього людства культури, яка поетапно розвивається, а є множина культур, що відповідає різним типам і формам способів життя людини. У концепціях культурної антропології загальний історико-культурний процес розвитку суспільства подано у вигляді суми різноспрямованих культур, що розвиваються [1, с. 19]. На думку О. Беліка, Я. Бергер, Я. Бахміна та інших [2], філософський аспект культурного релятивізму полягає у визнанні множинності шляхів культурного розвитку, в плюралізмі поглядів на історико-культурний процес. Він заперечує обов'язкову еволюційну зміну стадій культурного зростання й домінування однієї тенденції розвитку. Більше того, згідно з цим принципом, можливим є відхід від поступального розвитку й

відмова від уніфікованої технологічної лінії розвитку цивілізації. Практичний аспект стосується конкретної дії відносно певної культури та розглядає такі етнічні проблеми, як негативні явища культури (вандалізм, терор тощо) і ставлення до них; проблеми архаїчних культур і шляхів взаємодії з ними цивілізації.

У першій половині ХХ ст. стає популярною проблема взаємодії особистості та культури, дії, думки, почуття індивідів в умовах культурного середовища. Цей напрям отримав назву психологічної антропології (М. Мід, Дж. Хонігман, Р. Бенедикт, Р. Лінтон, К. Клакхон, К. Дюбуа та ін.). У центрі уваги антропологів постав розвиток специфічного типу особистості, що відображає певну культуру. Так, М. Мід досліджувала культурно зумовлені методи виховання, їхній вплив на розвиток індивідуальності в дітей та етнокультурні особливості психічних процесів, закономірності формування й виявлення національного характеру. Дослідниця розмежувала поняття «соціалізації» як соціального навчання взагалі та «інкультурації» як реального процесу навчання у специфічній культурі.

Р. Бенедикт, досліджуючи взаємозв'язки психіки й культури, взаємодію культури й особистості з позицій психоаналітичних орієнтацій, дійшла висновку, що етнічні особливості визначаються переважно соціальним середовищем, у якому важливу роль відіграє «етос культури» – специфічна сукупність структур, основних суспільних цінностей та установок, яка визначає зміст і спрямованість виховання дітей, життєдіяльність дорослих. Р. Бенедикт запропонувала тлумачити поняття «культура» як «відносно визначену сукупність приписів для особистості, співзвучних з душевною організацією й можливостями самореалізації» [3].

Дослідники в галузі етнопсихології на початку ХХ ст. намагалися теоретично обґрунтувати психологічні відмінності в поведінці представників різних культур. Основна ідея етнопсихології полягала в тому, що кожній культурі притаманний специфічний тип особистості, в якому виокремлювалася певна домінантна модель особистісної поведінки, визначальна психологічна риса.

Загалом для полікультурної освіти важливе значення мають такі психологічні теорії та концепції: теорія психології нації, міжетнічного сприйняття, ролі етнічної ідентичності індивіда в міжетнічній взаємодії, ідеї гуманістичної психології, концепція мультимодальної нації. Так, наприклад, важливим елементом психології нації є врахування різних етнокультурних особливостей (мова, культура, релігія, територія), які не завжди мають зовнішні ознаки вираження та є однією з основних причин ускладнення взаєморозуміння між людьми. У зв'язку з цим психологи звертаються до праць Л. Леві-Брюля [4], який уперше сформулював поняття етнічного архетипу як ціннісної орієнтації та очікування представників певних етнічних спільнот, що викликають звичну для них гаму почуттів і способів поведінки, котрі проявляються під час реакції на

вплив предметів і явищ навколишнього світу. На думку науковця, етнічний архетип передається спадково від попереднього покоління, існує в його свідомості на невербальному рівні. Дії, вчинки, що породжуються етнічним стереотипом, є більш сильними порівняно з тими, які викликані впливом навколишнього середовища.

У другій половині ХХ ст. міжнародні організації закладають в основу своєї політики визначення полікультурності сучасного світу. Згідно із «Загальною декларацією прав людини», ухваленою ООН, усі держави можна поділити на полікультурні та монокультурні. Перші з них виникають у процесі загарбницьких воєн та великих переселень народів. Історичними прикладами полікультурних держав були Арабський халіфат, Османська імперія, Російська та Австро-Угорська імперії. Прикладами сучасних полікультурних спільнот є США, країни Європи, Росія. До монокультурних держав належать Китай та Японія, а також деякі інші держави, але за своїм змістом вони також є полікультурними, оскільки людство вже починає жити в багатополарному, багатонаціональному, інтеркультурному світі.

Ідеї врахування багатокультурності суспільства в змісті та організації навчального процесу, що в 60-70-их рр. ХХ ст. відомі як багатоетнічна освіта (multiethnic education), почали впроваджувати в США та європейських країнах. Ця освіта ставила за мету встановлення гармонії у відносинах між членами різних етнічних груп, переважно мігрантів, «... освіта має передбачати вивчення традицій рідної культури, опрацювання їх в аспекті нової культури, оскільки конфронтація зі зміненими умовами життя викликає необхідність в опануванні нових культурних орієнтирів» [5]. Проте під впливом нової хвилі еміграції в 70-80-их рр. ХХ ст. (США, Канада, Німеччина та ін.) ці багатоетнічні перспективи швидко зазнали концептуальних трансформацій і викристалізувалися в сучасне розуміння полікультурної освіти.

У 60-х рр. ХХ ст. починає вживатися термін «мультикультуралізм», яким називали суспільство з численним відмінними, але взаємопов'язаними культурними традиціями й практиками, які часто асоціюються з різними етнічними компонентами цього суспільства. На зламі 80-90-х рр. ХХ ст. унаслідок глобалізаційних процесів під час дискусій про «європейську ідентичність» і систему наднаціональних цінностей з'явився новий термін «інтеркультуралізм», а пізніше – концепція, яка, на думку С. Драгоєвича, на відміну від «мультикультуралізму» є концепцією забезпечення активного й позитивного діалогу різних культур у суспільстві, їхнього взаєморозуміння та взаємозбагачення [6, с. 131 – 137].

Проблема міжкультурного діалогу є похідною від теорії міжкультурної взаємодії, або ж комунікації, ґрунтовно розробленої А. Модем [7]. Долаючи певну формалізацію, притаманну його творам, діалог культур можна визначити як процес спілкування культур, у ході якого відбувається взаємна трансформація. У цьому плані визнаються

три стратегії можливого розгортання діалогу культур: 1) домінування однієї з культур; 2) синтез культур у нову культуру без збереження цих культур; 3) синтез зі збереженням обох культур.

Яскравим прикладом реалізації ідеї міжкультурного діалогу було запровадження педагогічної технології «Школа діалогу культур» (В. Біблер, І. Берлянд, С. Курганов) [8], філософсько-педагогічна концепція якої сформувалася як творчий сплав ідей російського літературознавця М. Бахтіна про «культуру як діалог», психолога-гуманіста Л. Виготського про «внутрішню мову», а також положень «філософської логіки культури» В. Біблера.

Методологічною основою «Школи діалогу культур» є положення про те, що мислення особистості, яка формується, повинно вступати в діалогічне спілкування з попередніми формами культури (античності, середньовіччя, Нового часу), а також із представниками різних поколінь, які взаємодіють в єдиному часовому просторі. Це зумовлено тим, що зрозуміти будь-які поняття, явища можна, лише помістивши їх у простір різних культурних розумінь (від минулого до теперішнього), а також розглянувши в площині сьогодення (в дискусії та взаємодоповненні сучасних культур).

Окрім згаданих вище, існують ще дві концепції управління культурним розмаїттям: транскультуралізм та культурний плюралізм. Термін «транскультуралізм» виник на межі 80-90-х рр. XX ст. внаслідок глобалізаційних процесів, які мали транснаціональну культурну орієнтацію на загальноєвропейські та глобальні культурні ринки. Н. Яценко [9] тлумачить транскультуралізм як процес соціокультурного освоєння етносом, що прийшов, нових місць компактного проживання, який пов'язаний з перетином кордонів, міграціями, культурними й політичними взаємодіями. К. Розлогов та Е. Орлова під поняттям «транскультуралізм» розуміють здатність людини одночасно засвоювати різні культурні традиції та культурний досвід різних країн.

Натомість «культурний плюралізм» – це концепція, що ґрунтується на соціології Франкфуртської школи, окремих напрямках марксизму, дослідженнях культурної антропології тощо. На думку російського вченого В. Подобєда та інших [10], чільне місце в цій концепції посідає ідея пошуку єдиної для всіх ціннісної системи, якої мають дотримуватися і політики, і бізнесмени, й педагоги, й генерали, і яка має стати першоджерелом нового світу. Прихильники цього напрямку (Ф. Нортроп, А. Кребер, Е. Баталов) закликають до стабілізації соціального життя, неприпустимості проявів расизму та шовінізму, виступають за право кожної нації на самовдосконалення та самостійний культурний розвиток.

Культурний плюралізм мав вплив на реальне бачення світу людиною, але не приніс бажаних результатів – об'єднання людства на базі загальнолюдських цінностей. У другій половині XX ст. культурне життя було не стабільним, а проблемним. Плюралізм стає формально-логічною

основою теорії культури. Тому від культурного плюралізму відділяється нова система поглядів. Виникає полікультуралізм як певна система поглядів на культуру, суспільне та особистісне буття людини. Виник він у другій половині XX ст. в країнах Західної Європи та США. Західний полікультуралізм у пострадянських країнах та Україні зокрема залишається практично не досліджений.

Порівнюючи культурний плюралізм і полікультуралізм, потрібно зазначити, що, хоч останній і виник із попереднього, він має суттєві відмінності. «Основний принцип полікультуралізму полягає в запереченні тієї самої системи загальнолюдських цінностей, до яких так прагнув культурний плюралізм», – вважає В. Подобєд [10, с. 93 – 127]. У своєму дослідженні науковець визначає ідеал полікультуралізму – абсолютна рівність усіх, прогрес і розквіт, свобода та загальна згода в прекрасному сучасному світі. Єдино можливий фундамент, на якому може виникнути майбутня співдружність націй та культур, є толерантність, необхідною умовою якої має бути демократичний устрій, що забезпечує свободу індивідуального життя, культурного розвитку, соціальної рівності та можливості віросповідання й будь-якої життєвої позиції.

З огляду на зазначене вище можна констатувати поступальний рух уявлень про характер суспільства від культурного монізму до полікультуралізму. Відтак сучасне суспільство набуває рис багатокультурного, що, на думку В. Матіса [11], означає історично конкретний тип соціальної системи, яка припускає об'єднання людей різних національностей з усією сукупністю форм взаємодії та взаємозалежності, де економіка виконує функцію адаптації, політика – досягнення мети, а культурні символи – підтримки зразка взаємодій у системі.

Серед основних реалій, що характеризують полікультурне суспільство, А. Перотті відзначає насамперед: множинність внесків інших культур та цивілізацій до окремої культури; подрібнення та глобалізацію культури, яка відзначається, зокрема, новими технологіями інформаційних та комунікаційних мас-медіа; мовний та етнокультурний плюралізм як наслідок формування держав-націй в Європі; регіональний плюралізм (регіони як історичні, культурні, географічні або економічні цінності); культурний плюралізм, що є наслідком змішування народностей унаслідок остаточного осідання останнім часом мігрантів з економічних та політичних причин, пов'язаного з історією колонізації та деколонізації; плюралізм внесків інших культур і цивілізацій до національної спадщини різних європейських країн (мова, економіка, історія, наука, філософія й література, музика, буденне життя тощо).

У контексті культурної взаємодії особливого значення набуває концепт інтеграції, що передбачає здатність зіставляти й обмінюватися цінностями, стандартами, моделями поведінки й мислення з позицій рівності та співучасті. Поняття культурної інтеграції передбачає комунікативну взаємодію, що допускає (в контексті взаємозалежності й рівноправності) змішування культур, зіставлення, конфлікт,

конкуренцію, обмін і, як наслідок, культуротворчий синтез, який ускладнює й водночас збагачує ідентичність.

Можливість прийняття іншої культури, на думку Я. Довгополової, вимагає наявності стійкої культурної ідентичності особистості, усвідомлення себе як носія певних культурних традицій, який щодо інших культурних традицій виступає як суб'єкт збереження й розвитку людської культури загалом. План заповнення особистісних лакун цінностями культури, чітке усвідомлення себе, свого «Я» як суб'єкта культури, ототожнення з видатними досягненнями духовності національної культури відкриває перспективи прийняття інших культурних цінностей [12, с. 19].

Освіта, що забезпечує дуже важливий процес розвитку когнітивних, соціальних, емоційних характеристик особистості, не може не реагувати на події, що відбуваються в суспільстві. Як свідчить досвід багатьох країн, що пережили етнічні конфлікти, вищі навчальні заклади й школи іноді залишаються єдиними структурами, в яких проводиться цілеспрямована об'єднувальна й миротворча політика [13, с. 140]. Тому педагоги вважають, що освіта може допомогти суспільству сформувати в молоді гуманну модель поведінки і ставлення до людей інших націй на основі культури миру, філософії ненасильства й терпимості.

Культуролог С. Драгоєвич [6], підсумувавши напрацювання з проблем міжкультурної взаємодії суб'єктів освітнього процесу, зазначає, що сьогодні у світі існує принаймні чотири основні концепції полікультурної освіти: 1) власне мультикультуральна освіта, яка зосереджує увагу не на міжкультурному обміні та взаємовпливі, а на збереженні культури наявних етнічних меншин; 2) інтеркультуральна освіта, спрямована на забезпечення активного, позитивного діалогу культур, їхнього взаєморозуміння та взаємозбагачення; 3) транскulturальна освіта, що орієнтується на систему цінностей, яка формується на наднаціональному (транснаціональному) рівні; 4) культурплюралістична освіта, стрижневою ідеєю якої є повага й підтримка всіх наявних у суспільстві культурних потреб та способів життя (не лише культур етнічних, мовних, релігійних, а й сексменшин, селянських субкультур тощо).

Полемізуючи з приводу цих концепцій, український філософ П. Саух зазначає, що кожна з них, незважаючи на різновекторність у досягненні єдиних стратегічних цілей («єдність світу та розмаїття культур»), неминуче співвідносить культурну ідентичність із національною. Тут нація потрапляє в тенета транснаціональності або ультранаціональності, а культура – в ситуацію полікультурності, що зумовлює обмеженість цих концепцій та викликає в сучасної людини занепокоєння й тривогу. Поза увагою цих концепцій залишається те, що ідентичність сьогодні характеризується значною динамічністю, множинністю й контекстуальністю. Не береться до уваги, що ідентичність – це не властивість (тобто щось притаманне індивідові з

самого початку), а процесуальність і свобода індивідуального вибору. А це означає, що успішною може бути така концепція полікультурної освіти, яка ґрунтується на впровадженні ідей поваги до кожного індивіда як самоцінності [14, с. 39 – 40].

У цьому контексті заслуговує на увагу думка В. Дороз, що полікультурна освіта – це вид цілеспрямованої соціалізації, яка забезпечує: засвоєння зразків і цінностей світової культури, культурно-історичного та соціального досвіду різних країн і народів; формування соціально-настановної і ціннісно-орієнтаційної схильності до міжкультурної комунікації, а також розвиток толерантності щодо інших народів, культур і соціальних груп; активну соціальну взаємодію з представниками різних культур за умов збереження власної культурної ідентичності [1, с. 27].

Інтеграція України до європейського освітнього простору на початку ХХІ ст. актуалізувала наукові розвідки в галузі полікультурної освіти. Так, на сторінках вітчизняних педагогічних видань з цієї проблеми з'явилися праці В. Бойченко, В. Болгаріної, Л. Воротняк, Л. Гончаренко, Л. Горбунової, І. Лощенової, В. Кузьменка, А. Рижанової, М. Рудь, О. Сухомлинської, Л. Чередниченко, О. Шевнюк, Н. Якси та інших. Сьогодні полікультурність і полікультурна освіта досліджується в контексті розв'язання проблеми соціальної ідентичності особистості, розробки концепції соціетальної психіки етносів (яка виражає психологічні та деякі культурні особливості націй, народів та етносів). Вона визнається культуровідповідною моделлю життєдіяльності людини (що відображає функціональний та системний зв'язки між соціокультурним оточенням людини та стилем її життєдіяльності й поведінки), суттєвим підґрунтям виховання етнічної толерантності.

До чинників, які актуалізують полікультурну освіту в Україні, науковці (К. Баханов, П. Вербицька, С. Терно та ін.) відносять: мовні й етнокультурні відмінності в Україні, які накладаються на регіональні відмінності в цінностях, що вимагає пошуку важелів інтенсивного взаємопроникнення та інтеграції; наявність в Україні великої етнічної громади росіян, яка раніше була домінантною етнічною групою в колишньому СРСР і за інерцією продовжує претендувати на збереження свого статусу провідної в умовах незалежної України, що породжує проблему «культурного ядра» української політичної нації й офіційної мови; вразливість самої «титової нації» (української етнонації), її поділ на «східняків» і «західників», на російськомовних та україномовних українців; перманентне занурення України в ситуацію політико-економічної кризи, що посилює напругу в міжетнічних стосунках [15, с. 22].

Важливою передумовою запровадження полікультурної освіти в Україні, з огляду на зазначене вище, є становлення і розвиток громадянського демократичного суспільства, для якого є неприйнятними шовінізм, расизм та етнічний егоїзм і яке водночас відкрите щодо інших країн, народів і культур, пропагує виховання в дусі

миру та взаєморозуміння. Соціально-політичною детермінантою функціонування полікультурної освіти останнім часом стає інтенсивний розвиток інтеграційних процесів як важливої складової трансформації сучасного світу, а також прагнення України й інших країн інтегруватися у світовий та європейський соціально-культурний і освітній простір, зберігши при цьому національну своєрідність.

Україна як невід'ємна частина європейського простору являє собою історично сформовану багатонаціональну державу, розташовану на межі європейської й азійської цивілізацій, а її регіони мають унікальні соціально-економічні й етнокультурні особливості. Крім того, актуальність проблем полікультурного середовища в нашій країні зумовлена взятим Україною курсом на побудову правової демократичної держави, найважливішими особливостями якої є толерантні міжнаціональні та міжконфесійні відносини, рівність і цивілізований діалог представників усіх культур, беззастережне додержання прав людини. Ця обставина позначилася на системі основних цінностей вітчизняної освіти; зокрема, освіта доступна для всіх громадян незалежно від їхньої національної, релігійної, расової та статевої належності [16, с. 39 – 43; 17, с. 23 – 30].

Розвиток українського полікультурного соціуму пов'язаний з етнонаціональною політикою України. Її становлення припадає на період початку 90-х рр. XX ст. Саме в Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. відзначено принципи побудови держави за моделлю становлення поліетнічної української нації. Декларація проголошувала рівність усіх громадян незалежно від походження, соціального стану, расової та національної належності. Документ містив норму про визнання колективних, групових прав національних меншин та специфічних прав національностей, етнічних груп. Ці норми було вдосконалено в інших нормативно-правових актах незалежної України (Конституція України, Звернення Верховної Ради України до громадян України всіх національностей, Декларація прав національностей України, Закон України «Про національні меншини в Україні» та ін.).

На думку В. Євтуха, в етнополітичному ренесансі в Україні виявляються дві чіткі тенденції. Перша з них – це прагнення побудови національної держави, яке найбільш концентровано уособлюють представники українського етносу, переважна частина членів національних спільнот. Друга тенденція – відродження етнічної самобутності інших компонентів етнонаціональної структури, що супроводжується зростанням етнічної солідарності, внутрішньої групової згуртованості й активізацією етнічних рухів за реалізацію прав меншин. Для того, щоб визначити закономірності двох тенденцій та їхніх можливих наслідків, варто зауважити кілька обставин: 1) історичну тяглість безконфліктного (за поодинокими винятками) співіснування представників багатьох етносів на території нинішньої України; 2) фактор підлеглості, а певною мірою й національного пригнічення, але,

безперечно, обмеження можливостей розвитку як етносоціальної спільноти українців, так і представників інших етносів; 3) перспективу розвитку самобутності всіх компонентів етнонаціональної структури українського суспільства, яка відкрилася з отриманням Україною незалежності; 4) засади етнонаціональної політики української держави та механізми її реалізації; 5) позиції держав етнічних батьківщин щодо частин своїх етносів, які знаходяться в рамках українського етнополітичного організму; 6) можливості взаємодії різних частин етносів, зокрема й українського; 7) зовнішньополітичні пріоритети й орієнтації України [18, с. 4 – 13].

Аналіз тенденцій етнонаціональних процесів в Україні, ситуації в міжетнічній взаємодії й деяких аспектів державної етнополітики дають підстави для висновку, що в Україні формуються передумови для втілення концепції багатоетнічного, багатокультурного розвитку, на чому ґрунтується полікультурна освіта. У незалежній Українській державі, як справедливо стверджує М. Вегеш [19], активно вдосконалюється відповідно до норм міжнародного законодавства нормативно-правова база етнополітики, розбудовується мережа національно-культурних організацій, які впроваджують у практику політику полікультурного та поліетнічного українського суспільства. Полікультурність спрямована на етнокультурний ренесанс українства та національних спільнот задля творення потужної української нації.

Сьогодні полікультурна освіта розглядається як парадигма, що теоретично відображає реальні процеси сучасного етнополітичного й культурно-освітнього життя, зокрема прагнення різних культур до зближення і до взаємного вивчення, сприяє розвитку терпимості і культурного плюралізму. Методологічною основою полікультурної освіти є філософські вчення про побудову відкритого суспільства, взаємозв'язок, взаємозалежність, взаємодію культур (діалог культур), плюралізм культур та принципи рівності культур і багатокультурності, культурного релятивізму, взаємозв'язку національного й загальнолюдського. Запровадження полікультурної освіти у вищих педагогічних навчальних закладах дозволить підготувати фахівців, зокрема соціально-педагогічної сфери, зі сформованою світоглядною позицією; позитивним ставленням до представників інших етносів, релігій, культур; духовною гнучкістю; здатністю до міжкультурної комунікації на засадах толерантності, тобто фахівців, готових до професійної діяльності в багатокультурному суспільстві.

Список використаної літератури

1. Дороз В. Ф. Крос-культурне навчання учнів-білінгвів української мови : [монографія] / Вікторія Федорівна Дороз. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 456 с. **2. Белик А. А.,** Бергер Я. М. и др. Культурология : Учебное пособие / В. И. Бахмин, А. А. Белик, Я. М. Бергер, Е. Ю. Гениева, Г. Г. Дилигенский, В. Д. Шадриков. – М. :

- Российский государственный гуманитарный университет, 1999. – 171 с.
- 3. Новая** философская энциклопедия : в 4-х томах / науч.-ред. совет : В. С. Степин и др. – М. : Мысль, 2010. – Т. 4 : (Т–Я). – 2010. – 737 с.
- 4. Леви-Брюль Л.** Сверхъестественное в первобытном мышлении / Л. Леви-Брюль. – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 608 с.
- 5. Boos-Nünning U.** Aufnahmeunterricht, Muttersprachlicher Unterricht, Interkultureller Unterricht. Ergebnisse einer vergleichenden Untersuchung zum Unterricht für ausländische Kinder in Belgien, England, Frankreich und den Niederlanden / U. Boos-Nünning, M. Hohmann, H. H. Reich. – München, 1983. – P. 359.
- 6. Sanjin Dragojevic.** “Culture of Peace and Management of Cultural Diversity: Conceptual Clarifications”, in: CULTURELINK / Sanjin Dragojevic. – 1999. – № 29. – Vol. 10. – P. 131–137.
- 7. Моль А.** Социодинамика культуры ; [пер. с фр.] / предисл. Б. В. Бирюкова. – изд. 3-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.
- 8. Библер В. С.** Школа диалога культур : основы программы / В. С. Библер. – Кемерово : Алеф, 1992. – 93 с.
- 9. Яценко Н. Е.** Толковый словарь обществоведческих терминов / Н. Е. Яценко. – СПб. : Питер, 1999. – 524 с.
- 10. Образование** взрослых на рубеже веков : вопросы методологии, теории и практики : [монография] : в 4-х т. / науч. ред. В. И. Подобед. – Екатеринбург, 2000. – Т. 2. – Кн. 2. – 156 с.
- 11. Матис В. И.** Теория и практика развития национальной школы в поликультурном обществе : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Матис Владимир Иванович. – Барнаул, 1999. – 353 с.
- 12. Довгополова Я. В.** Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Довгополова Яна Володимирівна. – Х. : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2007. – 206 с.
- 13. Иванова Н.** В поликультурном мире // Высшее образование в России / Н. Иванова, И. Мнацакян. – 2003. – № 1. – С. 140 – 145.
- 14. Саух П. Ю.** Модель полікультурної освіти як соціальної інновації в контексті реальних процесів міжкультурної взаємодії / П. Ю. Саух. // Креативна педагогіка. – 2011. – № 4. – С. 39 – 40.
- 15. Нові** підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного суспільства : навч. посіб. для студ. ВНЗ / [К. О. Баханов, С. С. Баханова, Є. В. Більченко та ін.] ; за заг. ред. К. О. Баханова. – Л. : ЗУКЦ, 2012. – 164 с.
- 16. Кондрашова Л. В.** Проблеми вищої школи у світлі національної доктрини розвитку освіти України / Л. В. Кондрашова // Вища освіта України. – 2003. – № 1. – С. 39 – 43.
- 17. Національна** доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта України. – 2002. – С. 23 – 30.
- 18. Євтух В. Б.** Тенденції етнонаціонального розвитку українського суспільства / В. Євтух // Етнічні спільноти України : довідник / Ін-т етнічних, регіональних та діаспорозначих студій. – К. : Фенікс, 2001. – С. 4 – 13.
- 19. Вегеш М. М.** Політологія : підручник / М. М. Вегеш. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 384 с.

Гуренко О. І. Полікультурність і полікультурна освіта в Україні як філософська та соціально-педагогічна проблема

У статті розглянуто проблему полікультурної освіти у філософському, соціальному, психологічному, педагогічному контекстах. На основі аналізу зарубіжних та вітчизняних наукових праць визначено її як загальну парадигму, що теоретично відображає реальні процеси сучасного культурно-освітнього життя, зокрема прагнення різних культур до зближення і до взаємного вивчення, сприяє розвитку терпимості і культурного плюралізму. Методологічною основою полікультурної освіти є філософські вчення про побудову відкритого суспільства, взаємозв'язок, взаємозалежність, взаємодію культур (діалог культур), плюралізм культур та принципи рівності культур і багатокультурності, культурного релятивізму, взаємозв'язку національного й загальнолюдського. Запровадження полікультурної освіти у вищих педагогічних навчальних закладах дозволить підготувати фахівців, зокрема соціально-педагогічної сфери, зі сформованою світоглядною позицією; позитивним ставленням до представників інших етносів, релігій, культур; духовною гнучкістю; здатністю до міжкультурної комунікації на засадах толерантності.

Ключові слова: полікультурність, полікультурна освіта, культурна антропологія, діалог культур, плюралізм культур, культурний релятивізм, взаємозв'язок національного й загальнолюдського.

Гуренко О. И. Поликультурность и поликультурное образование в Украине как философская и социально-педагогическая проблема

В статье рассмотрена проблема поликультурного образования в философском, социальном, психологическом, педагогическом контекстах. На основе анализа зарубежных и отечественных научных трудов она определена как общая парадигма, теоретически отражающая реальные процессы современной культурно-образовательной жизни, в частности стремление различных культур к сближению и к взаимному изучению, способствующая развитию терпимости и культурного плюрализма. Методологической основой поликультурного образования являются философские учения о построении открытого общества, взаимосвязи, взаимозависимости, взаимодействии культур (диалог культур), плюрализме культур, принципах равенства культур и многокультурности, культурного релятивизма, взаимосвязи национального и общечеловеческого. Внедрение поликультурного образования в высших педагогических учебных заведениях позволит подготовить специалистов, в частности социально-педагогической сферы, со сформированной мировоззренческой позицией; положительным отношением к представителям других этносов, религий, культур; духовной гибкостью; способностью к межкультурной коммуникации на основе толерантности.

Ключевые слова: поликультурность, поликультурное образование, культурная антропологія, діалог культур, плюралізм культур, культурний релятивізм, взаємозв'язок національного й общечеловеческого.

Gurenko O. Diversity and multicultural education in Ukraine as a philosophical and social-pedagogical problem

The article deals with the problem of the nature of multicultural education in philosophical context. On the bases of the analysis of foreign and national scientific researches it is defined as a common paradigm that theoretically reflects the actual processes of contemporary cultural and educational life, including desire of different cultures to the approaching and to mutual learning, promotes tolerance and cultural pluralism.

The methodological basis of multicultural education is the philosophical doctrine of creation an open society, interconnection, interdependence, interaction of cultures (dialogue of cultures), cultural pluralism and the principles of equality of cultures and multiculturalism, cultural relativism, the relationship of national and universal. According to the Ukrainian philosophers, an important element of the basis for the development of open multicultural society shifted from monopolar ideologically pluralistic model to the polycentric one, adequate to the challenges of the XXI century is the content of modern education, which must meet specified social expectations.

Most modern scholars emphasize that the main value of multicultural education is plurality of cultures. Multicultural education should be promoted through schools and other educational institutions, families and community organizations to create a democratic state, which is characterized by: tolerant views, people's opinions, recognition and development of cultural pluralism in society, equal rights, responsibilities and opportunities for all citizens, effective participation of everyone in decisions relating to both personal life and society, justice of all and every person, freedom of choice, respect for decisions of the majority and the protection of minorities, respect for the right of free choice of a person of his/her cultural identities.

Key words: diversity, multicultural education, cultural anthropology, dialogue of cultures, cultural pluralism, cultural relativism, the relationship of national and universal.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 323.21

О. Т. Девіняк

**ПАТРІОТИЧНІСТЬ КРІЗЬ ПРИЗМУ
ПОВЕДІНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ**

Суспільні процеси, що відбуваються протягом останнього часу в Україні, зумовлені об'єднанням народу перед зовнішнім ворогом та

пронизані патріотичним настроєм. У відповідь на суспільний запит на чесних, справедливих, патріотичних керівників та чиновників, політичні актори масово займаються мімікрією та використовують патріотичну тематику у цілях здобуття голосів виборців та отримання владних мандатів. Тому кожному пересічному громадянину варто критично ставитись до голосних заяв і дійств та намагатись застосовувати об'єктивні критерії для оцінки діяльності політичних кандидатів. Це є дуже непростим завданням, так як патріотичність є складною категорією, а навколо її визначення триває постійна дискусія [1, с. 54 – 59]. Більшість визначень патріотичності базується на психологічній чуттєво-емоційній парадигмі [2, с. 74 – 77; 3, с. 780]. Питання патріотичності та патріотичного виховання протягом останніх років відображені у роботах В. Корицького [4], Т. Андрущенка [5], Б. Карпінського [6], В. Радзівського [7] тощо. Втім, широко поширене акцентування чуттєвої сутності патріотизму не дозволяє оцінити патріотизм інших людей, оскільки чужі почуття і думки нам не відомі, а їх демонстрація може бути оманливою. Більше того, зосередження виключно на патріотичних почуттях, виховання цих почуттів у молоді, поширення їх серед населення є необхідною, однак не достатньою умовою зміцнення і розвитку держави. Так, варто відмітити, що не тільки в Україні, але й у РФ спостерігається поширення патріотичних почуттів. Ключовою відмінністю є їх практична реалізація: у РФ патріотизм знаходить свій вихід у шовінізмі, агресії як щодо України, так і щодо власних громадян, незгодних із владною політикою, а також виправданні будь-яких дій своєї влади через брехню та двоякомислення; тоді як на Україні патріотичний потенціал населення ралізовано не повністю. Звичайно, деяка частина його направлена на допомогу власній обороні, на виявлення корупційних фактів та незаконно набутого майна (проекти Наші Гроші, Громадський Контроль, Канцелярська Сотня тощо). Однак часто патріотичність втілюється виключно у використанні державної символіки і традиційного одягу та виголошенню пафосних речей. Для того, щоб патріотичні почуття народу не були використані політиками у своїх меркантильних цілях, для забезпечення виходу України з бідності необхідним є наповнення цих почуттів корисним для країни змістом. Орієнтири для цього може запропонувати нам поведінкова економіка. Розроблення дефініції, критеріїв патріотичності в рамках цієї теорії та ілюстрація їх на ситуаційних прикладах є метою даної статті.

Поведінкова економіка є галуззю економічної теорії, яка покликана пояснити і врахувати невідповідність реальної поведінки людей і компаній від тої поведінки, що прогнозується класичною економічною теорією. Класична теорія розглядає людину як раціональну та корисливу істоту, дії якої спрямовані на отримання максимуму благ при докладанні мінімуму зусиль. Однак дуже часто люди поведуться інакше, тобто їх поведінка не узгоджується з прогнозом та не може бути передбачена в рамках класичного підходу. Це зумовлено впливом психологічних,

соціальних, когнітивних та емоційних факторів на прийняття людьми економічних рішень, наприклад:

- накопичення значних запасів продуктів людьми, що пережили голодомор (психологічний фактор)
- купівля дорогого годинника, чи автомобіля, чи телефона для підвищення свого соціального статусу людиною, дохід якої не відповідає вартості покупки (соціальний фактор)
- помилки у оцінці економічних чинників, обмеженість у часі, стереотипи мислення, наприклад сприйняття товару з ціною 99,99 грн дешевшим ніж його аналог за 100 грн (когнітивний фактор)
- прийняття не найкращих для себе рішень через різні почуття: бажання помсти, дружба, а також патріотичність (емоційний фактор).

Зв'язок патріотичності із формально неоптимальним для індивіда рішенням варто пояснити детально. Фундаментом його є економічна теорія ігор, яка розглядає економічні події і явища через поведінку їх учасників та кінцевий результат. Так, у реальній економіці часто зустрічаються ситуації, що описуються класичними прикладами дилеми в'язнів та трагедії общин.

Дилема в'язнів формулюється наступним чином: поліція арештувала двох злочинців А і Б які, змовившись між собою, вчинили злочин. Але наявні докази неповні і дозволяють засудити їх лише за менший злочин на термін 1 рік кожному. Злочинців посадили у окремі камери і вони не можуть спілкуватись один з одним. Слідчий пропонує кожному в'язню, щоб він дав свідчення проти свого співника, і тоді співника посадять на 3 роки, а того, що співпрацював зі слідством, – відпустять. Якщо ж кожен із в'язнів буде свідчити один проти одного, то обох посадять на 2 роки. Свідчення чи співпраця не вплине на репутацію в'язнів у майбутньому. Результати дилеми можна підсумувати у таблиці:

	В'язень Б мовчить	В'язень Б свідчить
В'язень А мовчить	Кожному по 1 рік	В'язень А отримає 3 роки, а в'язня Б звільнять
В'язень А свідчить	В'язня А звільнять, а в'язень Б отримає 3 роки	Кожному по 2 роки

Мислячи раціонально, в'язень А подумає: якщо Б буде мовчати, то мені краще свідчити проти нього, і тоді я вийду на волю; якщо ж Б заговорить, то мені також краще свідчити проти нього, бо тоді отримаю 2, а не 3 роки. Аналогічні висновки робить в'язень Б, і, таким чином, згідно класичної економіки, кожен з в'язнів отримає по 2 роки, тоді як оптимальною для злочинців була б ситуація обопільного мовчання (кожен отримав би по 1 рік). Почуття кооперативності у обох в'язнів, частиною якого є почуття патріотичності, якщо мова йде за державу, змусило б їх мовчати, тобто поводитись з першого погляду нерационально для себе, але в кінцевому результаті найкраще для усіх.

Сама ситуація у дилемі в'язнів є економічною грою з ненульовою сумою, тобто сукупний результат ситуації може бути кращим або гіршим залежно від поведінки осіб.

Трагедія общин є, за своєю суттю, одним із варіантів перебігу гри з ненульовою сумою і описується так: на високій полонині у маленькому селі жили собі люди, кожна сім'я мала по парі овець, пасли їх на спільному пасовиську, збирали вовну, робили бринзу, і возили до сусіднього міста на продаж, з чого й жили. Щоб заробити більше грошей, сім'я А збільшила поголів'я своїх овець до п'яти, почала виготовляти більше бринзи і стригти більше шерсті, розжила на телевізор з плоским екраном і супутниковою антеною. Побачивши це, сім'ї Б і В зробили так само, а після них іще, і згодом майже все село мало по групі овець у господарстві. Сім'я А, тішучись із успішного бізнесу, придбала ще овець, довівши їх кількість до 10. Інші сім'ї також почали слідувати такому прикладу. На полонині стало ніде пройти – усюди вівці пасуться. Вівцям почало не вистачати їжі, вони почали давати менше молока, хворіти, їх шерсть втратила свою якість. Щоб відновити колишні надії селяни придбали ще овець. На наступний рік вівці так витоптали і виїли полонину, що рослинність на ній не відновилась, нічого стало їсти. Вівці почали вмирати, селяни почали заздалегідь продавати їх на м'ясо і потрохи покидати село, де уже не можливо було забезпечувати сім'ю. У результаті багато виїхали, а ті хто залишилися, – животіють і згадують колишні багаті часи. Трагедія общин демонструє, що активні дії осіб, які спрямовані виключно на власне благополуччя, будучи масово поширеними, часто призводять до загального зубожіння і негативного результату для усіх. Так як і в дилемі в'язнів, якби кожен селянин утримався від власного збагачення, розуміючи, що воно призводить до погіршення стану усієї общини, то село процвітало б і донині. І як сумарний, так і індивідуальний економічний результат при цьому перевищував би результати стрімкого росту, що закінчується виснаженням ресурсів.

Що ж може утримати індивіда від максимізації своїх доходів, яка пов'язана із погіршенням сукупного стану общини? На це питання є лише дві відповіді: закон як запобіжник ззовні та патріотичність як запобіжник всередині. Саме ці два ключові фактори забезпечують добробут у розвинених країнах, і саме ці фактори нам потрібні, щоб зупинити розкрадання України.

Повертаючись до проблеми наповнення патріотичного почуття діяльним змістом, спробуємо дати чітке визначення патріотичності через призму поведінкової економіки. Центральним елементом поведінкової психології та споріднених з нею поведінкових наук є принцип, згідно якого лише поведінка людей, а не їх думки, домисли та почуття є об'єктом дослідження, і таким чином гіпотези та теорії цих наук стають можливими для реплікації та верифікації. Тому, з точки зору поведінкової економіки, *патріотичність є властивістю людини, наявності якої зумовлює вчинення*

нею вибору, пов'язаного із максимізацією спільного блага у масштабах своєї країни, на протигагу вибору, що максимізує індивідуальне благо. Патріотичність це перш за все не думки і почуття, а поведінка. Дане визначення є строгим та формальним, і завдяки цьому можна виміряти ступінь патріотичності як відношення кількості вчинених дій на користь країни до загальної кількості випадків протистояння індивідуального інтересу інтересам країни. Крім того, у даних рамках можна впровадити поняття антипатріотичності, тобто вчинення дій, які несуть індивіду особисту користь, однак завдають шкоди державі. Так, багато дій пов'язаних із зловживанням природними ресурсами та із корупцією є антипатріотичними. З метою визначення чи є певні вчинки патріотичними, чи нейтральними, чи антипатріотичним, можна провести формальний і простий аналіз ситуації щодо наявності протистояння інтересів і результату поведінки. Типові приклади розгляду ситуацій представлені у таблиці.

Поведінка	Трактування
Допомога соціально незахищеним людям, хворим, волонтерство	Особа витрачає власні зусилля та кошти без вигод для себе, однак із більшою вигодою для держави. Це патріотично.
Подання бідній людині милостині	Ця дія не допомагає вирішити жодної проблеми для держави. І хоч такий вчинок є людський та альтруїстичний, однак він є нейтральним з точки зору патріотичності.
Перерахування благодійних коштів та пряма допомога військовим та учасникам АТО	Особа витрачає власні зусилля та кошти без вигод для себе, однак із більшою вигодою для держави. Це патріотично.
Директор підприємства при нарахуванні заробітної плати сплачує 1,5% збір на реформування ЗСУ	Цей збір є обов'язковим, і несплата його загрожує фінансовими санкціями з боку фіскальних органів. Тому у даній ситуації конфлікт інтересів відсутній: директор виконує найбільш вигідну для себе дію. Лишень самого факту, що дія здійснюється в інтересах держави, недостатньо для патріотичності. Це нейтральний вчинок.
Людина прикрашає майно державною символікою, одягає вишиванку, виголює промови патріотичного забарвлення	Попри те, що таким чином людина поширює почуття патріотичності у навколишніх, без свого змістовного наповнення це почуття не приносить економічних благ державі. Формально це є нейтральним вчинком.
Вчитель вчить дітей, отримуючи за це маленьку зарплату	У цій ситуації відсутнє посилення на альтернативний індивідуально вигідний варіант поведінки (можливо у вчителя немає можливостей влаштуватись на роботу з кращою зарплатою), тобто конфлікту інтересів не виникало і можливості вибору не з'являлось. Формально це є нейтральною діяльністю.
Хоч зарплата вчителя маленька, він відмовився поїхати за кордон на заробітки (маючи таку можливість), тому що нікому буде вчити дітей у селі.	Ось тут уже присутні два варіанти, і вчитель вибрав саме той, що вигідний для суспільства, однак менш вигідний йому особисто. Це є патріотичний вчинок.

Інспектор державної фіскальної служби, маючи маленьку зарплату, відмовився поїхати за кордон на заробітки (маючи таку можливість), щоб продовжувати здійснювати перевірки підприємств	На відміну від вчителя, користь від роботи якого завжди є (навіть якщо вчитель не є хорошим педагогом), оскільки відвідування занять у школі краще від безцільного гуляння вулицями, користь від роботи інспектора не є очевидна. Якщо його робота дійсно приносить державі блага, то це патріотично. Якщо ж жодних благ не додається, то це нейтральна поведінка. Якщо ж він використовує службове положення для власного збагачення шляхом хабарництва, то це антипатріотично.
Голова лісового господарства видав дозвіл на вирубку лісу (який не підлягав вирубуванню) в обмін на хабар	Особа вчинила вибір на свою користь, причому її вибір приніс державі шкоди. Це антипатріотично (не говорячи про те, що це є кримінальним злочином)
Голова лісового господарства відмовився видати дозвіл на вирубку лісу (який не підлягав вирубуванню) в обмін на хабар	Особа відмовилась від завдання державі шкоди попри можливість власного збагачення, однак у цій ситуації й додаткової користі країні не принесла. Це є нейтральний вчинок
Голова лісового господарства допоміг службі безпеки зафіксувати правопорушення у вигляді пропонування йому хабаря за видачу дозволу на вирубку лісу	Особа узяла на себе можливі ризики, пов'язані із набуттям собі ворога, однак допомогла державі боротись із хабарництвом. Це є патріотичний вчинок.
Лікар прийняв матеріальну подяку від свого пацієнта	Ні варіант прийняття, ні варіант відмови від подяки не зачіпає інтереси держави, а тому цей вчинок є нейтральним стосовно патріотичності. Однак з точки зору законодавства цей інцидент теоретично може розглядатись як отримання неправомірної вигоди при виконанні посадових обов'язків.

Визнаючи необхідність виховання і поширення патріотичного почуття як у молоді, так і у дорослих громадян, особливу увагу слід приділити змістовному наповненню цього почуття. Розглядання патріотичності не за думками і словами, а за практичними ділами дозволить позбутись політичних та особистісних зловживань навколо патріотичної тематики і приведе до повільного, однак впевненого покращення економічного стану країни. Критерієм оцінки патріотичності діяльності українця є вчинення ним вибору саме такого варіанту поведінки, який максимізує сукупні блага Української держави, на противагу максимізації особистих благ. Розглядаючи патріотичність крізь призму поведінкової економіки, багато публічних патріотично налаштованих людей перестають бути такими, адже слова і налаштування вартують значно менше ніж тихі, але так необхідні державі вчинки.

Список використаної літератури

1. Качур М. М. Поняття «патріотизм» в українській науковій педагогічній думці / М. М. Качур // Педагогічні науки: теорія, історія,

інноваційні технології. – 2013. – № 6(32). – С. 54 – 61.

2. Кульчицький В. Й. Ретроспективний аналіз дефініцій «патріотизм» у соціально-педагогічному аспекті (друга половина XX століття) / В. Й. Кульчицький // Медична освіта. – 2014. – №4. – С. 74 – 78.

3. Лыкова Т. Р. Анализ понятия «патриотизм»: педагогический аспект / Т. Р. Лыкова // Фундаментальные исследования. – 2013. – №11. – С. 778 – 782.

4. Корицький В. Г. Військово-патріотичне виховання учнів у сучасних умовах / В. Г. Корицький // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. – 2015. – №2. – С. 97 – 100.

5. Андрущенко Т. В. Патріотична складова політичної мобілізації сучасного українського суспільства / Т. В. Андрущенко, С. Г. Денисюк // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: філософія, соціологія, політологія. – 2015. – №1. – С. 17 – 24.

6. Карпінський Б. А. Податкова домінанта державотворчого патріотизму нації у конституційно-виборчому процесі / Б. А. Карпінський // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – № 14. – С. 362 – 375.

7. Радзівський В. О. Євромайдан: патріотизм у культурному полі України / В. О. Радзівський // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2014. – №2. – С. 56 – 60.

Девіняк О. Т. Патріотичність крізь призму поведінкової економіки

Стаття присвячена пошуку змістовного економічного наповнення почуття патріотичності. Визначено, що з точки зору поведінкової економіки, патріотичність є властивістю людини, наявності якої зумовлює вчинення нею вибору, пов'язаного із максимізацією спільного блага у масштабах своєї країни, на противагу вибору, що максимізує індивідуальне благо. Визначення патріотичності через поведінку, а не через почуття дозволяє визначати ступінь патріотичності як відношення кількості вчинених дій на користь країни до загальної кількості випадків протистояння індивідуального інтересу інтересам країни. Приклади патріотичних та непатріотичних вчинків також розглянуто у статті. Підхід до оцінки патріотичності не за думками і словами, а за практичними ділами дозволить позбутись політичних та особистісних зловживань навколо патріотичної тематики і приведе до повільного, однак впевненого покращення економічного стану України.

Ключові слова: патріотичність, патріотизм, поведінкова економіка, теорія ігор, трагедія общин.

Девіняк О. Т. Патриотичность сквозь призму поведенческой экономики

Статья посвящена поиску содержательного экономического наполнения чувства патриотизма. Определено, что с точки зрения поведенческой экономики, патриотизм является свойством человека,

наличие которого приводит к совершению им выбора, связанного с максимизацией общего блага в масштабах своей страны, в противоположность выбору, который максимизирует индивидуальное благо. Определение патриотизма через поведение, а не через чувства позволяет определять степень патриотизма как отношение количества совершенных действий в интересах страны к общему количеству случаев противостояния индивидуального интереса интересам страны. Примеры патриотичных и непатриотичных поступков также рассмотрены в статье. Подход к оценке патриотизма не судя по мыслям и словами, а судя по практическим делам позволит избавиться от политических и личностных злоупотреблений вокруг патриотической тематики и приведет к медленному, но уверенному улучшению экономического состояния Украины.

Ключевые слова: патриотизм, поведенческая экономика, теория игр, кризис общины.

Devinyak O. T. Patriotism viewed through the prism of behavioral economics

The article is devoted to the search of meaningful economic content of patriotism feeling. From the point of behavioral economics view the patriotism is a personal treat the presence of which causes stimulates person to choose actions associated with overall state benefit maximization rather than actions that are associated with individual benefits. The definition of patriotism through behavior but not through the feelings allows to evaluate patriotism rate of individual as the ratio of actions that implement national interests to the total number of situations when the individual interests and national interests are in conflict. Besides that, a concept of anti-patriotism can be introduced as making choices that lead to individual benefit but are harmful to the whole country. For example, many actions associated with natural resources misuse and corruption are anti-patriotic. Other examples of patriotic, neutral and anti-patriotic actions are reviewed in the article as well. Looking at the patriotism through the prism of behavioral economics many patriotic activists in Ukraine became not so patriotic, since words and intentions cost much less than silent but so necessary to the country actions. Application of the activity approach to the patriotism assessment will allow to cease political and personal abuse of patriotic issues and will lead to slow but instoppable raise of Ukrainian economics.

Key words: patriotism, behavioral economics, game theory, tragedy of the commons.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2015 р.
Прийнято до друку 30.10.2015 р.
Рецензент – д.п.н., проф. Караман О. Л.

УДК 37.015.31:172.15 (091)

А. А. Денисенко

ПАТРІОТИЗМ ТА ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Аналіз поглядів педагогів, філософів, істориків щодо сутності поняття «патріотизм» показує, що розуміння патріотизму багатоваріантне і неоднозначне. Це можна пояснити складною природою явища, різноманіттям форм прояву.

«Патріотизм» (від латинського) «patrio» – батьківщина, країна батьків, країна твого народу. Слово «patrio» веде родовід від «pater» – батько – кровний і духовний отець.

У книзі «Дошкільна педагогіка» Поніманська подає таке визначення поняття «патріотизм» – любов до Батьківщини, відданість їй і своєму народу. Людина не може бути громадянином без любові до Батьківщини, готовності примножувати її багатства, оберігати честь і славу [8, с. 252].

І. Блауберзі та І. Пантин визначають «патріотизм» як «принцип, що означає готовність служити інтересам своєї Батьківщини». Також «патріотизм» можна трактувати як любов до вітчизни, а саме країни, місця де народився, людей, які мешкають на одній землі, єдині у своїх культурних вподобаннях і в прагненнях захищати свої цінності.

В. Кольцова і В. Соснін кажуть про те, що «патріотизм» є почуттям цінності і необхідності для життя кожної людини, її включення у велику цілісну індивідуальність народу і, з іншого боку, є інстинктом самозбереження народної індивідуальності та самобутності. Це та духовна сила, яка підтримує єдність народу – національну культуру і релігію, історичну традицію. Тому зменшення патріотизму може бути ознакою кризи соціуму, його руйнування [4, с. 90].

Сучасне розуміння патріотизму та патріотичного виховання сформульоване у таких державних документах, як: «Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»», «Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти», «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», «Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті» [10, с. 3].

І. Ястребцов підкреслює, що патріотизм може не досягати своєї мети чи бути так само хибним, як і недоречна благодійність. Між благодійністю і патріотизмом багато спільного. Удавана благодійність і удавана любов до Батьківщини є презирством, але і та і інша невимовно облагороджують душу, коли вони справжні.

Важливими є погляди сучасних вчених В. Вугрич, Т. Ільїної, Н. Мойсеюк, М. Прохорова, О. Сидорова, Б. Синюхіна щодо сутності

поняття «патріотизм». Вони розкривають його як інтегровану єдність почуттів, переконань і діяльності. І саме в патріотичних почуттях відбивається ставлення особистості до себе, людей, Батьківщини, її минулого, майбутнього та сьогодення.

Патріотизм включає в себе: безкорисливе служіння Батьківщині, ідентифікацію особистих інтересів з інтересами Вітчизни, патріотичні почуття, гордість за культуру та досягнення свого народу, наявність активної громадянської позиції, готовність відстоювати інтереси Батьківщини, діяти в ім'я її благополуччя і визнавати її як вищу, головну цінність [6, с. 53].

На думку Я. Калакури необхідно сприяти пошуку і обґрунтуванню відповідей на такі питання, як: коли і за яких умов зародився український патріотизм; які етапи у своєму розвитку він пройшов; чим він є сьогодні; що необхідно робити для того, щоб ефективно використати історичне підґрунтя для поліпшення патріотичного виховання особистості. На його думку, історичне підґрунтя патріотизму можна трактувати як сам процес його зародження, розвитку і утвердження, тісно пов'язаний з етногенезом українського народу, його багатовіковою історією самовідданої боротьби за волю і незалежну державу. Я. Калакура виходить із того, що патріотизм має два виміри. З одного боку, це реальна дійсність, суспільно-політичне і духовно-моральне явище, з іншого – науково-прикладна проблема, яка є предметом пізнання різних гуманітарних наук: історії, філософії, політології, психології, педагогіки, соціології, етнології, кожна з яких має свій аспект пізнання.

Патріотизм в різні історичні епохи має різні прояви. В античності патріотизму відводили одну з головних ролей у системі моральних обов'язків членів суспільства. Наприклад, обов'язок в ті часи означав не тільки бойовий захист, але й активну участь у державному управлінні. Почуття патріотизму згадується ще з часів греко-перських воєн, а в творах римських письменників епохи ранньої Імперії можна бачити своєрідне почуття італійського патріотизму [7, с. 9].

У Римській імперії патріотизм існував у вигляді місцевого «полісного» патріотизму (підтримувався різними місцевими релігійними культами) і імперського патріотизму (обожнювання імператора).

Християнство своєю проповіддю підривало основи місцевих релігійних культів і тим самим послаблювали позиції полісного патріотизму. Проповідь рівності всіх народів перед Богом сприяла зближенню народів Римської імперії і перешкоджала патріотизму. Тому на рівні міст проповідь християнства наштовхувалася на протидію патріотично налаштованих язичників, які бачили в місцевих культах основу благополуччя міста [3, с. 97].

Імперський Рим, у свою чергу, бачив у християнстві загрозу імперському патріотизму. Незважаючи на те, що християни проповідували послух владі і молилися за благополуччя імперії, вони відмовлялися приймати участь в імперських культах, які на думку імператорів повинні

сприяти зростанню імперського патріотизму. Проповідь християнства про небесну вітчизну і уявлення про християнські спільноти як особливий «народ Божий» викликали сумніви в лояльності християн земній вітчизні.

Надалі в Римській імперії відбулося переосмислення політичної ролі християнства. Після прийняття християнства Римською імперією, вона почала використовувати його для зміцнення єдності імперії, протидію місцевому націоналізму і язичництву, формуючи уявлення про християнську імперію як про земну батьківщину всіх християн. В Середньовіччі, коли лояльність цивільному колективу поступилася місцем лояльності монарху, термін втратив актуальність і знову узвичаївся в Новий час [3, с. 98].

«Любов до батьківщини» була одним з ключових понять для мислителів Просвітництва. В той час вірність країні протиставлялася вірності церкви або монарху. Ще в XVII столітті Жан де Лабрюєр писав, що не буває вітчизни з деспотизмом. Цю думку продовжив у знаменитій Енциклопедії 1765 Луї де Жокур. Вітчизна не може поєднуватися з деспотизмом, бо в основі морального блага лежить любов до батьківщини.

В час американської та французької буржуазних революцій поняття «патріотизм» було тотожне поняттю «націоналізм», при політичному розумінні нації. Через це у той період у Франції та Америці поняття «патріот» було синонімом поняття «революціонер». Символами цього революційного патріотизму є «Декларація незалежності» і «Марсельєза». З появою поняття «націоналізм», патріотизм стали протиставляти націоналізму, як прихильності країні (території і державі) – прихильності людської спільності (нації).

У новий час, Лев Толстой вважав патріотизм почуттям «грубим, шкідливим, соромітним і поганим, а головне – аморальним». Він вважав, що патріотизм з неминучістю породжує війни і служить головною опорою державному гнобленню.

Проблемам виховання громадянина-патріота велику увагу приділяли К. Ушинський, Г. Ващенко, С. Русова, І. Огієнко та інші українські педагоги. Зокрема, К. Ушинський наголошував, що справжня любов до Вітчизни є наслідком громадської праці людини.

Значну увагу у сфері патріотичного виховання привертають наукові доробки Т. Врублевської, Л. Костенко, В. Кременя, В. Матешука, В. Постового, В. Раєвської, О. Сухомлинської, К. Чорної та ін. Російському філософові І. Ільїну завдання такого виховання бачаться сфокусованими на залученні дитини до національного духовного досвіду.

Ідеям патріотичного виховання приділяли увагу мислителі різних епох від стародавньої Греції до сучасності: Конфуцій, Платон, Макіавеллі, Фіхте, Гегель, Ф. Бекон, Д. Дідро, З. Бауман та ін. У російській філософській думці питання любові до своєї Батьківщини розглядалися в працях М. Ломоносова, П. Чаадаєва, А. Хом'якова, А. Герцена, Г. Плеханова та ін. Цією проблемою займалися і займаються й українські філософи, зокрема

Г. Сковорода, В. Сухомлинський, Д. Донцов, І. Дзюба, В. Бех, Д. Дзвінчук, Л. Рижко, І. Стогній, Н. Крохмаль та ін.

Найпершим серед видатних зарубіжних мислителів сутність, теоретичні основи і напрями патріотичного виховання окреслив чеський педагог Я. Коменський. Зміст цього поняття, на його думку, має ґрунтуватися на ідеї народності, яка включає вимоги навчання рідною мовою, виховання людяності, гуманності, прагнення сформувати таку людину, яка вище за все ставить благополуччя своєї батьківщини і готова пожертвувати собою заради її свободи і незалежності.

Відомий педагог-класик Й. Песталоцці сутність патріотичного виховання вбачав у розвитку моральних почуттів на основі чуттєвого споглядання, у формуванні здатності дітей та молоді пізнавати добро і творити його. Спрямованість такого виховання, на його думку, має бути гуманістичною і дієвою.

На принципах гуманізму також ґрунтував своє розуміння патріотичного виховання німецький педагог А. Дістервег. У вихованні патріотизму провідними він ствердно проголошував принцип природовідповідності («як велить природа») та ідею внутрішньої свободи, вдосконалення, приязні, добра і справедливості, а домінантою виховного процесу – прищеплення любові до всього людства, до свого народу у середовищі сім'ї і школи.

Серед вітчизняних мислителів минулого поняття патріотичного виховання глибоко переосмислював філософ і педагог Г. Сковорода. Специфіку цього процесу він розумів з позицій пізнання і самопізнання: «Кожний повинен знати свій народ, а в народі пізнати себе. Якщо ти українець, то будь ним». Крім цього, він наголошував на необхідності плекати у кожної людини любов до народу та Батьківщини, людську гідність, гордість, шанобливе ставлення до народних традицій, розвитку всього українського, неухильно дотримуватися виховних традицій українського народу.

К. Ушинський вважав, що патріотичне виховання – це прищеплення молодому поколінню почуття обов'язку перед Батьківщиною, відповідальності, високої гідності. Зокрема, він писав: «Як немає людини без самолюбства, так і немає людини без любові до Батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з його поганим» [11, с. 73].

С. Русова, звертаючи увагу на невідповідність тогочасної школи національним особливостям, сутність патріотичного виховання розуміла як формування любові до рідного народу і поваги до інших народів, громадянської самосвідомості шляхом глибокого вивчення духовної спадщини України [2, с. 38].

Г. Ващенко, акцентуючи на тому, що патріотизм віддзеркалюється в національному виховному ідеалі, зміст поняття патріотичного виховання інтерпретував як процес цілеспрямованого залучення молоді до глибокої віри у Бога, до національних і загальнолюдських вартостей,

до відбудови самостійної України і піднесення до високого рівня власної духовної культури, освіти, науки і мистецтва [2, с. 38].

Розглядаючи патріотичне виховання як одну із складових загальної виховної системи, А. Макаренко його суть зводив до формування таких особистісних рис молодого людини, як воля, мужність, цілеспрямованість, почуття власної гідності, гордість за свій народ, честь та ін.

В. Сухомлинський розглядав патріотичне виховання як вдосконалення світоглядної свідомості, участь вихованців у суспільно корисній праці у дієвій формі розвитку обов'язку і відповідальності перед Батьківщиною. Великий педагог також стверджував: «Патріотичне виховання – це процес проникнення до всього, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується». Отже, саму сутність патріотичного виховання видатний вчений-педагог трактував як активну діяльність особи, спрямовану на утвердження гуманних ідеалів, працю на благо народу, зміцнення могутності, честі й слави Вітчизни, любов до людей, непримиренність до зла в усіх його проявах [9, с. 131].

Сучасні українські корифеї педагогічної думки (А. Алексюк, Г. Балл, І. Бех, О. Киричук, В. Кузь, О. Сухомлинська та ін.), збагачуючи теорію і практику патріотичного виховання у контексті новітніх виховних підходів, це поняття інтерпретують по-різному. Зокрема, А. Алексюк розглядає цю категорію як дієве ставлення особистості до формування власного духовного багатства, добропорядності, свідомої громадянськості [5, с. 68].

Деякі вчені розглядають патріотизм як моральне почуття (В. Белорусова, Т. Ільїна, І. Огородніков, Д. Щербаков та ін.), інші (Н. Болдирєв, М. Гончаров, В. Єсіпов, Ф. Корольов, І. Тукаєв та ін.) визначають патріотизм як моральний принцип, третя група дослідників відносить патріотизм до етичних якостей (І. Мар'єнко, Н. Єгоров, А. Солдатенков, А. Янковська та ін.).

Н. Щуркова, розкриваючи специфіку морального виховання, підкреслює, що патріотизм як найскладніше моральне почуття формується у людей, досить розвинених, і проявляється в постійній роботі заради поліпшення і процвітання Батьківщини. У цьому ж руслі викладається матеріал у навчальному посібнику з педагогіки під ред. С. Матушкіна, де зазначається, що найважливішими складовими частинами морального виховання є патріотизм і інтернаціоналізм, які автори визначають як риси світогляду.

І. Бех, вказуючи на понятійно-концептуальному порівнянні моралі і духовності людини, у змісті патріотичного виховання акцентує увагу на готовності особистості відстоювати громадянські ідеї, які виявляються як джерело її переживань і духовності. Це ідеї свободи, справедливості, патріотизму і громадянського обов'язку. Учений зазначає, що такі ідеї спочатку мають стати особистісно значущими, обрости людськими пристрастями, втілитися у вчинках [1, с. 4 – 5].

Л. Болотіна, визначаючи патріотизм як моральну якість, включає в це поняття любов до Батьківщини, турботу про інтереси країни, готовність до захисту Вітчизни, гордість за соціальні та культурні досягнення своєї країни, повагу до історичного минулого Батьківщини та її традицій і підкреслює, що патріотизм визначає ставлення людини до праці, до суспільної власності, громадянськість, його поведінку в суспільстві.

Список використаної літератури

- 1. Бех І. Д.** Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
- 2. Быков А. К.** Проблемы патриотического воспитания / А. К. Быков // Педагогика. – 2006. – № 2. – С. 37 – 42.
- 3. Катасонов В. Н.** Христианство, наука, культура / В. Н. Катасонов. – М. : Изд-во ПСТГУ, 2005. – 345 с.
- 4. Кольцова В. А.** Социально-психологические проблемы патриотизма и особенности его воспитания в современном обществе / В. А. Кольцова, В. А. Соснин // Психологический журнал. – 2005. – №4. – С. 89 – 98.
- 5. Левашов В. К.** Патриотизм в контексте современных социально-политических реалий / В. К. Левашов // Социс. – 2006. – № 8. – С. 67 – 76.
- 6. Лутовинов В. И.** Гражданско-патриотическое воспитание сегодня / В. И. Лутовинов // Педагогика. – 2006. – №5. – С. 52 – 59.
- 7. Матвієнко П.** Живодайні джерела патріотизму / П. Матвієнко // Дошкільне виховання. – 2001. – №8. – С. 8 – 9.
- 8. Поніманська Т. І.** Дошкільна педагогіка / Т. І. Поніманська. – К. : Академвидав, 2006. – 456 с.
- 9. Сухомлинський В. О.** Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. – Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 1. – К. : Рад. шк, 1976. – 654 с.
- 10. Сухомлинська В. А.** Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності / В. А. Сухомлинська // Дошкільне виховання. – 2003. – №2. – С. 3 – 8.
- 11. Ушинський К. Д.** Питання про народні школи // Твори: в 6 т. – Т. I. – К., 1954. – 449 с.

Денисенко А. А. Патріотизм та патріотичне виховання особистості: історичний аспект

У статті проаналізовано історичний аспект патріотизму та патріотичного виховання. Розкрито теоретичні основи патріотичного виховання, різні трактовки поняття «патріотизм». Представлено ідеї видатних українських, зарубіжних, російських педагогів, філософів щодо сутності патріотичного виховання особистості, їхні погляди щодо виховання громадянина-патріота. Охарактеризовано прояви патріотизму в різні історичні епохи.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, національне виховання, громадянин-патріот.

Денисенко А. А. Патриотизм и патриотическое воспитание личности: исторический аспект

В статье проанализировано исторический аспект патриотизма и патриотического воспитания. Раскрыты теоретические основы патриотического воспитания, различные трактовки понятия «патриотизм». Представлены идеи выдающихся украинских, зарубежных, российских педагогов, философов относительно сущности патриотического воспитания личности, их взгляды на воспитание гражданина-патриота. Охарактеризованы проявления патриотизма в разные исторические эпохи.

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое воспитание, национальное воспитание, гражданин-патриот.

Denisenko A. A. Patriotism and patriotic education of the individual: the historical aspect

The article analyzes the historical aspect of patriotism and patriotic education. The theoretical bases of patriotic education, different interpretations of the concept of "patriotism". Presented ideas of outstanding Ukrainian and foreign, Russian teachers, philosophers about the nature of patriotic education of the person, their views on the education of the citizen-patriot. Characterized manifestation of patriotism in different historical periods.

Key words: patriotism, patriotic education, national education, citizen-patriot.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 37. 012. 001. 76

В. В. Докучаєва

**ЦІННІСНІ АСПЕКТИ ПРОЕКТУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ
ПЕДАГОГІЧНИХ СИСТЕМ**

Початок тисячоліття – особливий часовий період, який закономірно відзначається суттєвими змінами в поглядах, звичках, діях людей, що видавалися сталими й непорушними. Інноваційні перетворення сьогодні стають сутнісною ознакою життєдіяльності суспільства, яке прагне цивілізованого подолання численних кризових явищ у різних його підсистемах. Сучасні реалії є такими, що будь-який інноваційний процес, упродовж свого життєвого циклу, може набувати прояву як революційний, з огляду на те, якою мірою непрогнозованими виявляються наслідки такого «оновлення» та які глибинні шари людської свідомості порушуються. За цих обставин єдиною симетричною

відповіддю на різноманітні прояви деструкції й регресу слугує такий феномен суспільного буття, як соціальна творчість – процес, що спрямований на створення суспільно корисного нового продукту.

Проте, на нашу думку, вкрай ускладненими виявляються організація й розгортання процесу творчості за умов вельми специфічного стану суспільства, що визначається соціально-філософським і соціологічним поняттям *аномії*, тобто такого, що вирізняється відсутністю або граничною нестабільністю норм, які регулюють суспільні відносини. Вважається, що найбільш виразного прояву аномія набуває в кризових станах суспільства під час трансформації типів суспільного розвитку [1, с. 30 – 31].

Отже, аби з'ясувати реальні складні передумови здійснення соціальної творчості за таким її актуальним напрямком, як *соціальне проектування*, що конкретизується, в межах нашого дослідницького поля, у вигляді освітнього й, далі, педагогічного проектування, відзначимо формальні ознаки аномії як специфічного стану суспільства. З філософської точки зору, цими ознаками є: 1) ціннісний вакуум у суспільстві; 2) слабкий вплив моральних регуляторів на соціальну поведінку; 3) некоректність нормативних установок; 4) розрив між нормами, що визначають цілі діяльності, й нормами, що дозволяють користуватися способами досягнення цих цілей; 5) маргіналізація суспільних груп; 6) розповсюдження нігілізму й бездуховності; 7) знецінення людського життя й збільшення кількості самогубств тощо [1, с. 30]. Вочевидь, не випадково Е. Дюркгейм визначає аномію як порушення «органічної солідарності суспільства», в основі якої, якщо розглядати явище в площині аксіології, лежить, знов-таки, втрата ціннісних орієнтирів суб'єктами буття – на індивідуальному (локальному), груповому (мікросоціальному) й суспільному (макросоціальному) рівні.

Перш ніж звернутися до сутності категорій «аксіологія», «цінність» й наступної низки понять, ними опосередкованих («ціннісні орієнтири», «ціннісні утворення» тощо), зазначимо, що проблема цінностей, судячи з попередніх міркувань, є водночас і довічною, й надзвичайно актуальною для сьогодення, що доводять події останнього часу у всьому світі.

Філософський контекст поняття «аксіологія» припускає розгляд останньої в одному випадку, як «... об'ємної філософської доктрини цінностей..., що аналізує природу, характер, способи, склад регламентування смисло-життєвих позицій, орієнтацій, мотивації людської діяльності...» [2, с. 8], в іншому – як «... теорії цінностей, що з'ясовує якості і властивості предметів, явищ, процесів, які здатні задовольняти потреби, інтереси, бажання людей» [3, с. 18]. Категорія «цінність», що є базовою для аксіології й уведена до наукового обігу в 60-ті роки минулого століття, згідно філософського трактування, позначає «духовне формування..., яке існує в моральних та естетичних категоріях теоретичної системи та слугує критерієм оцінки людиною

дійсності та джерелом смислоутворювальної основи людської дії» [4, с. 616]. Психологічна інтерпретація поняття «цінність» передбачає, зокрема, що «...кожній людині властива індивідуальна, специфічна ієрархія особистісних цінностей, які слугують зв'язуючою ланкою між духовною культурою суспільства й духовним світом особистості, між суспільним та індивідуальним буттям [5, с. 442]. Як суттєве відзначимо, що «...для особистісних цінностей характерною є висока усвідомленість, вони відбиваються в свідомості у формі ціннісних орієнтацій та слугують важливим чинником соціальної регуляції взаємовідносин людей та поведінки індивіда...» [Там само].

Педагогічна аксіологія розглядає цінність як «... стратегічне утворення в структурі індивідуальної свідомості, що є ідеальним зразком та орієнтиром діяльності особистості в суспільстві» [6, с. 100]. В. Ільїн, розуміючи цінність як смислоутворювальний ідеал діяльності особистості, схильний розглядати інноваційну діяльність поза гносеологічними стандартами й, через неможливість вважати цю діяльність раціональною, пропонує її ідентифікувати як «цілераціональну» [2, с. 47].

Усвідомлення закономірності сходження інноваційної діяльності педагога до рівня проектувальної діяльності [7] й, водночас, визнання проектувальної культури педагога провідним ціннісним утворенням, культурою майбутнього [Там само] зобов'язує нас ставити, як доречне, питання: «Які ж цінності сьогодні є пріоритетними для суб'єкта, що проектує інноваційні педагогічні системи?».

У виявленні поля можливої відповіді на це питання й полягає *предмет* статті. *Метою* останньої є визначення методологічних орієнтирів для ціннісного моделювання в процесі проектування інноваційних педагогічних систем у складних соціальних умовах сучасності.

Якщо виходити з розуміння проектування як соціальної технології в освітній галузі, то слід узяти до уваги, що ця технологія покликана забезпечувати перехід від парадигми підтримуючої (традиційної) до парадигми інноваційної освіти у вищому навчальному закладі. Загалом, соціальні технології в освіті ґрунтуються на ідеї гармонійного поєднання цілей – навчання, професійної підготовки й самоосвіти, саморозвитку, самовизначення. Застосування соціальних технологій у сфері освіти потребує дотримання певних принципів-вимог, що по суті, є загальним ціннісним підґрунтям для започаткування інноваційного освітнього процесу. Це такі універсальні принципи:

1. Головною метою є збереження й розвиток творчого потенціалу кожної людини, її інноваційних здібностей.

2. Вибір засобів досягнення мети здійснюється з урахуванням специфіки їх використання в освітній сфері (як правило, це комплексне поєднання різних соціальних технологій – дослідження, проектування, менеджменту, комунікації тощо).

3. Як результат, що прогнозується, подається: формування світогляду, який ґрунтується на гнучкості мислення, багатокритеріальності рішень, толерантності до інакомислення, відповідальності за власні дії [8, с. 52].

Проектування можна розглядати і як технологію, адекватну парадигмі Можливого Розвитку, Інноваційної Освіти. У такому випадку актуальності набувають загальні *принципи-цінності* (суспільно й особистіно значущі), що проголошуються як якісно нові. Цими цінностями –принципами є:

- Пізнання майбутнього світу й створення теперішнього, реального (порівняти з традиційною освітою: пізнання існуючого світу й створення майбутнього).

- «Теорія практики», як раціональна основа діяльності (у традиційній освіті – природно-науковий метод і формальна логіка).

- Творчі рішення в наборі альтернатив у повсякденному житті, багатокритеріальність оцінювання (традиційна освіта: тільки одне-єдине рішення; лише один критерій – «вірно» або «невірно»).

- Пріоритет духовних чинників (у традиційній освіті – не затребувані).

- Нова якість освіти – методологія гармонійної взаємодії людини і світу (парадигма традиційної освіти: знання й закони природного світу та способи створення штучного світу) [8, с. 51].

Передумови для визначення ціннісних засад проектування інноваційних педагогічних систем знаходимо у В. Ясвіна, у вигляді *методологічного принципу* освітнього процесу в творчому середовищі, що розкладається на низку більш часткових принципів динамічної відповідності *педагогічного* процесу освіти особистості *психологічному* процесу її розвитку. Запропонована автором система принципів організації освітнього процесу ґрунтується на теорії можливостей Дж. Гібсона, згідно якої *можливість* постає у двох взаємопов'язаних аспектах: *стимул*, що надходить з оточуючого середовища, й *діяльність* особистості, спрямована «назустріч» цим стимулам. Наведені далі принципи, вважаємо, повною мірою відбивають ціннісне підґрунтя *психолого-педагогічної системи* розвиваючого освітнього процесу в творчому освітньому середовищі, що базується на ідеях екологічного підходу в психології (Дж. Гібсон), психопедагогіки (Е. Стоун), гуманістичної психології (К. Роджерс). Ці принципи полягають у такому: 1) організація комплексного й гетерогенного освітнього середовища; 2) орієнтація на актуалізуючий потенціал освітнього середовища; 3) організація персонального адекватного освітнього середовища; 4) розвиток системи уявлень особистості про світ; 5) розвиток партнерської взаємодії; 6) розвиток коактивності суб'єктів освітнього процесу [9, с. 234 – 239].

Як суттєве зазначимо, що, за ствердженням самого автора, В. Ясвіна, спроектована ним освітня система «... спрямована на розвиток

особистості, що самоактуалізується...особистості вільної та активної, відкритої до світу, що сприймає цей світ у всій його складності й різноманітності».

Підкреслимо, що ми не лише погоджуємося з рефлексивною оцінкою В. Ясвіна щодо власноруч розробленої системи, але й вважаємо, що це стисле авторське резюме повною мірою характеризує і ціннісне підґрунтя проекту освітньої системи, що ним створюється, і суб'єктивно вмотивовану ціннісну ідеологію автора як дослідника і творця.

Зазначимо, що вище було викладено актуальні, фактично універсальні, *ціннісні позиції*, що ми розглядаємо як *вихідні* (методологічно значущі) у проектуванні інноваційних педагогічних систем. Проте, проведене нами дослідження [7] уможливило вироблення власних принципів психолого-педагогічного проектування – на відповідних методологічних засадах, з урахуванням таких сучасних теоретичних концепцій, як: теорія інноваційних процесів; концепція самоорганізації; концепція дослідження біхевіоральних систем; еколого-психологічна концепція дослідження освітнього середовища тощо.

Надаючи ці принципи, підкреслимо, що ми намагалися сформулювати їх таким чином, аби вони фактично декларували *провідні цінності* діяльності у такій новітній галузі педагогічного знання, як *проектування інноваційних педагогічних систем*. Це такі принципи:

1. Збагачення особистого простору вихованця (йдеться про середовище помешкання й освітнє середовище – в тому їх розумінні, як вони мають трактуватися відповідно до екопсихологічного підходу).

2. Урізноманітнення видів діяльності, оптимальне для суб'єкта (є частковим принципом відносно *принципу педагогічної доцільності*).

3. Управління й психолого-педагогічна підтримка в організації всіх аспектів життєздійснення особистості вихованця (передбачає пропорційне співвідношення керуючих засобів та засобів самоврядування адекватно до ступеня суб'єктності вихованця).

4. Самостворення особистості (психолого-педагогічне сприйняття в опануванні навичок самоуправління, технологій творчого розв'язання завдань у різних сферах життєдіяльності).

5. Принцип синергетичності суб'єкта, що полягає в такому. Для налагодження продуктивних зв'язків особистості із зовнішнім світом необхідною умовою є *прояв її екзистенції*, або внутрішнього «Я». З іншого боку, автентичність, цілковитість «Я-образу» людини безпосередньо залежить від якості зв'язків з оточуючим середовищем. Звідси – надзавдання: людина має стати не лише ініціатором, а саме проектувальником власного життя, аби зробити процес життєздійснення не лише насиченим, але й гнучким (перешкодостійким, рефлексивним), із прозорою, соціально сприйнятною траєкторією – отже, вона має поєднувати в собі властивості *цілеспрямованої й відкритої* систем [10, с. 135].

Загалом, якщо говорити про принципові (ціннісні) засади створення інноваційних педагогічних систем, то базовим їх джерелом прийнято

вважати Концепцію освіти XXI століття (з ключовим її положенням «освіта протягом життя») та підпорядковану їй Концепцію нової школи. (Перша розроблена комісією ЮНЕСКО як засадничий документ для вироблення будь-яких освітніх проєктів. Друга створена науковцями АПН України з метою реалізації у вітчизняному освітньому просторі). З огляду на офіційний характер джерел, ми беремо до уваги низку концептуальних положень, що в них містяться, які розкривають загальну місію школи XXI століття (утвердження ідей особистісно зорієнтованої педагогіки) й використовуються в нашому дослідженні: як певний методологічний орієнтир у визначенні стратегій розвитку інноваційних закладів освіти та, в узагальненому вигляді, – як зразок ціннісної моделі у прогностичному моделюванні в межах проєктування інноваційних педагогічних систем.

До вищезгаданих концептуальних положень, що мають офіційний (нормотворчий) статус, віднесено такі: 1) провідне положення про те, що «школа є організацією не тільки навчання, а й всього життя дитини»; 2) принцип суб'єктності; 3) принцип рефлексії в навчально-виховному процесі; 4) ставлення до дитини як до особистості, сприйняття останньої як головної цінності; 5) принцип діалогічності, позиційності; 6) принцип «більшої цінності питань, проблем, ніж відповідей, готових рішень, догматичного знання»; 7) принцип пріоритетності творчої діяльності перед репродуктивною; 8) принцип сафійності (оволодіння філософічністю як способом орієнтації у своєму «Я» та навколишньому світі; 9) принцип духовності, духовного освоєння світу (осягнення смислів – життя, буття, знань, власного практичного досвіду) [11, с. 30 – 32].

Оскільки викладені міркування стосувалися переважно *об'єкта* (кінцевого продукта) проєктування – *інноваційної педагогічної системи*, вважаємо за доцільне повернутися до предметної площини цієї статті, що пов'язана з *процесом* проєктування, а саме – з визначенням ціннісних підстав для його реалізації.

Якщо ж бути точним, то насправді йдеться про декларацію (а далі – й реалізацію) *професійно-педагогічних цінностей* суб'єктом проєктувального процесу *не лише на концептуальностворюючому етапі* (що в цілому є зрозумілим), але й про *стратегічне й тактичне ціннісне моделювання*, що має неперервний характер прояву впродовж всього процесу проєктування.

Таким чином, доречним є питання щодо з'ясування механізму *ціннісного моделювання* в межах *технології проєктування* інноваційних педагогічних систем, у відповідності з *етапами*, що нею передбачені.

У гранично конкретному вигляді завдання формулюється таким чином, що необхідно визначити провідні професійно-педагогічні цінності, актуалізовані кожним етапом вищезгаданої технології, як – от: 1) аналітико-діагностуючий; 2) цілеутворювальний; 3) стратегічно-прогнозуючий; 4) концептуальностворюючий; 5) організаційно-

уточнюючий; 6) експериментально-технологічний; 7) рефлексивно-оцінювальний; 8) презентаційний; 9) експертно-оцінювальний.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що, розробка питання ціннісного моделювання, як процедури, вбудованої в логіку процесу проектування, має сенс з огляду на: 1) можливість використання зразків ціннісних моделей як гностичного інструменту в науково-дослідній діяльності; 2) функціональну придатність для практики проектування інноваційних педагогічних систем у широкому освітньому просторі; 3) науково-теоретичну значущість результатів ціннісного моделювання, оскільки стає можливою розробка *нової класифікації професійно-педагогічних цінностей на підставі такої ознаки, як актуалізація останніх етапами технології проектування інноваційних педагогічних систем.*

Список використаної літератури

- 1. Философский** словарь. – К. : А.С.К., 2006. – 1056 с. **2. Ильин В.** Аксиология / В. В. Ильин. – М. : Изд-во МГУ, 2005. – 216 с. **3. Соціальна** філософія: Короткий Енциклопедичний Словник / за ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. – Київ – Харків : ВМП «Рубікон», 1997. – 400 с. **4. Кондрашов В. А.** Новейший философский словарь / В. А. Кондрашов, Д. А. Чекалов, В. Н. Копорулина ; под. общ. ред. А. П. Ярещенко. – Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – 672 с. **5. Психология.** Словарь / Под. общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е. изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с. **6. Сластенин В. А.** Введение в педагогическую аксиологию : учеб. пособие для студентов педагогических ВУЗов / В. А. Сластенин, Г. И. Чишакова. – М. : Издат. центр «Академия», 2009. – 192 с. **7. Докучаєва В. В.** Теоретико-методологічні засади проектування інноваційних педагогічних систем: дис. докт. пед. наук: 13.00.01 / В. В. Докучаєва. – Луганськ, 2007. – 481 с. **8. Дука Н.А.** Педагогическое проектирование как условие подготовки будущего учителя к инновационной деятельности: Дис. ... канд. пед. наук. – Омск, 1999. – 288 с. **9. Ясвин В. А.** Образовательная среда: от моделирования к проектированию: Монография. – М. : Смысл, 2001. – 365 с. **10. Докучаєва В. В.** Проектування інноваційних систем у сучасному освітньому просторі: Монографія / В. В. Докучаєва. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 304 с. **11. Мистецтво** життєтворчості особистості: Наук.-метод. посіб. У 2 ч. / Ред. рада: В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков та ін. – К., 1997. – Ч. 1 – 392 с.; Ч. 2. – 936 с.

Докучаєва В. В. Ціннісні аспекти проектування інноваційних педагогічних систем

У статті піддається аналізу проблема цінностей у сучасному освітньому просторі. Автор з'ясовує чинники, що обумовлюють ціннісні утворення педагога як суб'єкта професійної та науково-дослідної діяльності; розглядає можливості ціннісного моделювання в процесі

проектування інноваційних педагогічних систем; обґрунтовує методологічні засади процесу відбору професійно-педагогічних цінностей як наукової процедури в межах технології проектування інноваційних педагогічних систем.

Ключові слова: цінності; аксіологія; освітній простір; інноваційна діяльність; проектування інноваційно-педагогічних систем; професійно-педагогічні цінності; ціннісне моделювання.

Докучаева В. В. Ценностные аспекты проектирования инновационных педагогических систем

В статье анализируется проблема ценностей в современном образовательном пространстве. Автор определяет факторы, обуславливающие ценностные образования педагога как субъекта профессиональной и научно-исследовательской деятельности; рассматривает возможности ценностного моделирования в процессе проектирования инновационных педагогических систем; обосновывает методологические принципы процесса отбора профессионально педагогических ценностей как научной процедуры в рамках технологии проектирования инновационных педагогических систем.

Ключевые слова: ценности; аксиология; образовательное пространство; инновационная деятельность; проектирование инновационно-педагогических систем; профессионально-педагогические ценности; ценностное моделирование.

Dokuchaeva V. V. Axiological aspects of designing innovative educational systems

The article analyzes the problem of values in modern educational space. The author determines the factors contributing to the value of teacher education as a subject of professional and research activities; considering the value of simulation in the design process of innovative pedagogical systems; substantiates methodological principles in the selection process of professional pedagogical values as a scientific procedure in the technology of designing innovative educational systems.

Key words: value; axiology; educational environment; innovation; design innovative educational systems; vocational and pedagogical value; value modeling.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 37.035

О. Г. Ігнатович

**СУЧАСНИЙ ДИСКУРС ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ:
ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ**

Сьогодні українське суспільство опинилося перед нагальною потребою глибокого переосмислення теоретичних і методичних засад патріотичного виховання молоді. Події останніх років в Україні створили ситуацію, коли усі ми усвідомили необхідність підвищення статусу патріотизму в суспільстві, що виражається, зокрема, в активній діяльності усіх соціальних інститутів у галузі патріотичного виховання. Відповідно, актуалізуються проблеми формування національної самосвідомості, патріотичних почуттів, виховання сучасного патріота України та громадянськи активної особистості.

На необхідності патріотичного виховання молодого покоління наголошували видатні діячі культури – Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, такі педагоги, як С. Русова, К. Ушинський, В. Сухомлинський, А. Макаренко. Проблеми патріотичного виховання молоді представлено у наукових працях таких українських учених, як І. Бех, М. Боришевський, О. Вишневський, П. Ігнатенко, О. Киричук, Б. Кобзар, В. Кузь, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Г. Філіпчук та ін. Формування національної самосвідомості учнів досліджували В. Чорнобай, І. Єгорова, Л. Паламарчук, Г. Гуменюк, А. Терещук та ін. У країнах ближнього зарубіжжя до проблеми формування патріотизму дітей та учнівської молоді зверталися Є. Белозерцев, А. Валєєв, І. Ільїн, М. Нікандров та ін.

Особлива увага приділяється поняттю «дискурс», який хоча і є стійким міждисциплінарним поняттям, можна розглядати недостатньо дослідженим з точки зору його педагогічних можливостей у процесі патріотичного виховання.

Поняття «дискурс патріотичного виховання» у межах цієї статті буде розглянуто нами в гранично широкому розумінні – в аспекті його здатності завдавати певні світоглядні рамки при визначенні пріоритетів розвитку теорії і практики патріотичного виховання, тому що «не слід переоцінювати переваг тих або інших слів при виборі термінів. Проте якийсь вибір врешті-решт має бути зроблений, оскільки різночитання термінів утруднюють змістовне спілкування між дослідниками, які працюють над відповідними проблемами, і тим самим перешкоджають їхньому вирішенню. Треба потурбуватися про те, щоб була взаємно однозначна відповідність термінів і понять, що їх позначають, і щоб кожне з понять отримало своє найменування» [6, с. 124].

Мета статті – проаналізувати основні підходи до аналізу сучасного дискурсу патріотичного виховання, визначити традиційні аспекти та інновації у формуванні дискурсу патріотичного виховання.

Важливим питанням громадянської освіти є її зв'язок з патріотичним вихованням та становленням національної ідентичності сучасної молоді, що відбуваються у межах різноманітних, конкуруючих дискурсивних практик, які являють собою тимчасові, незавершені конструкти з онтологічним статусом проектів або постулатів. «Це завжди недосконале знання про себе і ще недосягнуте адекватне визнання іншими» [9, с. 74]. Це завдання є надзвичайно актуальним та необхідним тому, що, з одного боку, молоде покоління менш суб'єктивне в оцінці політичних реалій, оскільки позбавлене упередженості, яка традиційно супроводжує вираження тих або інших політичних поглядів. З іншого – складає ту частину сучасного суспільства, яка найбільш сприйнятлива до будь-яких змін у соціумі. Саме тому, значну частину сучасної молоді можна віднести до групи соціального ризику, що пояснюється обмеженістю життєвого досвіду, певною схильністю до деструктивних явищ, невмінням іноді проявляти терпимість і стриманість, яскраво вираженою тенденцією до об'єднання, посиленого впливом Інтернет і мобільних засобів зв'язку.

Поняття дискурсу (від лат. *discursus* – «міркування»; сучасн. франц. *discours* – «мова») визначається в межах різних напрямів по-різному. Теорія дискурсу виникла в межах феномену постмодернізму, певного періоду в розвитку культури суспільства як «транскультурний і мультирелігійний феномен, що передбачає діалог на основі взаємної інформації, відкритість, орієнтацію на різноманіття духовного життя людства» [12, с. 8 – 9]. На сьогодні сформувалися чотири основні підходи до розуміння дискурсу: в лінгвістиці як текст, який актуалізується в певних умовах з урахуванням екстралінгвістичних параметрів; у соціології, соціальній семіотиці і політології як спілкування, яке реалізується в ході певних дискурсивних практик; у логіці, філософії, соціології і теорії комунікації як вид мовленнєвої комунікації; у педагогіці як контекст педагогічної комунікації із специфічним професійним «наповненням». Головна мета дискурсу, на думку Ю. Хабермаса, полягає в досягненні взаєморозуміння і згоди між учасниками, а розвиток уміння дискутувати та інтерпретувати різні ситуації розглядається як основний шлях до вдосконалення структури суспільства [16].

Дослідники дискурсу справедливо відзначають, що педагогічний дискурс «є і спосіб, і середовище існування культури в сучасній освіті. Припинення, згасання педагогічного дискурсу неминуче призводить до охолодження культурної компоненти і наростання соціально-прагматичних і функціональних аспектів педагогічної реальності. У сучасних умовах відмова від дискурсу рівнозначна відмові від культури» [8, с. 8].

Дискурс – це сукупність висловлювань про певний предмет, ідею, об'єкт, а отже кількість дискурсів у неперервному процесі комунікації завжди дорівнюватиме кількості проблем, актуальних для учасників комунікативної дії. За значущістю дискурси можуть бути різними. Серед них є епізодичні, малозначущі, є актуальні впродовж певного проміжку

часу, а є основні, дотичні до постійних запитів суспільства. Саме з базисними дискурсами співвідносяться так звані «вічні теми», до яких справедливо слід віднести дискурс патріотичного виховання [7].

Дискурс патріотичного виховання можна розглядати як невід'ємну частину педагогічного і політичного дискурсів у зв'язку з тим, що обидва дискурси включають один з центральних змістовних концептів – патріотизм. До проблеми патріотизму, його ролі й значення в суспільстві, зміцненні державності, ідеологічному виправдовуванні політичних рішень і стратегій зверталися практично усі мислителі різних епох і країн. Смисловий контекст понять «патріотизм» та «патріот», що є основою дискурсу патріотичного виховання, свідчить про складний зміст цієї ідеї. Патріотизм є наріжною духовною цінністю, яка знаходить своє висвітлення у працях філософів, науковців, педагогів: Аристотеля, Платона, Протагора, Сократа, Цицерона, Т. Мора, Т. Кампанелли, Ф. Рабле, Я. Коменського, П. Гольбаха, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Й. Гердера, А. Дістервега, І. Канта, Ф. Гегеля, К. Ушинського, С. Гессена, А. Грамші, К. Поппера та ін.

Термін «патріотизм», що існує в мовному просторі багатьох країн і народів, походить від грецького *αἰνεῖος* – земляк, співвітчизник та *αἶοι* – батьківщина, вітчизна. Відповідно «патріотизм» у найзагальнішому розумінні свідчить про прихильність, любов до усього батьківського (рідної землі, мови, традицій), готовності йому служити і захищати. У сучасних словниках патріотизм трактується як «любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги». Акцент у цьому визначенні подано на таких категоріях емоційно-почуттєвої сфери особистості як любов, відданість.

Оскільки концепт «патріотизм» знаходиться на межі понятійного поля політики і культури, то можна стверджувати, що в гуманітарному знанні тема патріотизму є традиційною, постає невід'ємним компонентом суспільної свідомості ще з часів античної цивілізації. Витоки патріотичного дискурсу пов'язані з «культу батька-прародителя та його владної спадщини, символікою соціальної ієрархії та жертвовного служіння божественно-первинному» [3, с. 184 – 185].

Слід зазначити, що концепти є засобами, які у своїй певній цілісності організують способи бачення реальності. В науковому знанні певним чином впорядкований та ієрархізований мінімум концептів утворює концептуальну схему, а положення необхідних концептів і встановлення їх зв'язку між собою – сутність концептуалізації [1, с. 46]. Концепт виступає в буденному слововживанні в безлічі асоціативних зв'язків, у поєднанні з ціннісним ставленням людини до світу, людей і самої себе [10, с. 135].

Саме давньогрецьке суспільство створило передумови для існування публічної влади і культурного самовизначення, а відповідно і для пошуку форм об'єднання політичного і культурного змісту. У своїх працях П. Бурдьє відзначає, що «основною ставкою в політичній грі є не

лише і навіть не стільки монополія використання об'єктивних ресурсів політичної влади (фінансів, права, армії тощо), скільки монополія виробництва і поширення політичних уявлень і думок» [4, с. 24]. До феноменів такого роду можна віднести і патріотизм з відповідними дискурсивними практиками і способами патріотичного виховання.

Зарубіжні та вітчизняні мислителі і педагоги минулого сутність патріотичного виховання визначали так:

- зміст патріотизму має ґрунтуватися на ідеї народності, яка включає вимоги навчання рідною мовою, виховання людяності, гуманності, прагнення сформувати таку людину, яка вище за все ставить благополуччя своєї батьківщини і готова пожертвувати собою заради її свободи і незалежності (Я. Коменський);

- сутність патріотичного виховання – розвиток моральних почуттів на основі чуттєвого споглядання, у формуванні здатності дітей та молоді пізнавати добро і творити його, спрямованість такого виховання має бути гуманістичною і дієвою (Й. Песталоцці);

- у вихованні патріотизму провідними є принцип природо-відповідності та ідея внутрішньої свободи, вдосконалення, добра й справедливості, а домінантою виховного процесу – прищеплення любові до всього людства, до свого народу у середовищі сім'ї та школи (А. Дістервеґ);

- процес патріотичного виховання з позицій пізнання і самопізнання: «кожний повинен знати свій народ, а в народі пізнати себе. Якщо ти українець, то будь ним» (Г. Сковорода) [15, с. 496];

- патріотичне виховання – це прищеплення молодому поколінню почуття обов'язку перед Батьківщиною, відповідальності, високої гідності: «Як немає людини без самолюбства, так і немає людини без любові до Батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з його поганим» (К. Ушинський) [14, с. 73];

- сутність патріотичного виховання – це формування любові до рідного народу і поваги до інших народів, громадянської самосвідомості шляхом глибокого вивчення духовної спадщини України (С. Русова);

- патріотичне виховання – процес цілеспрямованого залучення молоді до глибокої віри у Бога, до національних і загальнолюдських вартостей, до відбудови самостійної України і піднесення до високого рівня власної духовної культури, освіти, науки і мистецтва (Г. Ващенко);

- патріотичне виховання – формування таких особистісних рис молоді, як воля, мужність, цілеспрямованість, почуття власної гідності, гордість за свій народ, честь та ін. (А. Макаренко);

- патріотичне виховання як вдосконалення світоглядної свідомості, участь вихованців у суспільно корисній праці як дієвій формі розвитку обов'язку і відповідальності перед Батьківщиною: «патріотичне виховання – це процес проникнення до всього, що пізнає, робить, до чого

прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується» (В. Сухомлинський) [13, с. 131].

Патріотичне виховання – це соціальне явище, напрям педагогічної діяльності і чинник суспільного життя. «Патріотичне виховання – це систематична і цілеспрямована діяльність органів державної влади і громадських організацій щодо формування у громадян високої патріотичної свідомості, почуття вірності своїй Вітчизні, готовності до виконання громадянського обов'язку і конституційних обов'язків щодо захисту інтересів Батьківщини» [5, с. 38]. Таким чином, можна стверджувати, що патріотичне виховання – це цілеспрямований процес формування патріотичних якостей особистості і моделі патріотичної поведінки. Патріотичну поведінку завжди супроводжує й відповідний дискурс, тобто відносна згода в суспільстві щодо розуміння сенсу патріотизму, що проявляється в лексиці й символіці. Вербалізація ціннісних політичних установок, оформлення правил і процедур використання понять та символів, що пов'язані з ними, у тому числі й патріотичних, є умовою стійкої соціокультурної комунікації.

Будь-який дискурс розуміється як особливий спосіб інтерпретації навколишнього світу, який виникає між індивідами і не піддається розумінню поза його контекстом. Дискурс патріотичного виховання розуміється як комунікативна подія, що відбувається в певному часовому і просторовому контексті за наявності вербальних і невербальних складників. Такий дискурс репрезентовано в письмових або усних текстах, які пов'язані з вираженням почуттів щодо своєї країни, відображають уявлення, символи, образи, що наділяються певним смислом. Постійні елементи такого дискурсу – герої, дати, свята, символи, битви, Батьківщина, Вітчизна, мати тощо – можуть змінювати своє значення залежно від історичного та інтелектуального контекстів. Наприклад, аналіз дискурсу патріотичного виховання дозволяє трактувати поняття «Вітчизна» як сукупність політичних компонентів національної ідентичності (влада, політична історія, ідеологія, раціональне), тоді як поняття «Батьківщина» – як сукупність етнічних компонентів («земля», природа, мова, колективне несвідоме, ірраціональне). Досить часто замість патріотизму вживаються поняття, що є його складниками (наприклад, «повага», «згода», «турбота про благо» та ін.). Само слово «патріотизм» доволі часто подається спільно з такими словами, як «взаємодопомога», «солідарність», «національна гордість». У рамках дискурсу патріотичного виховання на сьогодні досить уживаною є опозиція «патріот – не-патріот».

Сучасна ситуація в дискурсивному просторі патріотичного виховання відрізняється від тієї, що була в Україні в ХХ ст. Рівень патріотизму та зміст дискурсу патріотичного виховання пов'язані із ступенем проникнення духовного змісту в практику «служіння Батьківщині», тобто здатністю людини до особистісного розрізнення добра і зла в загальному соціокультурному контексті. В той же час ідея

патріотизму спирається і на більш архаїчний, міфологізований зміст. Підстави патріотичного світосприйняття тісно пов'язані з культом героїчного: «якщо виживання або безпека нації виявляються під загрозою, це навіть до кращого, оскільки зв'язок між щоденними справами кожного і вічним існуванням нації стає особливо явний... Нація, яка перестане вимагати жертв від своїх представників, стане даремною як засіб досягнення безсмертя» [2, с. 306 – 307]. Усі ці смислові утворення зумовлюють складні й багаторівневі комбінації, що іноді й призводять до ситуації конфлікту ідей патріотизму.

Таким чином, дискурсу патріотичного виховання властива наявність загальної теми, пов'язаної з поняттями Батьківщина, Вітчизна, національна гідність, національна свідомість і самосвідомість, нація, країна, народ, свій, чужий і т. д., які визначають ставлення носіїв мови до своєї нації, до інших народів. Але при цьому слід звернути увагу на те, що в сучасній українській мові (як й в англійській) вживаються похідні лексеми з негативною конотацією: ультрапатріот, ура-патріот, патріотит, квазіпатріотизм, псевдопатріотизм, patrioteer, pseudopatriot, superpatriot (ура-патріот), flag-waxing, spread-eagleism (ура-патріотизм), словосполучення «квасний патріот», «professional patriot» (ура-патріот). Для лексики українського дискурсу характерні більш яскраво виражені оцінні судження на відміну від лексики англійської мови, дискурс якої походить від нейтральної лексеми «country». Відповідно концепт «патріотизм» наближений до концепту «націоналізм», що певним чином призводить до нівелювання меж між справжньою любов'ю до Батьківщини та ідеями національної винятковості.

Значущим культурно-специфічним показником патріотичного дискурсу слід визнати ораторське мистецтво сучасних політичних лідерів, яке залишається одним з найбільш ефективних способів апеляції до почуттів окремої людини й цілого народу. Значна кількість цитат саме з політичного дискурсу стають прецедентними висловлюваннями й афоризмами. Особливого значення набувають тексти президентського дискурсу як лідера нації, оскільки «текст – авансцена боротьби безлічі сил, рівноправних дискурсів, що є одночасно об'єктами боротьби за владу, але також і сильними владними позиціями. Контроль над текстами і є контроль над якимось єдино вірним баченням світу» [11, с. 51]. Можна виділити основні тематичні домінанти, які співвідносяться з поняттям «патріотизм», наприклад, фіксація «години нуль» як визнання початку нової епохи в історії держави і важливості докорінних перетворень; роль і зміст поняття нації і національної ідентичності; пошуки єдиної національної ідеї як базису, на якому мала б будуватися нова ідентичність; зовнішньополітична презентація країни, її роль на світовій арені; ставлення до Європи й європейська ідентичність.

Досягненню ефективного результату в процесі виховання може перешкоджати, з одного боку, некритичне наслідування усталених стереотипів і традицій, з іншого – відсутність підстав та орієнтирів

критичного ставлення до ситуації, що змінилася. За таких умов дискурс патріотичного виховання повинен спиратися на історичні традиції виховання патріотизму, оскільки при розумінні того, що передано нам історичною традицією, відбувається не лише осягнення смислу тих чи інших текстів, але й вироблення нових уявлень, підходів до оцінки сучасності. Актуальними залишаються слова Ю. Хабермаса, що це розуміння відбувається у вірності традиціям й одночасно в критичному розмежуванні з ними.

Таким чином, патріотизм – це феномен, який укорінено в існуванні будь-якого суспільства і виступає підґрунтям громадської консолідації. У сучасних умовах його функціонування ускладнюється поширенням тенденції глобалізації з варіантом однополярного світоустрою, високою уразливістю національної культури і мови внаслідок тиску масової культури, кризою свідомості у зв'язку з перевагою цінностей споживання і пристосування замість активної адаптації і конструктивного перетворення. Патріотизм повинний бути не тільки важливим виховним моментом, а й широко обговорюватися в суспільстві як елітами, так і масами через засоби масової комунікації як найбільш перспективна стратегія розвитку держави. Відповідно до цього дискурс патріотичного виховання як динамічне явище повинен відбивати суспільно-політичні й соціокультурні тенденції в сучасному суспільстві і державі.

Подальші перспективи дослідження пов'язані із проблемами використання в дискурсі патріотичного виховання метафори як з точки зору соціальної, політичної складової, так й з лінгвістичної точки зору.

Список використаної літератури

- 1. Абушенко В. Л.** Концепт / В. Л. Абушенко, Н. Л. Кацук // Социология: Энциклопедия. – Мн., 2003. – 146 с.
- 2. Бауман З.** Индивидуализированное общество / З. Бауман ; пер. с англ. – М. : Логос, 2002. – 390 с.
- 3. Бенвенист Э.** Словарь индоевропейских социальных терминов / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс-Универс, 1995. – 456 с.
- 4. Бурдые П.** Социология политики / П. Бурдые. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
- 5. Быков А. К.** Проблемы патриотического воспитания / А. К. Быков // Педагогика. – 2006. – № 2. – С. 38 – 43.
- 6. Габай Т. В.** Педагогическая психология / Т. В. Габай. – М. : Академия, 2003. – 124 с.
- 7. Галецька І.** Індивідуальні цінності в дискурсі психологічних теорій / І. Галецька, І. Семків // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2006. – № 2. – С. 192 – 203.
- 8. Имакаев В. Р.** Проектные педагогические сообщества / В. Р. Имакаев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://poirkro.perm.ru/ELBIB/b-sp-VP05.htm>.
- 9. Костенко Н.** Культурні ідентичності: перетворення і визнання / Н. Костенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 74 – 81.
- 10. Луков Вал. А.** Тезаурологическая концепция молодежи / Вал. А. Луков // Социологический сборник. Вып. 5. – М. : Социум, 1999. – 295 с.
- 11. Методология** исследований политического дискурса: Актуальные

проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов. Вып. 1; под общ. ред. И. Ф. Ухвановой-Шмыговой. – Мн. : Белгосуниверситет, 1998. – 283 с. **12. Скоропанова И. С.** Русская постмодернистская литература / И. С. Скоропанова. – М. : Флинта ; Наука, 2002. – 189 с. **13. Сухомлинський В. О.** Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 1. – К. : Рад. шк, 1976. – С. 55 – 206. **14. Ушинський К. Д.** Питання про народні школи / К. Д. Ушинський // Твори : в 6 т. – Т. I. – К., 1954. – С. 67 – 93. **15. Фіцула М. М.** Педагогіка / М. М. Фіцула. – К. : Академія, 2002. – 528 с. **16. Habermas J.** Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln / J. Habermas. – Frankfurt, 1992. – 245 с.

Ігнатович О. Г. Сучасний дискурс патріотичного виховання: традиції та інновації

Статтю присвячено актуальній проблемі функціонування дискурсу патріотичного виховання в сучасних соціокультурних умовах. Розкрито основні підходи до характеристики понять «дискурс», «педагогічний дискурс». На основі міждисциплінарного контексту дискурсивного аналізу представлено змістовну характеристику концептів «патріотизм», «патріотичне виховання». Розкрито взаємозв'язок педагогічного і політичного дискурсів в обґрунтуванні специфіки дискурсу патріотичного виховання в сучасних умовах. Представлено загальну характеристику генези поняття «патріотизм» в історії вітчизняної і зарубіжної педагогічної думки.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, дискурс, педагогічний дискурс, політичний дискурс, дискурс патріотичного виховання, концепт, метафора.

Игнатович О. Г. Современный дискурс патриотического воспитания: традиции и инновации

Статья посвящена актуальной проблеме функционирования дискурса патриотического воспитания в современных социокультурных условиях. Раскрыты основные подходы к характеристике понятий «дискурс», «педагогический дискурс». На основе междисциплинарного контекста дискурсивного анализа представлена содержательная характеристика концептов «патриотизм», «патриотическое воспитание». Раскрыта взаимосвязь педагогического и политического дискурсов в обосновании специфики дискурса патриотического воспитания в современных условиях. Представлена общая характеристика генезиса понятия «патриотизм» в истории отечественной и зарубежной педагогической мысли.

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое воспитание, дискурс, педагогический дискурс, политический дискурс, дискурс патриотического воспитания, концепт, метафора.

Ignatovich O. G. The modern discourse of patriotic education: traditions and innovations

The article is devoted to the actual problem of functioning of discourse of patriotic education in the contemporary socio-historical and socio-cultural conditions. It discloses the main approaches to the characterization of the concepts of „discourse”, „pedagogical discourse”, the principles of the implementation of the discursive approach to the analysis of problems of education pupils and students.

On the basis of the interdisciplinary context of discourse analysis concepts presented substantial characteristic of „patriotism”, „patriotic education”. It stressed the need to study the context, in particular forms of thinking and perception of the role of metaphor, associative links, various forms of influence on the consciousness and subconscious of youth in the process of implementing the tasks of patriotic education. Disclosed relationship pedagogical and political discourses in the justification of the specifics of the discourse of patriotic education in modern conditions.

A general description of the genesis of the concept of „patriotism” in the history of Ukrainian and foreign pedagogical thought, such elements of discourse of patriotic upbringing like heroes, symbols, holidays, Fatherland and others.

The features of texts of modern political discourse, have a significant impact on the various aspects of the patriotic education of the younger generation, the role of language in the discourse of growth patriotic education.

Key words: patriotism, patriotic education, discourse, educational discourse, political discourse, the discourse of patriotic education, concept, metaphors.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 37.013+37.035.6

Н. А. Литвинова

**УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПЕДАГОГІКА ТА СУЧАСНЕ
ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ**

В період розвитку України як суверенної держави відродження духовності суспільства, проблема виховання громадянина і патріота з всебічним і гармонійним внутрішнім світом стоїть надзвичайно гостро.

Соціальний педагог – одна з основних постатей сучасної школи. Висока свідомість, доброзичливість, добровільна та безкорисна допомога людям, нетерпимість до байдужості, жорстокості, тактовність і

витриманість, працелюбність і талановитість є складовою професійних якостей соціального педагога. Саме на таких рисах, характерних і українському народові, формувалася і народна педагогіка, яка на певному ступені виступає як засіб формування патріотичної особистості.

Думка К. Д. Ушинського не втратила актуальності і в наш час: «Вчителі впливають на учня силою свого особистого прикладу, високою культурою відносин з товаришами по роботі, виявом добрих почуттів у відносинах з усіма людьми і в першу чергу з дітьми...» [4, с. 35]. Саме своїм прикладом, соціальний педагог втілює типові якості українського народу: національний характер, національну свідомість та самосвідомість, національний спосіб мислення, національну філософію, національну ідеологію, національну деонтологію [2, с. 12].

Виховання на ідеях народної педагогіки досліджувалось такими видатними вченими як Г. Ващенко, О. Духнович, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський.

Вдосконалення патріотичного напрямку виховання починається: з пробудження національної свідомості та гідності суб'єктів виховного процесу, з поглиблення знань з історії рідного народу; з залучення до українського мистецтва, фольклору та літератури загалом; з підвищення загальної та національної культури. Українські науковці М. Стельмахович та Ю. Руденко зробили величезний внесок в утвердження національної системи виховання в школі та вузі. Ними була розроблена програма, в якій передбачається [2, с. 18]:

- виховання молоді (учнів, студентів) в дусі українського патріотизму й добросусідського ставлення до інших народів;
- формування в них почуття національної гордості й людської гідності;
- плекання рис гуманності й демократизму;
- розвиток творчого педагогічного осмислення;
- формування умінь самостійно поповнювати знання з етнопедагогіки і на їх основі вдосконалювати культуру педагогічної праці.

О. Вишневський запропонував складений Кодекс вартостей сучасного українського виховання [5, с. 71 – 73]. Розглянемо декілька елементів системи моральних цінностей:

Абсолютні, вічні вартості: віра, надія, любов, гідність, сумління, правда, досконалість, доброта, чесність, щирість, співчуття, милосердя, прощення, благородство, краса, свобода, нетерпимість до зла, служіння, обєрігання життя, мудрість, справедливість.

Основні національні вартості: українська ідея, державна незалежність України, самопожертва в боротьбі за свободу нації, патріотизм, готовність до захисту Батьківщини, єдність поколінь на основі віри в національну ідею, почуття національної гідності, історична пам'ять, громадянська національно-патріотична активність, пошана до державних та національних символів, любов до рідної культури, мови,

національних свят і традицій, пошана до Конституції України, підтримка владних чинників у відстоювання незалежності України та розбудові атрибутів державності, орієнтація власних зусиль на розбудову Української держави і розвиток народного господарства; прагнення побудувати справедливий державний устрій, протидія антиукраїнській ідеології, готовність стати на бік народів, які борються за національну свободу; сприяння розвитку духовного життя українського народу.

Основні громадянські вартості: свобода; прагнення до соціальної гармонії; відстоювання соціальної та міжетнічної справедливості; культура соціальних і політичних стосунків; пошана до Закону; рівність можливостей; свобода слова; пріоритет ідеї громадянськості над ідеєю влади; рівність громадян перед Законом; самовідповідальність людини; права людини – на життя, власну гідність, безпеку, приватну власність, рівність можливостей тощо; суверенітет особи; право на свободу думки, совісті, вибору конфесії, участі у політичному житті, проведенні зборів, самовираження тощо; готовність до захисту індивідуальних прав і свобод; обов'язки, що випливають з прав і свобод інших народів; пошана до національно-культурних вартостей інших народів; повага до демократичних виборів і демократично обраної влади; толерантне ставлення до чужих поглядів, якщо вони не суперечать абсолютним і національним вартостям; пошана до праці як до головного джерела суспільного добробуту.

Однак цей Кодекс вартостей не можна вважати парадигмою національного виховання але він може слугувати основою для складання виховних програм. Компоненти системи вартостей визначають основу поведінки і життєдіяльності окремої людини або певних спільнот. Так, абсолютно вічні мають загальнолюдський характер (доброта, чесність, мудрість, любов та ін.); національні, мають значення для одного народу і не завжди поділяються іншими народами (патріотизм, історична пам'ять тощо); громадянські, декларують поняття прав і свобод людини, обов'язків перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, що застосовується в демократичних суспільствах.

Характерною особливістю громадянського становлення особистості, як патріота, є врахування її менталітету (ментальності) – специфічного світосприймання, світовідчуття, світогляду, бачення світу і себе у світі, національного характеру, вдачі, які виробляються під впливом багатовікових культурно-історичних, геополітичних, природно-кліматичних чинників.

У сучасній соціальній філософії України під поняттям «громадянин України» маються на увазі не тільки українці (по національності), а всі громадяни, що проживають на її території і є представниками різних націй та національностей [5, с. 93]. Одже, ми бачимо, що виховати свідомого патріота і громадянина означає сформувати в особистості комплекс моральних якостей і рис характеру, що є основою специфічного способу мислення та світогляду, спонукальною силою дій,

вчинків, почуттів, які спрямовані на саморозвиток, самоорганізацію особистості та розвиток усіх сфер суспільного життя.

Патріотичне виховання спирається на загальнопедагогічні принципи виховання: дитиноцентризму, природовідповідності, культуровідповідності, гуманізму, врахування вікових та індивідуальних особливостей. Водночас патріотичне виховання має власні принципи, що відображають його специфіку. Серед них [3, с. 106]:

- *принцип національної спрямованості*, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

- *принцип самоактивності й саморегуляції* забезпечує розвиток у вихованця суб'єктних характеристик; формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень; виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках;

- *принцип полікультурності* передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування в дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;

- *принцип соціальної відповідності* обумовлює потребу узгодження змісту і методів патріотичного виховання з реальною соціальною ситуацією, в якій організовується виховний процес, і має на меті виховання в дітей і молоді готовності до захисту вітчизни та ефективного розв'язання життєвих проблем;

- *принцип історичної і соціальної пам'яті* спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності;

- *принцип міжпоколінної наступності*, який зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні.

Відтак патріотичне виховання ґрунтується на ідейному багатстві народу, його морально-етичних цінностях, виховній мудрості, що трансформовано в його педагогічному досвіді.

Патріотизм на даний час є нагальною потребою і держави, якій необхідно, щоб усі діти стали національно свідомими громадянами – патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі; і особистості, яка своєю діяльністю, любов'ю до Батьківщини прагне досягти взаємності з метою створення умов для вільного

саморозвитку і збереження індивідуальності; і суспільства, яке зацікавлене в тому, щоб розвиток особистості та становлення її патріотичної самосвідомості здійснювався на моральній основі. Введення підростаючого покоління в систему цінностей демократичного суспільства передбачає у нього основ громадянської культури. Так, патріотизм є одним з елементів громадянської культури.

Патріотизм (з грецької – співвітчизник, той, хто любить свою батьківщину, відданий своєму народові, готовий заради них, на жертви й на подвиги). Дослідники розрізняють два поняття патріотизму: конституційний та етнонаціональний. Конституційний патріотизм – це дотримання рамок конституції держави, де поняття Батьківщина базується на всьому комплексі ідей, що лягли в основу основного документу держави. Етнонаціональний патріотизм – це любов до Батьківщини, бажання створити суверенну державу й проголосити її незалежність, захист своєї Вітчизни від будь-якої агресії, підтримка знедолених народів.

Отже, патріотична свідомість є ядром громадянської свідомості, що виражається в любові до своєї країни, її культури, традицій, а також у турботі про свій народ, у прагненні затвердження України як правової, демократичної держави, у готовності відстояти незалежність України.

Корінні зміни, що відбуваються у державі і суспільстві, в її економічному, політичному і соціальному житті в останні роки, впливають на процес патріотичного виховання. Традиційні методи виховання неефективні та застарілі, пронизані штампами і формалізмом. На сучасному етапі необхідно змістити акценти, переглянути функції і методи виховного впливу спираючись на вікові й індивідуальні особливості, унікальний світ кожної особистості [5, с. 105].

Народно-педагогічні методи виховання будуються на вікових тенденціях українського народу з використанням скарбниць народної мудрості. Сьогодні відбувається процес активного відродження козацької педагогіки, як частини народної педагогіки, і козацьких виховних традицій. Важливим кроком у процедурі реалізації ідеї патріотичного виховання є поширення знань про козацький національно-визвольний рух. У цій справі допомагають фольклорні джерела, історичні документи, козацькі літописи, наукові дослідження про козацьчину. Ефективною формою виховання є створення молодіжних гуртків і загонів, дитячих та юнацьких об'єднань, які займаються вивченням історії українського козацтва, дослідженням героїчного життя, подвижницької діяльності гетьманів, отаманів. Доцільно впроваджувати в школі програми вивчення козацького визвольного руху, козацького краєзнавства, історії української козацької державності. Доцільно відроджувати військово-спортивні мистецтва наших предків: верхова їзда, стрільба, володіння списом, шаблею, плавання, боротьба, кермування човном, подолання перешкод.

Не слід забувати, що козаки були вправними господарями, мудrimi хліборобами, примножувачами скарбів рідного краю. Учнів можна

прилучати до молодіжно-козацьких об'єднань спрямованих на оволодіння господарською винахідливістю та кмітливістю, гнучкості мислення та творчою ініціативою, підприємливістю та діловитістю козаків.

Базою для розвитку традицій козацтва є пізнання сутності й особливостей козацької ідеології, філософії, світогляду, моралі, етики, характеру, правосвідомості як вищих виявів українського національного духу. Традиційні посвяти у козачата, проведення фестивалів на козацьку тематику, оформлення кабінетів народної педагогіки, музеїв козацької слави, кімнат народознавства і майстерень народних ремесел покликані формувати в учнівської молоді норми і правила лицарської поведінки, залишати в їхніх серцях ідеали національної краси, добра, істини, надихати на патріотичні справи, пробуджувати національну свідомість і самосвідомість. На особливу увагу заслуговує вивчення і застосування на практиці народних знань з медицини, астрономії, метеорології, кулінарії. Необхідно організовувати виставки, ярмарки, конкурси, вікторини, зміст яких відображає різноманітні грані українського народу.

На порядку денному стоїть потреба створення науково-методичного центру для навчальних закладів всіх рівнів акредитації, який би розробляв навчальні плани, програми, методичні рекомендації до інтегрованих курсів з «Народної педагогіки», «Козацької педагогіки», «Етнопедагогіки», «Етнографії», «Педагогіки народознавства» тощо.

Відродження і творчий розвиток у сучасних умовах народної педагогіки є одним з ефективних шляхів становлення і вдосконалення системи виховання, формування в молоді духовності, патріотичності, утвердження державної незалежності України. Народна педагогіка є динамічною виховною системою, яка змінюється й удосконалюється разом з соціально-політичним розвитком суспільства.

Подальші наші наукові розвідки буде спрямовано на вивчення народних виховних засобів та методів, як джерело збагачення педагогічної науки з питань будівництва національної школи, становлення громадянина.

Список використаної літератури

- 1. Бабічев О. І.** Виховувати громадянина України. Українська народна педагогіка та сучасне національне виховання. Метод. посібник / Бабічев О. І., Чернуха М. Н., Панченко А. О. – Луганськ, 2000. – 130 с.
- 2. Коротєєва В. О.** Науково-педагогічні основи вивчення української народної педагогіки у ВУЗі (в 3-х. ч.) / В.О. Коротєєва / ред. М. П. Тимченко. – Миколаїв, 1994. – Ч. 1. – 116 с.
- 3. Мельничук С. Г.** Педагогіка (Теорія виховання) : навч. посіб. / С. Г. Мельничук. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2012. – 268 с.
- 4. Мосіяшенко В. А.** Українська етнопедагогіка: Навч. посіб. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 176 с.
- 5. Теорія виховання: курс лекцій / О. Є. Олексюк (уклад.).** – Миколаїв : Іліон, 2007. – 268 с.

Литвинова Н. А. Українська народна педагогіка та сучасне патріотичне виховання

У статті розглянуто особливості виховання молоді (учнів, студентів) в дусі українського патріотизму на засадах народної (козацької) педагогіки як неодмінної умови модернізації національної системи виховання; визначено складові патріотизму, систему вартостей особистості; обґрунтовано загально педагогічні та власні принципи патріотичного виховання. Стаття орієнтує на вивчення і усвідомлення виховного досвіду для підвищення рівня патріотичної свідомості, духовності, відродження народних традицій у системі виховання. Автором здійснено аналіз поняття «патріотизм», «патріотична свідомість», «громадянська культура»; охарактеризовано засоби та шляхи відродження козацької педагогіки, як складової народної педагогіки, і козацьких виховних традицій.

Ключові слова: патріотичне виховання, патріотизм, патріотична свідомість, народна педагогіка, козацька педагогіка.

Литвинова Н. А. Украинская народная педагогика и современное патриотическое воспитание

В статье рассмотрены особенности воспитания молодежи (учащихся, студентов) в духе украинского патриотизма на основе народной (казацкой) педагогики как неперемennom условии модернизации национальной системы воспитания; определены составляющие патриотизма, систему ценностей личности; обоснованно общие педагогические и собственные принципы патриотического воспитания. Статья ориентирует на изучение и осознание воспитательного опыта для повышения уровня патриотического сознания, духовности, возрождения народных традиций в системе воспитания. Автором осуществлен анализ понятия «патриотизм», «патриотическое сознание», «гражданская культура»; охарактеризованы средства и пути возрождения казацкой педагогики, как составляющей народной педагогики, и казацких воспитательных традиций.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, патриотизм, патриотическое сознание, народная педагогика, казацкая педагогика.

Litvinova N. Ukrainian folk pedagogy and contemporary patriotic education

The radical changes taking place in the state and society and its economic, political and social life in recent years, influencing the process of patriotic education.

The article describes the features of education of young people (students) in the spirit of patriotism based on Ukrainian folk (Cossack) pedagogy as a precondition for modernization of the national system of education. The components of patriotism, the value system of the person; reasonably general pedagogical and patriotic education of their own principles.

The article focuses on the study and the realization of educational experience to enhance the level of patriotic consciousness, spirituality, revival of national traditions in the system of education. The author analyses the concept of „patriotism”, „patriotic consciousness”, „civic culture”. Renaissance and creative development in the present conditions of folk pedagogy is an effective way of growth and improvement of education, youth formation in spirituality, patriotism, strengthening of state independence of Ukraine; characterized by the means and ways to revive Cossack pedagogy, as a part of folk pedagogy and educational Cossack traditions.

Key words: patriotic education, patriotism, patriotic consciousness, folk pedagogy, Cossack pedagogy.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 37.035.6

І. А. Мурсамітова, Т. В. Гарбузюк

ДЕЯКИ АСПЕКТИ ОСНОВ СУЧАСНОГО НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Державотворчі процеси, що відбуваються в Україні протягом останнього десятиліття зумовлюють необхідність вирішення проблеми виховання національно свідомих громадян, справжніх патріотів, відданих Вітчизні, готових до плідної праці в ім'я рідного народу.

Патріотичне виховання належить до пріоритетних напрямів національної системи виховання і передбачає формування патріотичних почуттів, любові до свого народу, глибокого розуміння громадського обов'язку, готовності у будь-який час стати на захист Батьківщини. Національне виховання – це виховання дітей на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях і обрядах, багатовіковій виховній мудрості. Національне виховання є конкретно-історичним виявом загальнолюдського гуманістичного і демократичного (громадянського) виховання. Мета національно-патріотичного виховання учнів – формування національної самосвідомості, усвідомлення власної гідності, традиційних цінностей культури [1, с. 17].

Проблема виховання громадянина постала перед людством тоді, коли виникла перша держава. І актуальною вона буде доти, доки держава існуватиме як соціальний інститут. Адже існує пряма залежність між державою і людиною. Якісно нову демократичну державу можуть створити лише свідомі громадяни, які люблять Україну, свій народ, націю і готові самовіддано служити їх інтересам. Тому громадянсько-

патріотичне виховання займає провідну роль у вихованні молодого покоління [5, с. 6].

Виховання особистості має бути спрямоване перед усім на розвиток патріотизму, любові та поваги перш за все до своєї сім'ї, навчального закладу, міста, держави. Сучасна молодь в більшості соромляться бути патріотами України, вважаючи американців, французів більш достойними поваги в світі, не розуміючи, що повагу до нації формує кожен з нас. А проблема в тому, що молодь поняття «патріотизму» розуміє поверхнево. Тому, завдання сучасної освіти – формування громадянина-патріота, здатного розбудувати суверенну Україну, творчої особистості з високим рівнем інтелектуального і духовного розвитку. Потрібно бути цікавим для своїх вихованців, але й не забувати, що виховання – це не розвага, а процес утворення моральної і духовної основи людини.

Громадянське виховання підростаючого покоління глибоко національне за змістом і носить державостверджуючий людинотворчий характер. Патріотичне виховання, у процесі якого відбувається залучення молоді до джерел народної культури, ознайомлення з українськими обрядами, звичаями, а також до загальнолюдських цінностей, сприяє формуванню основ світогляду та світовідношення, ціннісних орієнтацій, соціально-культурного досвіду, ідеалів і переконань. Воно передбачає щонайперше формування у дітей і молоді національної самосвідомості. До комплексу засобів патріотичного виховання учнів у сучасній школі належать рідна мова, вітчизняна історія, література, природа рідного краю, культурно-духовна, зокрема й мистецька спадщина (І. Бичко, О. Вишневський, П. Ігнатенко, І. Касьянов, О. Киричук, В. Кузь, Ю. Римаренко, Ю. Руденко, Г. Філіпчук, К. Чорна та ін.).

Наш час вимагає відродження і розвитку української національної системи освіти і виховання. Сучасна педагогічна наука безперервно повинна еволюціонувати, набувати все глибшого національного змісту і характеру, творчо використовуючи кращі досягнення інших народів, але молоді потрібно оволодіти не лише системою наукових знань, а насамперед цілісною національною культурою, духовністю, не виключаючи вищі здобутки культури, духовності цивілізованих народів [3, с. 15].

Батьки, вчителі і вихователі повинні усвідомлювати, що в процесі виховання кожної дитини мають застосовуватися численні вітчизняні пізнавально-виховні традиції. Ідеї і засоби міфології прадавніх українців, трипільської культури, духовності язичницької епохи, вищі досягнення культури України-Русі, козацько-лицарської доби, багатющий потенціал фольклору, інших народних мистецтв, класичної професійної культури рідного народу, його наукових здобутків – такі цінності підростаючі покоління мають, насамперед, засвоювати в процесі навчання і виховання.

Українська педагогіка за своїм змістом і спрямуванням має гармонійно поєднувати могутню культуру і духовну «трійцю» – історію, сучасне і майбутнє нашої нації і держави. Вона покликана утверджувати в серцях і душах, реальних справах, діяльності і поведінці кожної

молодої людини культурно-духовні традиції, цінності рідного народу, вищі здобутки світової цивілізації.

Одним із найважливіших завдань теорії і практики є патріотичне виховання, яке повинно здійснюватися ще з раннього дитинства. Патріотично-громадська активність особистості повинна постійно підвищуватись в процесі виховання, самовиховання і самовдосконалення, переростати, у відповідності до вікових особливостей, в громадсько-політичну, державницьку діяльність [8, с. 105].

Щоб сформувати у студентів активну життєву позицію, громадянські переконання та ідеали, необхідно, насамперед, навчити їх визначити моральні цінності. Творчо відроджуючи вітчизняні виховні традиції, багато педагогів успішно використовують ідеї, принципи, засоби козацької педагогіки з метою поліпшення героїко-патріотичного виховання молоді, формування у них високої шляхетності, політичної культури, сили волі і сили духу, усвідомлення прав і обов'язків перед Батьківщиною, відповідальності перед рідним народом, тим паче, що зміст патріотичного виховання, визначений в Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти України акцентує військово-патріотичний аспект.

На долю підростаючого покоління випала історична місія – побудова Незалежної України, яка має посісти гідне місце серед цивілізованих держав світу. У зв'язку з цим нині значною мірою зросла відповідальність батьків, учителів, вихователів за рівень вихованості дітей і юнаків. Враховуючи помилки, викривлення, які були у вихованні впродовж останніх десятиліть, науковці і практики докладають великих зусиль, щоб вивести з кризи складний і багатогранний процес виховання. Перед Незалежною Україною постала історичної ваги проблема творчо відродити українське національно-патріотичне виховання і водночас піднести його на сучасний рівень наукового і культурного розвитку. Чимало зробили з цього огляду академіки України А. Алексюк, П. Кононенко, А. Погрібний, М. Стельмахович, відомі педагоги О. Вишневський, В. Каюков, Є. Сявакко та ін.

Закономірним є те, що в наш час значно зріс інтерес педагогів до виховного потенціалу попередніх століть, їхніх виховних традицій. Досягнення Україною в багатьох галузях життя світового рівня неможливе без пізнання і творчого відродження національно-духовних скарбів минулого, зокрема, великої Козацької доби. Кожен педагог покликаний глибоко усвідомити особливо важливу для нашого народу культурно-патріотичну місію українського козацтва.

Висока козацька духовність, яка за своєю суттю, змістом і характером у кращих своїх виявах була справді лицарською, забезпечувала бурхливий розвиток усіх сфер життя України в епоху великого відродження нашого народу. Кожному викладачеві, вихователю необхідно ґрунтовно продумати і систематично реалізувати в щоденній навчально-виховній роботі зі студентами цілісну систему пізнання ними

національних пріоритетів українського козацтва, пробудження в них глибокого інтересу до вітчизняного лицарства.

Загальнолюдські моральні цінності знайшли відображення в усіх видах мистецтва, зокрема і в музиці. Музичне виховання відіграє важливу роль у моральному становленні особистості. Спілкування через художньо-естетичну діяльність в умовах навчально-виховного процесу стає одним з найефективніших засобів прилучення молоді до громадянських цінностей, діючим засобом цілеспрямованого впливу на духовний світ дитини [7, с. 39].

На заняттях «Музичного мистецтва» учні мають можливість відчувати красу українського народного музичного мистецтва, досягнути інтонаційні особливості музики українського народу, відчувати національну своєрідність, спільне і відмінне в музиці різних народів. Саме етнічну самосвідомість вважають першоосновою національної самосвідомості.

Новий час вимагає нових підходів до виховання, модернізації традиційних методичних механізмів і сміливого впровадження в практику нетрадиційних методів навчання, які забезпечують за відповідних умов добрі результати. Використання української народної культури в навчально-виховному процесі є важливим засобом формування національної самосвідомості молоді, проявом якої є ціннісні орієнтації, які визначають ставлення особистості до матеріальних і духовних цінностей українського народу.

Вивчення та аналіз української народної творчості сприятиме формуванню громадянських якостей особистості, патріотичних настроїв, допоможе усвідомити свою значущість в умовах розбудови національної системи освіти й виховання молоді. Усі педагоги повинні усвідомлювати, що українська педагогіка має підтвердити свою глибоку самотність, свої вищі досягнення перед усім світом, покликана створювати високий імідж нашої нації у світовому масштабі [7, с. 38].

Отже, сьогодні як ніколи постає питання про національно-патріотичне виховання підростаючого покоління. Успішна держава – це успішні громадяни, які сповнені національної свідомості, любові до рідного краю, свого народу, шанобливого ставлення до його культури, традицій та звичаїв, горді за свою землю і здатні поважати своїх сусідів, толерантно ставляться до культури всіх народностей, які проживають в Україні. Саме тому, громадянсько-патріотичне виховання займає провідну роль у вихованні молодого покоління.

Список використаної літератури

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). – К. : Райдуга, 1994. – 112 с. **2. Закон** України «Про освіту» // Законодавство України про освіту: зб. законів. – К. : Парламент. вид-во. 2002. – 144 с. **3. Національна** програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та

зміцнення моральних засад суспільства: затв. Постановою Кабінету Міністрів України, 15 верес. 1999 р.: (Витяг) // Директор школи – 2003. – № 29–32. – С. 16 – 18. **4. Бойченко В.** Сучасний стан патріотичної вихованості молодших школярів / В. Бойченко. Початкова школа. – 2005. – № 5. – С. 12 – 14. **5. Вишневський О.** Ще раз про народження громадянина: національне і громадське у сучасному українському вихованні / О. Вишневський. Освіта. – 2002. – № 8-9. – С. 6 – 7. **6. Гнатюк В.** Управління системою національного виховання учнів початкових класів / В. Гнатюк. Початкова школа. – 2000. – № 4. – С. 1 – 3. **7. Кловак Г., Ткаченко В.** Формування етнічної самосвідомості школярів – важлива проблема сучасної національної школи України / Г. Кловак, В. Ткаченко. Учитель. – 2000. – № 1 – 3. – С. 38 – 40. **8. Коваль В. О.** Науково-методичні основи патріотичного виховання учнів засобами трудового навчання / В. О. Коваль. Збірник наукових праць. – К., 2000. – С. 102 – 110. **9. Ляшко Л.** Виховання патріотичних почуттів молодших школярів у творчій спадщині В. О. Сухомлинського / Л. Ляшко. Школа першого ступеня: теорія і практика: Зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький, 2002. – Вип. 4. – С. 204 – 218. **10. Мартинюк І. В.** Національне виховання: Теорія і методологія: Метод. посіб. / І. В. Мартинюк. – К.: ІСДО, 1995. – 160 с. **11. Марушій О.** Шляхи активізації патріотичного виховання в школі / О. Марушій. Рідна шк. – 2001. – № 5. – С. 22 – 24. **12. Пащенко Д.** Патріотичне і національне виховання – складові становлення громадянина / Д. Пащенко // Шлях освіти. – 2002. – № 1. – С. 9–14. **13. Тхоржевський Д.** Виховання національної самосвідомості учнів – невідкладне завдання загальноосвітньої школи / Д. Тхоржевський // Шлях освіти. – 2003. – № 2. – С. 28 – 30.

Мурсамітова І. А., Гарбузюк Т. В. Деякі аспекти основ сучасного національно-патріотичного виховання

Стаття присвячена проблемі формування національно-патріотичного виховання сучасної молоді. У названій роботі теоретично обґрунтовано сутність поняття патріотичне та національне виховання, проаналізовано вплив козацької педагогіки, героїко-патріотичного виховання молоді на формування у них високої шляхетності, політичної культури, сили волі і сили духу. У статті розкрито значущість української народної творчості щодо формування громадянських якостей особистості, патріотичних настроїв. Висвітлюються шляхи найефективніших засобів прилучення молоді до громадянських цінностей, нових підходів до виховання, модернізації традиційних методичних механізмів і сміливого впровадження в практику нетрадиційних методів навчання.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, культура, студентська молодь, розвинута особистість, духовні цінності.

Мурсамитова И. А., Гарбузюк Т. В. Некоторые аспекты основ современного национально-патриотического воспитания

Статья посвящена проблеме формирования национально-патриотического воспитания современной молодежи. В названной работе теоретически обоснована сущность понятия патриотическое и национальное воспитание, проанализировано влияние казацкой педагогики, героико-патриотического воспитания молодежи на формирование у них высокой духовности, политической культуры, силы воли и силы духа. В статье раскрыта значимость украинского народного творчества относительно формирования гражданских качеств личности, патриотических настроений. Освещаются пути самых эффективных средств приобщения молодежи к гражданским ценностям. новые подходы к воспитанию, модернизации традиционных методических механизмов и внедрение в практику нетрадиционных методов учебы.

Ключевые слова: национально-патриотическое воспитание, культура, студенческая молодежь, развитая личность, духовные ценности.

Mursamitova I. A., Garbuzyuk T. V. Some aspects of bases of modern nationally-patriotic education

The article is sanctified to the problem of forming of nationally patriotic education of modern youth. In the adopted work i theory essence of concept is reasonable patriotic and national education, influence of cossack pedagogics, geroiko patriotic education of young people is analysed on forming for them of the high breeding, political culture, will-power and strength of mind. In the article meaningfulness of Ukrainian folk work is exposed in relation to forming of civil qualities of personality, patriotic moods. The ways of the most effective facilities of attaching are illuminated youth to the civil values. new going near education, modernisation of traditional methodical mechanisms and brave introduction in practice of unconventional methods of studies. Consequently, today as never a question appears about national-patriotic education of rising generation. The successful state is successful citizens, which are full of national consciousness, love to the native edge, people, deferential attitude toward his culture, traditions and consuetudes, proud for the earth and able to respect the neighbours, tolerantly behave to the culture of all nationalities which live in Ukraine. For this reason, civil-patriotic education occupies a leading role in education young.

Key words: nationally patriotic education, culture, student young people, developed personality, spiritual value.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2015 р.
Прийнято до друку 30.10.2015 р.
Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК [373.5.016:54]:[504+17.022.1]

С. В. Роман

**ПОБУДОВА ІННОВАЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ
НАВЧАННЯ ХІМІЇ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ МОРАЛЬНО-
ЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ
НА ЗАСАДАХ ЕКОЛОГО-ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ**

Інноваційна – еколого-гуманістичного спрямування – педагогічна система навчання учнів хімії має створюватися лише тоді, коли є усвідомлена потреба суспільства в усебічному формуванні особистості з дійсно гуманоцентричним світоглядом та моделями екоетичної поведінки в глобальному середовищі. Для України актуальність і важливість становлення такої педагогічної системи пов'язані з необхідністю виховання морально зрослих школярів, які свідомо вважають основою соціоприродного існування суспільства систему еколого-гуманістичних цінностей, та здатних вивести країну з кризи, і перш за все екологічної, що має переважно хімічний характер.

«Принцип дитиноцентризму, – за визначенням В. Кременя, – має визначати ефективність різних педагогічних систем. Тільки та з них має право на життя, яка передбачає відносини гармонізації з дитиною, резонанс людської особистості й освіти» [1, с. 21]. Саме до таких ми й відносимо створювану нами педагогічну систему. При цьому її науково-теоретичне обґрунтування буде здійснюватися на основі, по-перше, положень загальної теорії систем, які вже дозволили найбільш змістовно й точно описати навчання учнів хімії як систему [2, с. 27 – 33] та сформулювати загальну концепцію такого навчання в еколого-гуманістичному контексті [3, с. 21 – 22]; по-друге – аналізу педагогічної методології системного підходу та вже існуючих моделей педагогічних систем.

Приступаючи до такого аналізу, зазначимо, що системний підхід до вирішення педагогічних проблем широко представлений та реалізований у працях С. Архангельського, Ю. Бабанського, В. Беспалько, Л. Вікторової, В. Загвязинського, Т. Ільїної, І. Ісаєва, Ю. Конаржевського, Ф. Корольова, Н. Кузьміної, А. Куракіна і Л. Новікової, Л. Панчешнікової, Г. Серікова, О. Сидоркіна, В. Сластьоніна, Ю. Сокольнікова, П. Фролова та ін. Проте не зважаючи на широке впровадження ідей системного підходу в сучасну педагогічну науку, дивує факт відсутності чітко сформульованого поняття «педагогічна система», не має одностайного уявлення про її структуру й функції. Ми підтримуємо думку П. Соколова, який ще в 1916 році наголошував, що «ознайомлення з педагогічними системами корисне для вихователів, у тому відношенні, що сприяє напрацюванню й у них цілісного педагогічного погляду, цільної педагогічної системи. Необхідно знати, що у вихованні важлива система педагогічних дій і

впливів» [4, с. 1]. У контексті зазначеного проаналізуємо розвиток поняття «педагогічна система» і концепції її структурної побудови, які представляють інтерес для створення інноваційної педагогічної системи навчання учнів хімії.

Так, першу спробу визначити поняття «педагогічна система» зробив український педагог Я. Мамонтов ще в 20-х роках ХХ століття: це «система наукових тверджень, яка трактує та координує для певної мети основні педагогічні фактори (*педагог, учень, дидактичний матеріал*) та встановлює їхній стосунок до даного суспільного середовища» [5, с. 133]. Учений був переконаний, що «у науково-обґрунтованій системі виховання мусить бути певна цільова установка і відповідна їй інтерпретація основних педагогічних факторів. Відсутність будь-якого з цих необхідних елементів робить педагогічну систему неповною або незакінченою, а механічне об'єднання різнорідних частин (...) свідчить про її логічну невитриманість. Звідси ми можемо зробити висновок, що мета виховання є організаційний момент в утворенні всякої педагогічної системи, і тому в характеристиці різних педагогічних напрямків цільова установка їхня мусить бути за одну з найголовніших ознак» [6, с. 17]. Особливо важливим для нашого дослідження є те, що, розглядаючи існування педагогічної системи як цілісності, «яка ні в якому разі не може являти собою випадкової суміші різних педагогічних ідей, методів», Я. Мамонтов акцентував увагу на її відношеннях із суспільством і державою. «Педагогічну систему не можна вважати закінченою, коли невідомі її відношення з соціальним оточенням», – зазначав він [Там само, с. 17 – 18].

Надалі поняття «педагогічна система» тривалий час не включалося в концепції розвитку освіти й підмінялося іншими визначеннями. Так, С. Архангельський підміняє поняття «педагогічна система» такими визначеннями, як навчальний процес, система навчального процесу, а провідними компонентами цієї системи у вищій школі вважає *зміст, засоби, форми і методи навчання, навчальну роботу студентів, навчальну і наукову діяльність викладачів* [7].

Ю. Бабанський також підміняє поняття «педагогічна система» на цілісний педагогічний процес, який необхідно розглядати двояко: з точки зору «складу системи, в якій функціонує процес, і складу самого процесу» [8, с. 41]. У складі системи навчання вчений виділяє такі елементи – *педагоги та інші суб'єкти навчання і виховання, учні, умови навчання*; у складі процесу навчання – *мета, зміст, форми і методи організації діяльності, методи емоційно-вольової стимуляції, контроль, аналіз, оцінка результатів*.

У рамках власної концепції, яка ґрунтується на системно-структурному підході, Т. Ільїною в якості педагогічної системи розглядається й навчальний процес, і засоби, методи та організаційні форми навчання. Серед елементів системи навчання нею називаються:

навчальний матеріал, учень, учитель, навчальні посібники та різні технічні засоби навчання [9, с. 31].

Спробу дати визначення поняттю «педагогічна система» зробив В. Беспалько, стверджуючи, що цим поняттям «долається зовнішня безпредметність педагогічної науки: педагогічна система і є її предмет. Його повноцінному дослідженню й буде зобов'язана своїм майбутнім становленням і розвитком педагогіка як наука» [10, с. 26 – 27]. Педагогічною системою він вважає «систему, в якій відбуваються педагогічні процеси» [Там само, с. 25]; це замкнена структура, яка має відповідну функцію, що задається соціальним замовленням, і виступає як головна підсистема освітньої системи. До її складу він включає шість елементів: *учні, цілі навчання, зміст навчання, процеси навчання, організаційні форми навчання* (будинки, приміщення, їх навчальне оснащення, режим і форми роботи), *засоби навчання* (учителі, підручники, технічні засоби навчання).

Ключове місце в теорії педагогічних систем належить концепції Н. Кузьміної, яка й сьогодні є основною, а визначене нею поняття «педагогічна система» увійшло до педагогічної термінології. Педагогічна система – це «множина взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, що підпорядковані цілям виховання, освіти і навчання підростаючого покоління та дорослих людей» [11, с. 10]. *Структурні компоненти* – це основні базові характеристики педагогічних систем, сукупність яких утворює факт їх наявності й відрізняє від усіх інших (непедагогічних) систем; це *цілі навчання, зміст* (навчальна інформація), *засоби педагогічної комунікації* (форми, методи, засоби навчання), *суб'єкт* (учитель), *об'єкт* (учень) [Там само, с. 10 – 12]. *Функціональні компоненти* – це стійкі базові зв'язки основних структурних компонентів, що виникають у процесі діяльності керівництва, педагогів і учнів, та обумовлюють рух, розвиток, удосконалення педагогічних систем і внаслідок цього їхню стійкість і життєздатність; це *гностичний, проектувальний, конструктивний, комунікативний, організаторський функціональні компоненти* [Там само, с. 15 – 18].

Базовим у контексті системного навчання хімії вважаємо визначення педагогічної системи, сформульоване Л. Вікторовою на основі провідного принципу організації системи – цілісності. «*Педагогічна система* – це впорядкована множина взаємопов'язаних компонентів, які утворюють цілісну єдність і підпорядковані цілям виховання й навчання» [12, с. 21]. Здійснюючи подальшу розробку концепції Н. Кузьміної, Л. Вікторова додала до компонентів педагогічної системи ще два компоненти: до структурних – *результат*, аргументуючи це тим, що «критерієм ефективності діяльності системи може бути тільки рівень успішності тієї системи, для якої готується учень, будь то школа, ВНЗ чи виробництво» [Там само, с. 21]; до функціональних – *коректувальний (регулюючий) компонент* – для «корекцій проміжних

відхилень попередніх результатів від часткових цілей та відхилень кінцевого результату від початкових цілей» [Там само, с. 23].

Отже, далеко не повний розгляд усього різноманіття концепцій, у яких розроблялося поняття педагогічної системи (та її структура), свідчить про прояв різних ступенів пізнання його сутності й суб'єктивізм авторів. На основі найбільш продуктивних концепцій Н. Кузьміної і Л. Вікторової сучасні дослідники (І. Васильєв, В. Володько, В. Докучаєва, А. Ковальов, В. Лазарєв, О. Новіков, В. Серіков, Л. Спірін та інші) продовжили реконструкцію структури педагогічної системи з урахуванням сучасних педагогічних інновацій і парадигм.

На підставі здійсненого комплексного аналізу різноманітних підходів до поняття «педагогічна система», а також спираючись на думку О. Сидоркіна, що сутність педагогічної системи полягає не у співвідношенні змісту і форми діяльності людей, а в співвідношенні цієї діяльності загалом з педагогічним результатом [13, с. 70], зробимо *визначення педагогічної системи навчання учнів хімії* – це спрямована на конкретний педагогічний результат упорядкована за певними ознаками множина взаємопов'язаних компонентів, що утворюють керовану цілісність, об'єднану спільною метою функціонування.

Як уже зазначалося нами вище, безпосередня побудова інноваційної педагогічної системи навчання учнів хімії має здійснюватись у межах уявлень про системи загалом і педагогічні зокрема. Окрім того, при створенні такої системи ми виходитимемо з таких положень. По-перше, основою створення означеної педагогічної системи є вихідні суспільні передумови й тенденції сучасного розвитку системи освіти загалом та шкільної хімічної зокрема – їхня наскрізна гуманізація й екологізація. По-друге, основоположним методологічним напрямом загальнонаукового пізнання в галузі шкільної хімічної освіти є системний підхід, а тому навчання хімії слід розглядати саме як систему, виокремивши її компоненти, зв'язки й функції. По-третє, у педагогічній системі навчання хімії мають бути компоненти, певна структура, мета, функції. По-четверте, створення педагогічної системи повинне обумовлюватися певною логікою цього процесу та, як будь-яка теоретична модель, ця система повинна відповідати формальним критеріям.

Підтримуючи логіку Т. Ільїної щодо дослідницької роботи зі створення педагогічної системи (вивчення галузі застосування навчального курсу на основі визначення характеру роботи майбутнього фахівця; формулювання й опис кінцевих цілей конкретного курсу; методичне забезпечення курсу – підбір необхідного навчального матеріалу, вибір методів навчання та ін.; визначення ролі вчителя) [9, с. 24 – 25], уважаємо за доцільне розробити *критерії (вимоги)* до інноваційної педагогічної системи навчання учнів хімії. В якості таких критеріїв нами обрані: цілісність, яка передбачає обмеження дослідження виділенням істотних залежностей між об'єктними областями; стабільність, яка передбачає здатність системи функціонувати, не

змінюючи власної структури, і знаходитися в рівновазі; відкритість, яка є властивістю системи, що показує, чи можна за виходом повністю відновити інформацію про стани системи; оглядовість, яка полягає в необхідності включення в модель допустимо мінімального числа параметрів [14, с. 56 – 58].

Створення педагогічної системи вимагає визначення й опису її структури та складу процесу навчання. Так, інноваційну педагогічну систему навчання учнів хімії можна створити тоді, коли знайдені способи досягнення відповідної *мети*, яку акцентовано на реалізації еколого-аксіологічного потенціалу хімії, зокрема в когнітивній, операційній та емоційно-чуттєвій сфері. Своєю чергою, обрана мета визначає зміст, структуру, динаміку й реалізацію використаних методів і засобів хімії.

Педагогічна система навчання хімії, як і будь-яка освітня система, прагне забезпечити глибину знань і високий рівень свідомості засвоєння навчального матеріалу учнями. Така вимога повинна реалізовуватись через *зміст*, при відборі та структуруванні якого застосовуватимуться міжпредметні зв'язки, орієнтовані на формування ціннісної свідомості учнів, та забезпечуватиметься відповідний рівень опанування учнями еколого-хімічних знань, умінь і ставлень.

Наступним важливим компонентом педагогічної системи навчання хімії слід вважати *педагогічні технології*, які спиратимуться на інтеграцію системного, аксіологічного й інших наукових підходів до формування особистості, урахуватимуть психологічні особливості учнів, їхні цінності, ідеали, переконання з акцентом на творчо-діяльне й особистісне ціннісно-смісловне набуття знань, умінь і навичок та в яких учні виступатимуть активно діючими суб'єктами навчального процесу. Включення технологічного компоненту до структури педагогічної системи робить її максимально наближеною до практичної реалізації на основі чітко визначених етапів, ретельно підібраних форм, методів, засобів роботи з об'єктами і суб'єктами педагогічної системи на кожному етапі. А, отже, є логічним, що педагогічна система навчання хімії зможе функціонувати за наявності відповідного *об'єкту* педагогічного процесу – контингенту *учнів*, для яких створюватимуться технологічні умови переведення хіміко-аксіологічної свідомості особистості від ситуативного до усвідомленого рівня, що дозволить їм у подальшому набувати відповідних ціннісних орієнтацій і компетенцій та створювати особистісний (і бажано суспільно значущий) ціннісно-творчий продукт.

Беззаперечно, невід'ємним компонентом педагогічної системи навчання хімії мають бути провідні *суб'єкти* загальноосвітнього процесу – *учителі хімії*, що мають професійну (науково-теоретичну, практичну, психофізіологічну та психологічну) готовність до роботи з певним учнівським контингентом, навчалися або проходили перепідготовку чи підвищення кваліфікації на гуманістичних принципах, свідомо включили

їх до своєї системи педагогічних цінностей та неухильно дотримуються у професійній діяльності й повсякденному житті.

Отже, обравши в якості основної «конструкції» традиційну структуру загальноосвітнього педагогічного процесу як педагогічної системи, що є поєднанням цільового (мета), змістовного, технологічного (організаційні форми й методи) та об'єкт-суб'єктного (об'єкт і суб'єкт) компонентів, вважаємо за необхідне доповнити її новим, інноваційним компонентом – *соціоприродне середовище*. Необхідність включення середовищного компонента зумовлена тим, що об'єктивною основою формування означеної педагогічної системи є проблемна ситуація (наявність суспільно-духовної й екологічної кризи), тобто такий незадовільний стан елементів зовнішнього – соціоприродного – середовища, який середовище власними засобами (сукупністю систем зовнішнього середовища) на цьому етапі не в змозі нормалізувати. Під соціоприродним середовищем розумітимемо соціальне й природне оточення людини, яке становить комплекс соціальних, фізико-хімічних і біологічних чинників, що негайно чи віддалено, прямо чи опосередковано можуть впливати на життєдіяльність і всебічний розвиток особистості, а також на інші живі організми.

Локалізація соціоприродного середовища безпосередньо у структуру педагогічної системи дозволить школярам розглядати будь-яку хіміко-екологічну проблему в широкому соціальному діапазоні з урахуванням пріоритетів загальнолюдських гуманістичних начал, аналізувати взаємодію суспільства й природи в глобальному й регіональному масштабах, передбачати найближчі й віддалені наслідки впливу людини на навколишнє середовище. Функціонування педагогічної системи навчання хімії передбачає здійснення таких основних видів діяльності в процесі взаємодії особистості (школяра) з соціоприродним середовищем: пізнавальну, оцінну, комунікативну, перетворювальну, моніторингову й природоохоронну.

Таким чином, ми вважаємо, що структурними одиницями (компонентами) інноваційної педагогічної системи навчання учнів хімії мають бути шість указаних компонентів: 1) мета; 2) зміст; 3) педагогічні технології; 4) учні; 5) учитель; 6) соціоприродне середовище. Своєю чергою, кожен із зазначених компонентів педагогічної системи виступає складною підсистемою, характеристика яких буде предметом наших подальших наукових досліджень.

Педагогічну систему як цілісність можна характеризувати в тому випадку, коли її компоненти є реальною сукупністю взаємодіючих елементів, спрямованих на досягнення відповідної мети. Важливим показником цілісності системи є наявність відповідної цілеспрямованості всіх компонентів системи в тому розумінні, що кожен елемент діє для досягнення однієї мети, що стоїть перед системою як цілим. Проте й основна мета досягається через реалізацію цілей елементів і підсистем.

Отже, системоутворюючим компонентом інноваційної педагогічної системи навчання учнів хімії є *мета*, яка поєднуватиме інші компоненти системи різноманітними функціональними зв'язками (зв'язками координації, перетворення, функціонування, розвитку, управління, а також генетичними і структурними зв'язками). Саме тому педагогічну систему навчання хімії слід будувати, ураховуючи: у якій мірі цілі системи відповідають соціальному замовленню; як мета реалізується в змісті (навчальних програмах, підручниках, матеріалі уроку та ін.); у якій мірі відповідають цілям системи засоби, форми й методи навчання і виховання; чи відповідає цілям системи наявний склад учнів; у якій мірі відповідає цілям рівень професійної підготовки вчителів хімії, що працюють з учнівським контингентом; наскільки цілеспрямовано визначені дієві шляхи та напрямки роботи, чи відповідають вони принципу суб'єкт-суб'єктної взаємодії та як пов'язані з соціоприродним середовищем. Вищезазначене наочно підтверджує, що цілісність інноваційної педагогічної системи навчання хімії забезпечуватиметься взаємодією всіх елементів системи, погодженістю й скерованістю всіх їхніх функцій, цілевідповідністю й цілеспрямованістю дій.

Інноваційна педагогічна система, окрім триєдиної функції навчання, виховання й розвитку учнів у процесі хімічної освіти, має також забезпечувати виконання й таких *функцій*:

- *аксіологічної* – спрямовувати навчання й мотиви учнів на присвоєння гуманістичних цінностей, цінностей природи, усвідомлення свого місця в ній, на розуміння значення хіміко-екологічного моніторингу й діяльності по збереженню й покращенню навколишнього середовища, а також на набуття емоційно-ціннісних ставлень до природи, науки, здоров'я, здорового способу життя, на розуміння ролі хімії в розкритті генезису екологічних проблем та в їх вирішенні;

- *методологічної* – формувати в учнів системний підхід до усвідомлення цілісності природи та її розвитку, до розгляду зв'язків між хімією, природою й суспільством, зв'язків хімії та екології з іншими галузями життєдіяльності людини, що озброюють її методологічними знаннями, засобами і методами пізнання, наукового хіміко-екологічного дослідження, способами раціонального вчення та сприяють становленню у свідомості наукової картини світу, а також екологічної культури екоцентричного типу;

- *інтеграційної й пізнавально-інформаційної* – відображати інтеграційне інформаційне поле пізнання хімії й екології, що забезпечує поступове розширення й поглиблення міжпредметних екохімічних знань та вмінь шляхом їх ціннісної трансформації, узагальнення, систематизації і синтезу, і стимулювати процеси пізнання та інформатизації навчання;

- *мотиваційно-перетворювальної* – забезпечувати в процесі активної навчальної діяльності формування потреб, мотивів й інтересу до вивчення екологічних і аксіологічних аспектів хімічної науки та пов'язаних

з ними глобальних, соціально й особистісно значущих питань, до творчого перетворення набутих знань для вирішення навчальних і практичних гуманістично зорієнтованих, екологічних задач і проблем;

- *особистісно-суб'єктивної* – висвітлювати вибіркового характеру інтересів і способів хімічно безпечної та екоетичної діяльності, суб'єктивність відношень і позицій з питань охорони природи й здоров'я;

- *прогностичної* – відображати перспективи розвитку процесів аксіологізації й екологізації предметного навчання хімії з метою ефективного функціонування та вдосконалення наявної системи формування аксіосфери учнів зокрема та особистості молодої людини загалом.

Використання системного підходу дозволяє нам розглядати педагогічну систему навчання хімії на різних рівнях (підсистемах) та її ієрархічні зв'язки. Такі зв'язки можуть мати, по-перше, *вертикальну структуру*, коли розглядаються компоненти різних рівнів: *мікрорівень* – шкільна хімічна освіта, особистість школяра (тут створюються умови для того, щоб свідомість особистості перейшла від ситуативного до хіміко-аксіологічного рівня, набираючи силу й активність); *мезорівень* – навчально-виховний процес загальноосвітнього навчального закладу (уводить особистість у стадію усвідомленої ціннісно-творчої діяльності, дозволяючи особистості на основі сформованих ціннісних орієнтацій і компетентностей створювати особистісно значущий ціннісний продукт); *макрорівень* – національна система освіти (виводить особистість на такий рівень, коли вона спроможна на основі сформованої системи наукових знань, системи вмінь, досвіду творчої діяльності й ціннісних ставлень до навколишньої дійсності створювати ціннісно-творчий продукт суспільно значущого характеру). По-друге, *горизонтальну структуру* – у межах підсистем, що виконують ті ж самі функції на різних рівнях системи й становлять функціональні зв'язки, – суб'єкт, об'єкт, мета, завдання, зміст, форми, методи, технологія, соціоприродне середовище, результат тощо.

Також системний підхід дозволяє розглядати педагогічну систему навчання хімії як організаційно-управлінську систему – сукупність компонентів, що забезпечують організацію, координацію й керівництво дій, спрямованих на нормальне функціонування та досягнення поставлених цілей системи. Принаймні на кожному рівні системи передбачається взаємодія мінімум двох підсистем: керівної та керованої.

Подальші наші дослідження ми вбачаємо у змістовній характеристиці інноваційної педагогічної системи навчання учнів хімії, що передбачає розробку й опис кожного її структурного компонента (мети, змісту, педагогічних технологій, об'єкта, суб'єкта, соціоприродного середовища) крізь призму еколого-гуманістичного контекста.

Список використаної літератури

1. Кремень В. Г. Сучасна освіта в контексті реформування / В. Г. Кремень // Учитель. – 1999. – № 11 – 12. – С. 18 – 21. **2. Роман С. В.**

Методика викладання хімії : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Сергій Володимирович Роман ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. – 380 с. **3. Роман С. В.** Применение системного подхода к формированию эколого-гуманистических ценностей в процессе школьного химического образования / С. В. Роман // Вестн. Казах. нац. ун-та : Сер. «Педагогические науки». – 2013. – № 2(39). – С. 16 – 22. **4. Соколов П.** История педагогических систем / П. Соколов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Петроград : Изд-во В. С. Клестова, 1916. – 708 с. **5. Мамонтов Я. А.** Педагогічна система як принцип науково-педагогічного дослідження / Я. А. Мамонтов // Шлях освіти. – 1927. – № 5. – С. 131 – 135. **6. Мамонтов Я.** Хрестоматія сучасних педагогічних течій / Яків Мамонтов ; [пер. М. Васильківського і Б. Щербатенко]. – Харків : Держ. видав. України, 1926. – 636 с. **7. Архангельский С. И.** Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы : учеб.-метод. пособие / С. И. Архангельский. – М. : Высш. шк., 1980. – 368 с. **8. Бабанский Ю. К.** Оптимизация процесса обучения / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1977. – 256 с. **9. Ильина Т. А.** Системно-структурный подход к организации обучения / Т. А. Ильина. – М. : Знание, 1972. – 72 с. **10. Беспалько В. П.** Основы теории педагогических систем / В. П. Беспалько. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1977. – 244 с. **11. Методы** системного педагогического исследования / под ред. Н. В. Кузьминой. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1980. – 172 с. **12. Викторова Л. Г.** О педагогических системах / Л. Г. Викторова. – Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1989. – 101 с. **13. Сидоркин А. М.** О сущности педагогических явлений / А. М. Сидоркин // Педагогическая наука в условиях перестройки. – М. : Пед. о-во РСФСР, 1988. – С. 65 – 70. **14. Зотов А. Ф.** Идеализированная модель как основа научной теории / А. Ф. Зотов // Вопросы повышения эффективности исследования в педагогической науке. – М. : Наука, 1976. – 223 с.

Роман С. В. Побудова інноваційної педагогічної системи навчання хімії для реалізації стратегії морально-етичного виховання учнівської молоді України на засадах еколого-гуманістичних цінностей

На основі комплексного аналізу різноманітних підходів до поняття «педагогічна система», ретельного аналізу педагогічної методології системного підходу та вже існуючих моделей педагогічних систем нами створена інноваційна – еколого-гуманістичного спрямування – педагогічна система навчання учнів хімії. Ми розуміємо її як спрямовану на конкретний педагогічний результат упорядковану за певними ознаками множину взаємопов'язаних компонентів, що утворюють керовану цілісність, об'єднану спільною метою функціонування. Сформульовані основні положення та критерії, на яких ґрунтується

створення цієї педагогічної системи, її функції та ієрархічні зв'язки. Обґрунтовано визначені компоненти інноваційної педагогічної системи навчання учнів хімії – мета, зміст, педагогічні технології, об'єкт, суб'єкт, соціоприродне середовище. Доведено, що системоутворюючим компонентом пропонованої педагогічної системи є мета, яка поєднуватиме різноманітними функціональними зв'язками традиційні компоненти педагогічної системи (зміст, педагогічні технології, об'єкт, суб'єкт) з новим, виділеним нами системним компонентом – соціоприродним середовищем.

Ключові слова: інноваційна педагогічна система, формування еколого-гуманістичних цінностей, шкільна хімічна освіта.

Роман С. В. Построение инновационной педагогической системы обучения химии для реализации стратегии морально-этического воспитания ученической молодежи Украины на засадах еколого-гуманістических ценностей

На основе комплексного анализа разнообразных подходов к понятию «педагогическая система», тщательного анализа педагогической методологии системного подхода и уже существующих моделей педагогических систем нами создана инновационная – эколого-гуманістической направленности – педагогическая система обучения учащихся химии. Мы понимаем ее как направленное на конкретный педагогический результат упорядоченное по определенным признакам множество взаимосвязанных компонентов, которые образуют управляемую целостность, объединенную общей целью функционирования. Сформулированы основные положения и критерии, на которых базируется создание данной педагогической системы, ее функции и иерархические связи. Обоснованно определены компоненты инновационной педагогической системы обучения учащихся химии – цель, содержание, педагогические технологии, объект, субъект, соціоприродная среда. Доказано, что системообразующим компонентом предлагаемой педагогической системы является цель, которая будет объединять разнообразными функциональными связями традиционные компоненты педагогической системы (содержание, педагогические технологии, объект, субъект) с новым, выделенным нами системным компонентом, – соціоприродной средой.

Ключевые слова: инновационная педагогическая система, формирование эколого-гуманістических ценностей, школьное химическое образование.

Roman S. V. Creation of innovative pedagogical system of training of chemistry for realization of strategy of moral and ethical education of student's youth of Ukraine on bases of ecological and humanistic values

On the basis of the complex analysis of various approaches to the concept "pedagogical system", the careful analysis of pedagogical

methodology of system approach and already existing models of pedagogical systems we created the innovative – an ecological and humanistic orientation – pedagogical system of training of pupils of chemistry. We understand it as directed on concrete pedagogical result the set of the interconnected components ordered on certain signs which form the operated integrity united by an overall objective of functioning. Basic provisions on which creation of this pedagogical system, its functions and hierarchical communications is based are formulated. Components of innovative pedagogical system of training of pupils of chemistry – purpose, contents, pedagogical technologies, object, subject, social and natural environment – are reasonably defined. It is proved that the component of the offered pedagogical system forming system is the purpose which will unite various functional communications traditional components of pedagogical system (the contents, pedagogical technologies, and object, subject) with the new, allocated with us system component, – social and natural environment. Need of inclusion of such component is caused by that an objective basis of creation of the specified pedagogical system is the problem situation (public and spiritual and ecological crises), that is such unsatisfactory condition of elements external – social and natural – environment which the environment own means (set of systems of environment) at this stage isn't able to normalize.

Key words: innovative pedagogical system, formation of ecological and humanistic values, school chemical education.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 378:37.035

О. А. Сєваст'янова

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ УМОВАХ

Сучасний стан українського суспільства свідчить про наявність у ньому складних проблем матеріального і духовного характеру. Вирішення проблем залежить від духовної єдності українського суспільства, яка значною мірою визначається станом сучасної освіти, одним із головних завдань якої є виховання студентської молоді. Сучасним пріоритетом системи виховання в Україні є національна ідея, яка відіграє роль об'єднавчого, консолідуючого фактора в суспільному розвитку, спрямованого на вироблення життєвої позиції людини, становлення її як особистості, як громадянина своєї держави.

Звісно, сучасне виховання в Україні має забезпечувати прилучення молоді до світової культури й загальнолюдських цінностей, формування планетарного мислення особистості. За формами і методами воно спирається на народні традиції, кращі надбання національної та світової педагогіки.

Варто зазначити, важливу роль у регулюванні дитячих, молодіжних, сімейних проблем нині відіграють закони України «Про освіту», «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», Основи законодавства України про охорону здоров'я, культуру тощо. Розроблено також національні цільові програми «Освіта (Україна ХХІ століття)», «Діти України», «Молодь і дозволя», «Патріотичне виховання молоді» та ін.

Останнім часом особлива увага приділяється організації виховної роботи в закладах освіти у Концепції національної системи виховання. Національна система виховання є умовою цілісного формування особистості: це створена впродовж століть самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій та професійної діяльності, що має на меті формування світоглядної позиції та ціннісних орієнтацій молоді, передачу їй соціального досвіду, надбань попередніх поколінь. Так, у Національній доктрині розвитку освіти підкреслюється, що національне виховання є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти.

Отже, актуальність даної теми пояснює мету роботи: розглянути систему виховної роботи в умовах ВНЗ; проаналізувати сутність національного виховання, його науково-методологічні засади; визначити основні принципи організації виховної роботи, що впливають на ефективність процесу виховання в сучасних соціокультурних умовах.

Сьогодні дуже непросто формувати майбутнього фахівця, здатного до прийняття відповідальних рішень з урахуванням інтересів усього людства. Метою суспільства стає духовне вдосконалення особистості, на що акцентується увага в державних нормативних документах та актах. Зокрема, Закон України «Про вищу освіту» передбачає створення таких умов навчання та виховання, які б забезпечували «можливість інтелектуального, морального, духовного, естетичного і фізичного розвитку особи, що сприяє формуванню знаючої, вмілої та вихованої особистості» [3, с. 75]. На це спрямовує також «Національна доктрина розвитку освіти в Україні». «Національне виховання має здійснюватися на всіх етапах навчання дітей і молоді, забезпечувати всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, розвиток її здібностей та обдарувань, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності й культури, виховання громадянина, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору та діяльності, спрямованої на процвітання України» [5, с. 165].

Зараз вища школа знаходиться в процесі інтенсивного пошуку нової парадигми виховного процесу, яка б відповідала новим цивілізаційним реаліям, новим вимогам ринку праці, новим потребам суспільства. На нашу думку, важливою, але недостатньо дослідженою, проблемою вищої освіти є визначення виховних можливостей вищої школи в умовах процесів глобалізації та переходу світової спільноти до інформаційного етапу розвитку цивілізації. Тому ми вважаємо більш детально розглянути проблему виховання в сучасних соціокультурних умовах.

Виховання в сучасному освітньо-виховному закладі має поєднувати виховання потреб нації, держави, людської цивілізації особистості. Гуманістичний характер сучасного виховання передбачає побудову всього його змісту й форм на основі глибокого розуміння вихователем природи вихованця, його індивідуальних рис і можливостей, поваги до особистості дитини, турботи про її гармонійний розвиток.

Нині ідеалом виховання є гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально активна і національно свідомо людина, наділена глибокою громадянською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими, фізичними і духовними якостями, родинними і патріотичними почуттями, працьовитістю, господарською кмітливістю, підприємливістю й ініціативою.

Формування творчої особистості за допомогою посилення організаційно-виховної, культурно-освітньої роботи у національній моделі освіти нерозривно пов'язане з відродженням нації, демократизацією і гуманізацією суспільства, поглибленням самоврядування народу, яке передбачає висунення молоді на керівні посади в різних сферах управління і виробництва.

Цей процес не може бути стихійним. він передбачає співробітництво, співдіяльність, співтворчість. Кожен педагог, який би предмет він не викладав, насамперед є вихователем. К. Ушинський стверджує, що «дух навчального закладу живе не в стінах і не на папері, а в характері більшості викладачів і звідти переходить у характери вихованців» [9].

Перебудова виховного процесу в сучасних соціокультурних умовах – важливе і складне завдання, розв'язання якого вимагає, з одного боку, пошуку і приведення в дію нових форм та методик організації виховного процесу, а з другого – активізації традиційних видів діяльності, збереження досягнень минулого. Такого поєднання вимагає загально-педагогічний принцип безперервності й наступності, сутність якого щодо виховання полягає в досягненні цілісності й наступності, перетворення виховання у процес, що триває впродовж усього життя.

У сучасному закладі освіти виховання має здійснюватися за нових умов, з урахуванням фізичної, психічної зрілості особистості, а також її інтелектуального і духовного розвитку.

В умовах сьогодення є потреба в уточненні та розробці низки положень теорії морального виховання, адже ми перебуваємо у стані

глибокої моральної кризи. Без сумніву, кожна особистість має власну волю, автономність, суверенність, неповторну індивідуальність. Кожна особистість у процесі самореалізації, стикаючись із реаліями життя може досягти моральної зрілості. Тільки в процесі максимального духовного, практичного напруження на певному етапі морального розвитку вона бере на себе повну відповідальність за свої дії та вчинки.

Процес морального виховання особистості ми визначаємо як інтегративну якість. Цього результатом має стати високий рівень моральної культури, моральної вихованості майбутнього фахівця.

В умовах розбудови української державності і подальшого розвитку незалежності України реальною методологічною основою виховання як соціального явища є ідеологія державотворення, зорієнтована на загальнолюдські та національно-культурні цінності.

Виховний процес у вищому навчальному закладі реалізує принципи виховання, що визначені Концепцією виховання дітей та молоді у національній системі освіти і складені історично (єдність національного і загальнолюдського; природовідповідність; культуровідповідність; активність, самодіяльність і творча ініціатива студентської молоді; демократизація виховання; гуманізація виховання; безперервність і наступність виховання; єдність навчання і виховання; цілеспрямованість; диференціація та індивідуалізація виховного процесу; етнізація; комплексний підхід; опора на позитивне).

Структурними елементами процесу виховання є: мета, зміст, форми, методи і засоби виховання, його результат. Компонентами процесу виховання є: свідомість особистості студента, її емоційно-чуттєва сфера, звички поведінки.

Сучасне замовлення вищій школі передбачає, що виховання не може обмежуватися формуванням суто виконавчих функцій свідомості. Задача ускладнюється тим, що виховання повинне сприяти становленню та прояву таких внутрішніх, суб'єктних підстав поведінки, які втілюють дійсно особистісні якості людини.

Особистісні якості – це такі якості, що проявляються індивідуально кожною окремою людиною, тільки їй властиві відносини до загальних цінностей культури, творчості, свободи вибору, патріотизму, інтернаціоналізму, особистісної продуктивності, приватної власності, громадянського суспільства, справедливості, порядності тощо. Такі якості визначаються змістом і різними рівнями діяльності особистісних структур свідомості, які дані тільки як носії цінностей разом з мірою цінностей, яка перетворює їх на бажане.

Особистісні структури – це структурований ціннісний зміст свідомості, що виявляється в діяльності, але не зводиться до функцій свідомості. З пристосування людини до чого-небудь. Вони регулюють, управляють, розвивають розумову діяльність людини, визначаючи її поведінку як особистісне ставлення до цінностей культури, знань, досвіду, життєвих і професійних цілей. Завдяки діяльності особистісних

структур свідомості, але ні як не його функцій, реалізується феномен «бути особистістю», тобто уміння проявляти й управляти власними значеннями, побудувавши їх відповідно до гуманістичних, добровільно прийнятих вимог.

Однією з найважливіших складових виховання майбутніх фахівців є, на нашу думку, посилення уваги до створення системи національного виховання студентства. Це є суттєвою особливістю простору виховання вищого навчального закладу та складає його виховний потенціал. Бо саме національне виховання є одним із найважливіших, найсуттєвіших чинників цілісного формування особистості. Водночас, національне виховання є фактором формування національної еліти, інтелігентності, справжньої професійної культури, патріотизму. У його умовах формується повноцінна, національно свідома, самодостатня особистість, громадян, патріот України.

Завдяки своєму походженню, обставинам життя, культурно-історичним традиціям кожен представник свого етносу, нації – носій духовності, культури, традицій і звичаїв рідного народу, виховується притаманним його народу змістом і засобами виховної взаємодії. Наука доводить, що таке виховання має яскраво виражений національний характер [6].

Національне виховання – це система ідей, поглядів, переконань, а також звичаїв та обрядів, котрі забезпечують духовне самовідтворення і самозбереження народу. Метою національного виховання є формування у студентської молоді високої патріотичної свідомості, почуття любові до України, пошани до вітчизняних історичних діячів, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків. Патріотизм, громадянськість повинні об'єднувати українців, зберегти те, що протягом століть було нашою метою, – незалежність та цілісність держави.

Повернутись обличчям до національного виховання у ВНЗ нас спонукають такі методологічні принципи пізнання, як об'єктивність, історизм, наступність тощо, якщо ми прагнемо «вижити» у світі, в якому діють незалежно від нашої волі закономірності людської життєдіяльності.

Національне виховання покликане створювати умови, в яких прищеплюються кожному студентові смак до духовної сторони життя, і досягнення цієї мети стає можливим за умови його особистісної орієнтованості, яка має будуватись на таких засадах (за І. Бехом):

- свобода, відповідальність, справедливість, творчість, співпраця;
- самодіяльність студентів, її активний характер;
- вільна творча продуктивна праця як базис виховання;
- розвиток творчої індивідуальності (при цьому індивідуальність не суперечить колективізму й культурі, навпаки, справжній і колективізм і справжня культура пов'язані з розвитком індивідуальності);
- виховна полі системність (індивідуально-типологічна диференціація вихованців вимагає відповідних виховних систем).

Особистісно-орієнтована система національного виховання і виходить із самоцінності особистості, її духовності й суверенності і є гуманістичною за своїм типом.

Поступово посилюється вплив тих учених та викладачів ВНЗ, які вважають за необхідне посилити формування духовних якостей особистості, розвивати у студентів здібності цілісного бачення світу, усвідомлювати значення актуальних соціальних проблем та міжособистісних відносин, оволодівати почуттям соціальної відповідальності.

Зміна ролі викладача й характеру його праці в умовах інформаційного суспільства, яке формується, примушує по-новому поглянути на проблеми розвитку особистості педагога, модернізації системи професійних знань і вдосконалення його методичної майстерності. Такі елементи його професійно-педагогічної культури, як постійне прагнення до підвищення якості своєї діяльності, результативності використовуваних методів навчання й виховання, робота щодо самоосвіти й самовдосконалення, розглядаються сьогодні не просто як досягнення окремих індивідів, а як вимоги, здатні забезпечити поступальний розвиток суспільних відносин, науково-технічний і соціальний прогрес.

У сучасних умовах діяльність у виховному просторі університету відкриває великі можливості для педагогічної творчості як викладачів, так і студентів. Навчальний процес в університеті повинен будуватися за інноваційними моделями навчання й за умови креативної позиції викладача. Ця позиція повинна бути творчістю в двох планах: у плані готовності перейти до нового способу взаємодії із студентами і в плані готовності підтримати безперервну перебудову студентами свого досвіду. Останнє передбачає ряд орієнтирів у діяльності викладача, нерозривно пов'язаних з особливостями його особистістю: відкритістю, гнучкістю, широтою думки, щирістю інтересу до студента тощо.

Творчі можливості конкретного викладача у виховній сфері залежать від рівня розвитку в нього установки на виховну діяльність в умовах вищої школи: чи сприймає він себе перш за все як транслятора норм, правил педагогічної діяльності, чи він сприймає себе як професіонала, дії якого визначаються не метою трансляції, а завданням створення сприятливих умов для саморозвитку конкретних студентів.

Повноцінне використання виховного потенціалу в сучасних соціокультурних умовах можливе, на нашу думку, тільки тоді, коли суб'єкт-суб'єктна взаємодія буде все більше проникати у викладацьку діяльність. Виховний процес у цьому випадку виступає як: життєдіяльність студентів, що містить у собі спільну працю, творчість, наукові інтереси, спілкування, особистісні значення, професійні орієнтації тощо; спосіб оволодіння сучасною культурною традицією, при цьому викладач виступає не як джерело інформації, а як посередник між студентом і культурою.

Студент є суб'єктом виховання. Вихованість потрібна самому студенту як модель власної раціональної поведінки, яка є його власною справою з формування для себе системи орієнтації та саморегуляції. Звідси випливає, що процес виховання у своїй основі є самовихованням, саморозвитком, самоорганізацією і самореалізацією особистості.

Мета виховання в національному втілює вселюдське, адже вселюдські цінності не можуть функціонувати ізольовано від конкретного національного життя. Ідеалом виховання є гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально активна й національно свідомою людина, що наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, здатна до саморозвитку і самовдосконалення.

Основним показником виховної роботи ВНЗ є культура самовизначення кожного студента. Життєве самовизначення – більш ширше поняття, ніж тільки професійне і навіть громадянське. Воно характеризує людину як суб'єкта власного життя і власного щастя, яка самореалізує свої сили і здібності. Результативність виховного процесу залежить від певних педагогічних умов, серед яких особливо значущим є співвідношення позиції особистості і системи педагогічних впливів.

Таким чином, вища школа повинна акцентувати увагу на формуванні та розвитку такої особистості, якій буде притаманна висока національна самосвідомість, готовність до виконання громадянського обов'язку із захисту національних інтересів, незалежності та цілісності України, утвердження національного суверенітету держави.

Проаналізувавши проблеми виховання в сучасних соціокультурних умовах, ми дійшли до висновку, що оскільки нова місія вищої освіти полягає в створенні умов для досягнення в суспільстві більшої справедливості й соціальної стабільності, вихованні творчості й розвитку інноваційного потенціалу молодого покоління, то назріла нагальна необхідність зміни орієнтирів виховної роботи у вищій школі. Сучасний виховний процес є багатоаспектним і потребує різнобічних форм і методів, особистісної орієнтації, творчості.

Отже, аналіз сучасних цивілізаційних процесів виявив необхідність посилення уваги до національних проблем розвитку суспільства та національного виховання студентської молоді, значним потенціалом якого володіє система ВНЗ. Виховна робота у ВНЗ має отримати більш виразне національне спрямування та змістовне наповнення, забезпечити підготовку національно свідомих фахівців – громадян Української держави.

Список використаної літератури

- 1. Белова Л. О.** Виховна система ВНЗ: питання теорії та практики / Л. О. Белова. – Харків : Вид-во НУА, 2004. – 264 с.
- 2. Виноградов В.** Подготовка специалиста как человека культуры / В. Виноградов, А. Синюк // Высш. Образование в России. – 2000. – № 2. – С. 40 – 42.
- 3. Закон** України «Про вищу освіту» // Освіта в Україні. Нормативна

база. – К. : КНТ, 2006. – С. 40 – 93. **4. Запесоцкий А. С.** Какого человека должна формировать сегодня система образования / А. С. Запесоцкий. – Высшее образование в России. – 2003. – № 3. – С. 45 – 52. **5. Подоляк Л. Г.** Психологія вищої школи / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К. : ТОВ «Філстудія», 2006. – 320 с. **6. Руденко Ю. Д.** Національне виховання: відродження і перспективи / Ю. Д. Руденко // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 31. – С. 132 – 140. **7. Семенова А. В.** Развитие профессиональной компетентности фахівців засобами парадигмального моделювання (інтерактивний тренінг): Навч.-метод. посіб. / А. В. Семенова. – О. : СВД Черкасов М.П., 2006. – 130 с. **8. Стандарты і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти.** – К. : Ленвіт, 2006. – 35 с. **9. Ушинський К. Д.** Про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Рідне слово // Пед.твори: у 2 т. – К., 1983. – 218 с.

Сєваст'янова О. А. Проблеми виховання студентської молоді в сучасних соціокультурних умовах

У статті розкрито процес виховання в умовах вищого навчального закладу. Розкрито сутність та особливості національного виховання, сучасні підходи до визначення поняття «національне виховання». Охарактеризовано науково-методологічні засади національного виховання як засобу виховання та самовиховання студентської молоді. Проаналізовано структурні компоненти процесу виховання, основні принципи організації виховної роботи в вищому навчальному закладі, що впливають на ефективність процесу виховання в сучасних соціокультурних умовах. Стаття присвячена аналізу особливостей виховної роботи в умовах вищого навчального закладу. Визначено основні принципи організації виховної роботи в закладах освіти у Концепції національної системи виховання.

Ключові слова: виховання, принципи виховання, національне виховання, виховна робота, студентська молодь, професійна підготовка.

Севастьянова Е. А. Проблемы воспитания студенческой молодежи в современных социокультурных условиях

В статье раскрыт процесс воспитания в условиях высшего учебного заведения. Раскрыты сущность и особенности национального воспитания, современные подходы к определению понятия «национальное воспитание». Охарактеризованы научно-методологические характеристики национального воспитания как средства воспитания и самовоспитания студенческой молодежи. Проанализированы структурные компоненты процесса воспитания, основные принципы организации воспитательной работы в высшем учебном заведении, которые влияют на эффективность процесса воспитания в социокультурных условиях. Статья посвящена анализу особенностей воспитательной работы в высшем учебном заведении. Определены основные принципы организации воспитательной

работы в образовательных заведениях в Концепции национальной системы воспитания.

Ключевые слова: воспитание, принципы воспитания, национальное воспитание, воспитательная работа, студенческая молодежь, профессиональная подготовка.

Sevastyanova E. A. Students educational problems in modern sociocultural environment

This article deals with the process of education in higher education institutions. The content and peculiarities of national education modern approaches in defining the national education. The author attempts to characterise scientific methodological principles of national education as a means of education and self- education of students. The article analyses the structural components of the educational process, the basic principles of higher institution, which affect the efficiency of education in modern social and cultural conditions. The changing role and nature of his work as the teacher were defined his creativity in educational sphere depends on the level of development of motivation of educational activity. The article is devoted to analyse the peculiarities of educational work in the universities. The author defined basic principles of educational work. The analysis of modern processes of civilisation revealed the necessity to intensify attention to national developmental problems of society and national student education which is a significant potential for higher educational institutions. The author states that educational work in universities should get a well-defined national direction in order provide trained nationally responsible researchers.

Key words: education, the principles of education, national education, educational work, students training.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 159.91

О. Ф. Хміляр

**СИМВОЛ – РЕГУЛЯТОР ПОВЕДІНКИ ТА МОДЕЛЬ ДІЇ
ОСОБИСТОСТІ**

У розвитку основних напрямків психології простежується одна суттєва тенденція – вивчення людини у її суб'єктних властивостях, процесах та умовах саморозвитку. Суб'єктне буття людини досить багатоаспектне. Одним із найбільших проявів суб'єктності людини є її довільна усвідомлена активність, за допомогою якої реалізується все

різноманіття відносин зі світом речей, людей, умовами середовища. При цьому символічна регуляція усвідомленої активності поведінки є найбільш загальною функцією цілісної психіки людини. В процесах символічної регуляції поведінки проявляється єдність психіки з боку розгляду її можливостей, функцій, процесів та здібностей [3].

Як зазначає С. Рубінштейн, регулювати поведінку особистості означає перш за все впорядковувати, налагоджувати й розвивати її дії у відповідності з певними правилами та нормами. Оскільки поведінка особистості включена в широку систему соціальної регуляції її функціями є формування, підтримка, захист і відтворення необхідних суб'єктам регулювання правил та механізмів, що забезпечують існування взаємодії, спілкування, діяльності особистості як члена суспільства [7].

Регуляція поведінки особистості – задача надзвичайної складності. Вона передбачає цілеспрямоване використання доцільних дій, спрямованих на досягнення осмислених цілей. Одну і ту ж дію, в залежності від передбачення її результатів чи продукту дії, смислу завдання спрямовують і корегують мінімум п'ять самостійних регуляторів: символ, думка, образ, почуття та почування [3; 6].

Формування уявлень про регуляторний характер протікання різноманітних психічних явищ покладено І. Сеченовим [8]. Велика заслуга в розкритті важливих проблем психічної регуляції належить В. Бехтереву, в працях якого, та його послідовників міститься немало оригінальних думок, теоретичних та експериментальних розробок даної проблеми. Зокрема, Б. Анан'єв трактує роботу головного мозку як «складну організацію контурів регулювання багаточисельними ланками, що включають об'єкти регулювання, вимірювальні та виконавські пристрої, механізми зворотного зв'язку, які забезпечують постійність величини, яка регулюється» [6, с. 85].

За О. Соловйовим, важлива роль у функціонуванні складних динамічних систем різноманітної природи належить процесам регулювання. Процес регулювання розкривається як порівняння регульованої величини із заданим значенням, а у випадку відхилення від заданого значення, в об'єкт регулювання надходить вплив, який відтворює регулюючу величину. Процес регулювання обов'язково передбачає наявність регульованого об'єкта та регулюючої системи (регулятора) [9]. Останній містить вимірювальний пристрій, в якому заданий стан системи порівнюється з фактично реальним станом регульованого органу, завдяки якому може бути змінений у випадку необхідності стан, який підлягає регулюванню.

М. Бернштейн, розвиваючи сеченовські надбання, створив концепцію фізіології активності. Під фізіологією активності М. Бернштейн вважав живий людський рух, який, активно впливаючи на середовище, перетворює його відповідно до своєї мети [2]. Це новий рівень взаємовідносин організму з зовнішнім середовищем, зміни в якому переносяться не на пасивний відображувач, а налаштовують і

перебудовують активно працюючі системи, накладаючи обмеження на організуючу діяльність мозку. Розглядаючи морфогенез нервової системи, вчений стверджує, що цей процес здійснюється як нарощування філогенетичних новоутворень і є своєрідним перетином, в якому, відображена вся історія цих утворень.

М. Бернштейн визначає послідовність морфогенезу форм регуляції дій і поведінки людини відповідно до фізіологічних субстратів нервової системи. Так, палеокінетичні регуляції здійснюються таламо-пірамідними утвореннями й стосуються переважно метаболізму – перетворення речовин і енергії, які становлять основу життя людини; регуляція просторового поля здійснюється пірамідно-стріальними утвореннями, які містять у собі два окремих регулятори: *простір у схемі тіла*, що регулюється стріальними структурами, які належать до екстрапірамідної системи і *простір дій* – пірамідну систему, що підлягає контролю кортикальних утворень; регуляція предметних, смислових дій здійснюються тім'яно-премоторними утвореннями; регулятори вищих кортикальних рівнів забезпечують символічну координацію рухів і дій особистості та поведінки в цілому [2, с. 101].

Характеризуючи зазначені регулятори поведінки слід враховувати, що кожен з них має: локалізацію у субстратах нервової системи, власну аферентацію, що забезпечує точність відповідних рухів і дій особистості; властивості рухів, які регулюються цим утворенням; кожне з утворень – фонове, що уречевлює більш високе утворення; кожний регулятор несе у собі дисфункцію, а також елементи патології.

В теорії В. Клименка регулятор є образом внутрішньої мети особистості, живим пристроєм із спеціалізованими функціональними структурами – гештальтами, в яких записана, зберігається й передається спадкова інформація задля здійснення життя і функції живої істоти у стахостичній взаємодії з довкіллям [3, с. 49]. З цієї точки зору психіка особистості визначається як своєрідний перетворювач інформації, за допомогою якого вона: а) відображає властивості і структуру предметів; б) проектує рухи думки, почуттів та уяви; в) регулює дії і поведінку [3].

Психічна система особистості сприймає розмаїтість впливів із середини тіла або з довкілля; зменшує розмаїтість шляхом усунення або «погашення» шкідливих впливів; має більшу розмаїтість порівнянно з розмаїтістю шкідливих впливів, що нею усуваються.

Регулятор є нормою дії, правилом, що визначає напрям розвитку психічного явища, вносячи планомірність й виправляє помилки під час дії. Регулятор – функціональний орган, в якому інформація виконує в діях особистості функції живого відображення предметів та явищ. Роль психічної регуляції полягає в обмеженні розмаїтості впливів чи реакцій протидій на ці впливи. Регулятор обмежує розмаїтість лише тих довільних впливів, які несприятливі для комфортного стану особистості.

Згідно з В. Клименком, орган, що усуває руйнівні та не допускає шкідливих впливів є регулюючою системою поведінки особистості [3; 6].

Однак, як далі зазначає вчений це не означає, що інформація, якою володіє особистість, завжди безпосередньо пов'язана з її поведінкою. Первинним джерелом інформації є почування – система чуттєвої інформації що доступна для сприйняття і практичної дії особистості в системі «Я» – «не-Я». З предметом особистість пов'язана двостороннім чуттєвим зв'язком, який ширший, аніж однобічний зв'язок, доступний сприйняттю і спостереженню.

З поведінкою особистості безпосередньо пов'язана чуттєво-інтуїтивна інформація, яка надходить від предметів і дій. Інша частина інформації – дискурсивно-логічна, пов'язана з поведінкою побічно, через трансформацію знакових систем – знань про себе, предмети дій, про довкілля. Дослідження відносин під час дії дозволили виявити причини, що породжують в особистості стан непевної поведінки. В основному вони викликані невмінням переборювати інформаційні, енергетичні надмірності та механізми психічного відображення [3, с. 47].

Виходячи з предмету нашого дослідження, особлива роль у регуляції поведінки особистості відводиться символів, який розглядається як словесна модель породження дії й поведінки особистості, стаючи її дійсним буттям й формуючи стан душевного піднесення (О. Лосєв, В. Клименко).

Символічні способи регуляції поведінки особистості визначаються потенціалом праксису, пізнавальним ставленням до самого себе і довкілля, опанування діями, які здатні втілювати образи, думки та почуття у форми предметів чи знакових систем [6, с. 47]. Символ, регулюючи дії та поведінку особистості спрямовує її у бажаному напрямі, оскільки живий рух є не стільки переміщенням у просторі, часі та в силовому полі своєї дії, скільки оволодінням своїми почуттями, думками, поняттям простору, часу, силового поля дій, підпорядковуючи їх наперед заданій меті (В. Клименко, С. Максименко, О. Малхазов).

Символічна регуляція поведінки забезпечує орієнтаційно-розпізнавальну роль ще незасвоєного, перетворюючи неусвідомлюване на надбання мислення, почуттів та уяви. За таких умов, символ є планом, проектом і програмою, що задається людині для ефективного регулювання своїми рухами думки, почуттів та уяви [6, с. 51 – 52].

Завдяки символу особистість виявляє й актуалізує смисли, які не об'єктивуються і не усвідомлюються в раціонально знакових формах. Символ – універсальний засіб регуляції духовно-практичного досвіду, медіатор відношень людини зі світом. Виходячи з цього, в структурі психіки необхідно виділити особливий компонент, в якому б домінували активні символічні утворення. Такі утворення, проявляючись в символі, як зауважує В. Клименко, заряджені неусвідомлюваними установками, глибинними особистими смислами та мотивами.

Символічна регуляція спрямовує поведінку людини в діапазоні «незграбність-гармонійність» ведучи до вершин досконалості. Символ-регулятор – особливий образ, в якому почуттєво започаткований потяг до

порівняння образу з життям. Освоївши інформацію образу символу, особистість здатна самостійно конструювати та розробляти систему дій розуму і контролювати їх розвиток без переучування. Наявність в образі псевдоінформації програмує в системі дій людини дефект, і вона виростає з неповноцінним механізмом [3, с. 109]. Регулюючи поведінку символ впливає на мислення, на його проникливість, натякаючи на можливість, яка існує потенційно, але ще не має чіткого вираження.

Символічна регуляція, як зауважує А. Валлон, дозволяє особистості не лише пізнавати властивості предметного світу, але й використовувати їх силу для зміни самого предмету й поведінки в цілому у нові форми, задля задоволення життєвих потреб. Сама думка із дій особистості виростає, розвивається й набуває найвищого рівня досконалості. «Від дії до думки й від думки до дії» – такий шлях символічної регуляції поведінки у валлонівській теорії пізнання, основу якої складає уявлення [1, с. 17]. Генеза уявлення, як і наслідування, знаходиться, згідно з А. Валлоном в предметних діях людини й розвивається в пізнавальних процесах.

В символічній регуляції поведінки особистості важливу роль відіграють описові дії й чуттєво-інтуїтивні символи, які сприяють розвитку уявлень. Утворення самого образу без конкретних дій і ситуацій є неможливим, оскільки завдяки діям в образ входять ті чи інші сторони відображаемого об'єкту чи явища. Особистість прагне відображати те, що відбувається в розумовій діяльності на основі образів.

Регуляція поведінки особистості завжди спрямована на конкретний результат. Водночас, як пише С. Рубінштейн, вона може дати багато різних результатів. Деякі із них можуть мимовільно й невимусово виходити з неї, але оскільки поведінка особистості є соціальною, її результати мають безпосередньо усвідомлену ціль. Співвідношення цілі з умовами визначає задачу, яка повинна бути вирішена дією. Цілеспрямована дія формує поведінку особистості [7].

Отже, своєю поведінкою, спрямованою на той чи інший предмет чи вагомий результат, людина неминує взаємодіє з іншою людиною, впливає на інших людей, на свої взаємини з ними. Згідно з С. Рубінштейном поведінка особистості регулюється діями різних видів (рефлекторними, інстинктивними, імпульсивними, символічними, вольовими) і рівнів [7]. Регулюючи поведінку, особистість втілює свій запас енергопотенціалу в предмет дії, опрацьовує інформацію, збільшуючи тим самим потужність її механізму. Завершена дія збагачує поведінку особистості досвідом вирішення задачі. З цього слідує, що процес дії – це програмування поведінки особистості. Створення образу майбутньої поведінки починається після завершення дії, а інформація, яка в ній здобута, переводиться в довгострокову пам'ять задля доповнення елементами, яких особистості бракувало в минулому, для реконструкції цілісності поведінки. При цьому, робота пам'яті регулюється лише енергетикою особистості: чим вона більша, тим швидше відновлення витраченої енергії, пильніше почуття і глибше

мислення, тим конструктивніша поведінка особистості [7].

О. Малхазов, регуляцію поведінки особистості розглядає як важливий, ключовий етап, що визначає цілі, обумовлює інтенсивність та тривалість асоційованих емоційних станів з об'єктом уваги. Утворення мети дії пов'язане з прийняттям рішення як заключного етапу аферентного синтезу, на яке впливають як провідні, так і ситуативні емоції [4]. Постійне порівняння результатів поведінки з образом, створеним програмуючим механізмом й оновлення схем програмування обумовлюють цілеспрямованість поведінки особистості.

Згідно з теорією О. Малхазова регуляція поведінки особистості здійснюється в шість етапів. На *першому* – провідну роль відіграє механізм формування відношення особистості до ситуації, яка представляється; на *другому* – проводиться регуляція механізму, що задає й формує образ потрібного майбутнього; на *третьому* – запускається механізм, що співставляє. За допомогою орієнтувально-пошукових дій здійснюється співставлення образу потрібного майбутнього з наявними образами виконання дії; на *четвертому* етапі домінує механізм програмування, який здійснює побудову й уточнення програми дії-образу поведінки; на *п'ятому* – домінує механізм співставлення, в функціонуванні якого суттєву роль відіграє орієнтувально-пошукова поведінка; на *шостому* етапі домінуючу роль відіграє механізм формування відношення особистості до результату поведінки і механізм, співставляє [4].

На кожному з шести етапів конкретного акту регуляції поведінки відбувається свій цикл послідовної актуалізації механізму формування відношення особистості до ситуації – механізму що задає, механізму, що програмує, механізму, який співставляє й механізму корекцій. Основу цих механізмів складає орієнтувально-пошукова поведінка, яка кожен раз обновлюється у випадку встановлення відмінностей між завданням і результатом дії на кожному з етапів.

Належний розвиток проблема символічної регуляції поведінки отримала в школах психоаналізу, гуманістичної психології та гештальтпсихології. Зокрема, в психоаналізі З. Фрейда Его людини розглядається як символ, що регулює поведінку, підпорядковуючись принципу реальності на відміну від принципу задоволення. Саме символ покликаний реалізувати такі функції, як регуляція потягів, їх опосередкування, усвідомлення бажань, усвідомлення детермінованості своєї поведінки. К. Роджерс, в регуляції та прогнозуванні поведінки важливу роль відводить трьом механізмам: самосвідомості, самооцінці та символів, вважаючи, що особистість діє у відповідності із своїм, символічним сприйманням подій, що відбуваються. Порушення поведінки, на думку К. Роджерса, є наслідком неузгодженості між самооцінкою та реальними життєвим досвідом людини, що проявляється в слабкій адаптованості до оточуючого світу, тривожності і напрузі. Відтворення здатності регулювати поведінку забезпечується символом,

оскільки він розкриває сенс психічного явища, з яким взаємодіє особистість. Символ – згусток сенсу, зарядженого нескінченною енергією, він здатен закликати особистість до дії, умотивовуючи її. Завдяки своїй енергії він спонукає й закликає особистість діяти так, а не інакше [6].

Представники символічного інтеракціонізму (Дж. Мід, Г. Блумер, Е. Гоффман) підкреслюють, що регуляція поведінки особистості залежить від «символічного оточення» й «значущих символів», до яких вони відносять жест і мову. Суспільна поведінка трактується Дж. Мідом як обмін жестами, що передбачає використання символів [5].

Розвиваючи ідеї символічного інтеракціонізму Дж. Мід прагнув створити символічну теорію людської еволюції. Відповідаючи на питання, що різнить людину від тварини й що робить її особистістю, Мід підкреслює: «специфіка людини визначається відсутністю у неї розвинутої системи інстинктів, як основних регуляторів поведінки. Саме тому людина має здатність винаходити символи, що є основою свідомого пристосування до оточуючого середовища, свідомої поведінки і самоспостереження» [5, с. 216]. Головною характеристикою людської дії є використання символів. Мід розрізняє дві ступені дії: 1) узагальнення за допомогою жестів; 2) символічно опосередковане спілкування.

Спілкування за допомогою жестів здійснюється за символічною схемою дії, яка дозволяє за окремим жестом відновити дію в цілому, а символічна регуляція поведінки характеризується тим, що: а) породжує приблизно однакові реакції при спілкуванні з будь-яким індивідом; б) дозволяє поставити себе на місце іншого й бачити себе його очима. Символічна регуляція поведінки згідно з Мідом обумовлена антропологічною здатністю особистості утворювати й використовувати символи задля саморозуміння і планування власної поведінки [5].

Проведений аналіз зазначеної проблеми засвідчив, що символ є багатозначним регулятором відображення сучасного і майбутнього в поведінці особистості. Саме в символі міститься у згорнутому вигляді багатоманітність значень поведінки особистості: смислових, інформаційних, прагматичних. Символ – принцип побудови та регуляції поведінки особистості, він першооснова початку певної ідеї, думки, яка перебігає в дію; переконання, яким користується особистість, а також принцип подолання свавільної гри свідомості. Він дозволяє особистості скласти уявлення про свою поведінку, сформулювати установку на дію [3].

Регулюючи поведінку символ стає її відображенням, законом, принципом і моделлю дії особистості. У символі, як в мовній, знаковій моделі дій над предметом міститься генетично вихідна інформація про дерево ознак – систему властивостей поведінки, яка ніби виростає з цієї моделі. Символ дозволяє особистості всебічно пізнати себе.

Список використаної літератури

1. Валлон А. От действия к мысли. Очерк сравнительной психологии / Анри Валлон. – М., 1956. – С. 17. **2. Бернштейн Н. А.**

Очерки по физиологии движений и физиология активности / Н. А. Бернштейн. – М., 1966. – 349 с. **3. Клименко В. В.** Психофізіологічні механізми праксису людини: монографія / В. В. Клименко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. – 640 с. **4. Малхазов О. Р.** Психофізіологічний механізм управління руховою діяльністю / О. Р. Малхазов. – К.: Євролінія, 2002. – 320 с. **5. Мид Дж.** От жеста к символу / Джордж Мид // В кн.: Американская социологическая мысль: Тексты. М.: МГУ, 1994. – С. 216. **6. Клименко В. В.** Психічний і фізіологічний розвиток учня та норми навантаження / В. В. Клименко, С. І. Болтівець, І. В. Грибенко та ін. – К.: Главник, 2005. – 224 с. **7. Рубинштейн С. Л.** Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2002. – С. 443 – 446. **8. Сеченов И. М.** Элементы мысли / И. М. Сеченов // Избр. произв.: физиология и психология. – М., 1952. – Т. 1. – С. 272 – 427. **9. Соловйов О. В.** Психосемантична регуляція функціональних систем людини: автореф. дис ... д-ра психол. наук: 19.00.02 / Олег Володимирович Соловйов. – К., 2012. – 41 с.

Хміляр О. Ф. Символ – регулятор поведінки та модель дії особистості

Поведінку людини спрямовують п'ять самостійних регуляторів: символ, думка, образ, почуття та почування. В запропонованій статті символ розглядається як основний регулятор дій людини, а сам процес регуляції постає як порівняння регульованої величини із заданим значенням. Показано, що символ містить в собі багатоманітність значень поведінки особистості та є першоосновою початку зародження ідеї і думки, яка переростає в дію.

Символ дає можливість особистості всебічно пізнати себе. Регулюючи поведінку, символ стає її відображенням, законом, принципом і моделлю дії. Автором встановлено, що завдяки символу особистість виявляє й актуалізує смисли, які не об'єктивуються і не усвідомлюються в раціонально знакових формах. Це дозволяє розглядати символ як медіатор відношень людини зі світом.

Ключові слова: символ, регуляція поведінки, символічна регуляція, особистість.

Хміляр О. Ф. Символ – регулятор поведения и модель действия личности

Поведение человека направляют пять самостоятельных регуляторов: символ, мысль, образ, чувство и ощущение. В предлагаемой статье символ рассматривается как основной регулятор действий человека, а сам процесс регуляции выступает как сравнение регулируемой величины с заданным значением. Показано, что символ содержит в себе многообразие значений поведения личности и является

первоосновой начала зарождения идеи и мысли, которая перерастает в действие.

Символ дает возможность личности всесторонне познать себя. Регулируя поведение, символ становится ее отражением, законом, принципом и моделью действия. Автором установлено, что благодаря символу личность обнаруживает и актуализирует смыслы, которые не объективируются и не осознаются в рационально знаковых формах. Это позволяет рассматривать символ как медиатор отношений человека с миром.

Ключевые слова: символ, регуляция поведения, символическая регуляция, личность.

Hmilyar O. F. Symbol – control model of conduct and action of the individual

Human behavior directed five separate regulators: symbol, idea, image, emotions and feelings. The article in the symbol seen as the main regulator of human action, and the process of regulation appears as comparing the controlled variable with a specified value. It is shown that the character embodies the diversity and values of the person's behavior are primordial beginnings of ideas and opinions, which grows into action.

Established that symbolic regulation, allows the individual to not only know the properties of the material world, but use their power to change the behavior of the object in general and in new forms, to meet vital needs. It was found that contained a symbol minimized diversity of values a person's behavior, meaning, information, pragmatic.

Symbol enables the individual to fully know yourself. By adjusting behavior, it becomes a symbol of reflection, law, principle and model actions. The author found that due to character and personality reveals actualizes meanings that are not objectified and not understood rationally in symbolic forms. This character can be considered as a mediator of human relations with the world.

Key words: symbol, behavior regulation, symbolic regulation, personality.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Караман О. Л.

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ В РІЗНИХ ІНСТИТУТАХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

УДК 364.442.2

О. Г. Дорогавцева

ДО ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНИХ РИЗИКІВ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ ТА ВОЛОНТЕРСЬКІЙ ПРАКТИЦІ

Проблема професійних ризиків у соціальній роботі та соціальній практиці актуальна та мало вивчена. Безперечно лише, що постійні стресові ситуації, в які потрапляє соціальний робітник, волонтер у процесі складної соціальної взаємодії з клієнтами, постійне проникнення у суть соціальних проблем клієнта, особистісна незахищеність та інші морально-психологічні фактори негативно впливають на психічне здоров'я соціального робітника, який є своєрідним емоційним донором [1].

Серйозною проблемою волонтерської роботи залишається психологічна реабілітація волонтерів у випадках, коли ані вони, ані їхні команди, ані соціальні служби не спроможні нічого змінити в долі конкретної людини або в системі соціальних відносин та соціальної політики.

Психічне здоров'я – стан душевного добробуту, який характеризується відсутністю хворобливих психічних проявів і забезпечує афективну умову навколишнього середовища регуляцію поведінки, діяльності. Це поняття включає в себе медичні і психологічні аспекти, суспільні та групові норми і цінності, які регламентують духовне життя людини.

Норму психічного здоров'я можна визначити за декількома критеріями:

- адекватність суб'єктивних образів, які відображають об'єкти дійсності і характер реакцій на зовнішні подразники, значення життєвих подій;
- рівень зрілості, що відповідає віку, емоційно-вольової і пізнавальної сфери особистості;
- адекватність у мікро соціальних відносинах;
- здатність до саморегуляції поведінки, розумового планування життєвих цілей і забезпечення активності в їх досягненні [2].

А ознаками негативного впливу стресових ситуацій є:

- почуття емоційного виснаження;
- присутність ворожості по відношенню до клієнтів;
- присутність психосоматичного захворювання;
- порушення апетиту;
- негативна самооцінка;

- зростання агресивності та відчуття провини та інше.

Звідси наявна необхідність привертання уваги громадськості, органів влади і самих соціальних робітників до проблеми попередження професійних захворювань та реабілітації соціальних робітників [1].

Збереження психічного здоров'я – це безперервний профілактичний процес, який передбачає своєчасне попередження психоемоційного перевантаження. Для цього кожна людина, а особливо соціальний робітник, має навчатися володіти собою в критичних ситуаціях, розуміти емоційний стан і спонукальні мотиви як власної поведінки, так і поведінки інших людей, а також звільнятися від негативних емоцій, не реагуючи на них необдуманими емоційними реакціями і діями [2].

Дуже важливо підвищувати психологічну культуру соціальних робітників та проводити психологічні тренінги, консультації з ними. Соціальні робітники повинні добре розуміти свої професійні можливості та обмеження, постійно враховувати свій психофізіологічний та трудовий потенціал. Організація моніторингу здоров'я соціальних робітників – важливий напрямок діяльності соціальних служб та в цілому системи діяльності та практики соціальних інститутів тому, що головний секрет здорового довголіття – в антистресових навичках і антистресовому характері людини.

Більшість з нас постійно перебуває в стані напруги через нагромадження в організмі стресових гормонів, які викликають не тільки внутрішнє, а й м'язове напруження і, крім того, спазм та звуження судин.

Як можна допомогти собі та іншим людям у ситуаціях, коли ти або твій клієнт відчуває душевний біль, коли пережив або довго переживаєш душевну травму, коли хтось діє тобі на нерви і змушує дратуватися? Як зберегти своє емоційне, психічне здоров'я і допомогти в цьому оточуючим? Необхідно виробляти імунітет до негативних подразників, тобто слід навчитися сприймати їх як факт і оцінювати розумом, а не через емоції.

У цьому нам допоможе знання та навички тренінгової роботи, методики самотренінгів, тренінгів вмінь та способи саморегуляції.

Техніка тренінгу вмінь різноманітна та складна, так само як і різноманітні та складні методи виховання та навчання. Вибір конкретних методик обґрунтовується поставленою метою: корекція поведінки, тренінг впевненості в собі, купіровання емоційних афектів і таке інше – і тими методами, завдяки яким ця мета буде досягнута.

Серед різних груп тренінгів вмінь зараз найбільш поширені групи тренінгів впевненості в собі або тренінгів асертивної поведінки. [3]

Для опанування власних емоцій та емоційних станів є необхідним володіння методами саморегуляції та релаксації.

Саморегуляція – це свідоме вольове управління внутрішніми процесами своєї психіки, що дозволяє дати «вихід почуттю» у необразливій для інших формі і цілеспрямовано впливати на свій емоційний стан задля його змін. Методи саморегуляції дозволяють

витісняти негативні емоції і почуття, замінювати їх позитивними. Це, як правило, позитивні образи і життєстверджуюче самонавіювання, зняття напруги тіла і мозку за допомогою релаксації.

Релаксація – стан спокою і розслаблення, що виникає у суб'єкта в результаті зняття напруги, після сильних переживань або фізичних зусиль [1].

Релаксаційний тренінг – перебудова впевнень. Учасників тренінгу навчають методам релаксації. Методи можуть застосовуватися самостійно для зняття напруження, тривоги, що виникають у складних випадках.

Важливим етапом релаксаційного тренінгу є перенос його з лабораторних умов групи в повсякденне життя. Відчуття тривоги, хвилювання і їх зменшення при тренуваннях об'єктивізуються такими фізіологічними показниками, як частота пульсу, дихання і т. ін.

Соціальні робітники, педагоги та волонтери, які ведуть соціальну практику, для запобігання професійним ризикам емоційного згоряння та психічної напруги, повинні оволодіти набором релаксаційних методик, які допоможуть розслабитися, знизити нервову напруженість, відновити душевну рівновагу. Оволодійте цими методиками самі і навчіть інших розслаблятися за допомогою цих засобів самозахисту від емоційного перенапруження. Пам'ятайте, що від вашого психічного здоров'я залежить здоров'я ваших колег, клієнтів, волонтерів і тих, хто знаходиться поруч з вами.

Релаксаційні методики вимагають правильної організації занять і певного часу для свого проведення. Затишний куточок, зручна поза, приємний музичний супровід забезпечують ефективність здійснення релаксу. Найкраще цими вправами займатися у вільний час, коли вас нічого не відволікає. Якщо протягом дня ви не змогли вивільнити 10-20 хвилин свого часу, то виконайте ці вправи увечері, перед сном [2].

Вправа 1. «Антистресова релаксація»

Займіть зручну позицію. Заплющіть очі, дихайте спокійно і глибоко. Зробіть вдих і на 10 секунд затримайте дихання. Повільно видихайте і подумки говоріть собі: «Вдих і видих, як приплив і відплив». Повторіть цю процедуру 5-6 разів. Потім 20 секунд відпочиньте. Вольовим зусиллям скорегуйте окремі м'язи або групи. Скорочення утримуйте до 10 секунд. Таким чином пройдіться по всьому тілу. Слідкуйте за змінами в тілі. Повторіть процедуру тричі. Розслабтесь, ні про що не думайте. Спробуйте уявити собі відчуття розслаблення, яке проникає в усі куточки вашого тіла знизу вгору: від пальців ніг вгору через живіт, груди – до голови. Повторюйте подумки: «Я заспокоююсь, мені приємно, мене ніщо не тривожить». Уявіть, як розслаблення проникає в усі частини вашого тіла. Ви відчуваєте, що напруга залишає вас: ваші плечі, шия, м'язи, обличчя розслаблені (рот напіввідкритий). Ви спокійні, подібні до м'якої іграшки-ляльки. Насолоджуйтесь своїми відчуттями – 30 секунд.

Полічіть до десяти, подумки повторюючи, що з кожною наступною цифрою ваші м'язи все більше розслаблюються. Ваше завдання – насолоджуватися станом розслаблення. Ось настає «пробудження». Порахуйте до десяти, скажіть собі «Коли я долічу до двадцяти, мої очі відкриються, я буду відчувати себе бадьорим». Неприємне напруження в кінцівках зникає.

Вправа 2. «Внутрішній промінь»

Вправа виконується індивідуально. Допомогає зняти втому, стабілізувати внутрішній стан.

Приберіть зручну позу. Уявіть, що всередині вашої голови, у верхній її частині, виникає світлий промінь, який повільно і поступово рухається згори вниз. Промінь повільно і поступово освітлює обличчя, шию, плечі, руки теплим, рівним і розслабленим світлом. Промінь, проходячи вниз, розгладжує зморшки. У вас зникає напруження в голові, розслаблюються зморшки на лобі, опускаються брови, «охолоджуються» очі, послаблюється напруга в кутиках губ, опускаються плечі, вивільнюються шия і груди. Внутрішній промінь формує зовнішність спокійної вільної людини, задоволеної собою і своїм життям (фахом, метою, настроєм).

Виконайте вправу декілька разів – згори вниз. Закінчуйте вправу словами: «Я став (стала) новою людиною! Я став (стала) молодим і сильним, спокійним і стабільним! Я все буду робити добре!».

Вправа 3. «Подорож»

Візьміть картину або фотографію. Поставте її перед собою на зручній відстані або розмістіть на стіні. Організуйте психологічну «подорож» у середину цієї картини чи фотографії. Програйте надуманий сюжет. Вигадайте всі можливі події під час подорожі. Відчуйте себе всередині картини, в центрі приємних подій. Розкажіть історію вашої подорожі.

Вправа 4. «Дихання»

Сядьте зручно. Розслабтесь і заплющіть очі. За своєю командою спробуйте відключити свою увагу від зовнішнього середовища і сконцентруватись на власному диханні. Не керуйте диханням, намагайтесь не порушувати природний ритм. Виконуйте вправу 5-10 хвилин.

Вправа 5. «Скинь зайве»

Вправа виконується стоячи. Розставте широко ноги, трохи зігніть їх у колінах, нахиліться і вільно опустіть руки. Розставте пальці, нахиліть голову до грудей, напіввідкрийте рот. За тим погойдайтесь у різні боки: вперед – назад, а потім різко струсніть головою, руками, ногами, тілом. Скиньте свою втому, напруження. Зробіть глибокий вдих, паузу, повільно видихніть. Якщо відчуття втоми, напруження залишилось, повторіть вправу ще раз [2; 3].

Завершіть тренінг релаксації тим, що станьте перед дзеркалом, подивіться на себе, відчуйте розслаблення. Ваше обличчя виглядає відпочившим, веселим, спокійним, впевненим. Ще раз подивіться на

себе, запам'ятайте вираз свого обличчя. Посміхніться собі, побажайте собі всього найкращого.

Як було зазначено вище, релаксація може використовуватись як частина програми будь-якого тренінгу (спілкування, для розвитку впевненості в собі, для боротьби зі страхами, тривожністю тощо) [2].

Прийоми релаксації засновані на більш-менш свідомому розслабленні м'язів. Адже людина – єдине ціле: її психічне напруження веде до підвищення м'язової напруги. Звідси справедливе і зворотне твердження.

В цьому випадку процес йде у 2-х напрямках:

1. У здоровому тілі – здоровий дух.
2. При здоровому дусі – здорове тіло.

Отже, шановні мої колеги, бажаю вам успіху в подоланні проблем та стійкого психологічного здоров'я.

Список використаної літератури

1. **Социальная работа: теория и практика: учеб. пособие** / Отв. ред. д.и.н., проф. Е. И. Холостова, д.и.н., проф. А. С. Сорвина. – М.: Академия, 2002. – 126 с.
2. **Романовська Д. Д.** Як зняти емоційне напруження, або що таке релаксація? / Д. Д. Романовська // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – №2. – С. 20 – 22.
3. **Осипова А. А.** Общая психокоррекция: Учебное пособие для студентов вузов / А. А. Осипова. – М.: Академия, 2002. – 218 с.
4. **Рогов Е. И.** Настольная книга практического психолога: Учеб. пособие: Кн. 2. / Е. И. Рогов. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 127 с.
5. **Кочюнас Р.** Психотерапевтические группы: Теория и практика / Пер. с лит. / Р. Кочюнас. – М.: Академический Проект, 2000. – 126 с.

Дорогавцева О. Г. До проблеми професійних ризиків у соціальній роботі та волонтерській практиці

У статті розкрито проблема професійних ризиків у соціальній роботі та соціальній практиці, яка до сьогодні залишається актуальною та мало вивченою. Розкрито сутність Психічного здоров'я та особливості проблематики поняття, яке включає в себе медичні і психологічні аспекти, суспільні та групові норми і цінності, що регламентують духовне життя людини. Охарактеризовано необхідність привертання уваги громадськості, органів влади і самих соціальних робітників до проблеми попередження професійних захворювань та реабілітації тих, хто займається волонтерською практикою. Представлено сутнісні характеристики тренінгів впевненості в собі або тренінгів асертивної поведінки. Розкрито методи саморегуляції, які дозволяють витіснити негативні емоції і почуття, замінювати їх позитивними. Наведено декілька практичних вправ з релаксаційних методик, які допоможуть розслабитися, знизити нервові напруження, відновити душевну

рівновагу. Оволодіння такими методиками допоможе розслабитися при застосуванні цих засобів самозахисту від емоційного перенапруження.

Ключові слова: професійні ризики у волонтерській практиці, Психічне здоров'я, духовне життя людини, методи саморегуляції, негативні емоції і почуття, нервові напруження, засоби самозахисту.

Дорогавцева Е. Г. К проблеме профессиональных рисков в социальной работе и волонтерской практике

В статье раскрыта проблема профессиональных рисков в социальной работе и социальной практике, которая в настоящее время остается актуальной и мало изучена. Раскрыта сущность психического здоровья и особенности проблематики; понятие, которое включает в себя медицинские и психологические аспекты, общественные и групповые нормы и ценности, регламентирующих духовную жизнь человека. Охарактеризована необходимость привлечения внимания общественности, органов власти и самих социальных работников к проблеме предупреждения профессиональных заболеваний и реабилитации тех, кто занимается волонтерской практикой. Представлены сущностные характеристики тренингов уверенности в себе или тренингов ассертивного поведения. Раскрыты методы саморегуляции, которые позволяют вытеснять негативные эмоции и чувства, заменять их положительными. Приведены несколько практических упражнений релаксационных методик, которые помогут расслабиться, снизить нервное напряжение, восстановить душевное равновесие. Овладение такими методиками поможет расслабляться при применении этих средств самозащиты от эмоционального перенапряжения.

Ключевые слова: профессиональные риски в волонтерской практике, психическое здоровье, духовную жизнь человека, методы саморегуляции, негативные эмоции и чувства, нервное напряжение, средства самозащиты.

Dorohavtseva A. G. The problem of occupational risks in social work and voluntary practice

The article deals with the problem of occupational risks in social work and social practice, which is relevant to the present and little understood. The essence and peculiarities of Mental Health issues concept, which includes medical and psychological aspects, social and group norms and values that govern spiritual life. Characterized the need to attract attention of the public, authorities and most social workers to the problem of occupational diseases prevention and rehabilitation of those who are engaged in volunteer practice. training presents essential characteristics of self-confidence or training assertive behavior. Reveals the methods of self-regulation which allow to displace negative emotions and feelings, replace them with positive ones. There are some practical exercises with relaxation techniques to help you relax, reduce tension, restore emotional balance. Mastering these techniques

will help relax the application of these tools to protect themselves from the emotional strain.

Key words: professional risks in volunteer practice, mental health, spiritual life, methods of self-control, negative emotions and feelings, tension, self-defense.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Караман О. Л.

УДК 37.018.3

Л. Є. Єрьоміна

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Одним з пріоритетних напрямів освітньої системи України є виховання патріота. Виховання любові до свого народу, усвідомлення особистого значення для спільного розвитку та водночас, значення суспільства для власного становлення – все це є основою національно-патріотичного виховання. Соціально-політичні та економічні зміни, що відбуваються останнім часом у нашій країні, інтеграція у євро простір вимагають особливого підходу і до виховання молоді у національно-патріотичному дусі.

Найбільшу потребу у вдосконаленні методів та змісту національно-патріотичного виховання потребують школи-інтернати. Школи-інтернати, залишаючись закритою соціальною системою, породжують явище депривації, що негативно впливає на фізичний та психічний розвиток вихованців, таким чином, формування патріотичної особистості стає під загрозою.

Метою нашого дослідження є детальний аналіз змісту, методів національно-патріотичного виховання в умовах шкіл-інтернатів, виявлення специфічних рис та складання перспективної картини подальшого розвитку виховного процесу цього напрямку.

Формуванню патріотичних якостей особистості присвячено чимало наукових праць. Актуальними у всі часи були і є роботи видатних педагогів, а саме Г. Ващенко, О. Духнович, І. Огієнко, С. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін. Дослідженню аспектів етнічної свідомості присвячено роботи І. Беха, П. Гнатенко, О. Киричука та ін. Корисними для нашої роботи є наукові дослідження М. Качур (патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства), Т. Гавлітіної (національне виховання у позашкільний навчальний час), О. Гевко (національне виховання

студентів), Н. Козиревої формування патріотичної свідомості дітей підліткового віку в умовах спеціальної школи-інтернату, а також програма українського патріотичного виховання дітей (І. Беха), Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (О. Сухомлинської).

Аналіз національно-патріотичного виховання в школі-інтернаті доцільним вважаємо розпочати з основних понять.

Самоусвідомлення нації базується на основі віри в національні ідеали. Сьогоденним головним ідеалом українського суспільства є ідеал України – образ досконалого державного буття, що має об'єднувати українців. Аналізуючи Концепції державного виховання, спираючись на формування високого рівня правосвідомості підростаючих громадян, Україна створює умови для соціального становлення та розвитку молоді, що ґрунтуються на принципах, визначених Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні». До таких принципів належить принцип поваги до загальнолюдських цінностей, прав людини і народів, історичних, культурних, національних особливостей України, її природи; принцип безпосередньої участі молоді у формуванні й реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі та молоді зокрема; принцип врахування потреб молоді, співвіднесення їхньої реалізації з економічними можливостями держави; принцип доступності для кожного молодого громадянина соціальних послуг і рівності правових гарантій; принцип відповідальності держави за створення умов щодо саморозвитку і самореалізації молоді; принцип єдності зусиль держави, всіх верств суспільства, політичних і громадських організацій, підприємств, організацій, установ та громадян у справі соціального становлення та розвитку молоді; принцип відповідальності кожного молодого громадянина перед суспільством і державою за дотримання Конституції та законодавства України.

Українська ідея за всі часи була, так званою, інтегруючою силою, що спонукала козаків до подвигів, жертвності. Саме ця ідея гартувала волю і світогляд наступних поколінь борців за нашу свободу.

Національне виховання, за визначенням С. Гончаренка, це історично зумовлена і створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і єдність поколінь. Зміст патріотичного виховання педагогічний словник розкриває як одне з найглибших громадських почуттів, в основі чого є любов до батьківщини, відданість народові, гордість за надбання національної культури. С. Гончаренко зазначає, що патріотизм виявляється у практичній діяльності, що спрямована на всебічний захист своєї країни, її інтересів. Патріотичне виховання – це важлива складова виховної

діяльності шкіл. В. Сухомлинський розумів патріотичне виховання як сферу духовного життя, що проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується. Аналізуючи патріотизм, а саме змістовний бік його формування, Н. Козирєва вказує на формування громадянської відповідальності, високих духовно-моральних принципів та формування здорового способу життя, профілактику алкоголізму, правопорушень і бездоглядності серед підлітків і молоді [8].

Педагогічна наука трактує термін школа-інтернат як загальноосвітній заклад, де діти навчаються і живуть (вживається з 1956 року). До школи-інтернату приймають дітей за бажанням батьків або осіб, що їх заступають. На відміну від загальноосвітньої школи, інтернати у своєму штаті мають певну кількість вихователів [4].

Система державної опіки над дітьми сиротами і дітьми, які залишилися без батьківського піклування, що діє сьогодні в Україні, функціонує понад 80 років. Будучи заснованою ще за радянських часів, така форма утримання дітей була зорієнтована на колективні форми виховання дітей. Головний принцип такої виховної концепції передбачав наявність розгалуженої мережі інтернатних закладів, що фінансувалися державою. Кількість дітей в такій школі-інтернаті налічувала від 100 до 400 осіб, при цьому – дитячі колективи були сформовані за віковим принципом.

В контексті нашого дослідження під терміном школа-інтернат маємо на увазі загальноосвітні та спеціалізовані навчальні заклади, вихованцями яких є діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування або діти з особливостями психофізичного розвитку.

Для формування повноцінного уявлення щодо національно-патріотичного виховання в умовах школи-інтернату, необхідним вважаємо з'ясування основних підходів та педагогічних умов, що використовують під час національно-патріотичного виховання.

За визначенням Т. Гавлітіної, національно-патріотичне виховання є цілеспрямованим і свідомо здійснюваним педагогічним процесом організації і стимулювання активно-творчої діяльності, оволодіння знаннями про культурно-історичний досвід народу, формування в них ціннісного ставлення до Батьківщини, суспільства, самих себе та праці [2].

У дослідженні А. Плешакова, який розглядав патріотичне виховання як засіб попередження і подолання дитячої бездоглядності, головну увагу акцентовано на використанні конкретно-історичного підходу. На думку вченого, саме цей підхід має можливості сформувати специфічні завдання громадянського виховання, а саме: усвідомлення громадянами України необхідності державотворчих процесів у поєднанні з розбудовою громадянського суспільства; формування в молодого покоління почуття патріотизму, відданості Батьківщині й водночас – відчуття належності до світової спільноти [6].

Досліджуючи національно-патріотичне виховання, О. Петегірич використовує системний підхід. На думку вченої, використання саме

цього підходу створює можливості сформувати у молоді риси громадянина України, духовно збагатити, привити художньо-естетичні, моральні, трудові якості.

Гендерний підхід та його значення для національно-патріотичного виховання особистості було досліджено у роботі Г. Ващенко. Педагог довів, що система національного виховання української молоді ґрунтується на загальнолюдських і національних цінностях. В праці «Виховання волі і характеру» педагог акцентував увагу, що бажаною рисою підростаючого покоління повинна бути стриманість у статевому житті й фізичних насолодах [1].

Досліджуючи патріотизм та патріотичне виховання в умовах спеціалізованої школи-інтернату, Н. Козирева виокремлює три різновиди патріотизму: етнічний, територіальний та державницький. В основі етнічного патріотизму вчена вбачає розвиток почуття причетності до свого народу, у любові до рідної культури та до власної історії. Саме цей різновид патріотизму закладений природою у якості відчуття родових ознак. Що стосується територіального патріотизму, що ґрунтується на любові до того місця на землі, де людина народилася. Третій різновид патріотизму – державницький, що розглядається на основі державного самовизначення. Головна мета такого виховання – розвиток у свідомості дитини державницького світогляду і державницького почуття, що ґрунтується на державній ідеології й пов'язується з поняттям громадянськості.

Опрацьовуючи теоретико-практичний матеріал щодо виховного процесу шкіл-інтернатів Запорізької, Тернопільської, Чернігівської області, нами було з'ясовано, що до традиційних виховних заходів патріотичного спрямування закладів належить оформлення газет, листівок, конкурси малюнків, участь у мітингах-реквіємах, перегляд художніх та документальних фільмів патріотичного змісту та ін. Розповсюдженими формами національно-патріотичного виховання у школах-інтернатах є екскурсії, походи, дні пам'яті, зустрічі із видатними постатями, що, завдяки постійному їх проведенню, мають патріотично виховувати свідомість майбутніх господарів української землі.

Аналізуючи досвід національно-патріотичного виховання у школах-інтернатах України, зазначимо такі найбільш привабливі, на нашу думку, форми проведення заходів: виготовлення маскувальних сіток (акція «Добро солдату» – Кременчуцька спеціалізована школа-інтернат), щоденне підняття прапора й спів гімну України (Лутугінська обласна спеціальна загальноосвітня школа-інтернат для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування), створення картинної галереї українського козацтва та конкурс виготовлення макетів козацьких чайок (Вижницька школа-інтернат ім. Н. Яремчука).

Темі патріотичного виховання молодших школярів присвячено дослідження М. Качур. У роботі вченої за основу патріотичного виховання було прийнято художнє краєзнавство. Вчена визначає наступні педагогічні умови, що сприяють підвищенню ефективності

патріотичного виховання засобами художнього краєзнавства: змістовий компонент (різні форми позакласної роботи), технологічний компонент (особистісно-орієнтована інтерактивна технологія), кадровий компонент (удосконалення професійно-педагогічної підготовки учителів), контекстний компонент (взаємодія школи та сім'ї, їх виховних впливів і можливостей) [5].

Сучасний стан процесу національно-патріотичного виховання характеризується у теоретико-практичних роботах багатьох науковців. З. Куанова характеризує основні напрямки щодо виховання патріотизму у вихованців школи-інтернату у такому складі: краєзнавчий напрямок – в основі чого є вивчення культури, природи своєї місцевості, своєї країни. Наступний напрямок – військово-патріотичний, зміст якого полягає у вивченні військових традицій, військової історії. А також, найбільш значний, на нашу думку, є героїко-патріотичний напрям, що заснований на вивченні і збереженні пам'яті про героїчні подвиги та приклади служіння Батьківщині.

В контексті нашого дослідження, актуальною є думка Н. Козирєвої. Вчена розглядає змістовну сторону формування національно-патріотичної свідомості у формуванні високих духовно-моральних принципів та громадянської відповідальності, відданості своїй Вітчизні, а також – у формуванні здорового способу життя підлітків і молоді, профілактиці алкоголізму, правопорушень і бездоглядності.

До ряду проблем, що постають перед особливостями організації процесу національно-патріотичного виховання в умовах школи-інтернату нами визначено такі: рівень психолого-педагогічних можливостей вихованців; професійність та креативність педагогічних працівників закладу; закритість школи-інтернату як закладу державного утримання дітей.

Результат національно-патріотичного виховання в умовах школи-інтернату не є повноцінним, адже, на відміну від учнів загальноосвітніх шкіл, які мають можливість цікавитися вдома історіями з військових подій в бабусь і дідусів, у сусідів, приносити до школи фотокартки та ін., вихованці інтернатів позбавлені такої можливості.

Ще однією не менш важливою проблемою, що торкнулася і виховного процесу в школах-інтернатах, є скорочення штату вихователів, збільшення годин навантаження та зменшення фінансування педагогам.

Сьогоднішня картина розвитку суспільства характеризується часом глобальної інформатизації. Через закритість вказаного закладу освіти, вихованці обмежені відповідно до сприйняття тієї інформації, що надається засобами масової інформації, що є актуальнішою за ту, що отримується з певних дисциплін.

Виховання молоді у національно-патріотичному дусі є соціальною потребою суспільства. Залучення підлітків «групи ризику», важко вихованих та ін. категорій дітей-вихованців шкіл-інтернатів до суспільних заходів патріотичного спрямування є основною показником до зменшення кількості правопорушень серед молоді.

В контексті нашого дослідження нами визначено те, що особливої уваги слід приділяти підлітковому віку, адже пізнавальна активність та ставлення до навчання у вихованців 8-11 класів набувають дедалі більшої протилежності. Підлітковий вік вихованців шкіл-інтернатів називають «важким», «критичним», «переломним». У період від одинадцяти до чотирнадцяти років відбувається перебудова організму дитини, завершуючи формування особистості. Психолого-педагогічні спостереження доводять, що у цей період на перший план у вихованців виступає потреба в спілкуванні з однолітками, засвоєння норм підліткової сфери. Зазначене активне формування особистості відзначається загостренням особливостей характеру. Почуття дорослості стає центральним новотвором, чітко починає виражатися життєва позиція підлітка визначає його бажання, прагнення, поведінку в цілому. Всі ці зміни супроводжується значними труднощами як для вихователів шкіл-інтернатів, так і для самих вихованців.

Практика співпраці зі школами-інтернатами доводить, що головним організатором виховної роботи, першим і основним вихователем, наставником є класний керівник. Саме педагог цієї посади спрямовує навчально-виховний процес, співпрацює з учнями, їх батьками (або особами, які їх заступають), вихователями, вчителями-предметниками, організовує і проводить позаурочну та культурно-масову роботу.

На нашу думку, запорука успіху національно-патріотичного виховання залежить у більшості, від класного керівника. Система роботи класного керівника – це сукупність взаємопов'язаних виховних заходів, що впливають із завдань патріотичного виховання. До основних розділів виховної роботи класного керівника відносять вивчення учнів та учнівського колективу, а також – створення і розвиток класного учнівського колективу. Високий рівень виконання завдань класним керівником сприятиме покращенню ефективності національно-патріотичного виховання у класі та школі-інтернаті взагалі. Національно-патріотичне виховання не може буди повноцінним лише за наявності теоретичного навчання. Серед найбільш уживаних засобів формування патріотичної особистості, на сьогоднішній день, є рідна мова, література, історія народу, культурна спадщина. Опрацьований матеріал дозволяє стверджувати, що впровадження комплексу виховних заходів з національно-патріотичного спрямування буде ефективним за наступних умов: визначення теоретичних підходів до проблеми; врахування психолого-педагогічних особливостей вихованців інтернатного закладу та особливостей організації виховного процесу школи-інтернату.

Продовжуючи і надалі досліджувати тему національно-патріотичного виховання, нами запропонований комплекс виховних заходів «Патріот – це я і ти», що у якості експериментальної частини дослідження має бути реалізований класним керівником школи-інтернату с. Новомиколаївка Мелітопольського району Запорізької області. Головна вимога для реалізації заходів – це їх проведення поза межами

класної кімнати. У пояснювальній записці до заходів рекомендовано проведення заходів в умовах музею, бібліотеки, будинку для літніх людей, лікарні та закладі з соціальних служб.

Головною метою національно-патріотичного виховання ХХІ ст. є передача підростаючому поколінню соціального досвіду, духовного багатства, національного світогляду, того, що є основою формування особистісних рис громадянина України. На основі проведеного аналізу психолого-педагогічної літератури, нами було визначено специфіку національно-патріотичного виховання в школі-інтернаті, що полягає у динамічності та непередбачуваність виховного процесу. Беручи до уваги, що контингент вихованців шкіл-інтернатів є досить різноманітним (біологічні та соціальні сироти, діти з особливими потребами та ін.), необхідно зазначити, що національна приналежність та патріотизм не може бути у крові та генах людини. Природа появи патріотичного відчуття є не успадкованою, а може бути лише сформованою під час виховного процесу. Значну роль у національно-патріотичному вихованні особистості відіграє перший виховний інститут – сім'я та родина. Під час навчання у школі велике значення має взаємодія сім'ї і навчального закладу, адже структура розвитку особистості відбувається за формулою особистість – сім'я – суспільство. У випадку виховання дитини в умовах школи-інтернату, зазвичай, цей ланцюг взаємодії втрачає одну зі складових. Потрапляння дитини до школи-інтернату, невиконання сім'єю своїх функцій, відсутність взаємодії із навчальним закладом – усе це створює загрозу для формування патріотичної свідомості.

У нашій державі виховання патріотизму має бути введене до складу національно значимої і об'єктивно необхідної цінності, тому що являє собою одне з найбільш глобальних людських почуттів, закріплених тисячоліттями. Патріотизм та відчуття національної приналежності поєднує в собі любов до Вітчизни, до свого народу, гордість за минуле і сьогодення, готовність до їх захисту свого народу і своєї держави. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у розробці виховних заходів для вихованців шкіл-інтернатів, що сприятимуть формуванню національно-патріотичної свідомості особистості.

Список використаної літератури

- 1. Ващенко Г. Г.** Виховання волі і характеру: підр. для педагогів / Г. Г. Ващенко. – К. : Школяр, 1999. – 385 с. **2. Гавлітіна Т. М.** Національно-патріотичне виховання в умовах позашкільного навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Т. М. Гавлітіна. – К., 2007. – 20 с. **3. Гевко О. І.** Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. І. Гевко. – К., 2003. – 26 с. **4. Гончаренко С.** Український педагогічний словник /

С. Гончаренко. – К. : «Либідь», 1997. – С. 148, 249. **5. Качур М. М.** Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / М. М. Качур. – К., 2010. – 24 с. **6. Патріотичне** виховання попереджує і долає дитячу бездоглядність А. В. Плешаков / Пост Методика № 2 (86) Превентивне виховання. – К., 2009. – С. 32 – 33. **7. Плекаємо** патріотів України (збірка статей освітян Черкащини з досвіду патріотичного виховання). – Черкаси: Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників, 2011. – 116 с. **8. Формування** патріотичної свідомості дітей підліткового віку в умовах спеціальної школи-інтернату / Авт.-уклад.: Козирева Н. В. – Харків, 2014. – 34 с.

Єрьоміна Л. Є. Національно-патріотичне виховання в умовах інтернатного закладу: стан, проблеми, перспективи

Автор статті аналізує особливості національно-патріотичного виховання в умовах шкіл-інтернатів. Зміст статті дозволяє простежити головну мету, завдання та методи національно-патріотичного виховання в школі-інтернаті, а також ряд проблем, що виникають під час виховної роботи із вихованцями вказаного закладу. Як спосіб підвищення ефективності національно-патріотичної свідомості вихованців школи-інтернату, автором статті запропоновано комплекс виховних заходів «Патріот – це я і ти» (для проведення класним керівником).

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, школа-інтернат, вихованці школи-інтернату.

Еремина Л. Е. Национально-патриотическое воспитание в условиях школы-интерната: состояние, проблемы, перспективы

Автор статьи анализирует особенности национально-патриотического воспитания в условиях школ-интернатов. Содержание статьи позволяет проследить главную цель, задачи и методы национально-патриотического воспитания, а также – ряд проблем, что возникают в процессе воспитательной работы с воспитанниками школы-интерната. Как способ повышения эффективности национально-патриотического сознания воспитанников школы-интерната, автором статьи предложено комплекс воспитательных мероприятий «Патриот – это я и ты» (для проведения классным руководителем).

Ключевые слова: национально-патриотическое воспитание, школа-интернат, воспитанники школы-интерната.

Eremina L. Y. The national-patriotic education in a boarding school: the state, problems and prospects

The author analyzes the peculiarities of the national-patriotic education in a boarding school. The content of the article allows us to trace the main goal, objectives and methods nationalno-patriotic education, and - a number

of problems that arise in the process of educational work with pupils of the boarding school. As a way to improve the efficiency of national patriotic consciousness of pupils of the boarding school, the authors propose a set of educational activities "Patriot - that's me and you" (for the class teacher).

Key words: national-patriotic education, boarding schools, pupils of boarding schools.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 613.9-057.87(477)+378.4

С. М. Іванчикова

ПОЗААУДИТОРНА РОБОТА ЯК ФОРМА ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В КРИЗОВИХ УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

З кожним днем все більш актуальним стає ствердження, що фізичне вдосконалення – це не тільки здоров'я людини, але й її сила, воля, цілеспрямованість. Національно-патріотичне виховання дітей і молоді в контексті ствердження суб'єктності української держави повинно ґрунтуватися на досвіді наших пращурів. Як зазначається в узагальненні [7, с. 218], ще у педагогічній системі Запорізької Січі фізичне і духовне виховання взаємопов'язувалися та реалізовувалися пропорційно. Тому національно-патріотичне виховання дітей і молоді повинно здійснюватися поряд з виконанням оздоровчої функції, аналогічне підтверджується і у джерелі [1, с. 19].

Набуті знання щодо формування здоров'я та культури здоров'я повинні не тільки застосовуватись на користь собі, але й усіляко використовуватися та пропагандуватися в майбутній професійній діяльності студентської молоді. Для реалізації цього завдання, перш за все, необхідно запровадження нових підходів до змісту освітнього поля, в якому важливим компонентом мають бути знання про формування, збереження та зміцнення здоров'я. Для того, щоб у суб'єкта сформувалася мотивація прагнення до здоров'я, він повинен знати як формувати духовний, психічний, фізичний аспекти здоров'я, як оцінити стан свого здоров'я, які заходи слід вживати для зміцнення захисних сил організму та як сприяти зростанню його резервних можливостей. Тому, поряд з традиційною системою фізичного виховання для студентської молоді успішно впроваджуються різноманітні оздоровчі технології [1, с. 20; 6, с. 178; 9, с. 193; 12, с. 372], зміст яких не тільки фізичне

вдосконалення їх організму, але й філософська складова, що впливає на формування національно-патріотичної свідомості.

Метою статті є дослідження питання реалізації позааудиторної роботи в вищому навчальному закладі як форми виховання культури здоров'я студентської молоді в кризових умовах сучасного суспільства.

Здоров'я нації, що інтегрує в єдине ціле духовність, психічне здоров'я та фізичний гармонійний стан, є однією з найважливіших умов її благополуччя особливо сьогодні, коли відстежуються кризисність сучасного суспільства. За таких умов особливого значення набуває вдосконалення системи освіти шляхом інтеграції в неї сучасних методик формування культури здоров'я. Цю думку розділяють провідні фахівці педагогічної, медичної та біологічної наук [4, с. 107; 8, с. 3; 10, с. 102; 11, с. 5], які у своїх дослідженнях вказують на те, що перед педагогічною системою особливо гостро постала проблема вдосконалення роботи щодо підготовки майбутніх фахівців багатьох галузей з високим рівнем професіоналізму, творчої активності, які відповідально ставилися б до результатів свого навчання та підготовки до майбутньої професійної діяльності. Особливої актуальності набуває проблема формування культури здоров'я студентів вищих навчальних закладів. Адже саме від них в майбутньому залежить здоров'я наступних поколінь, прищеплення їм навичок здорового способу життя, формування культури поведінки, спілкування та ін. Актуальним завданням для української вищої школи є забезпечення цілеспрямованого формування здоров'я та культури здоров'я студентської молоді. Зокрема на необхідності його виконання наголошується в Національній стратегії розвитку освіти в Україні, Концепції безперервного валеологічного виховання і освіти в Україні, Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Загальнодержавній соціальній програмі розвитку фізичної культури і спорту, Законі «Про вищу освіту» та інших державних законодавчих документах, які регулюють функціонування системи вищої освіти [2; 5]. Ряд досліджень вказує на те, що в якості перспективних напрямів формування культури здоров'я студентів говориться про їх залучення досучасних видів спорту та фізкультурно-оздоровчої діяльності [1, с. 20; 8, с. 8; 10, с. 210].

Наголосимо, що у вищих навчальних закладах процес фізичного виховання проходить в формі проведення обов'язкових навчальних занять згідно до навчальних програм. Рекомендації Базової навчальної програми з фізичного виховання для вищих навчальних закладів України (незалежно від форм власності) мають законодавчий характер та визначають загальну стратегію формування високої особистісної фізичної культури студента [3]. Її зміст орієнтує педагогічний процес на особу студента та дозволяє диференційно підходити до виховання кожної окремої особистості. При цьому здоров'я студентів розглядається як абсолютна життєва цінність, а сформованість аспектів здоров'я – як основа їх духовної зрілості, що визначається через усвідомлення себе як

цілісної особистості, наявність сформованих гуманістично-ціннісних орієнтацій, розуміння мети та сенсу життя, сформованість оптимістичного світовідчуття і світосприйняття [3]. Програмою виокремлюється три основні форми фізкультурної діяльності студентів.

Перша форма, реалізується на академічних заняттях в навчальний час та передбачає комплексне вирішення трьох груп педагогічних завдань: освітні, виховні та оздоровчі, переважно з освітньою спрямованістю.

Друга форма, передбачає активні заняття фізичною культурою та спортом в позанавчальний час. Максимальний розвиток рухових здібностей є пріоритетним напрямком при спільній організації виховних та освітніх завдань.

Третя форма – активне дозвілля студентів – передбачає організацію самостійних занять в позанавчальний час (в тому числі й в комерційних оздоровчих групах з пріоритетною оздоровчою спрямованістю), використання різноманітних форм та засобів фізичної культури.

Слід додати, що для сучасного процесу отримання вищої освіти характерен перехід на кредитно-модульну систему навчання, яка являє собою модель організації навчального процесу, що ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць. Хоча форми організації навчального процесу при такій системі залишаються традиційними, співвідношення між ними та роль кожної змінюються. Зменшується, зокрема, кількість лекцій і обсяг інформації, яку отримує студент в аудиторії, проте збільшується роль інтерактивних форм і методів навчання, самостійної позааудиторної роботи.

Отже, організація процесу фізичного виховання в вищих навчальних закладах здійснюється переважно в формі обов'язкових академічних занять згідно до навчальних програм. Все інше можна здійснювати в формі позааудиторної роботи в позанавчальний час. Слід додати, що й обов'язкові академічні заняття, й форма позааудиторної роботи, комплексно доповнюють одна одну та взаємно не суперечать [9, с. 193]. Проте кожна з цих форм організації процесу фізичного виховання в вищому навчальному закладі має окремі недоліки. Малу ефективність реалізації програми фізичного виховання в вищому навчальному закладі спричиняє не лише недолік часу, відведений на обов'язкові академічні заняття, але й недостатня розробка науково обґрунтованих методик позааудиторної роботи. У зв'язку з цим зазначені недоліки в системі обов'язкових занять покликані компенсувати позааудиторні форми організації фізичного виховання за умов дозвілля, потенціальні можливості якого привертають посилену увагу сучасних теоретиків та практиків.

Методику формування культури здоров'я засобами фітнесу в позааудиторній роботі вищого навчального закладу слід будувати виходячи з того, що культура здоров'я за висновками дослідників як складовий компонент загальної культури людини, виражається в системі цінностей, знань, потреб, умінь і навичок щодо формування, збереження та зміцнення фізичного, психічного та духовного аспектів

здоров'я. Тому, для вирішення завдання фізкультурно-оздоровчого виховання студентів, треба використовувати системний підхід в організації позааудиторних фізкультурно-оздоровчих занять. Такий підхід дозволяє сформувати системне мислення, виробити світогляд, який признає системну організацію об'єктивної сучасності та наявність духовного світу. Підкреслимо, що позааудиторна робота в вищому навчальному закладі являє собою цілісний процес, який об'єднує тісно пов'язані елементи навчання та виховання, метою яких є поглиблення й розширення теоретичних знань, одержаних у навчальному процесі, формування індивідуальних здібностей та інтересів, різноманітних рухових умінь і навичок. В подальшому, використання системного підходу в позааудиторній роботі вищого навчального закладу сприятиме формуванню системного мислення студентів, високої ідейності щодо здорового способу життя та культури здоров'я, вихованню високих моральних засад. Навчання основам продуктивної організації режиму дня, оптимального співвідношення рухової активності, розумової діяльності та відпочинку сформує здатність до самостійних занять фізичною культурою і спортом, до застосування фізкультурно-оздоровчої системи фітнесу з метою підвищення рівня індивідуального здоров'я особистості та зокрема формування культури здоров'я.

Таким чином, позааудиторна робота в вищому навчальному закладі – це передусім складова частина навчально-виховної роботи, заняття, які провадяться в позанавчальний час для розширення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності індивідуальних здібностей і схильностей, а також забезпечення розумного відпочинку. Позааудиторна робота базується на основі самостійності та добровільності. При визначенні змісту та методів позааудиторної роботи враховуються вік, розумовий і фізичний розвиток особистості. Метою позааудиторної роботи є розвиток мотивації студентів до пізнання та творчості, сприяння особистісному самовизначенню, адаптації до життя в суспільстві, залучення до здорового способу життя. Вміння, знання та навички, що отримуються під час такої роботи сприяють реалізації соціальної, рекреативної та дозвілєвої функції вільного часу, дозволяють студентам використовувати його з максимальною користю, поєднуючи дозвілля з самовдосконаленням та творчістю. Торкаючись питання формування культури здоров'я студентів в процесі позааудиторної роботи вищого навчального закладу, треба пам'ятати, що в такій роботі домінує елемент самореалізації. Він дає змогу студентам гармонізувати внутрішні та зовнішні фактори формування культури здоров'я, створює додаткові умови для реалізації внутрішнього потенціалу, задоволення тих потреб, які в процесі аудиторної роботи не реалізуються. Зростання ролі позааудиторної роботи є однією з провідних ланок перебудови навчання – виховного процесу в вищій школі. Такий самостійний процес формування культури здоров'я в процесі фізичного виховання студентів зумовлює посилення освітньої та

методичної спрямованості педагогічного процесу, засвоєння студентами знань, які б дозволяли їм раціонально здійснювати фізкультурно-оздоровчу діяльність з використанням різноманітних засобів фізичної культури, а також повноцінного використання вільного часу, підвищення освітньої спрямованості фізкультурно-оздоровчої діяльності в умовах позааудиторної роботи.

До основних форм та засобів контролю за позааудиторною роботою можна віднести передсемінарські консультації, колоквіуми, індивідуально-теоретичні співбесіди, вивчення основних інтересів, вад, настроїв студентів. Тому дуже важливо, щоб у вищому навчальному закладі на кожній кафедрі проводилися додаткова позааудиторна робота. Добре, коли ці процеси мають усталений, організований характер, а студентське самоврядування значною мірою бере участь у вирішенні організаційно важливих питань, адже позааудиторна робота в вищому навчальному закладі – це тривалий і багатоплановий процес. Вона має великий потенціал щодо формування культури здоров'я особистості. Дуже важливо враховувати системність, регулярність і продуманість позааудиторної роботи.

Отже, невід'ємним компонентом формування особистості постає культура здоров'я як найважливіша якісна характеристика рівня розвитку, спосіб і міра реалізації життєвих сил та здібностей людини. Позааудиторна робота як форма виховання культури здоров'я студентської молоді в кризових умовах сучасного суспільства відображає нові підходи до формування особистості. Однією з форм фізичного виховання є позааудиторні заняття що передбачають організацію фізичного виховання за умов дозвілля в позанавчальний час. Така позааудиторна фізкультурно-оздоровча діяльність покликана компенсувати недоліки обов'язкових академічних занять. На нашу думку, активність у фізкультурно-оздоровчій діяльності є необхідною умовою гармонійного розвитку студентської молоді, що набуває якості цілеспрямованого впливу на конкретну людину згідно її потреб. Вона покликана формувати в студентства дбайливе ставлення до власного здоров'я, комплексно розвивати фізичні й психічні якості, сприяти творчому використанню фізкультурно-оздоровчих систем в організації здорового способу життя та як результат в формуванні культури здоров'я.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в розробленні критеріїв оцінки діяльності студентів щодо формування культури здоров'я в позааудиторній роботі вищого навчального закладу.

Список використаної літератури

1. Дубовой О. В. Збереження здоров'я студентської молоді – запорука ефективного розвитку держави / О. В. Дубовой, В. Г. Саєнко // *Materialy IX Miedzynarodowej naukowii-praktycznej konferencji «Aktualne problemy nowoczesnych nauk – 2013» Volume 25. Medycyna. : Przemysl. Nauka i studia*, 2013. – str. 17 – 22. **2. Закон** України «Про фізичну

культуру і спорт» від 24 грудня 1993 року № 3808-XII: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>.

3. Круцевич Т. Ю. Рекреація у фізичній культурі різних груп населення: [навч. посіб.] / Т. Ю. Круцевич, Г. В. Безверхня. – К. : Олімп. л-ра, 2010. – 248 с.

4. Приходько В. В. Креативна валеологія: Концепція і педагогічна технологія формування студентів технічних і гуманітарних спеціальностей як будівничих власного здоров'я / В. В. Приходько. – Дніпропетровськ : НГУ, 2004. – 230 с.

5. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012-2016 роки» від 31 серпня 2011 р. № 828-р: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/828-2011-%D1%80>.

6. Саєнко В. Г. Впровадження єдиноборств в національну систему фізичного виховання / В. Г. Саєнко // Освіта і наука в Україні : Матер. Всеукраїн. наук. конф. – Дніпропетровськ : Роял Принт, 2013. – Ч. 1. – С. 177 – 179.

7. Саєнко В. Г. Фізичне й духовне виховання козака за системою «Спас» / В. Г. Саєнко // Релігія, релігійність, філософія та гуманітарні знання у сучасному інформаційному просторі : національний та інтернаціональний аспекти : Зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. / За заг. ред. к.філос.н. Журби М. А. – Ч. III. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – С. 217 – 223.

8. Тимченко А. М. Розвиток валеологічних знань студентів у процесі застосування індивідуальних оздоровчих програм у позааудиторній роботі: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / А. М. Тимченко; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2012. – 20 с.

9. Толчєва Г. В. Організація тренувальних занять хатха-йогою зі студентами вищих навчальних закладів у процесі позааудиторної роботи / Г. В. Толчєва // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. праць Волин. нац. ун-ту. – Луцьк : Волин. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2012. – № 4 (20). – С. 191 – 194.

10. Чибісова Н. Г. Вищий навчальний заклад як середовище формування цінностей студентської молоді в соціокультурних умовах сучасної України / Н. Г. Чибісова; Народна українська академія. – Х. : Видавництво НУА, 2004. – 256 с.

11. Шашенко С. Ю. Соціальне становлення студентської молоді у позааудиторний час у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / С. Ю. Шашенко; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2004. – 39 с.

12. Шинкарьов С. І. Оздоровчі технології в системі фізичного виховання в позааудиторній роботі зі студентами вищих навчальних закладів / С. І. Шинкарьов, Г. В. Толчєва // Олимпийский спорт, физическая культура, здоровье нации в современных условиях : IX Междунар. науч.-практ. конф. – Луганск : Изд-во ЛНУ имени Тараса Шевченко, 2012. – С. 371 – 375.

Іванчикова С. М. Позааудиторна робота як форма виховання культури здоров'я студентської молоді в кризових умовах сучасного суспільства

У статті розкрито питання реалізації позааудиторної роботи в вищому навчальному закладі як форми виховання культури здоров'я студентської молоді в кризових умовах сучасного суспільства. Надані визначення позааудиторної роботи в вищому навчальному закладі, її особливості за умов кредитно-модульної системи навчання. Розкрито перспективні напрямки формування культури здоров'я студентів, конкретизовані в їх залученні до сучасних видів спорту та фізкультурно-оздоровчої діяльності. Детально розглянуто Рекомендації Базової навчальної програми з фізичного виховання для вищих навчальних закладів України щодо визначення загальної стратегії формування високої особистісної фізичної культури студента.

Ключові слова: позааудиторна робота, виховання, культура здоров'я, молодь, суспільство, фізкультурно-оздоровча система.

Иванчикова С. Н. Внеаудиторная работа как форма воспитания культуры здоровья студенческой молодежи в кризисных условиях современного общества

В статье затрагиваются вопросы реализации внеаудиторной работы в высшем учебном заведении как формы воспитания культуры здоровья студенческой молодежи в кризисных условиях современного общества. Представлено определение внеаудиторной работы в высшем учебном заведении, ее особенности в условиях кредитно-модульной системы. Раскрыты перспективные направления формирования культуры здоровья студентов, конкретизированные в их привлечении к современным видам спорта и физкультурно-оздоровительной деятельности. Детально рассмотрены Рекомендации Базовой учебной программы по физическому воспитанию для высших учебных заведений Украины по определению общей стратегии формирования высокой личностной физической культуры студента.

Ключевые слова: внеаудиторная работа, воспитание, культура здоровья, молодежь, общество, физкультурно-оздоровительная система.

Ivanchykova S. M. Extracurricular work as a form of promoting a culture of health of students in the crisis of modern society

In the article the issues of implementation of extracurricular work in higher education as a form of cultural health education students in the crisis of modern society. Provided the definition of extracurricular work in higher education, its characteristics under conditions of credit and module system. Promising areas exposed a culture of health of students specified in their attraction to modern sports and sports and recreation activities. Base consideration to the recommendations of the curriculum of physical education for higher educational institutions of Ukraine to determine the overall strategy

of forming high personal physical training of students. Its content focuses on the process of teaching the person of the student and allows differential approach to education of every individual. Thus the health of students seen as the absolute value of life and formation aspects of health – as the basis of spiritual maturity, defined through the understanding of ourselves as a whole person, the presence of existing humanistic values, sense of purpose and meaning in life, formation optimistic attitude and worldview. The program singled out three main forms of physical activity of students. The main forms and controls for extracurricular work include consultations, colloquia, individual theoretical interview study of the basic interests defects sentiment students.

Key words: education, health culture, extracurricular work, society, sports and wellness system.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 373.66:316.356.2

К. В. Ігнатенко

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ З ПРИЙОМНИМИ СІМ'ЯМИ

В рамках реалізації освітньо-професійних програм підготовки бакалаврів спеціальності «Соціальна робота» в межах курсу «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів» проводиться підготовка студентів до роботи з сім'ями, в яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Проблемам дитячого сирітства, особливостям розвитку та процесам їх адаптації до нових умов приділяється суттєва увага. Так, науковці із провідних ВНЗ і науково-дослідницьких установ України, експерти-практики із неурядових організацій, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, психологічних служб займаються розробкою програм підготовки кандидатів у прийомні батьки. Це питання вивчали О. Кононко, Н. Лавриченко, Г. Лактіонова, І. Зверева та ін. Проблемам вищої школи й підготовки студентів як майбутніх фахівців присвятили наукові розвідки багато українських та зарубіжних учених, зокрема А. Алексюк, Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, П. Кравчук, В. Курило, М. Лукашевич, В. Оржеховська, С. Савченко, С. Харченко та ін.

Так, у зв'язку з актуальністю проблеми й була визначена мета статті – розкрити зміст підготовки майбутніх соціальних працівників до

роботи з прийомними сім'ями та з дітьми-сиротами, що позбавлені батьківського піклування.

Основною метою курсу є розширення, поглиблення і систематизація знань студентів про роль сім'ї у вихованні підростаючого покоління, вивчення особливостей соціальної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах сімейних форм виховання, а також особливостей реабілітації біологічних родин.

Для цього необхідно вирішити наступні завдання:

- розглянути основні чинники, що впливають на стабільність сучасної сім'ї, а також технології профілактики, сприяючі збереженню стабільності в прийомних і рідних сім'ях;
- ознайомити з цілями, змістом, методами та особливостями вивчення прийомних і рідних сімей, а також особистості дитини, що має статус соціального сироти і що виховується в прийомній сім'ї;
- ознайомити студентів із стратегією і тактикою родинного виховання, а також критеріями оцінки оптимальності моделей родинного виховання, що використовуються в прийомних сім'ях;
- розкрити сутність ведення випадку, мету та роль оцінки потреб дитини та її сім'ї;
- охарактеризувати технологію соціального супроводу соціальним працівником сімей, в яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, а також технології реабілітації рідних сімей вихованців, що мають статус соціальних сиріт;
- розглянути особливості організації індивідуальної роботи соціального працівника з членами прийомних сімей, яка направлена на корекцію неоптимальних дитячо-батьківських відношень та запобігання міжособистісним конфліктам;
- охарактеризувати особливості виховання в прийомних сім'ях дітей, що мають обмежені фізичні можливості, особливі освітні потреби або схильність до різних проявів девіантної поведінки;
- ознайомити майбутніх соціальних працівників з основними напрямками, формами і методами організації спільного дозвілля в прийомних сім'ях, як одного з чинників соціальної адаптації дитини в умовах сім'ї даного типу.

Студенти повинні знати:

- основні чинники, що ведуть до дестабілізації сучасної сім'ї: родинні конфлікти, особистісні і родинні кризи, подружні зради, а також чинники, пов'язані з низьким рівнем педагогічної культури прийомних батьків;
- основні напрями взаємодії соціального працівника із прийомними сім'ями, стратегію і тактику родинного виховання, роль особистості батьків із прийомної сім'ї у вихованні дитини, а також основи взаємодії батьків із членами рідної сім'ї дитини;
- різні підходи до класифікації взаємин дітей і батьків в

прийомній сім'ї, технології діяльності соціального працівника по корекції неоптимальних моделей родинного виховання, неконструктивних дитячо-батьківських стосунків, а також методики запобігання міжособистісним і внутрішньо особистісним конфліктам;

- форми, методи і зміст діяльності по підвищенню педагогічної культури батьків, методику контактної взаємодії з батьками із прийомних сімей, технологію реабілітації рідних сімей;

- технології організації індивідуальної роботи з дітьми, що виховуються в прийомних сім'ях і що потребують особливої педагогічної уваги, наявністю особливих освітніх потреб, схильністю до різних проявів девіантної поведінки [2].

Студенти повинні уміти:

- проводити комплекс діагностичних заходів, направлених на вивчення прийомних сімей, а також дітей, що мають статус дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

- проектувати діяльність по підвищенню правової і педагогічної культури прийомних батьків, використовувати інтерактивні форми і методи проведення занять;

- вивчати, узагальнювати і упроваджувати в умовах реальної педагогічної дійсності позитивний досвід родинного виховання в прийомних сім'ях, досвід успішної реабілітації біологічних сімей і повернення дітей, що мають статус соціальних;

- організовувати спільне дозвілля соціально-орієнтовані, а також справи направлені на підвищення потенціалу прийомних сімей у сфері соціальної адаптації вихованців, що мають статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- здійснювати індивідуальну роботу, направлену на корекцію і реабілітацію вихованців, що проживають в прийомних сім'ях, і що мають обмежені можливості здоров'я, особливі освітні потреби або схильність до проявів девіантної поведінки [2].

В рамках проведення курсу студентів слід познайомити з наступними ціннісними підходами, які повинні лягти в основу соціально-педагогічної діяльності з прийомними сім'ями:

- це пріоритет інтересів і потреб дитини в процесі її виховання в прийомній сім'ї;

- відвертість і активна співпраця членів прийомної сім'ї і соціального працівника, а також його взаємодія з біологічною сім'єю вихованця;

- формування базової довіри дитини та прихильності до членів прийомної сім'ї;

- організація регулярних зустрічей дитини з біологічною сім'єю, за умови, що дані зустрічі не є соціально-небезпечними для формування її особистості в умовах прийомної сім'ї;

- комплексність та системність;

- врахування інтересів прийомної сім'ї і створення оптимальних умов для її взаємодії з кровною сім'єю;
- забезпечення можливості самореалізації дитини в прийомній сім'ї, через використання творчого потенціалу спільної соціально-орієнтованої і дозвілєвої діяльності, а також можливостей закладів додаткової освіти.

Найбільш важливим є розуміння того, що не дитина має бути для прийомної сім'ї, а сім'я – для дитини.

Для найбільш успішної реалізації даних підходів соціальному працівникові доцільно проявляти гнучкість, повагу, зацікавленість. Діяльність соціального працівника згідно цим критеріям повинна, перш за все, передбачати тактовність; знання вікових й індивідуальних особливостей дітей-сиріт і дітей, що позбавлених батьківського піклування; вміння працювати в команді; володіння достовірною і повною інформацією; адекватно сприймати реальність; бути об'єктивним; дотримуватися конфіденційності; проявляти компетентність, професіоналізм і комунікабельність; уміти організовувати співпрацю і координувати діяльність; виступати в ролі посередника і медіатора; володіти навиками соціально-педагогічного аналізу і проявляти емпатію; розуміти позицію членів прийомної сім'ї; володіти добре сформованими комунікативними навиками безконфліктного спілкування; стати другом, якому можна довіритися.

При проведенні занять особливу увагу слід звернути на уміння соціального працівника здійснювати діяльність, направлену на підвищення педагогічної культури батьків.

Педагогічна культура – це компонент загальної культури людини, в якій знаходить віддзеркалення накопичений, попередніми поколіннями і досвід виховання дітей, що безперервно збагачується, в сім'ї [2].

Однією з актуальних проблем підвищення педагогічної культури прийомних батьків є використання інноваційних підходів до організації даного напрямку діяльності, впровадження в практику роботи інтерактивних форм і методів взаємодії.

Порівняльний аналіз традиційного та інноваційного підходів до організації діяльності з підвищення педагогічної культури прийомних батьків показує, що інноваційні підходи ефективніші і є хорошою основою для подальшої самоосвіти батьків з прийомних сімей.

Традиційний підхід легко відрізнити від інноваційного. Під час його використання соціальний працівник викладає батькам основні погляди, поняття, ідеї, пов'язані з вихованням дитини в прийомній сім'ї. Прийомні батьки пізнають основні ідеї, пов'язані з системою родинного виховання, завдяки прямому викладу даних ідей фахівцем.

Інноваційний підхід відрізняється тим, що батьки під керівництвом соціального працівника або інших фахівців самостійно осмислюють погляди, поняття, ідеї родинного виховання в умовах прийомних сімей. В процесі підвищення педагогічної культури батьків із прийомних сімей

соціальний працівник і інші фахівці в основному спираються на сприйняття, увагу і пам'ять батьків або інших фахівців.

Основна мета проведення занять, направлених на підвищення педагогічної культури батьків із прийомних сімей, – розвиток у них системного мислення, уміння бачити ситуацію в цілому, знаходити протиріччя, пов'язані з процесом родинного виховання дітей. Надання батькам провідної ролі в ухваленні рішення, виборі способу реалізації або виконанні рекомендацій у сфері родинного виховання дітей-сиріт. Основні форми роботи по підвищенню педагогічної культури батьків: диспути, дискусії та інші форми, в основі яких лежить рівноправний діалог між фахівців з членами сімей.

В процесі підвищення педагогічної культури батьків соціальний працівник повинен активно стимулювати пізнавальну активність та інтерес батьків, спиратися на їх логічне мислення. Основна функція соціального працівника по підвищенню педагогічної культури батьків – кваліфікований партнер.

Педагогічна культура батьків повинна стати основою їх виховної діяльності, оскільки саме від її рівня багато в чому залежить успішність і результативність родинного виховання дітей-сиріт. Педагогічна культура включає декілька компонентів:

- розуміння і усвідомлення батьками відповідальності за виховання дітей, знання про розвиток, виховання, навчання дітей;
- практичні уміння по організації життя і діяльності дітей в сім'ї, здійсненню виховної діяльності;
- взаємодія прийомних батьків з освітньою установою, з іншими виховними інститутами.

В процесі підготовки прийомних батьків реалізуються такі завдання як: спонукати кандидатів до усвідомленого прийняття рішення про взяття дитини-сироти на виховання, задуматися над тим, чи дійсно вони хочуть узяти на виховання «чужу» дитину. Допомогти кандидатам усвідомити відмінність в підходах виховання до дітей-сиріт, показати можливі дороги вирішення нестандартних завдань, допомогти їм дізнатися про свої сильні й слабкі сторони, усвідомити навички у вихованні дітей. Різні виховні ситуації вимагають нестандартних рішень, та перш за все, прийомні батьки повинні бути емпатійними до можливих відчуттів і реакцій інших людей. Студенти повинні розуміти, що прийомне батьківство ґрунтується на принципі поваги до унікальності особистості кожної людини, до її досвіду і потреб. Завдання спеціалістів, які проводять навчання, показати кандидатам структуру взаємодії служб, аби вони могли відчувати себе упевненими в ролі батьків дітей-сиріт.

Під час занять, прийомні батьки знайомляться із структурою соціальних служб, з поняттям соціальний супровід. Взаємодія та співробітництво між батьками й соціальною службою є головним критерієм того, що батьки-вихователі правильно розуміють значення супроводу. Результат підготовки й навчання кандидатів у прийомні

батьки та батьки-вихователя тоді позитивний, коли у них виникає бажання до подальшого навчання й саморозвитку.

У ході роботи усі кандидати мають можливість проявити себе й показати свій рівень педагогічної культури. У цьому допомагають наступні методи діагностики: анкетування, біографічний метод; вивчення досвіду родинного виховання, індивідуальна аналітична бесіда, інтерв'ювання, метод незалежних характеристик, метод ситуацій етичного вибору, методика завершення розповіді, психологічне тестування, метод спостереження, проектні методики, соціологічні дослідження.

Накопичення педагогічних знань прийомними батьками має бути тісно пов'язане з розвитком їх педагогічного мислення, формуванням практичних умінь і навичок, прагненням до самоосвіти у сфері сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Саме це обумовлює вибір змісту, а також форм і методів організації педагогічної освіти прийомних батьків. До них можна віднести:

- бібліографічні огляди педагогічної та психологічної літератури з проблем сімейного виховання;
- вечори питань і відповідей;
- зустрічі за круглим столом;
- випуск журналу-естафети і випуск інформаційних і тематичних педагогічних бюлетенів «Перлини родинної педагогіки»;
- ділові ігри;
- трансляція фільмів на теми виховання з подальшим обговоренням;
- індивідуальне і групове консультування;
- комунікативні тренінги;
- конкурси на кращого знавця родинної педагогіки;
- конференції з обміну досвідом родинного виховання;
- майстер-класи;
- метод групової дискусії;
- метод казкотерапії;
- метод конструктивної суперечки;
- огляд новинок педагогічної та психолого-педагогічної літератури;
- відкриті уроки для батьків прийомних сімей;
- педагогічні вікторини;
- педагогічні виставки по обміну досвідом сімейного виховання;
- педагогічні диспути і дискусії;
- педагогічні доручення;
- презентація новинок педагогічної та психолого-педагогічної літератури і періодичних видань з питань сімейного виховання;
- психолого-педагогічні консультації, практикуми, лекторії тощо;
- батьківські групи – як форма групової роботи по психокорекції неоптимальних моделей взаємин в прийомній сім'ї;
- сімейні педагогічні читання [4].

У зоні особливої уваги соціального працівника має бути керівництво самоосвітою батьків із прийомних сімей.

Зміст вище перелічених форм взаємодії з членами сімей має бути направлений:

- на ознайомлення батьків з різними аспектами адаптації дитини в прийомній сім'ї;
- на вивчення позитивного досвіду виховання і соціальної адаптації дітей в біологічних та прийомних сім'ях;
- на профілактику і корекцію неоптимальних моделей сімейного виховання, а також корекцію негативних рис особистості самих батьків;
- на ознайомлення батьків з формами і методами сімейного виховання;
- на ознайомлення батьків з різними проявами девіантної поведінки і способами їх корекції.

При проведенні занять в рамках курсу, особливу увагу слід звернути на опанування майбутніми соціальними працівниками навичками контактної взаємодії з прийомними батьками на стадії соціального супроводу. Адаптована методика, що враховує особливості сімей даного типу, складається з шести етапів [3].

I етап. Пошук контактів.

Перша зустріч соціального працівника з батьками. Соціальний працівник і батьки мають інтерес один до одного і одночасне хвилювання, відчуття тривоги і настороженості, сумнів в тому, чи буде досягнуте взаєморозуміння, чи не пропаде бажання спілкуватися надалі.

На цій стадії соціальному працівникові необхідно проявити високу професійну майстерність, щирю повагу до батьків, делікатність, стриманість, не відштовхнути їх непередбаченими питаннями. У доброзичливому тоні учасники бесіди обмінюються думками з приводу особливостей поведінки дітей, особистісних рис характеру. При цьому соціальний працівник звертає увагу на позитивних проявах в особистості дитини-сироти.

В процесі першого спілкування, якщо воно будується на основі взаємоповаги, бажання знайти спільну мову, знімається напруженість в стосунках соціального працівника і батьків, минає недовіра один до одного.

II етап. Пошук загальної теми.

На другій стадії соціальний працівник активніше виявляє цікавість до вихованця, до умов сімейного виховання, з'ясовує, як виявляється турбота прийомних батьків про дитину, чи відчують вони відповідальність за її виховання, долю. Спеціаліст розпитує прийомних батьків, на які позитивні якості характеру дитини можна спиратися в процесі виховання або перевиховання. Батьки діляться спостереженнями, висловлюють сумніви про деякі незрозумілі їм вчинки, особливості характеру дитини.

Соціальний працівник разом з батьками розмірковує над тим, що необхідно виховати, розвинути в дитині, підкреслює її неповторність, індивідуальність, яку неодмінно треба враховувати в процесі виховання і

перевиховання. В той же час він обережно може заговорити про небажані прояви в поведінці дитини, про явні відхилення від норми.

Таким чином, соціальний працівник готує ґрунт для взаєморозуміння, виявляє, чи однаково обоє відносяться до мети виховання дитини. На цій стадії зароджуються позитивні емоції від загальних інтересів, доброзичливого спілкування, що необхідне для налагодження подальшої спільної діяльності.

III етап. Встановлення загальних вимог до виховання дитини.

Соціальний працівник розмовляє з прийомними батьками про умови і можливості плідної співпраці, підкреслює, яким має бути відношення до дитини (віра в її фізичні і розумові можливості, довіра до неї, повага). Дитині пропонується конкретна допомога в навчанні, перешкоджають розвиток негативної поведінки.

Соціальний працівник надихає прийомних батьків висловлювати погляди на сімейне виховання, визначає основні методи та способи, які використовують батьки для запобігання негативних вчинків у дитини. Думки прийомних батьків, навіть якщо вони не вірні, соціальний працівник вислуховує уважно, не спростовуючи їх, як би підтримуючи позицію батьків, їх упевненість в тому, що вони можуть правильно впливати на дитину. В той же час він пропонує свої, педагогічно обґрунтовані способи дії, закликає об'єднати зусилля, пред'явити дитині єдині вимоги.

На даній стадії у батьків та соціального працівника міцніє інтерес один до одного, сторони погоджуються на співпрацю, на вироблення єдиних вимог до дитини, на узгодження виховних зусиль.

IV етап. Зміцнення співпраці в досягненні загальної мети.

Погодившись на спільну педагогічну співпрацю, сторони уточнюють виховні можливості один одного, ставлять єдині цілі і завдання у вихованні дитини.

У цей період соціальний працівник повинен направити зусилля на те аби батьки визнали свої помилки, недоліки у вихованні. Не виключені спори, заперечення, непорозуміння. Можливі критичні зауваження батьків з приводу пропозицій соціального працівника. Але саме в таких відвертих спорах соціальний працівник розкриває дійсну позицію сім'ї, її виховні можливості і особливості.

Ця стадія прогнозування можливих варіантів стосунків соціального працівника з батьками. Можуть виникнути побоювання: чи варто до кінця розкривати себе, бути гранично відвертим. Але це не заважає зміцненню співпраці на шляху до досягнення загальної мети.

V етап. Реалізація індивідуального підходу.

Соціальний працівник, акцентуючи увагу на позитивних моментах у вихованні дитини, повідомляє батьків про недоліки родинного виховання. Відвертість соціального педагога повинна розташувати до нього батьків, змусити їх прислухатися до його порад. Він пропонує конкретні заходи, спираючись на раніше запропоновані дії з боку батьків.

З метою зміцнення контактів соціальний працівник не повинен демонструвати батькам свою всесильність і непогрішимість. Навпаки, він може повідомити їх про деякі сумніви щодо виховання дитини, прислухатися до думок батька і матері, попросити у них поради.

На цій стадії виробляється цілий ряд погоджених заходів, направлених на виховання і перевиховання дитини.

VI етап. Вдосконалення педагогічної співпраці.

Обговорюється конкретний план розвитку дитини. Це стадія поглиблення і розширення педагогічної співпраці, період розподілу прийнятих і погоджених ролей, реалізації єдиних педагогічних дій на виховання.

Як і на попередніх стадіях, на останній недоцільно тиснути на батьків, пропонувати готові рішення, необхідно створювати такі умови, які спонукали батьків до активності, ініціативи. Спеціаліст, аналізуючи дії батьків, схвалює деколи навіть незначні їх успіхи у вихованні.

На завершальному етапі співпраці важливо підтримувати і укріплювати співпрацю, не ослабляти єдності вимог до дитини. Необхідно аналізувати розвиток процесу спільної діяльності соціального працівника і батьків, направленої на досягнення успіху.

Таким чином, використовуючи такий поетапний підхід в роботі з прийомною сім'єю, можливо розробити індивідуальну програму контактної взаємодії соціального працівника і з прийомними батьками, яка включає форми, методи і зміст соціальної роботи у сфері взаємодії із прийомною сім'єю та іншими формами сімейної опіки.

Отже, аналіз динаміки змін в стратегії і практиці сімейного виховання дітей, що мають статус дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, ставить перед навчальними закладами завдання підготовки кваліфікованих соціальних працівників з супроводу прийомних батьків та батьків-вихователів сімейних форм виховання. Важливою характеристикою їх підготовки є знання й вміння з педагогічної культури, можливість надання педагогічної підтримки прийомним батькам у питаннях виховання сиріт. Включення батьків в організацію спільної діяльності, дозвілля і спілкування, створення ситуацій успіху для дітей і батьків, подолання агресії, вміння розподіляти власні кошти й планувати бюджет, вибір подальшого навчального закладу – ці і багато інших питань, які виникають під час життя у прийомній сім'ї, допомагають вирішити фахівці з соціальної роботи, що супроводжують сімейні форми виховання.

Дана стаття не вичерпує всієї складності питання, порушена тема може досліджуватися у питанні підготовки соціальних працівників до здійснення оцінки потреб дітей та їх сімей.

Список використаної літератури

1. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / упоряд. : С. Я. Харченко,

М. С. Кратінов, Л. Ц. Ваховський, О. П. Песоцька, В. О. Кратінова, О. Л. Караман. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 408 с.
2. Луганцева О. Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи із сім'єю : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Луганцева Оксана Геннадіївна. – Луганськ, 2011. – 374 с.
3. Подготовка семейных социальных педагогов к работе с замещающей семьей как формой жизнеустройства детей-сирот : материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Армавир, 20 – 21 окт., 2010 г.). / под. ред. В. И. Спириной. – Армавир : РИЦ АГПА, 2010. – Ч. I. – 200 с.
4. Харченко С. Я. Соціально-педагогічні технології / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 552 с.

Ігнатенко К. В. Підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з прийомними сім'ями

В статті розглядається важливий напрям підготовки студентів спеціальності «Соціальна робота» – робота з прийомними сім'ями. Перелічуються необхідні для цього знання та вміння, такі як: знання з законодавчих засад соціального захисту дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, відповідальність батьків та осіб, які їх замінюють, за вчинення дітьми правопорушень. Аналізуються ціннісні підходи та пріоритетні принципи в роботі з прийомними сім'ями. Завданням соціального працівника, що супроводжує прийомну сім'ю, є підвищення педагогічної культури прийомних батьків. Висвітлюються форми і методи організації педагогічної освіти прийомних батьків. Розкрита поетапна методика контактної взаємодії з прийомними батьками на стадії соціального супроводу.

Ключові слова: педагогічна культура прийомних батьків, знання та вміння студентів, робота з прийомними сім'ями, методика контактної взаємодії з сім'єю, форми і методи педагогічної освіти прийомних батьків.

Игнатенко Е. В. Подготовка будущих социальных работников к работе с приемными семьями

В статье рассматривается важное направление подготовки студентов специальности «Социальная работа» – работа с приемными семьями. Перечисляются необходимые для этого знания и умения, такие как: знания законодательных основ социальной защиты ребенка-сироты, ответственность родителей и лиц, их замещающих, за совершение детьми правонарушений. Анализируются ценностные подходы и приоритетные принципы в работе с приемными семьями. Задачей социального работника, сопровождающего приемную семью, является повышение педагогической культуры приемных родителей. Освещаются формы и методы организации педагогического образования приемных родителей. Раскрыта поэтапная методика контактного взаимодействия с приемными родителями на стадии социального сопровождения.

Ключевые слова: педагогическая культура приемных родителей, знания и умения студентов, работа с приемными семьями, методика контактного взаимодействия с семьей, формы и методы педагогического образования приемных родителей.

Ignatenko K. Education of the future social workers to work with foster families

The article deals with an important area of training of students of specialty „Social work” - work with foster families. Article the knowledge and skills, such as knowledge of legislative bases of social protection of orphans, the responsibility of parents and persons replacing them for the commission of child delinquency. Analyzes the value approaches and priority principles in working with foster families. The task of the social worker to accompany the foster family is an increase of pedagogical culture of the adoptive parents. Highlights forms and methods of pedagogical education of foster parents. Discloses a method of gradual contact with the foster parents at the stage of social support.

Key words: pedagogical culture of the foster parents, the knowledge and skills of students, work with adoptive families, methods of contact interaction with the family, forms and methods of pedagogical education of foster parents.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Ваховський Л. Ц.

УДК 37.035.6

А. Л. Ігнатуша

**НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ
МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ**

Становлення української державності, побудова громадянського суспільства, інтеграція України у світове та європейське співтовариство передбачають орієнтацію на Людину, її духовну культуру й визначають основні напрями виховної роботи з молоддю та модернізації навчально-виховного процесу.

Сьогодні сформоване соціальне замовлення на ефективні і виховні системи й технології. Зростає увага до виховання засобами музеїв, театральної педагогіки, дитячого та юнацького спорту. Створюються реальні умови для прояву творчих здібностей молодих людей. Усе це створює сприятливі умови для розвитку національно-патріотичного виховання як пріоритетної сфери соціального життя країни, підвищення його статусу та розвитку потенціалу.

Важливість національно-патріотичного спрямування у вихованні підростаючого покоління підкреслювали українські прогресивні діячі, педагоги, наприклад, Г. Ващенко, В. Винниченко, Б. Грінченко, М. Грушевський, О. Духнович, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський та ін. Так, зокрема І. Огієнко стверджував, що у закладах освіти весь навчально-виховний процес повинен будуватися так, щоб особистість проймалася українським патріотизмом, національною свідомістю і світоглядом. Теоретико-методологічні засади сучасного патріотичного виховання закладено у дослідженнях українських психологів та педагогів: І. Беха, М. Боришевського, О. Вишневського, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, К. Чорної та ін. У своїх працях значне місце вони приділяють українській патріотично-національній ідеї, духовності, демократичним засадам навчання і виховання, гуманістичним цінностям. На сучасному етапі розвитку суспільства мета, завдання, головні положення здійснення національно-патріотичного виховання викладені у Концепції національно-патріотичного виховання молоді.

Однією з головних фігур організації та здійснення національно-патріотичного виховання виступає вчитель-вихователь загальноосвітньої школи, особливо початкової ланки.

Саме вчитель виступає суб'єктом соціально-педагогічних реформ, розробником і керівником проектів, лідером, діагностом, консультантом і організатором навчально-пізнавальної діяльності учнів. «Важко переоцінити роль особистості вчителя, його моральності в пробудженні та розвитку здібностей, нахилів, талантів наших дітей», – писав В. Сухомлинський [3, с. 131]. Саме тому вирішальною та необхідною умовою організації професійної підготовки фахівця є різнобічна орієнтація майбутнього вчителя на всі сфери педагогічної діяльності.

Мета статті – визначити головні підходи до організації національно-патріотичного виховання майбутніх вчителів в умовах педагогічного коледжу.

Узагальнення підходів до обґрунтування сучасної системи принципів навчання та виховання, які існують у сучасній педагогіці, урахування особливостей національно-патріотичного виховання майбутніх учителів визначають такі принципи патріотичного виховання:

- *науковості* – побудова процесу національно-патріотичного виховання майбутніх учителів на наукових знаннях,
- *культуровідповідності* – органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурою, звичаями, обрядами, традиціями, у тому числі, забезпечення духовної єдності, наступності і спадковості поколінь;
- *суспільної спрямованості патріотичного виховання* – приведення змісту національно-патріотичного виховання студентів відповідно сучасних потреб суспільства, спрямування його на підготовку до активної педагогічної суспільної та громадської діяльності;

- *діяльнісного підходу* – створення таких технологій виховання, які активізують національно-культурний пошук особистості студента та її активно-творчу патріотичну діяльність;

- *національно-патріотичного виховання в колективі та через колектив* – формування у студентів почуття колективізму, гордості за свій колектив, уміле використання сили суспільної думки в боротьбі з виявами негативної спрямованості патріотичної вихованості;

- *індивідуального підходу у виховній роботі* – на основі всебічного урахування в роботі психолого-педагогічних, індивідуально-типологічних особливостей студента, специфіки їх вияву в конкретних ситуаціях;

- *сензитивності* – урахування особливостей і найбільш сприятливих періодів розвитку особистості для сприймання певного навчального матеріалу, інформаційного навантаження;

- *єдності, узгодженості та систематичності виховних дій* – єдність вимог національно-патріотичної вихованості та їх реалізації з боку викладачів, колективу, навчального закладу, сім'ї, суспільства;

- *етнізації виховного середовища* – створення такої інфраструктури вищого навчального закладу, що забезпечує розвиток патріотичних почуттів, відносин і поведінки студентів;

- *демократизації* – поєднання педагогічного керівництва національно-патріотичним вихованням з розвитком ініціативи й самостійності студентів, віра в свої творчі сили, повага до особистості вихованця;

- *гуманізації* – можливість поставити особистість студента в центр уваги педагогічного процесу, забезпечення умов для активності студента у патріотичному вихованні й самовихованні;

- *психологізації* – оволодіння кожним педагогом технологією діагностики і психодіагностики рівня патріотичної вихованості особистості студента, корекції виховних впливів.

Для реалізації змісту патріотичного виховання майбутніх учителів необхідно є система методів, форм і засобів патріотичного виховання. Аналіз наукової літератури щодо класифікації методів виховання студентів свідчить, що найбільш оптимальним є варіант їх поділу на такі групи:

- перша група – методи усвідомлення національно-патріотичних цінностей;

- друга група – методи формування досвіду національно-патріотичної поведінки;

- третя група – методи стимулювання (педагогічної підтримки) національно-патріотичної діяльності та поведінки.

Одним із головних напрямів здійснення національно-патріотичного виховання є формування національної свідомості та самосвідомості. Це передбачає виховання любові до рідної землі, свого народу, готовності

до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури), патріотизм, що сприяє утвердженню національної гідності, формування почуття гордості за свою Батьківщину.

Наголошуючи на важливості формування почуття національного в людині К. Д. Ушинський писав: «Є лише одна загальна для всіх природжена схильність, на яку завжди може розраховувати виховання: це те, що ми зовемо народність. Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини, і ця любов дає вихованню ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з її поганими природними, сімейними і родовими нахилами» [4, с. 274].

Вчитель-вихователь повинен чітко бачити процес становлення національної свідомості дитини, глибоко розуміти зміст ключових понять («національний», «патріотизм», «націоналізм», «громадянськість» тощо).

Майбутні вчителі повинні знати, що кожний віковий період формування особистості має свої певні особливості щодо національно-патріотичного виховання. Так у дошкільному та молодшому шкільному віці у дитини формується здатність пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого об'єднання; як учня, жителя міста чи села; виховується любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи; до рідного слова та державної мови, побуту, традицій, культурних особливостей як рідного, так й інших етносів українського народу.

У підлітковому віці виховується духовно-осмислений, рефлексивний патріотизм, який поєднує любов до свого народу, нації, Батьківщини з почуттям поваги до інших народів, своїх і чужих прав та свобод.

У старшому шкільному віці пріоритетними рисами ціннісного ставлення до Батьківщини є відповідальність і дієвість.

О. Вишневський процес національно-патріотичного виховання пов'язує з віковими етапами і виділяє в ньому такі етапи [4, с. 274 – 275]:

1. Етнічне самоусвідомлення особистості, яке є першоосновою, корінням патріотизму Етнізація дитини відбувається з раннього періоду життя в сім'ї.

2. Національно-політичне усвідомлення особистості. Припадає воно переважно на підлітковий вік і передбачає усвідомлення дитиною себе як частки нації, своєї причетності до неї як політичного феномена.

3. Громадсько-державне самоусвідомлення особистості, яке передбачає формування правильного розуміння явищ патріотизму, виховання поваги до національно-культурних цінностей, прищеплення почуття національної, расової, конфесійної толерантності.

При організації національно-патріотичного виховання в педагогічному коледжі враховується додаток до наказу МОН України від 16.06.2015 № 641, який включає Заходи щодо реалізації концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді.

В процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін викладачі коледжу знайомлять студентів, майбутніх фахівців, з сучасними

підходами до організації національно-патріотичного виховання, а в процесі педагогічної практики формують у них уміння проводити форми роботи з даного напрямку виховання для дітей різного віку.

Так, для дошкільної освіти планується розробка програми «Україна – наша Батьківщина» (для дітей старшого дошкільного віку), методичних рекомендацій щодо залучення батьків до національно патріотичного виховання. Рекомендуються теми для організації національно-патріотичного виховання: моє ім'я, моя сім'я, моє місто /село (пейзажі, символи, пам'ятки культури, народні промисли), моя країна (державні символи, столиця, державні свята, національності України).

Для початкової школи рекомендується розробити творчі завдання з національно-патріотичної тематики, конкурси, міні-проекти за участю батьків (світ професій, сімейні династії, захисники вітчизни моєї родині), пропонується тематика з даного напрямку виховання: мій родовід, моя історія в історії рідного міста, моє місто в історії країни, національні традиції, народні промисли, національні герої, моя Батьківщина – Україна, Україна на карті світу. Виховні години можливо проводити у формі зустрічей з волонтерами, учасниками АТО, постановок українських народних та сучасних казок, майстер-класів з виготовлення сувенірів для бійців Української армії тощо.

На навчальних дисциплінах при проведенні практичних робіт викладачі залучають студентів до організація уроків «Свято рідної мови», «Мужай, прекрасна наша мова», «Шевченківське слово»; проведення українських народних ігор, зокрема, «Високий дуб», «Чаклун», «Хлібчик»; проведення конкурсів зображувальної творчості «Слава українським військовим», «У світі немає кращої країни, ніж Україна», «Планета дружби».

Таким чином в загальній системі організації національно-патріотичного виховання майбутніх вчителів, вихователів в умовах педагогічного коледжу можливо виділення таких напрямів:

- проведення практичних робіт, дидактичних ігор при вивченні навчальних дисциплін професійно-орієнтованого циклу;
- організації різних видів практичної підготовки (поза навчальна виховна робота, спеціалізація, пробні заняття і уроки) з залученням студентів до самостійної підготовки та проведенні відповідних заходів з національно-патріотичного виховання,
- створення портфоліо виховних заходів, виховних проектів відповідно до тематики, яка пропонується Міністерством освіти і науки України.

Список використаної літератури

- 1. Карпенчук С. Г.** Теорія і методика виховання / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 1997. – 278 с. **2. Кобильченко В. В.** Формування особистості як психолого-педагогічна проблема / В. В. Кобильченко // Нові технології навчання. – 2001. – Вип. 31. – С. 3 – 12.

3. Омеляненко В. Л., Кузьмінський А. І. Теорія і методика виховання: Навч. посіб. / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2008 – С. 139 – 149. **4. Фіцула М. М.** Педагогіка: навч. посіб. / М. М. Фіцула. – 3-тє вид., стер. – К. : Академвидав, 2009. – С. 271 – 276. **5. Шевчук О. Л.** Культурологічна освіта майбутнього вчителя: теорія і практика / О. Л. Шевчук. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. – 232 с.

Ігнатуша А. Л. Національно-патріотичне виховання майбутніх вчителів

У статті розкриваються загальні підходи до організації національно-патріотичного виховання майбутніх вчителів. Виділено, що в основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідею розвитку української державності, розвитку суспільства й нації в цілому. Форми й методи виховання базуються на українських народних традиціях, кращих надбаннях національної та світової педагогіки й психології. Виділяються загальні принципи та методи здійснення національно-патріотичного виховання майбутніх вчителів. Підкреслюється, що майбутні вчителі повинні знати, які певні особливості національно-патріотичного виховання має кожний віковий етап. Наводиться приклад підходу О. Вишневського щодо вікових етапів здійснення процесу національно-патріотичного виховання. Представлено загальну систему організації навчально-вихованого процесу в коледжі для виконання завдань національно-патріотичного виховання майбутніх вчителів. Вказується тематика напрямів та форм роботи, які повинні застосовувати майбутні вчителі в практиці роботи з дітьми різного віку.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, патріотизм, національна свідомість, принципи, методи виховання.

Игнатуша А. Л. Национально-патриотическое воспитание будущих учителей

В статье раскрываются общие подходы к организации национально-патриотического воспитания будущих учителей. Выделено, что в основу системы национально-патриотического воспитания положено идею развития украинской государственности, развития общества и нации в целом. Формы и методы национально-патриотического воспитания базируются на украинских народных традициях. Лучших образцах национальной и мировой педагогики. Выделяются общие принципы и методы осуществления национально-патриотического воспитания будущих учителей. Подчеркивается, что будущие учителя должны знать, какие особенности имеет национально-патриотическое воспитание на разных возрастных этапах формирования личности. Представлена общая система организации учебно-воспитательного процесса в колледже по национально-патриотическому воспитанию будущих учителей. Указывается тематика направлений и форм работы, которые должны использовать будущие учителя в практике работы с детьми разного возраста.

Ключевые слова: национально-патриотическое воспитание, патриотизм, национальное сознание, принципы, методы воспитания.

Ignatusha A. L. The national-patriotic education of future teachers

In the article describes the general approach to the organization of national-patriotic attitude development of future teachers. The idea of Ukrainian statehood and the development of society and the nation as a whole is the main idea of the national-patriotic attitude development. As described in this article. Forms and methods of national-patriotic attitude development were based on Ukrainian national traditions. They were based on the best samples of national and world pedagogy also. In the article stand out the general principles and methods of implementation of the national-patriotic attitude development of future teachers. It is emphasized that future teachers must know what characteristics have a national-patriotic education in different age stages of personality formation. We give an example approach O. Vyshnevskoho on age stages of a process of national-patriotic attitude development. The general system of organization of educational process in the college of national-patriotic education of future teachers described in the article also. The subject of directions and forms of work that should be used in the practice of future teachers to work with children of different ages are described. In the article allocated directions of the organization of national and patriotic attitude development of future teachers. There are sample programs and methodical recommendations for parents on the objectives of the national-patriotic education. Measures proposed structure, outlining the trends and ways of development of national-patriotic education in the educational space of Ukraine. Defined classification methods and principles of national-patriotic education of students. Examples of creative tasks of national patriotic themes, contests, projects involving parents.

Key words: national-patriotic attitude development, patriotism, national consciousness, principles and methods of education.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 37.035.6:374

О. М. Ілішова

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МІЖЕТНІЧНИХ СТОСУНКІВ
ГУРТКІВЦІВ ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
ЗАСОБАМИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ**

Стосунки між етносами супроводжують увесь розвиток людської цивілізації. Вони носять глобальний характер і впливають на всі сфери

суспільного життя – політичну, соціально-економічну, духовну, сімейно-побутову тощо. Наслідки міжетнічних стосунків постійно відчуються як у загальносвітовому масштабі, так і на різних рівнях суспільної стратифікації – міждержавному, регіональному, а також у відносинах між окремими народами, етнічними групами, індивідами.

Культура міжетнічних стосунків в поліетнічній державі, такій як Україна, є вагомим чинником, що впливає на соціогуманітарну сферу держави, оскільки виступає, по-перше, необхідним елементом злагоди на всіх рівнях суспільної стратифікації; по-друге, об'єктивною передумовою територіальної цілісності держави; по-третє, складовою гуманізації суспільних процесів. Саме тому гостроти набуває проблема потреби суспільства в гармонізації міжетнічних стосунків у багатонаціональних колективах, якими виступають гуртки позашкільних навчальних закладів, адже міжетнічне зближення у процесі взаємодії має відбуватися на основі розвитку етнокультур, зокрема культури міжетнічних стосунків.

Аналіз досліджень проблеми культури міжетнічних стосунків дозволяє зазначити, що у Конституції України, Законах України «Про освіту» та «Про загальну середню освіту», Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепції національно-патріотичного виховання молоді, Декларації прав національностей України, Законі України «Про національні меншини в Україні» та інших державних нормативно-правових актах наявні основні ідеї із зазначеної проблематики. Питанню культури міжетнічних та міжнаціональних відносин присвячені сучасні дослідження В. Абеляна, З. Гасанова, І. Дадова, А. Жолудової, І. Жуковського, Є. Степанова, Г. Назаренко, Т. Фогель та інших. В межах вивчення різних аспектів проблеми міжнаціонального виховання проведено значну кількість досліджень (В. Афанасьєв, Г. Волков, Є. Жиркова, А. Ізмайлов, А. Корнілова, А. Ніколаєва, Б. Попов та інші), вивчено діяльність позашкільних навчальних закладів, де розглянуто той чи інший аспект роботи цих закладів за різними напрямками діяльності (В. Берека, О. Биковська, В. Вербицький, Л. Дименкова, О. Литовченко, О. Матвієнко, В. Мачуський, О. Мироненко, Г. Пустовіт, О. Рассказова, В. Редіна, А. Сватсьєв, О. Семенов, Н. Синькевич, Т. Сущенко, Т. Фурсенко, Т. Цвірова та інші). Однак, проблема формування культури міжетнічних стосунків гуртківців позашкільних навчальних закладів майже не розглядалася, зокрема, в контексті національно-патріотичного виховання, тому вимагає детального вивчення.

Метою статті є визначення засобів формування культури міжетнічних стосунків гуртківців позашкільних навчальних закладів в контексті національно-патріотичного виховання.

За часи незалежності України загострилася політична ситуація, зумовлена проблемами в економічній, соціальній сферах, і невирішеність

який призвела до відкритих конфліктів в усіх регіонах з різних причин: зокрема, прагнення західних регіонів включення України до євросоюзу, занепокоєність російськомовного населення східних та південних регіонів щодо наслідків українізації у всіх сферах суспільного життя, та україномовного населення центральної та західної України ратифікацією Закону «Про мови в Україні» та інші. Окрім цього, вдалися в знаки результати радянської системи виховання кількох поколінь українців, що призвело лише до байдужого ставлення до всіх проявів національної культури, її здобутків, відсутності національної свідомості та етнічної приналежності до своєї Батьківщини.

Ситуація що склалася, не могла не позначитися на системі освіти, зокрема на діяльності позашкільних навчальних закладів, які традиційно стали осередками розвитку усебічно і гармонійно розвиненої, соціально активної особистості дитини. Адже донині виникають ситуації напруження між гуртківцями при встановленні стосунків з представниками інших етносів, спостерігаються прояви негативних етноцентричних почуттів, що призводить до виникнення напруги у молодіжному середовищі.

Загалом, у буденному житті етнічність переважної більшості підлітків не актуалізована й етнічна самоідентифікація не займає провідних позицій. Незважаючи на це, вихованці проявляють досить жвавий інтерес до різних етнічних питань. У той же час потрібно визнати наявні елементи упередженості й негативізму в національних відносинах.

Разом з тим, освіта молодих поколінь, забезпечуючи механізм трансляції етнічної спадщини нащадкам, покликана забезпечити й інтеграційні процеси, закласти основи для розуміння й спілкування з іншими культурами, націлювати на вміння підтримувати й розвивати діалог культур.

Так, формування високої культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах, культури налагодження міжетнічних взаємин у ситуаціях духовно-морального значення, розвиток толерантності та емпатійності у питаннях культури, звичаїв, традицій, мови усіх народів, які населяють Україну, має стати пріоритетним напрямком виховної діяльності. З цією метою, на нашу думку, слід активно використовувати здобутки з галузі національно-патріотичного виховання.

У Концепції національно-патріотичного виховання молоді зазначено, що ідеалом виховання в сучасних умовах виступає різнобічно та гармонійно розвинений національно свідомий, високоосвічений, життєво компетентний громадянин, здатний до саморозвитку та самовдосконалення. Тому головною домінантою виховання молоді є формування у особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної та моральної життєвої позиції [2].

З метою формування культури міжетнічних стосунків гуртківців необхідне органічне поєднання системи принципів національно-

патріотичного виховання в цілісну систему, що забезпечує досягнення відповідних результатів – міцно і органічно засвоєних загальнолюдських і українських національних цінностей. Серед цих принципів виділяємо:

1) принцип національної спрямованості, який передбачає формування у молоді національної свідомості, любові до України, свого народу, шанобливого ставлення до його культури, здатності до збереження своєї національної ідентичності;

2) принцип культуровідповідності, за яким виховання виступає як культуротворчий процес, спрямований на формування базової культури особистості, базуючись на набутому морально-етичному досвіді людства;

3) принцип гуманізації виховного процесу, що зосереджує увагу на особистості як вищій цінності;

4) принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії, за яким учасники процесу виступають рівноправними партнерами у процесі спілкування, беруть до уваги точку зору один одного, визнають право на її відмінність від власної, узгоджують свої позиції;

5) принцип цілісності означає, що педагогічний процес організовується як системний, спрямований на гармонійний та різнобічний розвиток особистості, формування в неї цілісної картини світу, передбачає забезпечення наступності напрямів та етапів виховної роботи;

6) акмеологічний принцип вимагає орієнтації виховного процесу на вищі морально-духовні досягнення і потенційні можливості особистості, створення умов для досягнення нею життєвого успіху, розвиток індивідуальних здібностей;

7) принцип особистісної орієнтації означає, що загальні закони психологічного розвитку проявляються у кожній людини своєрідно і неповторно;

8) принцип життєвої творчої самодіяльності передбачає становлення особистості як творця свого життя, який здатен приймати особисті рішення, і нести за них відповідальність, повноцінно жити і активно діяти, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни;

9) принцип толерантності передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, формування у гуртківців відкритості, толерантного ставлення до цінностей, відмінних від національних ідей, до культури, мистецтва, вірувань інших народів, здатності диференціювати спільне та відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру, як невід'ємну частину загальнолюдської [2].

Отже, дотримання цієї системи принципів у роботі позашкільних навчальних закладів з формування культури міжетнічних стосунків гуртківців ставить особистість вихованця в природне становище, коли вона росте і розвивається в атмосфері культури свого народу, виховується шляхом засвоєння культурно-історичних, духовно-національних традицій і звичаїв.

В рамках формування культури міжетнічних стосунків гуртківців в контексті національно-патріотичного виховання, пропонуємо розглянути програми позашкільних навчальних закладів, в яких приділяється увага питанню міжнаціональності та представлений багатий арсенал засобів організації педагогічного процесу: Програми для творчих об'єднань позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів (Художньо-естетичний напрям. Хореографія. Театр); Програми для гуртків науково-технічної творчості позашкільних навчальних закладів; Програми для творчих об'єднань позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів (Соціально-реабілітаційний напрям) тощо.

Так, у системі художньо-естетичного виховання дітей та учнівської молоді одне з головних місць посідає хореографічне мистецтво, яке виховує у дітей повагу та інтерес до хореографічного мистецтва як складової духовної культури особистості, формує почуття колективізму та дружби [5, с. 3].

Програма курсу «Народний танець» (автор В. Камін) є одним із дійових засобів естетичного виховання дітей та молоді, залучення їх до багатства загальнолюдських цінностей, виховання в учнів почуття власної національної приналежності до українського народу і водночас знайомство з танцювальною культурою різних народів, що проживають на території України, а також світу. Ці заняття дають можливість молоді оволодівати різноманітними стилями і манерою виконання танців різних народів світу та ближче знайомитися з їх культурою [5, с.75].

Діяльність гуртка «Культура мови та спілкування» (автор В. Душенко) спрямована на підготовку учня до роботи на сцені, формування культурного сприйняття навколишнього світу, розвиток творчого уявлення дітей, тому що театр дає людству можливість пізнання світу в процесі безпосереднього людського спілкування, без якого, на нашу думку, неможливе налагодження міжетнічних стосунків [3, с. 127].

Гурток «Виготовлення іграшок-сувенірів» (автори Н. Кравченко, В. Тополюкова) має основні навчально-виховні завдання з розвитку творчої і трудової активності, художнього смаку, інтересу до мистецтва свого народу, його історії і традиції. Уся робота у гуртку має бути тісно пов'язаною з народним мистецтвом, тому молоді необхідно знайомити з історією народної іграшки, найбільш відомими промислами, українськими національними традиціями, національним костюмом [3, с. 3].

Програма гуртка «Стань творцем свого життя» (автор Г. Ковганич) передбачає формування певних якостей, становлення особистості як творця і проектувальника власного життя, де важливе місце займає процес вироблення в учнівській молоді різноманітних життєвих навичок, необхідних для розвитку життєвої компетентності особистості та для успішної адаптації її в суспільстві, що також можна розглядати в рамках нашого дослідження [6, с. 8].

За своєю діяльністю гурток «Народознавство» (автор В. Вихор) передбачає ознайомлення молоді з господарсько-культурною спадщиною

українського народу, з народними традиціями і на цій основі формувати в неї етнічну самосвідомість, кращі якості національного характеру, прагнення до відродження національної культури [4, с. 99].

Комплексна освітня програма «Я як я, я та інші, я та суспільство» (автор Т. Окушко) сприяє створенню психолого-педагогічних умов для оптимального соціального та особистісного розвитку гуртківців позашкільного навчального закладу, гуманізації суспільних відносин, формуванню психологічної культури особистості [6, с. 38].

Обов'язковою, на думку Н. Ганько, у позашкільних навчальних закладах має бути наявність фольклорно-етнографічних клубів. Метою роботи таких клубів є пробудження пізнавального інтересу до історії рідного краю, народу, звичаїв і традицій, формування національної самосвідомості, внутрішньої культури, шанування і примноження матеріальних та духовних цінностей рідного краю. Біля них діють секції обрядово-звичаєвого дійства, пошуково-народознавчі, декоративно-прикладні, особливим видом народознавчої роботи в клубі є проведення конкурсів, обрядових театралізованих дійств [1, с. 14 – 15].

Досить цікавою для нашого дослідження є програма «Сторінки культури українського народу» (автор А. Ращенко), яка охоплює всі напрями роботи позашкільного закладу з формування національної самосвідомості, однак більшою мірою вона спрямована на гуртки військово-патріотичного, туристсько-краєзнавчого, екологічно-натуралістичного, фізкультурно-оздоровчого та художньо-естетичного напрямів. Пізнаючи національний фольклор, у якому відображено весь культурно-історичний, мистецький шлях народу, молодь засвоює менталітет, неповторність свого народу, що сприяє забезпеченню духовної єдності поколінь. В цей саме час в умовах глобалізації та інтеграції культур різних народів актуальним є, з одного боку, збереження національної своєрідності, а з іншого – толерантне ставлення до культур інших націй [7, с. 8].

Отже, формування культури міжетнічних стосунків гуртківців в контексті національно-патріотичного виховання має здійснюватися шляхом органічного поєднання системи принципів (національної спрямованості, культуровідповідності, принцип гуманізації, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, цілісності, акмеологічний принцип, особистісної орієнтації, життєвої творчої самодіяльності, толерантності) та активного впровадження у педагогічний процес позашкільних навчальних закладів арсеналу засобів організації діяльності: театру, обрядових театралізованих дійств, конкурсів, обрядово-звичаєвих, пошуково-народознавчих дійств, хореографічного, декоративно-прикладного, образотворчого мистецтва, історичної, традиційної, звичаєвої та господарсько-культурної спадщини українського народу та етносів, які мешкають поруч. Перспективою подальших пошуків у цьому напрямку є більш детальне вивчення роботи позашкільних навчальних закладів з проблеми формування культури міжетнічних стосунків.

Список використаної літератури

- 1. Ганько Н.** Про роботу фольклорно-етнографічного клубу «Світлиця» / Н. Ганько // Позашкілля. – 2008. – №2. – С. 14 – 22.
- 2. Концепція** національно-патріотичного виховання. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України 27.10.2009 № 3754/981/538/49. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/5397>.
- 3. Програми** для гуртків науково-технічної творчості позашкільних закладів / [За ред. Л. М. Павлової]. – К. : ІЗМН, 1996. – 220 с.
- 4. Програми** для гуртків, секцій, творчих об'єднань позашкільних закладів суспільно-громадського та художньо-естетичного напрямку / [Укл. Л. І. Ковбасенко, Л. М. Павлова]. – К. : ІЗМН, 1996. – 400 с.
- 5. Програми** для творчих об'єднань позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів. Художньо-естетичний напрям. Хореографія. Театр / [Укл. Л. М. Павлова]. – С. : «Антей», 2005. – 192 с.
- 6. Програми** для творчих об'єднань позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів. Соціально-реабілітаційний напрям / [Укл. Л. М. Павлова]. – С. : «Антей», 2005. – 192 с.
- 7. Ращенко А.** Національна самосвідомість як поклик часу. Про особливості виховання / А. Ращенко // Позашкілля. – 2008. – №1. – С. 7 – 17.

Ілішова О. М. Формування культури міжетнічних стосунків гуртківців позашкільних навчальних закладів засобами національно-патріотичного виховання

У статті визначено актуальність проблеми формування культури міжетнічних стосунків в умовах сучасної кризи суспільства, зумовленої проблемними ситуаціями в політичній, економічній, соціальній сферах. Розкрито необхідність органічного поєднання системи принципів національно-патріотичного виховання в цілісну систему, що забезпечує засвоєння загальнолюдських і українських національних цінностей з метою формування культури міжетнічних стосунків. Представлено засоби формування культури міжетнічних стосунків гуртківців позашкільних навчальних закладів в контексті національно-патріотичного виховання.

Ключові слова: культура міжетнічних стосунків, позашкільні навчальні заклади, національно-патріотичне виховання.

Илишова О. Н. Формирование культуры межэтнических отношений кружковцев внешкольных учебных заведений средствами национально-патриотического воспитания

В статье определена актуальность проблемы формирования культуры межэтнических отношений в условиях современного кризиса общества, предопределенного проблемными ситуациями в политической, экономической, социальной сферах. Раскрыта необходимость

органичного сочетания системы принципов национально-патриотического воспитания в целостную систему, которая обеспечивает усвоение общечеловеческих и украинских национальных ценностей с целью формирования культуры межэтнических отношений. Представлены средства формирования культуры межэтнических отношений кружковцев внешкольных учебных заведений в контексте национально-патриотического воспитания.

Ключевые слова: культура межэтнических отношений, внешкольные учебные заведения, национально-патриотическое воспитание.

Ilshova O. N. Forming of culture of interethnic relations of the teen-agers of circle of out-of-school educational establishments by facilities of national-patriotic education

In the article actuality of problem of forming of culture of interethnic relations is certain in the conditions of modern crisis of the society, predefined by problem situations in political, economic, social spheres. The necessity of organic combination of the system of principles of national-patriotic education is exposed for the integral system that provides mastering of common to all mankind and Ukrainian national values with the purpose of forming of culture of interethnic relations (national orientation, культуровідповідності, principle of humanizing, subject-subject co-operation, integrity, acmeology principle, personality orientation, vital creative independent action, tolerance). Facilities of forming of culture of interethnic relations of the teen-agers of circle of out-of-school educational establishments are presented in the context of national-patriotic education: theatre, ceremonial theatricalizing actions, competitions, ceremonial-ordinary, actions of searching ethnology, choreographic, fine art decoratively-applied, historical, traditional, ordinary and economic-cultural heritage of the Ukrainian people and ethnos that live alongside.

Key words: the culture of interethnic relations, out-of-school educational establishments, national-patriotic education.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 37.035.6

О. Л. Караман

**НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ
І МОЛОДІ В РІЗНИХ ІНСТИТУТАХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ**

Національно-патріотичне виховання дітей і молоді – наукова й педагогічна проблема, яка об'єктивно актуалізувалася в умовах війни та

інформаційної агресії на Сході України. Роздуми над подіями, що сталися на нашій рідній землі, усе частіше викликають питання: чому ворог без зайвих зусиль зміг успішно випробувати на наших громадянах найсучаснішу зброю масового ураження – інформаційну пропаганду, засновану на брудних і агресивних інформаційно-психологічних технологіях? І якщо відповідати на це питання з *педагогічної* точки зору, то відповідь одна: основною причиною легкої окупації нашої території стали низький рівень *освіченості й національно-патріотичної вихованості громадян*, а разом з ним – відсутність у них елементарних знань із закономірностей соціального й економічного розвитку суспільства і держави; нерозвиненість або недорозвиненість таких психічних процесів, як здатність до критичного аналізу, проведення аналогій з подіями в інших країнах, що вже зазнали подібної агресії; невміння прогнозувати розвиток соціальної й особистої ситуації; маргінальність, тобто невизначеність у приналежності до певної нації і держави; інфантилізм, що полягає в соціально-психологічній незрілості, схильності шукати причини своїх проблем у непорядності влади, обставинах, що склалися, а не в собі та власній пасивності, роз'єднаності, неорганізованості, бездіяльності, лінивості, байдужості до особистісного розвитку і розвитку суспільства та легкому захопленні марними мріями про те, що хтось прийде і вирішить за нього всі проблеми. І все це прорахунки в системі освіти й виховання. А отже, особиста відповідальність освітян, закладів освіти та інших інститутів соціалізації дітей і молоді.

Сьогодні на окупованих територіях Луганської та Донецької областей залишилося багато дітей і молоді, які опинилися поза межами освітнього простору України, стали заручниками злочинної інформаційно-просвітницької пропаганди, не мають можливості виїхати з окупованої території, отримати повноцінну освіту і виховання, документи про освіту державного зразка тощо. Проте, освіта і виховання – чи не єдиний засіб «боротьби за мозок» юних громадян. Отже, настав час розпочати системне, змістовне, послідовне національно-патріотичне виховання дітей і молоді, яке б охоплювало всі їх вікові категорії та здійснювалося всіма інститутами соціалізації.

Наразі концептуальні засади національно-патріотичного виховання дітей і молоді ґрунтуються на положеннях *Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки*, затвердженої Указом Президента України 13 жовтня 2015 року № 580/2015 [9].

Щодо наукового підґрунтя заявленої теми, то сучасні підходи до визначення понять «нація», «патріотизм» знаходимо в роботах таких дослідників, як В. Вугрич, Г. Касьянов, Р. Петронговський, М. Рябчук, Р. Шпорлюк та ін.

Історію розвитку української педагогічної думки щодо національно-патріотичного виховання розкрито в працях А. Вихруща, Т. Завгородньої, С. Золотухіної, М. Євтуха, М. Стельмаховича,

Б. Ступарика, Я. Яців та ін. Національно-патріотичне виховання як соціокультурний феномен представлено в працях І. Беха, А. Бойко, В. Бондара, С. Гончаренка, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін. Теоретичні засади національного виховання обґрунтовано такими вченими, як Г. Ващенко, А. Загородня, С. Русова, С. Сірополко, В. Сухомлинський, С. Чавдаров, Я. Чепіга та ін.

У дисертаційних дослідженнях останніх років національно-патріотичне виховання розглядається, в основному, як формування національної свідомості й самосвідомості особистості (Н. Ревнюк, О. Олійник, А. Фрідріх та ін.) та як виховання патріотизму різними засобами – традицій, зокрема військових та козацьких, різних видів мистецтва – літературного, образотворчого, декоративно-прикладного та ін. (О. Кириченко, Т. Гавлітіна, О. Гевко, С. Паршук та ін.). Проте зміст національно-патріотичного виховання дітей і молоді в різних інститутах соціалізації поки що не знайшов достатнього висвітлення в науково-педагогічній літературі.

Тому *метою* статті стало проектування змісту і технологій (форм, методів, засобів) у провідних інститутах соціалізації дітей і молоді – дошкільних закладах, початковій школі, основній та старшій школі, професійно-технічних та вищих навчальних закладах.

На наш погляд, щоб проектувати мету, зміст та технології національно-патріотичного виховання дітей і молоді, необхідно чітко усвідомлювати сучасні смисли двох його складників – «нація» і «патріотизм», а також їхню нерозривну єдність і взаємообумовленість у процесі виховання.

Аналіз філософської, соціологічної, політичної літератури свідчить про те, що наразі існують два основні підходи до визначення поняття «нація»: як до *етнічної спільноти* та як до *політичної спільноти*, а також близько десятка проміжних підходів (*культурологічний, психологічний, мовний, релігійний, історико-економічний та ін.*), кожний з яких має право на існування в історичному й геополітичному вимірі та однаково важливий у дослідженні розвитку й трансформації даного поняття в історичній ретроспективі [4; 10; 15; 16].

Відповідно до першого підходу *нація* (від лат. *natio* – плем'я, народ) тлумачиться як *етнічна спільнота*, яка має спільне історичне походження, єдину мову і самосвідомість (як особисте відчуття «національної ідентичності», так і колективне усвідомлення своєї єдності і відмінності від інших націй), власну державність або прагнення до її створення. У цьому значенні поняття «нація» дуже схоже до поняття «народ» [13].

Проте процес перетворення народу в націю являє собою повільну кристалізацію національної свідомості, утвердження національної ідентичності, збереження свого етносу перед нищівними силами ззовні. Отже, нація формується з етносу і частіше під час зовнішніх загроз. Так історично склалося й в Україні. Спочатку колонізація Російською імперією, потім неокolonізація більшовиками та силове заганняння в

СРСР, а тепер – окупація української території владою РФ піднесли на новий рівень відчуття національної ідентичності в українського народу. Вищою цінністю української нації став цивілізаційний вибір: свобода, демократія, права людини, суверенітет, сильна держава як гарант спільних інтересів – те, що повинно стати підґрунтям національної ідеї в Україні. Іншими словами, якщо для народу важить мова, культура, територія, то для нації важить цивілізаційний розвиток на основі спільної й зрозумілої для всіх мети й планів на майбутнє [10; 16].

Отже, відповідно до другого підходу трактування досліджуваного поняття *нація* – це *політична спільнота* громадян певної держави (політична нація, нація-держава), сукупність політично суб'єктивних громадян, що здійснюють колективні національні інтереси через механізм власної політичної організації – національної держави. Нація визначається як основний державотворчий елемент, джерело державної влади та носій державного суверенітету. Вона об'єднує всіх громадян незалежно від їх етнічного та соціального походження, культурно-мовних та інших особливостей. Крім того, політична нація – це не просто населення певної країни і не просто співгромадянство, а дійсно спільнота, об'єднана (часто, але не завжди) спільною мовою, спільними символами, спільною лояльністю до держави та її законів, спільною волею, спільними інтересами, спільними надіями на майбутнє тощо [13].

Щодо другого складника поняття національно-патріотичного виховання, то поняття «*патріотизм*» (від грец. πατριώτης – співвітчизник, *patrís* – батьківщина, Вітчизна) у найбільш вживаному значенні – це моральний і політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов до Батьківщини і готовність підпорядкувати його інтересам свої приватні інтереси. Патріотизм припускає гордість за досягнення і культуру своєї Батьківщини, бажання зберігати її характер і культурні особливості та ідентифікація себе (особливе емоційне переживання своєї приналежності до країни і своєму громадянству, мови, традицій) з іншими членами народу, готовність захищати інтереси свого народу та Батьківщини, її суверенітет і незалежність [1].

У сучасній педагогічній літературі виділяють щонайменше три різновиди патріотизму:

1. *Етнічний патріотизм*, що ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної мови, культури, до власної історії тощо. Цей термін уперше використав відомий сучасний вчений-психолог І. Кон, який писав, що «...етнопатріотизм пов'язаний з утвердженням конкретизованих, спрощених образів свого народу, як правило, наділених позитивними рисами» [5, с. 189].

Цей патріотизм зумовлений природою як відчуття видової ознаки народу, є природженим і розвивається повноцінно, якщо дитина зростає у національно зорієнтованій сім'ї, навчається в українському дитячому садку, а потім в українській школі. При цьому великого значення

надається вивченню історії українського народу, рідної мови і літератури, українського мистецтва, народних звичаїв, традицій.

2. *Територіальний патріотизм* базується на любові до того місця на землі (до місцевості, ландшафту, клімату тощо), де людина народилася.

3. *Державний патріотизм* ґрунтується на остаточній меті нації – побудові власної держави, державному самовизначенні, державницькому світогляді та державницькому почутті; це вищий патріотизм, який базується на державній ідеології та пов'язаний з почуттям громадянськості [2; 11, с.115–116].

За сучасних умов державотворення та боротьби за суверенітет і незалежність України патріотизм підноситься на вищий щабель, поширюється на всіх громадян країни, пронизує всі сфери суспільного життя, має спрямований характер, що виявляється у свідомому ставленні людей до праці, суспільно-політичної діяльності, непримиримості до будь-яких порушень прав людини, норм і правил демократичного співжиття, посягання на суверенітет і незалежність. Завдяки цьому патріотизм є одним з найважливіших чинників розвитку української нації.

Структура патріотизму містить систему якостей особистості, яка поєднує в одне ціле її пізнавальну, емоційний-вольову і поведінкову сфери, а саме:

а) *патріотична свідомість* (самосвідомість) як результат набуття патріотичних знань і осмислення індивідом своєї громадянської ролі в суспільстві (захист історико-культурних, політичних, економічних надбань, незалежності, особистий внесок у розбудову державності України, збагачення професійних знань, зразкова громадянська поведінка та ін.);

б) *патріотичні почуття* (любов до рідного краю, мови, культури, повага до історичного минулого, турбота, відповідальність за долю Вітчизни, відданість національній ідеї, толерантність тощо);

в) *патріотична поведінка та діяльність* (виконання громадянських обов'язків, дотримання норм Конституції України та законів, відповідність загальнолюдським та національним моральним ідеалам, вшановування національних традицій, повага до національної гідності інших народів, толерантне ставлення до наявного в Україні різноманіття культурних традицій та ін.) [6].

На наше переконання, сучасне українське *патріотичне виховання* необхідно реалізовувати через основні *національні цінності* (Українську національну ідею, державну незалежність України, самопожертву в боротьбі за свободу нації, патріотизм та готовність до захисту Батьківщини, єдність поколінь на основі віри в національну ідею, почуття національної гідності, історичну пам'ять, громадську національно-патріотичну активність, пошану до державних та національних символів, до Державного Гімну, Герба і Прапора, Конституції України, шанування рідної культури, мови, національних свят і традицій, орієнтацію власних зусиль на розбудову Української держави і розвиток народного господарства, прагнення побудувати

справедливий державний устрій, протидію антиукраїнській ідеології, готовність стати на бік народу, який бореться за національну свободу, сприяння розвитку духовного життя українського народу тощо) та через *громадянські цінності* (прагнення до соціальної гармонії, відстоювання соціальної та міжетнічної справедливості, культуру соціальних і політичних стосунків, пошану та рівність громадян перед законами, пріоритет ідеї громадянськості над ідеєю держави, права людини на життя, власну гідність, безпеку, приватну власність, рівність можливостей тощо, суверенітет особистості (право на свободу думки, совісті, вибору конфесії, участі у політичному житті, проведенні зборів, самовираження тощо), готовність до захисту власних прав і свобод, пошану до національно-культурних цінностей інших народів, повагу до демократичних виборів і демократично обраної влади, толерантне ставлення до чужих поглядів, якщо вони не суперечать абсолютним і національним цінностям, пошану до праці як до основного джерела суспільного добробуту.

У цьому і полягає нерозривна єдність «національного» й «патріотичного» у феномені «національно-патріотичного виховання».

Розуміючи *виховання* як цілеспрямований вплив на розвиток особистості, сучасні дослідники тлумачать *національно-патріотичне виховання* як процес цілеспрямованого (в умовах спеціально організованої виховної системи держави, освітньо-виховних закладів, різнопрофільних інститутів громадянського суспільства) формування особистості, громадянина-патріота України, носія національних цінностей і національної ідеї, яка в єдності з іншим громадянським суспільством прагне зробити її сильною, могутньою, незалежною державою, готова стати на захист істинної демократії та спільних національних інтересів [6].

Патріотичне виховання громадян України носить національний характер, базується на національних традиціях українського народу, є ідейною силою *національної свідомості (самосвідомості)* – основного результату національно-патріотичного виховання та основи національної ідентичності.

О. Вишневський виділяє три етапи розвитку *національної свідомості* у процесі національно-патріотичного виховання:

1. *Етап раннього етнічно-територіального самоусвідомлення* є основою, фундаментом патріотичного виховання. Він припадає на дошкільний і молодший шкільний вік. На цьому етапі формується почуття патріотизму.

2. *Етап національно-політичного самоусвідомлення*, припадає на підлітковий вік, коли дитина з лона сім'ї та школи переходить у громадське середовище. На цьому етапі відбувається приєднання юнацтва до різноманітних дитячих й молодіжних громадських, політичних організацій і об'єднань, які в змозі допомогти виховати сьогоденного школяра, завтрашнього громадянина України.

3. *Етап державницько-патріотичного самоусвідомлення*, коли поняття «національного» виходить за межі етнічності та сягає рівня державності. Характерними рисами даного етапу є вияв любові, поваги до своєї держави як головної мети нації [14, с. 36].

Саме тому основною ідеєю нашої статті є теза про те, що національно-патріотичне виховання дітей і молоді *повинне здійснюватися цілеспрямовано, на основі впровадження науково обґрунтованої, навчально-методично й інформаційно забезпеченої системи національно-патріотичного виховання дітей і молоді як підсистеми безперервної ступеневої освіти в Україні* із залученням виховного потенціалу різнопрофільних інститутів громадянського суспільства.

Тобто, з урахуванням принципів системності, природовідповідності й наступності науковцям і освітянам України необхідне розробити і почати реалізацію змісту, форм, методів, навчально-методичного й інформаційного забезпечення національно-патріотичного виховання всіх вікових категорій дітей і молоді – дошкільників, молодших школярів, учнів основної школи, учнів повної школи, учнів ПТНЗ, студентів ВНЗ в усіх інститутах соціалізації – сім'ї, дошкільному закладі, загальноосвітній школі, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, закладах позашкільної освіти й виховання. Крім того, перед соціально-педагогічною наукою і практикою стоїть завдання створення виховного середовища навколо перерахованих освітньо-виховних закладів шляхом залучення до національно-патріотичного виховання дітей і молоді всіх інститутів громадянського суспільства – органів влади, різнопрофільних соціальних інституцій, збройних сил України, волонтерських і громадських організацій, культурно-спортивних та інших закладів.

На основі узагальнення наведеного вище теоретичного матеріалу та навчально-методичного доробку в галузі педагогічної освіти і науки [3; 6; 7; 8; 9] спробуємо спроектувати зміст і технології (форми, методи, засоби) національно-патріотичного виховання дітей і молоді у провідних інститутах соціалізації дітей і молоді – дошкільних закладах, початковій школі, основній та старшій школі, професійно-технічних та вищих навчальних закладах (табл. 1).

Таблиця 1

Зміст та технології (форми, методи, засоби) національно-патріотичного виховання дітей і молоді

Зміст	Форми, методи, засоби
Дошкільна освіта	
Формування: – позитивного образу «Я», позитивного ставлення до своєї зовнішності, самостійності і відповідальності, креативності, ініціативності, свободи поведінки, самосвідомості, самоставлення, самооцінки, почуття власної гідності; – почуття гордості за свою сім'ю, сімейні	Освітні лінії <i>Державного стандарту дошкільної освіти України</i> «Особистість дитини», «Гра дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина в природному довкіллі», «Дитина у світі культури», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Мовлення дитини».

Зміст	Форми, методи, засоби
<p>традиції, сімейні реліквії, професії в родині, світ родинних захоплень, сімейних обов'язків тощо;</p> <ul style="list-style-type: none"> – навичок соціально визнаної поведінки, вміння орієнтуватись у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим, оцінювати власні можливості, поважати бажання та інтереси інших людей, толерантно ставитись до представників інших національностей; – уявлень про красу природи рідного краю, красиди, природничі пам'ятки, дотримання правил природокористування; – почуття краси в її різних проявах, ціннісного ставлення до світу мистецтва; творчих здібностей, елементарних трудових та художньо-продуктивних навичок, самостійності, культури та безпеки праці, емоційно-ціннісного ставлення до людини-трударя та результатів її праці; – культури мовлення та спілкування, елементарних правил користування мовою у різних життєвих ситуаціях; оволодіння українською мовою як державною на рівні вільного спілкування з іншими дітьми і дорослими, інтересу та позитивного ставлення до української мови; – позитивного образу України, шанобливого ставлення до державних символів, столиці, державних свят; національностей, які живуть в Україні, їх культури (національні костюми, пісні і танці, страви); – шанобливого ставлення до військовослужбовців, героїв війни, ветеранів, пам'яті про тих, хто загинув, захищаючи Вітчизну; поваги до воїнів-захисників кордонів Батьківщини. 	<p>Заняття, розгляд ілюстрацій, слайдів, відеофільмів, художні твори, розповіді дорослих, фотографії, екскурсії вулицями рідного міста, до історичних пам'яток, визначних місць, малювання, ігри-подорожі, сюжетно-рольові ігри, творчі конкурси, свята національно-патріотичної тематики, спостереження, нескладні досліди, праця на ділянках, бесіди за картинами, читання та інсценізація творів художньої літератури, прогулянки «екологічною стежиною», відпочинок «на веселій галявині», зустрічі з відомими людьми, військовослужбовцями, учасниками АТО.</p> <p>Мистецтво (музика, художні твори, образотворче та народне декоративно-прикладне мистецтво тощо), природа рідного краю.</p>
Початкова школа	
<p><i>Формування:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – мотивації до вивчення української мови та комунікативних умінь; – ставлення до української мови як державної, невід'ємної частини національної культури народу; – усвідомлення ролі української мови, народних традицій, обрядів, свят, легенд, переказів, звичаїв для становлення незалежної самостійної держави України; – елементарних знань та умінь з іноземної мови, уявлень про країну, мова якої вивчається; – соціальних, морально-етичних цінностей за допомогою художніх образів літературних творів; – соціальної і громадянської компетентностей шляхом засвоєння різних видів соціального досвіду, що складається із загальнолюдських, загальнокультурних та національних цінностей, 	<p>Освітні галузі <i>Державного стандарту початкової загальної освіти</i></p> <p>«Мова і література», «Природознавство», «Суспільствознавство», «Здоров'я і фізична культура», «Технології», «Мистецтво».</p> <p>Використання малих фольклорних форм – загадок, лічилок, мирилок, приказок і прислів'їв, народних прикмет, уривків з казок, дитячих пісень, колискових, щедрівок, колядок, веснянок, закличок тощо.</p> <p>Написання творів про земляків, які прославили рідний край, листів підтримки своїм</p>

Зміст	Форми, методи, засоби
<p>соціальних норм, громадянської активності, прийнятої в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій і різних думок;</p> <ul style="list-style-type: none"> – усвідомлення себе як члена сім'ї; родини, дитячого угруповання; учня, жителя міста чи села, України; – навичок збереження, зміцнення, використання здоров'я та дбайливого ставлення до нього, розвитку особистої фізичної культури; – уявлення про предметно-перетворювальну діяльність людини, світ професій, шляхи отримання, зберігання інформації та способи її обробки; здатності до формулювання творчих задумів; – соціально активної особистості, яка усвідомлює свою належність до різних елементів природного середовища, здатна мислити, бережливо ставиться до природи, людей і самого себе, традицій українського народу у відносинах людини з природою; – емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності, художніх інтересів і потреб, естетичних ідеалів, здатності розуміти та інтерпретувати твори мистецтва, оцінювати естетичні явища; – почуття власного «Я», віри у свої сили, талант, здібності; – найбільш значущих для українського народу цінностей: патріотизм, соціальна справедливість, гуманізм, працелюбство, взаємоповага; – почуття гордості за відомих людей України, захисників її незалежності й суверенітету. 	<p>ровесникам, що перебувають в зоні АТО, вітальних листівок захисникам Вітчизни.</p> <p>Проведення зустрічей з волонтерами, учасниками бойових дій, майстер-класів за участю дітей та батьків з виготовлення сувенірів, оберегів, малюнків, написання листів для бійців Української армії.</p> <p>Гра (ситуаційно-рольова, сюжетно-рольова, драматизація, інсценування, мандрівка, екскурсія), колективне творче панно, бесіда, тематичний зошит, свято, усний журнал, групова справа, оформлення альбому, уявна подорож, конкурси, школа ввічливості, демонстрація, розповідь, моделювання, вікторина, екскурсія, виставка малюнків, операція-рейд, виставка-ярмарок, добродійна акція, хвилини з мистецтвом, спортивні змагання, козацькі забави, театральна вистава, ляльковий театр, ведення літопису класного колективу, веселі старты, естафети, догляд за рослинами і тваринами.</p>
Основна і старша школа, професійно-технічна освіта	
<p><i>Формування:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – мовленнєвої і читацької культури, комунікативної та літературної компетентності, гуманістичного світогляду, національної свідомості, високої моралі, активної громадянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій; – любові до народу, його мови, звичаїв, національних традицій, культури, розуміння світової та національної історії, проблем сьогодення, інтелектуальних, духовних та естетичних цінностей; – поваги до державних символів України (гімн, герб, прапор); – вільної особистості, здатної ефективно самореалізовуватися в сучасному багатоманітному глобалізованому світі та брати участь у житті демократичної, соціальної, правової держави і 	<p>Освітні галузі <i>Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти</i> «Мови і літератури», «Суспільствознавство», «Мистецтво», «Природознавство», «Технології», «Здоров'я і фізична культура».</p> <p>Екскурсії, поїздки-обміни учнівських та студентських груп, відвідування визначних історичних місць та ознайомлення з пам'ятками української історії та культури, тематичні виховні години, тренінги особистісного</p>

Зміст	Форми, методи, засоби
<p>громадянського суспільства, вчитися протягом усього життя;</p> <ul style="list-style-type: none"> – критичного та творчого мислення, власної ідентичності як особистості, громадянина, члена родини, етнічної, релігійної, регіональної та локальної спільноти; – почуття власної гідності, поваги до прав людини, гуманістичних традицій та загальнолюдських цінностей, здатності формувати власну етичну позицію та дотримуватися правил соціально відповідальної поведінки; – вмінь і навичок аналізувати, інтерпретувати та оцінювати твори мистецтва, виявляти їх національну своєрідність; – ціннісного ставлення до дійсності і творів мистецтва, емоційно-почуттєвої сфери; – здатності до художньої самореалізації, культурного самовираження, задоволення потреби в мистецькій самоосвіті; – усвідомлення суті основних законів і закономірностей, що дають змогу зрозуміти перебіг природних явищ і процесів; фундаментальних ідей і принципів природничих наук; досвіду практичної та експериментальної діяльності, здатності застосовувати знання у процесі пізнання світу; – ціннісних орієнтацій на збереження природи, гармонійну взаємодію людини і природи, а також ідей сталого розвитку; – проектно-технологічної та інформаційно-комунікаційної компетентностей для реалізації творчого потенціалу та соціалізації у суспільстві; – навичок збереження, зміцнення, використання здоров'я та дбайливого ставлення до нього, розвитку фізичної культури особистості та готовності до дій в умовах власної безпеки та безпеки інших людей у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу, до служби у Збройних Силах та інших військових формуваннях. 	<p>зростання, комунікативності, політико-правової свідомості, самоорганізації тощо;</p> <p>науково-дослідна робота з історії та географії території проживання, розвитку народних промислів, літературної і громадської спадщини; акції, заходи для переселенців, взаємодія з волонтерами в допомозі війнам АТО (концерти, листування, збір коштів та речей).</p>
Вища освіта	
<p><i>Формування й утвердження:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – системи універсальних та професійних компетентностей; – наукової картини світу, основ гуманістичного світогляду; почуття патріотизму та національної самосвідомості, пріоритетності високих моральних, культурних, національних та загальнолюдських цінностей, що сприятиме зміцненню духовної, моральної єдності суспільства; – толерантного ставлення до наявного в Україні різноманіття культурних традицій; готовності до 	<p><i>Освітні компоненти</i></p> <p>гуманітарної та соціально-економічної, природничо-наукової (фундаментальної), професійної і практичної підготовки.</p> <p>Спецкурси з поглибленого вивчення української та іноземної мови, української культури, звичаїв українського народу; студентські об'єднання за</p>

Зміст	Форми, методи, засоби
<p>діалогу культур в межах єдиної України;</p> <ul style="list-style-type: none"> – аналітичного й критичного мислення, соціальної й професійної мобільності, креативності, конкурентоздатності; – об'єктивної оцінки національної історії, спадкоємності розвитку, сучасних подій; – характерних рис патріота: активна підтримка й розвиток Української державності, дотримання норм Конституції України; національної свідомості й відповідальності за долю України; – любові до рідної землі, її історії, відновлення і збереження історичної пам'яті; – дбайливого ставлення до національних багатств, рідної природи, готовності до захисту Батьківщини, пошани до історичної пам'яті, любові до рідної культури, мови, національних свят і традицій, збереження та зміцнення власного здоров'я; – державницьких традицій України (Київська Русь, Литовсько-Руська держава, козацька держава, Гетьманщина, УНР, ЗУНР); дослідницького інтересу до історичних пам'яток національної культури; – правової культури, поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки – Герба, Прапора, Гімну України та історичних святинь; – чіткої громадянської позиції, дотримання закону; – престижу української мови: мовної культури, вживання української мови як духовного коду нації, державотворчого чинника; розуміння рівноцінності існування мов інших культур на загальнодержавних теренах України, зокрема рідної мови (неукраїнської) як засобу збереження національної ідентичності й української мови в статусі державної як засобу суспільно-політичного об'єднання; – шанобливого ставлення до Збройних Сил України, інших військових формувань, добровольчих військових об'єднань громадян в українській історії; розуміння ролі Збройних Сил у відстоюванні ідеалів свободи та державності України та її громадян від давнини до сучасності (під час княжої доби, Гетьманського козацького війська, військ УНР, Січових стрільців, УПА, сучасної війни та інформаційної агресії проти України); – готовності до оволодіння військовими професіями, служби в армії, захисту Вітчизни; мотивації до військової служби; – високого рівня професійності, мотивації до 	<p>мистецькими вподобаннями – вишивка, пісенна творчість, кулінарія, гончарне мистецтво, хореографічна майстерність; тематичні клуби, виховні заходи за циклами календарно-обрядових та державних свят, краєзнавча, археологічна та пошуково-дослідна робота, студентське самоврядування, студентські олімпіади, конкурси студентських наукових робіт, курсові, дипломні й магістерські роботи, портфоліо, публікації з національно-патріотичної тематики, спортивні змагання, фотовиставки, ярмарки, театралізовані та літературно-музично-хореографічні заходи, конкурси професійної майстерності, розробка символіки інститутів/факультетів, сайтів, робота в соціальних мережах; волонтерська робота у будинках для дітей-сиріт, інтернатах, матеріальна й психологічна допомога воїнам АТО та мобілізованим, зустрічі з представниками ЗСУ, інших військових формувань та військових об'єднань.</p>

Зміст	Форми, методи, засоби
<p>праці як основи конкурентоспроможності національно свідомого громадянина, а відтак держави; розвитку індивідуальних здібностей, таланту та самореалізації;</p> <ul style="list-style-type: none"> – навичок ефективного студентського самоврядування у сфері організації національно-патріотичного виховання; – поваги до ALMA MATER, дотримання й розвиток демократичних та корпоративних традицій вищого навчального закладу; – здатності протидії проявам аморальності, несправедливості, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності; – духовної єдності поколінь, поваги до батьків, людей похилого віку, турботи про людей з особливими потребами; – усвідомлення національну ідеї, національної гідності, прагнення до свободи, справедливості, толерантності, миролюбності. – готовність відстоювати державну незалежність України, до самопожертви в боротьбі за свободу нації. 	

Таким чином, виконуючи мету статті, нами було уточнено сучасне тлумачення понять «нація», «патріотизм», «національно-патріотичне виховання»; спроектовано зміст і технології національно-патріотичного виховання дітей і молоді в основних інститутах соціалізації: дитячий садок – початкова школа – основна й старша школа – ПТНЗ і ВНЗ.

Поняття «нація» було визначено як політичну спільноту громадян певної держави, сукупність політично суб'єктивних громадян, що здійснюють колективні національні інтереси через механізм власної політичної організації – національної держави; основний державотворчий елемент, джерело державної влади та носій державного суверенітету. Вона об'єднує всіх громадян незалежно від їх етнічного та соціального походження, культурно-мовних та інших особливостей.

Друге базове поняття – «патріотизм» – визначається як моральний і політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов до Батьківщини і готовність підпорядкувати його інтересам свої приватні інтереси. Патріотизм припускає гордість за досягнення і культуру нації, бажання зберігати її унікальність, ідентифікувати себе з іншими її членами, готовність захищати її інтереси, суверенітет і незалежність.

Національно-патріотичне виховання – це процес цілеспрямованого (в умовах спеціально організованої виховної системи держави, освітньо-виховних закладів, різнопрофільних інститутів громадянського суспільства) формування особистості, громадянина-патріота України, носія національних цінностей і національної ідеї, яка в єдності з іншим громадянським суспільством прагне зробити її сильною, могутньою,

незалежною державою, готова стати на захист істинної демократії та спільних національних інтересів.

Ефективне національно-патріотичне виховання дітей і молоді можливе лише за умови наукового обґрунтування, навчально-методичного й інформаційного забезпечення системи національно-патріотичного виховання дітей і молоді як підсистеми безперервної ступеневої освіти в Україні із залученням виховного потенціалу різнопрофільних інститутів громадянського суспільства.

Наразі перед державою і суспільством, науковцями й практиками стоїть завдання розробки й реалізації цієї системи, яка б чітко визначала соціальну мету, суб'єктів, зміст, технології (форми, методи, засоби, етапи), результат національно-патріотичного виховання; була забезпечена методичним та інформаційним інструментарієм.

Список використаної літератури

1. Виховання патріотизму: Український і закордонний досвід на сайті «Україніка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukraine.ck.ua/index.php>. **2. Загородня А.** Сучасне розуміння патріотичного виховання молоді / А. Загородня // Теорія та методика управління освітою. – 2013. – Вип. 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ttmuo_2013_10_11.pdf. **3. Заходи** щодо реалізації концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді. Додаток до наказу МОН України від 16.06.2015 р. № 641 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://don.kievcity.gov.ua/files/2015/6/17/zahody.pdf>. **4. Касьянов Г.** Теорії націй і націоналізму / Г. Касьянов. – Київ : Либідь, 1999. – 352 с. **5. Кон И. С.** Психология предрассудка / И. С. Кон // Новый мир. – 1969. – № 9. – С.186–193. **6. Освітньо-просвітницька** програма національно-патріотичного виховання студентської молоді в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://luguniv.edu.ua/wpcontent/uploads/2015/03/uxvala_27.03.15_prosv_progr.pdf. **7. Про затвердження** Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Постанова КМУ від 23 листопада 2011 р. № 1392 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011>. **8. Про затвердження** Державного стандарту початкової загальної освіти. Постанова КМУ від 20 квітня 2011 р. № 462 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/462-2011>. **9. Про Стратегію** національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки. Указ Президента України від 13 жовтня 2015 року № 580/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>. **10. Рябчук М.** Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення / М. Рябчук. – Київ : Критика, 2000. – 110 с. **11. Теоретичні** основи педагогіки: курс

лекцій : підр. для студ. / Під ред. О. Вишневського. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 268 с. **12. Тараненко І.** Демократії треба вчитися / І. Тараненко // Пед. газ. – 2000. – №4. – С. 6. **13. Терешкович П. В.** Нація / П. В. Терешкович // Философский справочник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://enc-dic.com/philosophy/Nacija-1483/>. **14. Хорламова О. Л., Кравченко Т. В.** Виховання у дітей в сім'ї патріотизму як життєвої цінності / О. Л. Хорламова, Т. В. Кравченко // Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах : матер. звітної наук.-практич. конф. – К., 1999. – С. 34–37. **15. Чеп М.-Л.А.** Культурно-історичне підґрунтя української націогенези / М.-Л.А. Чеп // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України «Проблеми загальної та педагогічної психології». – Том XI, ч. 7. – К., 2009. – С. 494–503. **16. Шпорлюк Р.** Імперія та нації / Р. Шпорлюк. – К. : Дух і літера, 2000. – 354 с.

Караман О. Л. Національно-патріотичне виховання дітей і молоді в різних інститутах соціалізації

У статті подано сучасне тлумачення понять «нація», «патріотизм», «національно-патріотичне виховання»; спроектовано зміст і технології національно-патріотичного виховання дітей і молоді в основних інститутах соціалізації: дошкільний заклад – початкова школа – основна й старша школа – професійно-технічний та вищий навчальний заклад.

Поняття «нація» визначено як політичну спільноту громадян певної держави, сукупність політично суб'єктивних громадян, що здійснюють колективні національні інтереси через механізм власної політичної організації – національної держави; «патріотизм» – як моральний і політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов до Батьківщини, гордість за досягнення і культуру нації, бажання зберігати її унікальність, ідентифікувати себе з іншими її членами, готовність захищати її інтереси, суверенітет і незалежність; «національно-патріотичне виховання» – як процес цілеспрямованого (в умовах спеціально організованої виховної системи держави, освітньо-виховних закладів, різнопрофільних інститутів громадянського суспільства) формування особистості, громадянина-патріота України, носія національних цінностей і національної ідеї, яка в єдності з іншим громадянським суспільством прагне зробити її сильною, могутньою, незалежною державою, готова стати на захист істинної демократії та спільних національних інтересів.

Ключові слова: нація, патріотизм, національно-патріотичне виховання, громадянське суспільство, інститути соціалізації.

Караман Е. Л. Национально-патриотическое воспитание детей и молодежи в различных институтах социализации

В статье представлено современное толкование понятий «нация», «патриотизм», «национально-патриотическое воспитание»;

спроєктовано содержание и технологии национально-патриотического воспитания детей и молодежи в основных институтах социализации: дошкольное заведение – начальная школа – основная и старшая школа – профессионально-техническое и высшее учебное заведение.

Понятие «нация» определено как политическое сообщество граждан определенного государства, совокупность политически субъективных граждан, осуществляющих коллективные национальные интересы через механизм собственной политической организации – национальное государство; «патриотизм» – как моральный и политический принцип, социальное чувство, содержанием которого является любовь к Родине, гордость за достижения и культуру нации, желание сохранять её уникальность, идентифицировать себя с другими ее членами, готовность защищать ее интересы, суверенитет и независимость; «национально-патриотическое воспитание» – как процесс целенаправленного (в условиях специально организованной воспитательной системы государства, образовательно-воспитательных заведений, многопрофильных институтов гражданского общества) формирование личности, гражданина-патриота Украины, носителя национальных ценностей и национальной идеи, которая в единстве с другим гражданским обществом стремится сделать ее сильным, мощным, независимым государством, готова встать на защиту истинной демократии и общих национальных интересов.

Ключевые слова: нация, патриотизм, национально-патриотическое воспитание, гражданское общество, институты социализации.

Karaman O. L. The national and patriotic education of children and youth in various institutions of socialization

In the article the modern interpretation of the concepts is revealed: «nation», «patriotism», «national and patriotic education»; content and technology designed national and patriotic education of children and youth in the major institutions of socialization: pre-school – primary school – primary and secondary school – vocational and university.

The concept of «nation» is defined as a political community of citizens of a state, a set of subjective political citizens exercising collective national interests through the mechanism of its political organization is the national state; state-core element, the source of state authority and bearer of state sovereignty.

«Patriotism» is defined as a moral and political principle, social sense, the content of which is love of country and willingness to subordinate its interests their private interests. The patriotism implies pride in the achievements and culture of the nation, a desire to preserve its uniqueness, to identify with other members, willingness to defend its interests, sovereignty and independence.

«National and patriotic education» is a process of purposeful (in the conditions of specially organized educational system of the state, educative

institutions, different profiles of civil society) forming the individual citizen-patriot of Ukraine, the bearer of national values and national idea that in unity with other civil society tends to make it strong, powerful, independent state, ready to defend true democracy and common national interests.

Key words: nation, patriotism, national and patriotic education, civil society, institutions of socialization.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 37.013.42:37.035.6

Н. П. Краснова

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

У нашій країні в сучасних умовах поступово знижується виховний вплив на людину української культури, мистецтва та освіти. В суспільному усвідомленні споглядається втрата традиційного українського патріотичного усвідомлення, прояв таких негативних якостей як байдужість, егоїзм, індивідуалізм, агресивність, зневажливе відношення до суспільства та соціальних інститутів, тому позначається необхідність створення та розвитку в країні оновленої системи виховання громадянськості та патріотизму громадян, спрямованої на формування соціально значущих цінностей, яка передбачає об'єднання діяльності органів влади всіх рівнів, наукових та навчальних закладів, молодіжних та інших суспільних, релігійних організацій, творчих спілок, засобів масової інформації.

Ідея патріотичного виховання з давніх часів і до сьогодні зберегла свою актуальність. Відродження патріотизму – нагальна проблема сучасного українського суспільства. Нова соціальна ситуація потребує переосмислення провідних теоретико-методологічних підходів до національно-патріотичного виховання, мети, завдань, змісту та технологій їх реалізації [3].

Проблема патріотичного виховання привертала увагу багатьох дослідників. Так, сутність патріотизму, як моральної якості, визначалася Й. Песталоцці, А. Дістервегом, Г. Сковородою та ін.; як стрижневий принцип національного виховання – К. Ушинським, М. Грушевським, Г. Ващенком, та ін.; теоретичні й методичні засади національно-патріотичного виховання дітей і молоді розглядали О. Духнович, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін. Особливо цінними є сучасні

наукові розробки: концепція українського виховання О. Вишневецького; наукові праці, присвячені засобам патріотичного виховання Т. Анікіної (художнього краєзнавства), О. Гевко (декоративно-ужиткового мистецтва), С. Франківа (туристично-краєзнавчої діяльності), Ю. Красильника (української етнопедагогіки), Ю. Каюкова (героїчних традицій українського козацтва), Ю. Руденка (національно-патріотичних ідеалів юних козаків).

Проте результати аналізу досліджень вищеназваних учених свідчать, що питанням національно-патріотичного виховання у роботі соціального педагога навчальних закладів освіти, узагальненню досвіду формування патріотичних якостей учнів не приділялося належної уваги. Не повністю реалізується принцип народності в національно-патріотичному вихованні, основна цінність якого сконцентрована в українознавстві, національній культурі. Знижує ефективність роботи одноманітність форм, зайве копіювання, відсутність інтересу до введення інновацій у процес виховання. Діти та молодь не залучаються до активно-творчої національно-патріотичної діяльності, не враховуються їх вікові особливості. Наявна безсистемність в організаційно-педагогічних діях, що призводить до відсутності цілісного процесу національно-патріотичного виховання. Відсутність наукових праць, у яких було б обґрунтовано зміст національно-патріотичного виховання та технології його реалізації зумовило вибір теми нашої статті, мета якої – розкрити зміст та технології національно-патріотичного виховання в роботі соціального педагога в загальноосвітній школі.

Патріотизм (від патріот – грец. земляк, співвітчизна) – любов до Батьківщини, до свого народу, одне із найглибших почуттів, розвинутих і закріплених багатовіковими традиціями країни і народу [2].

Патріотизм як моральний принцип, як соціальна та моральна якість включає любов до Батьківщини та рідної мови; повага та знання історії своєї Вітчизни, традицій та звичаїв свого народу; розуміння загальнополітичної ситуації у світі та задач, які стоять перед країною, нестерпність до расової, національної неприязні, прагнення до відстоювання честі та гідності Батьківщини; усвідомлення свого патріотичного обов'язку; повага армії; готовність захищати інтереси Вітчизни.

До компонентів патріотизму можна віднести:

- *когнітивний* – визначений рівень знань з історії своєї Батьківщини, свого рідного краю, свого народу, що дозволяє формувати пошану та гордість за минуле своєї країни;
- *мотиваційний* – визначений рівень сформованості потреб та мотивів, спрямованих на активну творчу діяльність та активне пізнання нового;
- *емоційний* – поєднує в собі позитивні переживання особистості по відношенню до історичного минулого країни;
- *творчий* – устримлення в поведінковому аспекті творити історію країни сьогодні, передбачає активну позитивну позицію в дії [6].

Головною метою національно-патріотичного виховання є розвиток високої соціальної активності, громадянської відповідальності, духовності, виховання громадян, які свої позитивні цінності та якості можуть проявити у суспільно-корисній праці, укріпленні суспільства, забезпеченні його важливих інтересів та стійкого розвитку [1].

Основними *завданнями* національно-патріотичного виховання в сучасних умовах є: створення механізму, який забезпечує становлення й ефективне функціонування державної системи патріотичного виховання; формування патріотичних почуттів; розвиток почуття гордості за свою країну; виховання особистості громадянина-патріота своєї Батьківщини, який може захистити державні інтереси країни; формування комплексу нормативного та організаційно-методичного забезпечення функціонування системи національно-патріотичного виховання [5].

Одним з важливих *організаційно-змістовних* напрямів сучасного національно-патріотичного виховання є створення науково-теоретичних та методичних основ. Цей напрям передбачає організацію масової патріотичної роботи з виховання у молоді громадянськості, залучання її до патріотичних цінностей; формування у молодих громадян поваги до історії й культури Батьківщини, підготовки до військової служби та гідному служінню Вітчизні й народу.

В роботі соціального педагога з національно-патріотичного виховання у загальноосвітній школі можна визначити декілька напрямів: виховання у дітей патріотичного усвідомлення й поведінки, громадянської та патріотичної позиції; суспільно значущої мотивації патріотичної діяльності; повага до державної символіки; підготовка до служби в армії; організація роботи з краєзнавства та ін. [7].

Організація національно-патріотичного виховання в діяльності соціального педагога представляє собою цілеспрямований процес взаємодії дітей, молоді, дорослих з формування патріотизму та громадськості. При цьому слід орієнтуватися на наступні духовно-моральні цінності: усвідомлення своєї історичної, культурної, національної та духовної приналежності до Батьківщини; громадянська активність; слідування закону; відповідальність за особисті дії; толерантне відношення до інших людей; неприйняття національної та релігійної нестерпності [5].

Змістова частина діяльності соціального педагога з національно-патріотичного виховання повинна включати наступні ідеї: створення виховного середовища й досвіду патріотичної поведінки, використання виховно-освітнього й розвиваючого потенціалу змісту соціально-педагогічної роботи для формування патріотичних поглядів, переконань; самостійно-пошукової діяльності; проблемних ситуацій з метою вироблення патріотичних ціннісних орієнтацій; формування позитивної мотивації та розвиток гуманістичних відношень; самостійна участь у патріотичній творчій діяльності [4].

Ефективність національно-патріотичного виховання в діяльності соціального педагога значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, форм та методів його організації. Серед методів і форм національно-патріотичного виховання пріоритетна роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів належать: соціально-проектна діяльність, ситуаційно-рольові ігри, соціодрама, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером, ігри-драматизації, створення проблемних ситуацій та ситуацій успіху, аналіз конфліктів, моделей, стилів поведінки, прийняття рішень, демократичний діалог, педагогічне керівництво лідером і культивування його авторитету, використання засобів масової комунікації, методики колективних творчих справ, традицій, символіки, ритуалів, засобів народної педагогіки. Крім названих можна застосовувати також традиційні методи: бесіди, диспути, лекції, семінари, різні форми роботи з книгою, періодичною пресою, самостійне рецензування тощо [1].

Методи, які соціальний педагог використовує у роботі з національно-патріотичного виховання повинні відповідати наступним вимогам:

- вони дозволяють дітям пережити особисто значну ситуацію реалізації своїх прав або утруднень у користуванні своїми громадськими правами;
- стимулюють роздуми дітей над проблемами патріотизму у відношеннях між людьми, між громадянином і суспільством;
- дозволяють дітям сформулювати особистісну думку й вільно її казати;
- навчають дітей спілкуватися з різними категоріями людей у рамках громадянського поля, вирішувати конфлікти, які виникають в наслідок протиріч між правами та інтересами окремих людей в суспільстві;
- створюють у групі учнів атмосферу рівноправності, поваги.

Процесуальна частина організації національно-патріотичного виховання передбачає використання варіативних технологій: інформаційних, проблемного навчання, дослідницьких, технологій саморозвитку особистості, військово-патріотичного виховання, технологій взаємодії з соціумом [7].

До соціально-педагогічних засобів даних технологій можна віднести: майстер-класи; запрошення спеціалістів; використання прийомів та форм занять, які сприяють формуванню міжособистісних відношень, культури співробітництва, співтворчості; педагогічна організація сумісних заходів різноманітних традицій і ритуалів, діяльність у групах (одновікових та різновікових); прийоми стимулювання творчості (вистави, конкурси, різні види спільної

діяльності); педагогічні засоби розвитку комунікативної культури дітей, які створюють умови для демонстрації «майстерності» та особистих даних учнів у практичній діяльності; засоби, які сприяють соціалізації учнів (включення в суспільно-корисну діяльність) та ін.

Засоби досягнення тієї чи іншої мети в значній мірі визначаються характером цієї мети, це відноситься й до методів переконання. Переконання є впевненість в істинності тих чи інших стверджень, ідей, стимулюючих до діяльності. Переконання це одна з форм відношення до людини, світу: форма раціонального, свідомого відношення.

Переконання – це ще й засіб впливу соціального педагога на свідомість дитини. Щоб добитися її згоди з пропонованими ствердженнями для формування необхідних поглядів, він має використовувати інформаційно-доказовий метод, пошуковий метод, дискусійний метод, самопереконання через переконання інших.

Інформаційно-доказовий метод базується на тезисі (ствердження, яке необхідно обґрунтувати), аргументах (факти, теоретичні положення, які дозволяють обґрунтувати тезис), демонстрації (розсуд, яке дозволяє пов'язати тезис з аргументами). Для того щоб переконати, необхідно, перш за все, доказати. Доказ – це обґрунтування істинності пропонованого судження, яке спирається на достовірні факти, вже обґрунтовані положення. Якщо вірно підібрати тези, аргументи і логічно побудований розсуд, то доказ буде незаперечним.

Пошуковий метод – це метод переконання через організацію самостійного дослідження дітьми життєвих явищ та інших джерел інформації (спостереження, екскурсії, експедиції, бібліографічний пошук та ін.). Все це забезпечує високу достовірність отриманої інформації, самостійність та активність дітей. Соціальний педагог ставить перед ними завдання, організує збір, систематизацію та оформлення матеріалу, допомагає його осмислити і таким чином сприяє засвоєнню та накопиченню цінних відомостей й формуванню вірних переконань.

Дискусія – це публічне обговорення спірного питання з метою знаходження шляхів його вирішення. Вона повинна бути педагогічно організована, а саме: визначений час, врахування психолого-педагогічних особливостей віку дітей; цілеспрямований зміст; бути ретельно підготованою та вміло проведеною. Організована та спрямована соціальним педагогом дискусія дозволяє більш глибоко пізнавати життєві проблеми, удосконалює інтелект, формує критичність та діалектичний підхід до питань, що розглядаються, дає можливість в обставинах вільної боротьби поглядів, обрати вірну позицію, посилити впевненість у вірності обраної ідеї.

При використанні метода самопереконання через переконання інших, процес формування переконання набуває своєрідного виду. По-перше, переконуючи своїх однолітків учень підтримує, підкріплює, розширює ту роботу, яку проводить серед них соціальний педагог. Оскільки школяр ближче за віком до однолітків, за приналежністю до

однієї групи, його слова набувають додаткове переконання. По-друге, переконуючи інших він при цьому укріплює особисті переконання.

При національно-патріотичному вихованні, використовуючи названі методи необхідно робити наголос на виховання патріота України, патріота свого міста або селища, людини культури, активного працівника, духовно-моральної особистості, творчої індивідуальності.

Таким чином, національна своєрідність виховання, виховання культури міжнаціонального спілкування, толерантності, віротерпимості, патріотизму та інтернаціоналізму в сучасних умовах є невід'ємною частиною державної політики виховного процесу навчальних закладів.

Список використаної літератури

- 1. Бех І.** Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Бех, К. Чорна. – Л. : Світ виховання, 2009. – 335 с.
- 2. Гавлітіна Т.** Активно-творча національно-патріотична діяльність підлітків у позашкільному навчальному закладі / Т. Гавлітіна // Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості учнів в умовах позашкільних навчальних закладів: Зб. матеріалів наук.-практ. конф. Кол. автор. – К., 2006. – Ч. 3. – С. 92 – 97.
- 3. Кононенко П.** Національна ідея, нація, націоналізм / П. Кононенко. – К. : Айлант, 2005. – 239 с.
- 4. Концепція** громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Дошкільне виховання. – 2003. – № 2. – С. 3 – 8.
- 5. Оришко С.** Виховання патріотизму шкільної молоді в процесі позашкільної роботи / С. Оришко // Гуманізація навч.-вих. процесу: зб. наук. пр. – Словянськ, 2007. – С. 55 – 62.
- 6. Петронговський Р. Р.** Формування патріотизму старшокласників у поза навчальній виховній діяльності: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 – Житомир, 2002. – 180 с.
- 7. Потанюк Л. М.** Національне виховання як фактор цілісного формування особистості: національно патріотичний аспект / Л. М. Потанюк // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2008. – № 1. – С. 83 – 89.

Краснова Н. П. Соціально-педагогічна робота з національно-патріотичного виховання в загальноосвітній школі

У статті розкрито поняття патріотизм як моральний принцип, як соціальна та моральна якість; представлено компоненти патріотизму, до яких відносяться: когнітивний, мотиваційний, емоційний, творчий; визначено мету та завдання національно-патріотичного виховання в сучасних умовах розвитку України, а також характеризуються організаційно-змістовні напрями сучасного національно-патріотичного виховання в діяльності соціального-педагога ЗОШ; доведено, що найбільш ефективними методами роботи соціального педагога з національно-патріотичного виховання є активні методи, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й

творчості. До таких методів належать: ситуаційно-рольові ігри, соціодрама, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», ігри-драматизації, демократичний діалог, методики колективних творчих справ, переконання, інформаційно-доказовий метод, пошуковий метод, дискусія, самопереконання; метод аналізу соціальних ситуацій морально-етичного характеру.

Ключові слова: патріотизм, національно-патріотичне виховання, методи національно-патріотичного виховання в діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи.

Краснова Н. П. Социально-педагогическая работа по национально-патриотическому воспитанию в общеобразовательной школе

В статье раскрыто понятие патриотизм как моральный принцип, как социальное и моральное качество; представлены компоненты патриотизма, к которым относятся: когнитивный, мотивационный, эмоциональный, творческий; определены цель и задачи национально-патриотического воспитания в современных условиях развития Украины, а также характеризуются организационно-содержательные направления современного национально-патриотического воспитания в деятельности социального педагога в СШ; доказано, что наиболее эффективными методами работы социального педагога по национально-патриотическому воспитанию являются такие методы, которые базируются на демократическом стиле взаимодействия, направленные на самостоятельный поиск истины и способствуют формированию критического мышления, инициативы и творчества. К таким методам относятся: ситуационно-ролевые игры, социодрама, метод открытой трибуны, социально-психологические тренинги, интеллектуальные аукционы, «мозговые штурмы», игры-драматизации, демократический диалог, методики коллективно творческих дел, убеждение, информационно-доказательный метод, поисковый метод, дискуссия, самоубеждение, метод анализа социальных ситуаций морально-этического характера.

Ключевые слова: патриотизм, национально-патриотическое воспитание, методы национально-патриотического воспитания в деятельности социального педагога общеобразовательной школы.

Krasnova N. P. Socio-pedagogical work on national-Patriotic education in secondary school

In the article the concept of patriotism as a moral principle, as a social and moral quality; the components of patriotism, which include: cognitive, motivational, emotional, creative; defines the purpose and objectives of the national-Patriotic education in modern conditions of development of Ukraine, as well as characterized by organizational and substantive areas of modern

national-Patriotic education in the work of a social pedagogue in a secondary school; prove that the most effective methods of work of the social teacher on national-Patriotic education are such methods, which are based on a democratic style of interaction aimed at independent search for truth and foster critical thinking, initiative and creativity. These methods include: role-play, sociodrama, a method bleachers, socio-psychological trainings, intellectual auctions, "brainstorming", games-dramatization, democratic dialogue, techniques collectively creative Affairs, persuasion, information and evidence-based method, search method, discussion, samarbeidende, method of analysis of social situations moral and ethical character.

Key words: patriotism, national-Patriotic education, the methods of national-Patriotic education in the work of the social teacher of a secondary school.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 37.035.6

О. І. Мальцева

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ В УМОВАХ МАСОВОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Патріотизм, як одна з найбільш значущих вічних цінностей, є фундаментом державної будівлі, ідеологічною основою його життєздатності. Перехід української економіки на ринкові відносини супроводжується переглядом духовно-моральних цінностей. У суспільній свідомості стали видозмінюватися такі цінності як Батьківщина, вірність героїчним традиціям минулого, обов'язок, честь, відданість справі. Через ЗМІ та твори мистецтва транслюють далеко не кращі зразки масової культури. У підлітків проявляється байдужість до своєї Батьківщини, негатив по відношенню до співгромадян, які проживають в інших регіонах нашої країни.

Патріотичне виховання – основа в системі виховання.

Багато проблем в країні і суспільстві заважають навчанню і вихованню підростаючого покоління в даний період. Наприклад, духовна криза, переоцінка цінностей, відсутність чітких моральних орієнтирів у суспільстві, приземленість інтересів, часто обмежених споживчо-побутовою сферою – диктують необхідність постійного пошуку нових форм морального виховання. При цьому не можна забувати про традиційні моральні підвалини, які є непорушними в будь-якій державі – виховання гідного громадянина та патріота своєї Вітчизни.

Проблемі становлення громадянина-патріота присвячені роботи сучасних вітчизняних дослідників І. Беха, П. Ігнатенка, Н. Косаревої, Л. Крицької, В. Поплужного, В. Постового, К. Чорної та багатьох інших.

Мета нашої статті – проаналізувати основні напрямки та форми патріотичного виховання учнів в умовах масової загальноосвітньої школи.

Виховання патріотичних почуттів учнів – одне із завдань морального виховання, що включає в себе виховання любові до близьких людей, до школи, до рідного дому, до рідної вулиці, до рідного міста і рідної країни. Завдання школи на сучасному етапі – створити умови для соціальної адаптації учнів через систему краєзнавчої роботи в школі, культивувати інтерес у дітей і підлітків до вітчизняної історії та культури, формувати у підростаючого покоління духовність, моральність, готовність і здатність віддати сили й енергію на благо суспільства і держави.

Найважливішою складовою частиною виховного процесу в сучасній школі є формування патріотизму та культури міжнаціональних відносин, які мають величезне значення у соціально-громадянському та духовному розвитку особистості учня. Тільки на основі почуттів патріотизму зміцнюється любов до Батьківщини, з'являється почуття відповідальності за її могутність, честь, незалежність, розвивається гідність особистості.

Багато педагогів минулого, розкриваючи роль патріотизму в процесі особистісного становлення людини, вказували на його багатостороннє формуючий вплив. К. Ушинський вважав, що патріотизм є важливим завданням виховання і могутнім педагогічним засобом: «Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до Батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з її негативними природними, особистими, сімейними і родовими нахилами» [1, с. 185 – 186].

Істинний патріотизм включає в себе повагу до інших народів і країн, їх звичаїв і традицій. Патріотизм і культура міжнаціональних відносин тісно пов'язані між собою, виступають в єдності і визначаються в педагогіці як моральна якість, яка включає в себе потребу віддано служити своїй Батьківщині, усвідомлення і переживання її слави, прояв до неї любові і вірності, прагнення берегти її честь і гідність, зміцнювати могутність і незалежність.

У патріотичних почуттях відбивається ставлення особистості до своєї держави, її минулого, майбутнього та сьогодення.

Складовими патріотичних почуттів є:

- почуття належності до своєї держави та її народу;
- почуття гордості за успіхи держави, біль за невдачі;
- повага до історії, культури, традицій, вірувань, менталітету;
- захоплення героїчними подвигами минулого та сучасності;
- любов до рідної природи;
- шанування рідної мови, традицій, звичаїв, обрядів рідної країни;

- ностальгія при розлуці з Батьківщиною;
- неприязнь до всього антиукраїнського;
- почуття національної гідності [2, с. 37 – 45].

Істинний патріотизм передбачає формування і тривалий розвиток цілого комплексу позитивних якостей. Основою цього розвитку є духовно-моральні та соціокультурні компоненти.

Патріотизм виступає в єдності духовності, громадянськості та соціальної активності особистості, яка усвідомлює свою нерозривність з Вітчизною.

На особистісному рівні патріотизм виступає як найважливіша, стійка характеристика людини, що виражається в її світогляді, моральних ідеалах, нормах поведінки.

На макрорівні патріотизм являє собою значиму частину суспільної свідомості, яка проявляється в колективних настроях, почуттях, оцінках, у відношенні до свого народу, його способу життя, історії, культури, держави, системі основоположних цінностей.

Патріотизм проявляється у вчинках і в діяльності людини. Зароджуючись з любові до своєї малої Батьківщини, патріотичні почуття, пройшовши через цілий ряд етапів на шляху до своєї зрілості, піднімаються до загальнодержавної патріотичної самосвідомості, до усвідомленої любові до своєї Вітчизни. Патріотизм завжди конкретний, спрямований на реальні об'єкти. Діяльна сторона патріотизму є визначальною, саме вона здатна перетворити чуттєві начала в конкретні для Вітчизни і держави справи і вчинки.

Патріотизм є моральною основою життєздатності держави і виступає в якості важливого внутрішнього мобілізуючого ресурсу розвитку суспільства, активної громадянської позиції особистості, готовності її до самовідданого служіння своїй Вітчизні. Патріотизм як соціальне явище – цементуюча основа існування та розвитку будь-яких націй і державності.

Патріотизм – це свідомо і добровільно прийнята позиція громадян, в якій пріоритет громадського, державного виступає не обмеженням, а стимулом індивідуальної свободи і умовою всебічного розвитку громадянського суспільства. Таке розуміння патріотизму є базовим.

Недооцінка патріотизму як найважливішої складової суспільної свідомості призводить до ослаблення соціально-економічних, духовних і культурних основ розвитку суспільства і держави. Цим і визначається пріоритетність патріотичного виховання в загальній системі виховання громадян України.

Патріотизм формується в процесі навчання і виховання школярів.

Однак соціальний простір для розвитку патріотизму не обмежується шкільними стінами. Велику роль тут виконує сім'я і інші соціальні інститути суспільства, такі як: засоби масової інформації, громадські організації, заклади культури, заклади охорони здоров'я, установи соціального захисту населення та інші.

Все це необхідно враховувати педагогам в процесі виховання учнів.

Для формування патріотизму у системі виховної роботи у школі потрібно знати не тільки його сутність і зміст, але і психолого-педагогічні компоненти. Такими компонентами є мотиваційний, когнітивно-інтелектуальний, емоційно-чуттєвий, поведінковий і вольовий.

Формування мотиваційного компоненту патріотизму здійснюється, насамперед, у системі навчальних занять, у процесі різноманітних форм позакласної роботи шляхом створення таких ситуацій, в яких би учні переживали почуття любові та гордості за свою Батьківщину, захоплювалися її історією, мужністю і хоробрістю патріотів.

Уроки історії завжди були покликані сприяти вихованню громадянськості, патріотизму учнів. Пізнаючи національну ідею Батьківщини, переживаючи почуття любові до неї, школяр стверджує свою гідність, прагне бути схожим на героїв Батьківщини. Уроки історії покликані допомогти школярам пережити і розуміти все позитивне, що було в минулому. Засвоєння учнями ідеї любові до Батьківщини, до всього людства, прищеплення загальнолюдських норм моральності є найважливішим етапом формування громадянськості, виховання громадянина України.

Учні переживають почуття прив'язаності до своєї рідної землі, коли включаються в краєзнавчу роботу, зустрічаються з людьми, котрі здійснили бойові та трудові подвиги. В учнів з'являється відчуття захоплення, прагнення наслідувати таких людей.

Когнітивно-інтелектуальний компонент патріотизму включає в себе поглиблене осмислення сутності патріотизму і способів його прояву в різних видах людської діяльності.

Чимало можливостей для цього є у позакласній роботі: лекції, бесіди, зустрічі на патріотичні теми, літературно-художні вітальні, організація пошукової роботи. Така робота сприяє усвідомленню учнями конкретних патріотичних проявів і якостей особистості.

Емоційно-чуттєвий компонент патріотизму складається з формування в учнів патріотичних поглядів і переконань. Для цього необхідно, щоб знання про сутність і способи прояву цих якостей були не просто засвоєні учнями, а отримали особистісний сенс, пройшли через емоційні переживання.

Велике значення має в даному компоненті створення педагогічних ситуацій, які включали б в себе елементи дискусій, певну боротьбу думок, відстоювання учнями своїх суджень.

Поведінковий і вольовий компоненти патріотизму це формування в учнів здатності до вольових проявів в області патріотизму та культури міжнаціональних відносин.

Основним засобом є включення учнів у різноманітні види практичної діяльності та формування у них навичок і звичок, досвіду патріотичного поведінки. Сюди входять різні види трудової, спортивної

та суспільно-корисної діяльності, краєзнавча робота, святкування історично-ювілейних дат, зустрічі з ветеранами.

Основними напрямками в системі патріотичного виховання в загальноосвітніх школах можна визначити такі:

Духовно-моральний. Мета якого: усвідомлення учнями в процесі патріотичного виховання вищих цінностей, соціально значущих процесів і явищ реального життя, здатність керуватися ними в якості визначальних принципів, позицій у практичній діяльності.

Цивільно-патріотичний. Впливає через систему заходів на формування правової культури та законослухняності, навичок оцінки політичних і правових подій та процесів у суспільстві і державі, постійної готовності до служіння своєму народові.

Історично-краєзнавчий. Система заходів з патріотичного виховання, спрямованих на пізнання історично-культурних коренів, усвідомлення неповторності Вітчизни, її долі, нерозривності з нею.

Героїко-патріотичний. Складова частина патріотичного виховання, яка орієнтується на пропаганду героїчних професій, знаменних героїчних та історичних дат нашої історії, виховання почуття гордості за героїчні діяння предків.

Військово-патріотичний. Орієнтований на формування у молоді високої патріотичної свідомості, ідеї служіння Вітчизні, здатності до збройного захисту, вивчення української військової історії, військових традицій.

Спортивно-патріотичний. Направлений на розвиток морально-вольових якостей, виховання сили, спритності, стійкості, мужності, дисциплінованості у процесі занять фізичною культурою і спортом, формування готовності до захисту Батьківщини.

Соціально-патріотичний. Спрямований на активізацію духовно-моральної та культурно-історичної спадкоємності поколінь, формування активної життєвої позиції, прояв почуттів благородства і співчуття, прояв турботи про людей похилого віку.

До основних форм патріотичного виховання в загальноосвітній школі можна віднести:

Шкільний історично-краєзнавчий музей;

Науково-практичні конференції, наприклад, «Світ через культуру»;

Місячник героїко-патріотичного виховання;

Вахту Пам'яті;

Екскурсії по місцях бойової слави;

Зустрічі з ветеранами Другої світової війни, воїнами-інтернаціоналістами, учасниками АТО;

Уроки мужності й пам'яті;

Участь у районних, обласних, всеукраїнських конкурсах і заходах патріотичної спрямованості;

Патріотичну акцію «Подарунок солдату»;

Військово-спортивну гру «Зірниця»;

Конкурс патріотичної пісні;
Конкурс читців;
Утримання закріплених за школою історичних пам'яток;
Проведення заходів з вивчення державної символіки України;
Проведення рейду «Турбота» (шефство школи над ветеранами);
Організацію вивчення краєзнавчих матеріалів на уроках історії, географії, літератури.

Форми роботи з патріотичного виховання постійно оновлюються і здійснюються через навчальну та позакласну діяльність школи.

Патріотичне виховання учнів має здійснюватися через участь в заходах різних рівнів: загальношкільному (акції, виставки, конкурси, екскурсії, місячники, робота з ветеранами та багато іншого), на рівні класу через систему класних годин (вивчення державної символіки України, уроки мужності, бесіди, присвячені вшануванню пам'ятних дат, днів військової слави, класні години, присвячені Дню літньої людини, Дню захисника Вітчизни, Дню матері та інші заходи) та через систему додаткової освіти (участь у різних конкурсах, виставках патріотичної спрямованості тощо).

Ефективне патріотичне виховання юних українців сьогодні – це шлях до духовного відродження суспільства, відновлення величі країни у свідомості людей. Результативність такого виховання проявляється в системі відносин дитини до дійсності, її творчої самовіддачі. Показник його дієвості – переконаність, патріотична спрямованість вчинків і життя вихованців.

Результативність роботи школи з патріотичного виховання вимірюється ступенем готовності і прагненням школярів до виконання свого громадянського і патріотичного обов'язку, їх умінням і бажанням поєднувати суспільні й особисті інтереси, реальним вкладом, внесеним ними у справу процвітання Вітчизни, рідного краю, малої Батьківщини.

Список використаної літератури

- 1. Ушинський К. Д.** Про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. З. Н. Борисової. – К.: Вища шк., 2004. – 511 с.
- 2. Загородня А.** Сучасне розуміння патріотичного виховання молоді / А. Загородня // Теорія та методика управління освітою. – 2013. – №10. – С. 37 – 45.
- 3. Ігнатенко П. Р.,** Поплужний В. Л., Косарева Н. І., Крицька Л. В. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: Навч.-метод. посіб. / П. Р. Ігнатенко та ін. – К.: Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 252 с.
- 4. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України (Програмно-виховний контекст) /** І. Д. Бех, К. І. Чорна. – К., 2014. – 48 с.

Мальцева О. І. Патріотичне виховання учнів в умовах масової загальноосвітньої школи

У статті на основі аналізу наукових праць та періодичних видань розкрито основні напрямки та форми патріотичного виховання учнів в умовах масової загальноосвітньої школи.

Зроблено висновок, що виховання патріотичних почуттів учнів – одне із завдань морального виховання, що включає в себе виховання любові до близьких людей, до школи, до рідного дому, до рідної вулиці, до рідного міста і рідної країни. Воно повинно здійснюватися не лише в школі, але і в сім'ї та за активної підтримки інших соціальних інститутів. Встановлено, що основними напрямками патріотичного виховання в школі є: духовно-моральний, цивільно-патріотичний, історично-красзнавчий, героїко-патріотичний, військово-патріотичний, спортивно-патріотичний та соціально-патріотичний. Перераховані різні форми патріотичного виховання, які використовуються на загальношкільному рівні, при роботі з класними колективами та у закладах додаткової освіти.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, загальноосвітня школа, виховна робота.

Мальцева О. И. Патриотическое воспитание учащихся в условиях массовой общеобразовательной школы

В статье на основе анализа научных трудов и периодических изданий раскрыты основные направления и формы патриотического воспитания учащихся в условиях массовой общеобразовательной школы.

Сделан вывод, что воспитание патриотических чувств учащихся – одна из задач нравственного воспитания, включающая в себя воспитание любви к близким людям, к школе, к родному дому, к родной улице, к родному городу и родной страны. Оно должно осуществляться не только в школе, но и в семье и при активной поддержке других социальных институтов. Установлено, что основными направлениями патриотического воспитания в школе являются: духовно-нравственное, гражданско-патриотическое, историко-краеведческое, героико-патриотическое, военно-патриотическое, спортивно-патриотическое и социально-патриотическое. Перечислены различные формы патриотического воспитания, которые используются на общешкольном уровне, при работе с классными коллективами и в учреждениях дополнительного образования.

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое воспитание, общеобразовательная школа, воспитательная работа.

Mal'tseva O. I. Patriotic education of pupils in compulsory secondary school

In the article on the basis of analysis of scientific works and periodical publications the main directions and forms of Patriotic education of pupils in compulsory secondary school. It is concluded that the education of Patriotic

feelings of students is one of the tasks of moral education, including the education of love to close people, to school, to home, to home street, hometown and native country. It should be carried out not only in school but in the family and with the active support of other social institutions. For the formation of patriotism in the system of educational work in school you need to know not only its essence and content, but also psychological and pedagogical components. Such components include motivational, cognitive-intellectual, emotional, sensory, behavioral, and strong-willed. It is established that the main directions of Patriotic education in the school: spiritual, moral, civil, Patriotic, historical, Patriotic, military-Patriotic, sport-Patriotic and social-Patriotic. Listed various forms of Patriotic education, which are used to sagallou level, when working with class groups and in institutions of further education. The effectiveness of the school's work on Patriotic education is measured by the degree of willingness and desire of students to fulfil their civil and Patriotic duty, the ability and the desire to combine public and private interests, a real contribution, it contributed to the prosperity of the Fatherland , native land, homeland.

Key words: patriotism, Patriotic education, secondary school, educational work.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 316.356.2

І. С. Сьомкіна

ОСОБЛИВОСТІ НАЛАГОДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В СІМ'Ї, ЩО ОПИНИЛАСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Трансформаційні процеси, які відбуваються в Україні, торкнулися майже всіх сфер життєдіяльності і неодмінно відобразились, у першу чергу, на сім'ї, на її соціально-економічних умовах, на виконванні нею основних функцій як соціального інституту. Виховний потенціал сім'ї, на думку багатьох учених, на сучасному етапі зазнає серйозних перетворень, а іноді й деформацій. Незважаючи на всі складнощі й суперечності здійснення сім'єю виховної функції, саме родина має якнайбільші можливості в плані впливу на підлітка. У випадку відмови сім'ї від своєї пріоритетної ролі місце «вихователя», духовного наставника посідають або ЗМІ, які останнім часом посилили свій вплив – завдяки яскравості, емоційності, гедоністичному напрямку, й готові конкурувати з батьками за інтенсивність і термін дії на молоде

покоління, або – найближче соціальне оточення (двір, підліткове середовище), або віртуальний світ (Інтернет, комп'ютер, ігрові салони).

На жаль, під впливом соціально-економічної кризи еволюція сім'ї йде в небажаному напрямкові – в бік високої нестабільності родини, зниження її цінності для людей, орієнтації на неформальні шлюбно-сімейні відносини, збільшення кількості позашлюбних дітей і неповних сімей, малодітності, негативної деформації функцій сім'ї.

Проблеми життєдіяльності та функціонування сімей у складних життєвих обставинах привертали увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед яких можна назвати О. Безпалько, В. Бочарову, Ю. Василькову, Т. Василькову, І. Звереву, А. Капську, Г. Лактіонову, Л. Мардахаєва та ін. Роботи таких науковців, як Н. Бугасць, І. Грига, В. Гуров, М. Докторович, Т. Зубкова, З. Зайцева, Т. Лодкіна, І. Макаренко, Л. Омельченко, І. Пеша, Ж. Петрочко, Т. Семигіна, Т. Соловійова, І. Трубавіна, Н. Тимошина, Я. Юрків безпосередньо присвячені вивченню теоретико-методичних питань соціально-педагогічної та соціальної роботи із сім'ями різних типів.

Так, Н. Аристова, К. Васильєва, В. Постовий вивчали функції та види життєдіяльності сім'ї. А. Харчев досліджував проблеми становлення й розвитку сім'ї як соціального інституту. Ю. Азаров, М. Буянов, І. Голод, В. Сисенко, С. Толстоухова досліджували умови стабільності шлюбу. О. Вакуленко, А. Волкова, Т. Гурко у своїх працях розглядали подружню сумісність та її роль у виникненні сімейних конфліктів. З. Зайцева, М. Соловійов, О. Яременко досліджували мотиви і причини розлучень. Теоретичні основи соціальної і соціально-педагогічної роботи з різними категоріями сімей були висвітлено в працях І. Зверєвої, А. Капської, І. Трубавіної. Незважаючи на широкий науковий інтерес, проблема сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах залишається досить актуальною.

Саме тому, *метою нашої статті* є розкриття особливостей процесу налагодження соціальної взаємодії в сім'ях у складних життєвих обставинах; виявити вплив цього процесу на її стабільність і розвиток.

Для досягнення поставленої мети встановимо особливості налагодження соціальної взаємодії в сім'ї, яка перебуває у складних життєвих обставинах; виявимо сутність процесу налагодження соціальної взаємодії в данних сім'ях.

Життєдіяльність сім'ї безпосередньо пов'язана із задоволенням потреб її членів, що відбувається шляхом виконання певних функцій [8, с. 97]. Під функціями сім'ї розуміємо спосіб прояву активності, життєдіяльності сім'ї та її членів. Функції сім'ї глибоко історичні, тісно пов'язані із соціально-економічними умовами життєдіяльності суспільства, тому з часом змінюються їх характер та ієрархія. Успішне виконання сім'єю своїх функцій визначається не тільки її внутрішнім станом, але й соціальним здоров'ям суспільства [8, с. 98].

Сім'я, яка перебуває у складних життєвих обставинах (далі СЖО) – це сім'я, яка втратила свої виховні можливості через виникнення складних життєвих обставин, що порушують нормальну життєдіяльність одного або кількох членів сім'ї, наслідки яких вони не можуть подолати самотійно. Такі сім'ї умовно поділяються на 3 групи:

- сім'ї, у яких виникли проблеми через матеріальні труднощі, а саме внаслідок безробіття батьків, відсутність житла, необхідність проведення лікування членів родини, інше. Особливо гостро ця проблема постає для багатодітних сімей, одиноких матерів (батьків), у сім'ях в яких втратили працездатність через хворобу, випускників інтернатів, малозабезпечених родин;

- сім'ї, у яких виникли складнощі через юридичні проблеми, а саме через те, що в родині не знають своїх громадянських прав, мають брак коштів на відновлення документів (відновлення прописки, свідоцтва про народження, оформлення аліментів, інше);

- сім'ї, в яких виникли психологічні проблеми. Наприклад, з приводу труднощів перехідного віку дитини, при повторному шлюбі одного з батьків, у разі гіперконтролю одного з батьків, потреби в спілкуванні, насильства з боку одного з членів родини, бездоглядності дитини або якщо це стосується дітей, які є під опікою.

Термін «складні життєві обставини», до якого прирівнюється термін «несприятливі умови», визначений Законом України «Про соціальні послуги» від 19.06.2001 р. №966-IV, вміщує широкий перелік життєвих обставин, що порушують нормальну життєдіяльність особи: інвалідність; часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я; самотність; сирітство; зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї; безпритульність; відсутність житла або роботи; насильство; малозабезпеченість; психологічний або психічний розлад; стихійне лихо; катастрофа. Згідно з законодавчими наказами, до сімей, які кваліфікуються як ті, що опинилися в складних життєвих обставинах, належать сім'ї з дітьми, які не спроможні подолати складні обставини самотійно через такі причини: 1) вимушена міграція; 2) наркотична або алкогольна залежність одного із членів сім'ї; 3) перебування члена сім'ї у місцях позбавлення волі; 4) коли в сім'ї є ВІЛ/інфікована людина; 5) насильство в сім'ї; 6) безпритульність; 7) сирітство; 8) зневажливе ставлення і негативні стосунки у сім'ї; 9) безробіття одного із членів сім'ї, якщо він зареєстрований у державній службі зайнятості, як такий, що шукає роботу; 10) сім'ї у яких існує ризик передавання дитини до закладів для дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування; 11) неповнолітні одинокі матері (батьки), яким потрібна підтримка; 12) сім'ї, члени яких перебували чи перебувають на державному утриманні. Уваги потребують також сім'ї, які відносять до категорії «сім'я соціального ризику». Сім'я соціального ризику – це сім'я, яка самотійно виконує свої соціальні функції, проте в ній наявні певні соціальні фактори, які ускладнюють життєві обставини даній сім'ї і можуть спровокувати

виникнення кризових явищ в ній. Сім'я, яка не зможе впоратись зі зміною ситуації самостійно, перейде до розряду неблагополучних. До таких сімей належать: 1) сім'ї, в яких виховується нерідна дитина (сім'ї опікунів, усиновителів, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу); 2) малозабезпечені сім'ї; 3) багатодітні сім'ї; 4) сім'ї, які виховують дітей з особливими потребами; 5) неповні сім'ї; 6) молоді сім'ї. Робота з дітьми та молоддю з таких сімей насамперед має бути спрямована на профілактику кризових і негативних явищ [1].

Розглядаючи особливості налагодження соціальної взаємодії у сім'ї, яка опинилася у складних життєвих обставинах, слід відзначити, що за рівнем виконання сім'єю притаманних їй функцій, усі сім'ї поділяють на:

- функційні (члени сім'ї частіше застосовують такі стилі поведінки, як співробітництво, компроміс, і характеризуються адаптивним типом взаємодії);

- дисфункційні (члени сім'ї відтворюють неадекватні сімейні установки, ігноруючи погляди партнера й сімейні традиції, виявляють нестабільність і неузгодженість у формуванні внутрішньосімейних соціокультурних норм і традицій, відрізняються конфронтацією рольових позицій);

- псевдофункційні (члени сім'ї ігнорують традиції і норми, які не відповідають їх поглядам, виявляють ознаки адаптивно-дезадаптивної поведінки, схильність до уникання, пристосування, суперництва, дезадаптивних моделей поведінки) [2, с. 76].

Сучасні дослідження показують, що дисфункційність сім'ї не залежить від її соціального статусу: вона може спостерігатися як в інтелігентній, забезпеченій сім'ї, так і в малоосвіченій чи малозабезпеченій.

Характерними психолого-педагогічними ознаками дисфункційних сімей є:

- відсутність або значне порушення функціонування принаймні одного елемента в системі сімейних відносин (мети, порядку функціонування, енергетики системи);

- низька якість функціонування сім'ї аж до повного невиконання сімейних;

- обов'язків членами сім'ї і, відповідно, незадоволення їх основних потреб [2, с. 78].

Неблагополучна сім'я, як правило, створює несприятливі умови для розвитку й самореалізації особистості.

Особливо негативно дисфункційність сім'ї позначається на дітях. Умови виховання дітей у неблагополучних сім'ях створюють несприятливе підґрунтя для розвитку диспозиційної системи особистості дитини. Переважна більшість таких дітей у процесі сімейної соціалізації засвоює викривлені моделі поведінки, у яких відображаються домінування матеріальних орієнтацій над духовними, незбалансованість і переважання індивідуалістичних цінностей над груповими, сімейними [3, с. 14]. Крім того, незадоволені в межах сім'ї потреби дітей стимулюють

їх активність на пошук сприятливого середовища (яким найчастіше виступає антисоціальне угруповання) для реалізації власних потреб, що домінують. Саме тому, на наш погляд, неблагополучна сім'я повинна виступати об'єктом соціально-педагогічної діяльності.

Погоджуємось із думкою О. Ноздріної [5, с. 426], що в основі дисфункційності неблагополучної сім'ї лежить проблема повної або часткової відсутності соціальної взаємодії між її членами. Отже, одним із головних завдань соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю є налагодження соціальної взаємодії між її членами й мобілізація внутрішніх сил сім'ї на подолання кризи.

Як зазначено в Словнику-довіднику соціального працівника, «взаємодія соціальна – це взаємний вплив різних сфер, явищ і процесів, осіб або спільностей, який здійснюється за допомогою соціальної діяльності» [7, с. 341]. У ході соціальної взаємодії відбувається взаємне пристосування дій кожного із членів сім'ї, формування одностайного розуміння ситуації, усвідомлення смислу дій, налагоджується певний ступінь взаємодопомоги та солідарності.

На сьогодні соціальну взаємодію в сім'ї класифікують за рядом ознак: кількістю суб'єктів взаємодії (між двома людьми, між індивідом і групою, між групами); характером відносин суб'єктів взаємодії (односторонні та двосторонні, солідарні (узгоджені) та антагоністичні (ворожі); тривалістю (короткочасна й довгочасна); наявністю (відсутністю) організованості (організована та неорганізована); рівнем усвідомлення взаємодії (усвідомлена та неусвідомлена); «матеріальністю» обміну (інтелектуальна (ідейна), почуттєва (емоційна) та вольова) [7, с. 341 – 342]. Також розрізняють соціальну взаємодію зовнішню (між сім'єю і її оточенням) і внутрішню (всередині кожної сім'ї між її членами). О. Волошок [2, с. 81 – 82] пропонує розрізняти соціальну взаємодію як випадкову, тимчасову і стійку; приватну і публічну; особистісну й речову; формальну та неформальну. На наш погляд, для сучасної української сім'ї найбільш оптимальною є тривала стійка добре організована особистісна соціальна взаємодія, яка має усвідомлений характер.

Ряд учених, спираючись на загальні цілі соціальної взаємодії, поділяють її на функційно-рольову та емоційно-міжособистісну [2; 5]. Функційно-рольова соціальна взаємодія виникає у сфері пізнання, предметно-практичної й духовно-практичної діяльності членів сім'ї. Емоційно-міжособистісна соціальна взаємодія виникає, насамперед, у сфері спілкування й має на меті задовольнити потреби суб'єктів в емоційному контакті. У сімейному житті обидва види соціальної взаємодії тісно пов'язані [2, с. 80].

Враховуючи, що до основних форм соціальної взаємодії належать змагання, пристосування, соціальний конфлікт та асиміляція, вважаємо, що перетворення сім'ї з функційної на дисфункційну спричиняє, насамперед, така форма соціальної взаємодії, як соціальний конфлікт, оскільки конфлікти в сім'ї мають здебільшого руйнівне значення.

Ефективність налагодження соціальної взаємодії між членами дисфункційної сім'ї та її продуктивність залежать від ряду умов. До таких умов належать, насамперед, особистісні характеристики членів сім'ї, а саме: усвідомлення потреби в позитивних змінах; сформованість соціальних установок на себе як суб'єкта взаємодії, напозитивне ставлення до інших членів сім'ї, до процесу взаємодії як цінності; сформованість комунікативних умінь; наявність чіткої й вагомої мотивації діяльності.

Важливою умовою налагодження соціальної взаємодії в неблагополучній сім'ї є також діяльність соціального педагога. Соціальні педагоги допомагають сім'ям у складних життєвих обставинах вирішувати їх проблеми, створюючи для цього необхідні ресурси, забезпечують взаємодію між членами сім'ї чи між сім'єю та середовищем у цілому, впливають на соціальну політику [4, с. 90]. Предметно-інструментальною основою професійної діяльності соціального педагога з неблагополучними сім'ями є його професійні знання та досвід.

До професійних обов'язків соціального педагога щодо діяльності з неблагополучними сім'ями входить таке: виявляти сім'ї у складних життєвих обставинах та окремих їх членів, які потребують різних видів соціальної допомоги; виявляти причини виникнення сімейного неблагополуччя, сприяти їх усуненню; надавати допомогу в сімейному вихованні; проводити психолого-педагогічні та юридичні консультації; виявляти дітей і дорослих, які мають потребу в опікунстві, лікуванні, отриманні матеріальної, соціально-побутової чи іншої допомоги; організовувати громадський захист неповнолітніх правопорушників, виступати в ролі громадського захисника в суді; брати участь у роботі зі створення центрів соціальної допомоги неблагополучним сім'ям, притулків, молодіжних, підліткових, дитячих і сімейних центрів, клубів та асоціацій, об'єднань; організовувати і координувати роботу з соціальної адаптації та реабілітації членів дисфункційної сім'ї, які повернулися з місць позбавлення волі й спеціальних навчально-виховних закладів [6; 9]. Отже, робота соціального педагога з неблагополучною сім'єю є різноплановою та вимагає міцних знань з різних галузей, сформованих умінь і навичок.

Оптимізувати зміст соціально-педагогічної діяльності із цією категорією сімей, на наш погляд, дадуть змогу: детальне вивчення проблем неблагополучних сімей; організація та проведення тренінгів налагодження соціальної взаємодії для членів сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах; забезпечення залучення членів даних сімей до участі в громадському й культурному житті суспільства.

Отже, соціальна взаємодія має надзвичайно велике значення в життєдіяльності сім'ї. Порушення виконання функцій сім'єю призводить до її руйнування. І, навпаки, завдяки оптимальному налагодженню соціальної взаємодії неблагополучній сім'ї можуть перетворитися на сім'ї що можуть виконувати свої функції майже у повному обсязі.

Налагодження соціальної взаємодії залежить від ряду умов, основними з яких є особистісні характеристики членів сім'ї, їх прагнення до змін, а також кваліфікована допомога соціального педагога.

У майбутньому слід приділити увагу дослідженню особливостей життєдіяльності неблагополучних сімей, вивченню передового вітчизняного й зарубіжного досвіду соціально-педагогічної роботи з ними, розробці та апробації програми виходу сім'ї із стану сімейного неблагополуччя, у тому числі за рахунок налагодження в сім'ї соціальної взаємодії.

Список використаної літератури

- 1. Закон** України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [Електронний ресурс] : Верховна Рада України ; Закон від 20.10.2014 № 1706-VII. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
- 2. Волошок О. В.** Дисфункційна сім'я як чинник ризику виникнення порушень у сфері спрямованості особистості / О. В. Волошок. // Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К., 2002. – С. 76–81.
- 3. Зайцева З. Г.** Неблагополучна сім'я та її вплив на формування особистості дитини / З. Г. Зайцева // Соціальна підтримка молоді сім'ї. – К., 1994. – 118 с.
- 4. Капська А. Й.** Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола ; заг. ред. : І. Звереві та Г. Лактіонової. – К., 2001. – 129 с.
- 5. Ноздріна О. В.** Порушення функціонування сім'ї як сучасна соціально-психологічна проблема в Україні / О. В. Ноздріна. // Вісник Львівського Університету : зб. наук. пр. Серія : Філософські науки. – Л., 2001. – Вип. 3. – С. 425–432.
- 6. Репнова Т.** Соціальний патронаж сім'ї / Т. Репнова. // Соціальний педагог. – К., 2006. – 80 с.
- 7. Словник-довідник** соціального працівника / авт.-укл. Т. Гончаренко. – К. : ІЗМН, 2005. – 406 с.
- 8. Соціальна педагогіка** : підручник / за ред. проф. А. Й. Капської. – К. : Логос, 2003. – 256 с.
- 9. Трубавіна І. М.** Соціальний супровід неблагополучної сім'ї: науково-методичні матеріали / І. М. Трубавіна. – К. : ЦСДМ, 2003. – 86 с.

Сьомкіна І. С. Особливості налагодження соціальної взаємодії в сім'ї, що опинилася у складних життєвих обставинах

У статті розглянуто особливості процесу відновлення соціальної взаємодії в сім'ї, яка опинилася у важкій життєвій ситуації. Розкрита характеристика даного виду сімей. Соціальна взаємодія розглядається як взаємний вплив різних сфер, явищ і процесів, спільностей, яка здійснюється за допомогою соціальної діяльності. Автор розкриває ідею особливого впливу соціальної взаємодії на життєдіяльність сім'ї.

Ключові слова: сім'я у важкій життєвій ситуації, дисфункція сім'ї, взаємодія, соціально-педагогічна взаємодія.

Семкина И. С. Особенности восстановления социального взаимодействия в семье в трудной жизненной ситуации

В статье рассмотрены особенности процесса восстановления социального взаимодействия в семье, которая оказалась в трудной жизненной ситуации. Раскрыта характеристика данного вида семей. Социальное взаимодействие рассматривается как взаимное влияние различных сфер, явлений и процессов, общностей, которое осуществляется при помощи социальной деятельности. Автор раскрывает идею особого влияния социального взаимодействия на жизнедеятельность семьи.

Ключевые слова: семья в трудной жизненной ситуации, дисфункция семьи, взаимодействие, социально-педагогическое взаимодействие.

Syomkina I. Features recovery of social interaction in the family in a difficult situation rihannay

In the article the peculiarities of the process of establishing social interaction in the family, find themselves in difficult life circumstances. Social interaction is seen as the mutual influence of different spheres, phenomena, and processes, individuals or communities through social work". In the course of social interaction is a mutual adaptation of each member of the family, the formation of the unanimous understanding of the situation, awareness of the meaning of action, established a certain degree of reciprocity and solidarity.

The effectiveness of establishing social interaction between members of a dysfunctional family and its performance is dependent on a number of conditions. Such conditions include, above all, the personal characteristics of family members, namely: awareness of the need for positive changes.

The author reveals the idea of the special influence of social interaction on the livelihoods of the family.

Key words: family in a difficult situation, dysfunctia family, interaction, social pedagogical interaction.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 37.035.3

Л. Ю. Тарарива

**ШЛЯХИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ
МОЛОДІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО МЕДІАПРОСТОРУ**

Особливого значення в умовах військової агресії сусідньої держави, анексії частини території України, конфлікту в Донбасі набуває

національно-патріотичне виховання молоді – покоління гаджетоманів й вільних Інтернет-користувачів. Зважаючи на це, сучасний викладач має вибудувати систему заходів, спрямованих на патріотичне виховання саме в умовах сучасного медіапростору.

Проблема патріотичного виховання не нова, її розробкою займалися покоління науковців різних епох. Тема патріотизму, сутності патріотичної свідомості, любові до Батьківщини знайшла своє відображення у вітчизняній (В. Бичко, І. Надольний, О. Забужко, В. Шинкарук та ін.) і зарубіжній (І. Кант, Е. Фромм та ін.) філософії. До цієї проблеми зверталися Я. Коменський, Г. Сковорода, І. Огієнко, С. Русова, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Т. Шевченко та ін. За подібною тематикою захищено ряд дисертаційних робіт (В. Гуменюк, В. Коваль, М. Павленко, Р. Петронговський).

Однак доводиться констатувати, що в умовах прийнятої нової Концепції національно-патріотичного виховання бракує наукових студій із практичної реалізації завдань патріотичного виховання в умовах сучасного медіапростору.

Мета розвідки полягає в окресленні практичних шляхів виховання молоді в сучасних умовах інформатизації суспільства, пошук нових підходів і стратегій.

Менеджмент системи національного виховання молоді передбачає постановку мети, вибудову концепції, вибір змісту і форм організації цього процесу, озброєння викладача теоретичними знаннями та методичними рекомендаціями щодо здійснення національно-патріотичного виховання, критеріями та методикою оцінки сформованості особистості громадянина своєї держави. В основу дефініції патріотичного виховання вкладаємо трактування, запропоноване в Концепції: «Патріотичне виховання – складова національного виховання, головною метою якого є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин. Воно сприяє єднанню українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави» [1, с. 1].

Реалізація завдань національно-патріотичного виховання можлива як в аудиторній роботі, так і позааудиторній. Аудиторна робота в цьому аспекті передбачає ознайомлення молоді з представниками різних галузей наук, імена яких пов'язані з Україною. Формування патріотизму будується на окремих стадіях, які необхідно врахувати викладачеві. Перша стадія – базова (фундаментальна), друга – самоідентифікаційна, третя – мотиваційна і найвищим рівнем є практична.

Перша стадія є підвалиною для становлення українця-патріота своєї держави, яка у своїй основі має загальні знання про країну, державний устрій, символи, особливості культури. Базова стадія передбачає

виховання любові до батьків, Батьківщини, почуття поваги до народу, його традицій, національної гідності й свідомості, знання Конституції й Законів України. Використання медіаресурсів уможливорює розширення знань молоді про історію своєї країни, фундаментальні знання. На цьому етапі можливим є використання відеоподкастів, змонтованих роликів викладачем, що уможливить формування навичок патріотичної поведінки.

На другому етапі слід сформувати самоідентифікаційний компонент. Завданням цього етапу є прищеплення розуміння причетності до нації, ідентифікація себе як представника громадянського суспільства. Мотиваційний компонент є важливим сегментом, він детермінований прагненням особистості до висловлювання власної точки зору з позиції українця-представника нації. Знання з питань патріотизму набувають форм особистих поглядів, стають фундаментом «Я-концепції», виступають власними переконаннями і мотивами. На цьому етапі важливим є ознайомлення студентів із кращими зразками літературних текстів, у яких опрацьовано тему героїчного минулого, традиції й побут, змальовано кращих представників нації. Використання здобутків українського кіномистецтва, авторські розробки презентаційних матеріалів визначеної тематики уможливають реалізацію цього етапу. Позитивним стане й формування ситуацій, які спровокують студентство до дискусії, відстоювання власної думки. Сформованість особистої позиції є показником переходу до наступної стадії реалізації завдань національно-патріотичного виховання.

Найвищим рівнем є практична стадія, коли особистість здатна до власного внеску, до креативної діяльності, спрямованої на користь держави.

Реалізація цієї стадії можлива на заняттях з української літератури через практикування аналізу рецепції патріотизму, Батьківщини з точки зору письменників, вивчення творчості яких передбачено чинною програмою, вибудова концептів «Україна», «Батьківщина», «патріот» у творчому дискурсі різних епох. Рекомендуємо використати тексти М. Куліша «Мина Мазайло», Ю. Яновського «Вершники», М. Старицького «Оборона Буші» тощо. Для успішного здійснення патріотичного виховання необхідно навчити студентство визначати ідеї й проблеми художніх творів, мотиви, виявляти патріотичні позиції та світогляд письменника, літературного персонажа, висловлювати власну думку про патріотичні теми твору, вміти їх відстоювати й аргументувати, вести дискусію, робити висновки. Використання медіаресурсів уможливить реалізацію поставлених завдань, викладач може запропонувати перегляд фільмів із подальшим їх обговоренням, відвідування віртуальних музеїв тощо.

Студентам на початку вивчення курсу запропоновано підготувати стартап, який би синтезував бачення про Україну авторів визначеної епохи. Під стартапом ми розуміємо студентський (викладацький) проект, який проходить окремі стадії, кроки (steps): інноваційна ідея (innovation

idea), рефлексія (reflexion), вибудова концепції (conception's building), первинна презентація (first presentation), розробка продукту (product's development), апробація (approbation), верифікація (verification), зворотній зв'язок (feedback), промоція (promotion), користь (profit). Встановлюється дедлайн виконання стартапу, термін якого може бути визначеним від одного місяця до декількох років у залежності від складності проекту й фінансових витрат.

Стартап виконується на основі інноваційних технологій, широких можливостей сучасного програмного забезпечення, є темпоральною структурою, яка займається пошуками відтворювальної, корисної моделі. Основними принципами стартапу є глобальне мислення, пошук партнерів, побудова стратегії, інноваційна ідея, чіткість мети, вдала назва й планування. Стартап має на меті отримати профіт для користувача й ініціатора проекту, одним із головних завдань є розповсюдження продукту стартапу (віртуального або фізичного) серед визначеної спільноти.

На першому етапі зацікавленим колом учасників генеруються ідеї стартапу, використовуючи техніку скрепбукінга (банер із «вирізок» ідей). На цій стадії фіксуємо лише окремі розрізнені ідеї й відсутність чіткої структури. На етапі рефлексії обговорюються пропонувані ідеї й обирається найкраща й найпродуктивніша. Наступним етапом є вибудова концепції майбутнього продукту, складових проекту тощо. Вивчається стан досліджуваності проблеми, лакуни у вивченні, здійснюється розподіл обов'язків й сфер діяльності. Первинна презентація стартапу є також дуже важливим етапом, який складається з окремих ключових позицій: назва, проблема, вирішення, модель, секрет успіху, бутстрепінг (розкрутка), прогнози, статус.

Наступна стадія – найтриваліша, оскільки пов'язана з реалізацією ідеї стартапу та всіх його стадій.

У процесі роботи над проектом можуть виникати нові ідеї, які призводять до змін траєкторії стартапу. На етапі апробації проект підготовлено й уможлиблюється його тестування. Якщо апробація є вдалою й стартап проходить верифікацію (перевірку функціонування основних компонентів), можливим є зворотній зв'язок з визначеною аудиторією, користувачами стартапу. Паралельно триває етап промоції («розкрутки») продукту й розширення аудиторії. Останньою стадією є отримання користі (профіта) від реалізації стартапу. Практична реалізація стартапу представлена проектом «Скарби твої безцінні, Україно!» «Україна – єдина країна. Етнічні регіони», презентована на платформі програми Sway, яка є новим способом створення творчих веб-базованих інтерактивних презентацій в будь-якому веб-браузері. Ідея стартапу базувалася на створенні інтерактивної карти етнічних регіонів України, монтуванні відеоподкастів, які презентують особливості й унікальність культурної спадщини України. Промоція стартапу здійснювалася шляхом розповсюдження через YouTube, а також

проведення аудиторних презентацій, спрямованих на поширення інформації про етнорегіони країни серед студентської молоді педагогічного коледжу.

Однією з форм реалізації національно-патріотичного виховання є участь молоді у численних конкурсах, серед яких Мовно-літературний конкурс імені Тараса Шевченка, Мовний конкурс імені Петра Яцика, конкурси есе різних рівнів, виступи студентів на конференціях визначеної тематики. Не менш важливою є розробка навчальних посібників за моделлю «викладач-студент». Прикладом такої роботи є електронний навчальний посібник «Феномен Івана Світличного». Спадщина письменника органічно входить в культурне, духовне життя України, є важливою складовою пошуків фахівців, все активніше використовується дослідниками, а крім того дає можливість об'єктивно оцінювати ту епоху, в якій працював митець художнього слова. Його життя є прикладом справжнього патріотизму й відданості своїй державі й може стати взірцем для сучасної молоді. Навчальна програма призначена для широкого кола користувачів, може бути використана під час вивчення теми «Шістдесятництво як літературно-культурний феномен», на заняттях літератури рідного краю для популяризації видатного культурного й громадського діяча, ім'я якого пов'язане з Луганщиною.

Важливим завданням національно-патріотичного виховання є вибір тематики для науково-дослідних робіт, під час роботи над якою студент може зануритися у тематику, пов'язану з проблемами формування патріотизму, становлення патріота тощо.

Визначені шляхи роботи з молоддю в умовах сучасного медіапростору розширюють простір для національно-патріотичного виховання, дають можливість переосмислити підходи у вихованні, вибудувати нову парадигму в системі освіти.

Список використаної літератури

1. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді / Міністерство освіти і науки України. – К., 2015. – 10 с.

2. Петронговський Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників : Монографія / Р. Петронговський. – Житомир : Полісся, 2003. – 220 с.

Тарарива Л. Ю. Шляхи національно-патріотичного виховання молоді в умовах сучасного медіапростору

У статті розкрито питання шляхів національно-патріотичного виховання молоді в умовах сучасного медіапростору. Мета розвідки полягає в окресленні практичних шляхів виховання молоді в сучасних умовах інформатизації суспільства, пошук нових підходів і стратегій. Формування патріотизму будується на окремих обґрунтованих стадіях: базова (фундаментальна), самоідентифікаційна, мотиваційно-емоційна, практична. У статті визначено шляхи виховання на різних стадіях.

Висвітлено теорію стартапу і його етапи. Практична реалізація стартапу представлена проектом «Скарби твої безцінні, Україно!» «Україна – єдина країна. Етнічні регіони», презентована на платформі програми Sway, електронним навчальним посібником «Феномен Івана Світличного».

Ключові слова: медіапростір, стартап, національно-патріотичне виховання.

Тарарива Л. Ю. Направления национально-патриотического воспитания молодежи в условиях современного медиапространства

В статье раскрыты вопросы направлений национально-патриотического воспитания молодежи в условиях современного медиапространства. Цель студии состоит в описании практических направлений воспитания молодежи в современных условиях информатизации общества, поиск новых подходов и стратегий. Формирование патриотизма строится на отдельных обоснованных стадиях: базовая (фундаментальная), самоидентификационная, мотивационно-эмоциональная, практическая. В статье определены направления воспитания на разных стадиях. Освещена теория стартапа и его этапы. Практическая реализация стартапа представлена проектом «Бесценные сокровища твои, Украина!» «Украина – единая страна. Этнические регионы», представленная на платформе программы Sway, электронным учебным пособием «Феномен Ивана Светличного».

Ключевые слова: медиапространство, стартап, национально-патриотическое воспитание.

Tararyva L. Yu. The way in national and patriotic education of youth in the modern media space

The article deals with the questions of national and patriotic education of youth in the modern media space. The purpose of investigation is to describe practical ways of educating the youth in modern conditions of informatization of society, the search for new approaches and strategies. The formation of patriotism is built on separate sound stages: basic (fundamental), self-identification, motivational and emotional, practical. The article defines the ways of education in different stages. Theory and startup stages are described: innovation idea, reflexion, conception's building, first presentation, product's development, approbation, verification, feedback, promotion, profit.

Practical implementation of a startup project submitted by the «Invaluable treasure is yours, Ukraine!» «Ukraine is United country. Ethnic regions», presented on the platform of Sway, e-tutorial, «The Phenomenon of Ivan Svitlychny». The idea of a startup was based on creating an interactive map of Ukrainian ethnic regions, installation diabolists, who will present features and the uniqueness of cultural heritage of Ukraine. Promotion of a startup was carried out through distribution in You Tube, and classroom presentations aimed at disseminating information about ethnic region of the

country among students of pedagogical College. The ways of working with young people in the modern media space expand the space for national and patriotic education.

Key words: media space, startup, national and patriotic education.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

ЗАСОБИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

УДК 372.3:688.72(477)

І. А. Гречишкіна

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ІГРАШКИ

Сьогодні Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення, першою чергою, своєї долі, долі своїх сусідів, подальшого світового порядку на планеті. В сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз і водночас великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд з забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське співтовариство, є визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави [4].

У «Концепції дошкільного виховання в Україні» [1] зазначено, що провідними задачами діяльності сучасного національного дошкільного закладу мають бути національна психологія, культура та історія, а також загальнолюдські духовні надбання.

Проблеми збереження традицій виховання, відновлення зв'язків між поколіннями, єдності ідей загальнолюдського й національного виховання розглядають у своїх працях І. Бех, П. Дроб'язко, М. Євтух, В. Кузь, О. Любар, О. Сухомлинська, Д. Федоренко, М. Ярмаченко та ін.

Отже, за концепцією національно-патріотичне виховання –це це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації [4].

Одним із засобів національно-патріотичного виховання є українське народне мистецтво, яке містить величезний потенціал щодо

національного виховання дошкільників. Так, одним із таких засобів є народна іграшка. Вона завжди виконувала дуже важливу роль – готувала дитину до дорослого життя. Однак, у сучасній педагогічній практиці її виховний потенціал використовується недостатньо.

Метою даної статті є аналіз виховного потенціалу української народної іграшки у контексті національного виховання дошкільників.

Проблема використання української народної іграшки як засобу національного виховання не є новою. Актуальність питання визначається концептуальними положеннями Базового компонента, де проголошено необхідність навчати дітей цінувати речі, вироблені руками рідних і передані в спадщину, поважати творців народної іграшки, прилучати дітей до культурних набутоків і творчої спадщини нації. У дітей необхідно сформувати вміння впізнавати народну іграшку, розуміти її призначення, роль, особливості використання.

Значний інтерес становлять погляди сучасних науковців на народну іграшку як засіб формування національної культури (О. Батухтіна, Н. Заглада, Л. Івахненко, С. Кулачківська, Т. Сакович, Є. Саявко, М. Стельмахович), моральних якостей (Н. Дзюбишина-Мельник), як засіб духовного відродження (Н. Буркіна, Л. Данішевська, Т. Пржегодська, Л. Сморг), трудового виховання (М. Гутнікова, Г. Довженко, Л. Орел) та естетичного виховання (А. Грибовська, М. Кириченко, Г. Лабунська, Ю. Максимов, І. Сидорук, Н. Халезова).

Українська народна іграшка – цілісний культурний феномен. Через неї передається і зберігається соціально-культурний досвід, зокрема, виховний та духовний, здійснюється зв'язок поколінь. Знайомство старших дошкільників з українською народною іграшкою спирається на загальнодидактичні принципи:

- природовідповідальності;
- гуманності;
- емоційності;
- активності самої дитини у виховному процесі.

Народна іграшка як вид народного мистецтва формувалася в період, коли інтереси дітей і дорослих були близькими один до одного, творчість тих та інших мала багато загальних рис, у психіці і світовідчутті існувала близькість. Іграшка для дитини – народна чи сучасна – то культурне знаряддя, з допомогою якого вона освоює величезний складний світ. Впродовж всього дитинства гра і народна іграшка займає найголовніше місце у житті дитини. Розглянемо історію створення української народної іграшки до сьогодення.

Найдавніші прототипи іграшки на території України мали обрядове значення. У IV-III тис. до н.е. трипільці виготовляли керамічні жіночі статуетки, різноманітні фігурки тварин (овець, коней, биків та ін.) і їх дитинчат, які символізували плодючість. На території Львівської області археологами знайдено ліпні порожнисті фігурки пташок, що згодом трансформувалися в іграшки – свищики. У дохристиянський період

іграшки переважно зображали священних тварин, птахів, фантастичних істот, що свідчить про їх зв'язок з язичницьким культом, народною міфологією. Після прийняття християнства іграшки здебільшого використовували з ігровою та декоративною метою. Однак деякі з них зберегли ритуальний характер і дотепер. Серед народних іграшок ще з домонгольських часів в Україні відомі глиняні брязкальця-хихички. Їм надавалося магичне значення. Ці кулікоподібні предмети мали всередині камінець, який під час струшування видавав звук, що нібито відлякувало злі сили від дитини, яка грається. Схожі іграшки – брязкальці у вигляді пустотілих фігурок часто знаходять археологи на трипільських поселеннях. Учені гадають, що вони поєднували в собі декілька сутнісних моментів: по-перше, були символом родючості, яка втілювалася в кількох глиняних кульках, захованих у внутрішню порожнину фігурок; по-друге, виконували роль оберегу; і по-третє, були власне брязкальцем, що своїми звуками відлякувало ворожі сили.

Спочатку іграшки були божками, оберегами, за допомогою яких люди намагалися задобрити сили природи, просили їх про захист і допомогу, та поступово іграшка починає відігравати і другу роль у житті людей. Вона забавляє і допомагає задовольнити природну потребу дитини – пізнати світ, творчо і самостійно його осмислювати. Від українських іграшок періоду XIV-XVIII століть майже нічого не збереглося. Однак етнографи стверджують, що виготовлення забавок не припинялося ні в XIV, ні в XVI століттях. У другій половині XVIII століття внаслідок розвитку в Україні ярмаркової торгівлі розпочалося масове виробництво забавок на продаж. Жодний ярмарок не обходився без глиняних коників, баранчиків, півників, маленького посуду, ляльок – «пань», розписаних орнаментом, прикрашених кольоровою глиною і покритих прозорою поливою.

Розквіт кустарного іграшкового промислу припадає на середину XIX ст. Відповідно до регіонів, іграшки відрізняються матеріалом, формою, візерунком, кольором та технікою виготовлення.

Ремісники вірили, що якість виробів (іграшок у тому числі) перебуває у прямому зв'язку з моральним обличчям майстра, що негідники не можуть виробляти гарні речі (іграшки).

Опішнянські гончарні вироби, які в другій половині XIX ст. використовувались як дитячі іграшки, можна поділити на дві основні групи – монетку та свистунці.

Монетка – побутова назва маленького дитячого посуду, що відтворював усі традиційні форми глиняних виробів. На базарах, торгах він коштував від півкопійки до копійки – тобто одну монетку, звідки й походить його узагальнююча назва. Дитячі іграшки виготовляли переважно діти 10-15 років. Ось чому дитячі глиняні іграшки позначені такою безпосередністю, невимушеністю, інколи навіть привабливою незграбністю. Проте іграшки виготовляли й майстри. Виготовлялися також міфологічні (казкові) істоти: коні з трьома головами, люди і качки

з бичачими, баранячими і кінськими головами та ін. Для дітей найбільшою забавою були свистунці. Є. Покровський у 1897 р. зазначав, що «свистунець інколи є єдиною обов'язковою іграшкою нашої селянської дитини, але вона є і чи не обов'язковою для кожної з них» [2]. Дітям дуже подобалися соловейки у вигляді посудини, куди наливалася вода. Вдуваючи туди через носик повітря, вони видобували звуки, схожі до співу солов'я.

Українська фольклорна лялька – яскравий своєрідний вид народної творчості, що має багаті, глибокі традиції. Обличчя ляльки довгий час не зображувалось, щоб не наврочити дитині. Солом'яна лялька-мотанка робиться із соломи, трави, очерету, які перегинають навпіл, зв'язуються у кількох місцях, формуючи голову і статуру, потім її «вдягають». Лялька, зроблена з ниток виникла пізніше, коли нитки були вже у повсякденному вжитку. При виготовленні ляльки-жованки брали шматок хліба, пережовували і клали у клаптик тканини, який призначався для голови іграшки, зав'язували ниткою наче вузлик і залишали висохнути. Потім одягали ляльку: на голову нав'язували хустку, тулуб робили з окремих клаптиків, зав'язували обгортку і фартух. Обличчя робили нитками у вигляді хреста. Жований хліб і хрест на обличчі виконували роль оберегу.

Серед тогочасних дерев'яних іграшок були: дитячі меблі та посуд; маленькі моделі побутових речей; механічні забавки з відповідними руховими елементами (ведмеді, ковалі, ткачі та ін.); головоломки для дітей – так звані велика і мала мороки; музичні інструменти (сопілки, пищики та ін.) та ін.

На Гуцульщині вівчарі ліпили іграшки з плавленого овечого сиру. Випасаючи овець, вони виготовляли казкових оленів, баранчиків, фантастичних півників, коників, а повернувшись із полонини, дарували їх дівчаткам і дітям. Згодом цим почали займатися жінки, і в XIX ст. виготовлення іграшок із сиру стало домашнім промислом.

Предметом соціального дослідження народна іграшка стала лише в кінці XIX – на початку XX ст. Першим збирачем і дослідником української народної іграшки був священик із Суботова Марко Грушевський (1865-1938). У 1904 році було опубліковано його працю «Дитячі забавки та ігри усякі».

У формуванні національної свідомості дитини значну роль відіграє предмет, з яким вона має справу. Він повинен відзначатися новизною, приваблювати, відповідати рівню розвитку. Однією з найважливіших його ознак має бути здатність впливати на почуття, емоції і водночас нести певні оцінні характеристики.

К. Ушинський заповідав, що треба звертати увагу на народні ігри та іграшки, розробляти це багате джерело, організувати і створити з них прекрасний і могутній виховний засіб [5].

О. Найден говорив, що саме традиційна народна іграшка у своїх певних функціях, формах, пластиці, образних засадах містить у собі інформацію про початкові чинники людського предметно-духовного

середовища. Дослідник підкреслює, що дитина нині має сприймати народну іграшку не як предмет побуту, об'єкт гри (хоч і таке сприйняття не шкідливе), а як твір мистецтва, який потребує вивчення, певного аналізу, творчого наслідування, повторення. Таке ставлення до народної іграшки сприятиме її збереженню і духовному збагаченню дитини [3].

На сучасному етапі проблеми ознайомлення дошкільників з народною іграшкою приділяють свою увагу такі науковці, як А. Богуш, Н. Буркун, Г. Григоренко, Н. Дзюбина-Мельник, Г. Довженюк, Н. Лисенко, О. Найден, Т. Поніманська, М. Стельмахович та ін. Л. Сморгж стверджує, що зараз, не кожний з експонатів народного мистецтва зацікавить сучасних малюків, які звикли до яскравих іграшок, взірців справжньої техніки, електронних вікторин, комп'ютерних ігор, оригінальних конструкторів, трансформерів тощо. Аналіз теорії і практики дошкільного навчання та виховання показав, що існує нагальна потреба у розробці спеціальних методик ознайомлення дошкільників з українською народною іграшкою.

Таким чином українська народна іграшка посідає важливе місце в системі формування світогляду дитини. Саме українська народна іграшка несе дітям цілком доступні знання про працю, відпочинок людей у давнину, їхній побут, мистецтво, життя. Вона є засобом естетичного, морального, трудового виховання дошкільників, а найголовніше, засобом національного виховання дошкільників.

Список використаної літератури

- 1. Концепція** дошкільного виховання в Україні. – К., 1993. – 123 с.
- 2. Лозинська Є. Ф.** Українське народознавство дітям дошкільного віку / Є. Ф. Лозинська. – Львів: Оріяна-Нова, 2008. – 206 с.
- 3. Найден О.** Початкова семантика українських народних ляльок та перехід їх обрядових функцій в ігрові / О. Найден // Народна творчість та етнографія. – 1986. – № 1. – С. 13 – 15.
- 4. Про** затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання – Наказ МОН України від 16.06.2015 № 641 – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068>
- 5. Ушинський К.** Про народність у громадському вихованні. Вибрані твори: В 2-х т. / К. Д. Ушинський. – К., 1983. – 127 с.

Гречишкіна І. А. Національне виховання дошкільників засобами української народної іграшки

У статті розкрито та проаналізовано виховний потенціал української народної іграшки у контексті національного виховання дошкільників. Проаналізовано концепцію національно-патріотичного виховання дітей і молоді та розглянуто рекомендації щодо національно-патріотичного виховання. Розглянуто концепцію з дошкільного

виховання, де зазначено, що провідними задачами діяльності сучасного національного дошкільного закладу мають бути національна психологія, культура та історія, а також загальнолюдські духовні надбання. Розглянуто історію української народної іграшки, коли інтереси дітей і дорослих були близькими один до одного, творчість тих та інших мала багато загальних рис, у психіці і світовідчутті існувала близькість. Проаналізовано значення іграшки у дошкільному дитинстві. Визначено необхідність сформулювати у дітей вміння впізнавати народну іграшку, розуміти її призначення, роль, особливості використання.

Ключові слова: патріотичне виховання, українське народне мистецтво, народна іграшка, українська народна іграшка

Гречишкіна І. А. Национальное воспитание дошкольников средствами украинской народной игрушки

В статье раскрыт и проанализирован воспитательный потенциал украинской народной игрушки в контексте национального воспитания дошкольников. Проанализирована концепция национально-патриотического воспитания детей и молодежи, рассмотрены рекомендации по национально-патриотического воспитания. Рассмотрена концепция по дошкольному воспитанию, где указано, что ведущими задачами деятельности современного национального дошкольного учреждения должны быть национальная психология, культура и история, а также общечеловеческие духовные достижения. Рассмотрена история украинской народной игрушки. в период, когда интересы детей и взрослых были близки друг к другу, творчество тех и других было много общих черт, в психике и мироощущении существовала близость. Проанализировано значение игрушки в дошкольном детстве. Определена необходимость сформировать у детей умение узнавать народную игрушку, понимать ее назначение, роль, особенности использования.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, украинское народное искусство, народная игрушка, Украинская народная грушка.

Grechishkina I. National education of preschool children by means of Ukrainian folk toys

The article describes and analyzes the educational potential of Ukrainian folk toys in the context of national education of preschool children. Analyzed the concept of national-patriotic education of children and young people and considered recommendations to national and patriotic education. We consider the concept of pre-school education, which states that the major tasks of modern national pre-school should be a national psychology, culture and history but also common spiritual heritage. The history of Ukrainian folk toys, where the interests of children and adults were close to each other, the work of others and have many common features in the psyche and attitude existed proximity. Analyzes mentioned toys in the preschool child. Necessity equip

children with the ability to recognize the popular toy, understand its purpose, role, especially the use.

Key words: patriotic upbringing, Ukrainian folk art, folk toys, Ukrainian folk toys

Стаття надійшла до редакції 13.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Докучаєва В. В.

УДК [37.035.6+373.21-053.4]: 745/749

О. В. Саприкіна

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА

Суспільно-політичні зміни в Українській державі призвели до актуалізації проблем національно-патріотичного виховання дітей починаючи вже з дошкільного віку. Формування нового українця починається з перших років життя, саме тоді засвоюються перші національні цінності: любов до рідної мови, до рідного краю до української культури – закладається першооснова патріотизму.

Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015) наголошує на «необхідності пошуку нових підходів та шляхів до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості...» [1].

Висвітлення проблеми національного виховання розпочинається з праць Я. Коменського та Й. Песталоцці. Провідні ідеї української народної педагогіки досліджено в працях Г. Ващенка, О. Духновича, Г. Сковороди, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін. Зміст та напрямки національного виховання визначили О. Вишневський, В. Гнатюк, П. Щербань. Різні аспекти національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку досліджували А. Богуш, О. Кононко, Н. Лисенко, Т. Поніманська, Н. Рогальська та ін.

Протягом останніх десятиліть було розроблено низку концепцій національно-патріотичного виховання дітей та молоді (1996, 2009, 2012). Але, «на жаль, до сьогодні українська освіта не мала переконливої і позитивної традиції, досвіду щодо національно-патріотичного виховання дітей...» [1]. Не зважаючи на величезний потенціал українського декоративного мистецтва як засобу національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку, використання його в роботі з дітьми має фрагментарний, безсистемний характер. Існують поодинокі авторські методичні розробки з ознайомлення дітей з українським декоративним мистецтвом.

Метою статті є визначення конкретних шляхів використання українського народного мистецтва як засобу національно-патріотичного виховання старших дошкільників.

Згідно з концепцією (2015), національно-патріотичне виховання дітей – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність освітніх закладів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості...» [1]. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації. Метою патріотичного виховання є становлення самодостатнього громадянина-патріота України.

Серед принципів патріотичного виховання специфічними є принцип національної спрямованості, самоактивності, полікультурності, соціальної відповідності та принцип історичної та соціальної пам'яті. Провідним принципом (П. Щербань) національно-патріотичного виховання є принцип культуровідповідності – опанування певними набутками народної культури. Цей принцип обґрунтований ще А. Дістєвергом: «Кожна людина знаходить по своєму народженні на світ своє оточення, свій народ, серед якого їй приречено жити і принаймні виховуватись вже на певному ступені культури..., який повинна розглядатись як спадок, залишений предками» [2].

Українське народне мистецтво цінне тим, що в ньому в естетичній формі матеріалізується національний дух – вищий вияв творчого генія народу. Побут українців завжди був максимально естетизованим, що відрізняло нашу націю від інших. Другою рисою було і є особливе ціннісне ставлення до народних традицій. Ще одна специфічна риса духовності українського народу – це емоційність, яка лежить в основі народного мистецтва (Т. Кононенко).

Таким чином, саме декоративне мистецтво визначає специфіку народного мистецтва України. Декоративне мистецтво розвивається в історичній послідовності протягом століть як колективна художня діяльність народу і при цьому концентрує в собі українські традиції. Історично розвиток декоративно-прикладного мистецтва здійснюється за допомогою сімейних традицій, на основі яких передаються з покоління в покоління знання й уміння.

Науковці виділяють основні риси народного мистецтва: синкретичність, символізм, образність, цілісність (В. Воронов, Р. Махаєв, С. Рождественська та інші). Вони відзначають також специфіку декоративного мистецтва, що виявляється в утилітарності, декоративності, традиційності. Воно здатне передати найбагатший обсяг інформації в стислій і узагальненій формі. Визначають такі види декоративно-прикладного мистецтва: художнє деревообробництво, художня обробка каменю, художня обробка кістки й рогу, художня кераміка, художнє скло, художній метал, художня обробка шкіри, художнє плетіння, в'язання, художнє ткацтво, килимарство, вишивка, розпис, батік, Писанкарство, фотофільмдрук, вибійка, випалювання,

гравіювання, різьблення, карбування, художнє ковальство, скань, витинанки, мереживо, виготовлення виробів з бісеру, емалі, а також меблів, посуду, іграшок, одягу, ювелірних виробів тощо.

Є. Антонович виокремлює естетико-виховні функції декоративного мистецтва: комунікативна – спонукає особистість до плідного спілкування зі світом прекрасного та до спілкування між поколіннями; пізнавальна, яка пов'язана з набуттям духовно-цінного, що було накопичено минулими поколіннями і творча, що через залучення до творів мистецтва активізує творчі сили особистості, спонукає до естетизації навколишньої дійсності, зберігаючи та примножуючи давні традиції українського народу [3].

Вчені все частіше доходять думки, що знайомство дітей зі світом мистецтва має починатись з декоративного мистецтва. Саме декоративне мистецтво є близьким дитині, зрозумілим, зважаючи на особливості дитячого світосприймання. Серед таких особливостей слід виокремити емоційну чутливість, що робить дитину потенційно схильною до вираження власного емоційно-ціннісного ставлення, синкретичність сприйняття та глибина художніх вражень, зумовлена їх первинністю. Протягом всього дитинства розвиток вищих психічних функцій зумовлений станом емоційної сфери. Надзвичайно важливим при цьому є питання змісту, у зв'язку з яким ця емоція виникає.

Серед розмаїття видів декоративного мистецтва важливо обрати ті, що доступні для сприйняття дітьми дошкільного віку, мають потужне виховне значення в контексті національно-патріотичного виховання. Традиційно, в дитячому садку дітей знайомлять з окремими видами декоративного розпису, Писанкарством, елементами вишивки та народною іграшкою. Таким чином, потенціал більшої частини видів декоративно-прикладного мистецтва, серед яких гончарство, ткацтво, килимарство практично не використовуються. Залишається поза увагою імена народних майстрів, їх творчість – великий пласт українського декоративного мистецтва – невичерпне джерело патріотичного виховання.

Визначимо шляхи ознайомлення дітей дошкільного віку з окремими видами декоративно-прикладного мистецтва. Перший етап спрямований на формування уявлень про народний побут, традиції, види декоративного мистецтва, художню діяльність конкретних майстрів декоративного мистецтва. Окреслимо коло знань про українське гончарство доступних дітям старшого дошкільного віку. Гончарство – обробка глини та виготовлення різноманітного кухонного посуду, а також цегли, кахлів та іншої кераміки. Темі: «Хто такий гончар?», «Магічна глина», «Чарівний вогонь в горні», «Український посуд: глечик, тиква, миска, макітра, куманець, таріль, супник», «Глиняні іграшки: брязкалка-хихички, свистунці, монетки», «Гончар на ярмарку», «Явдоха та Гаврило Пошивайло – майстри гончарства». Згадаймо, що Гаврило Ничипорович та Явдоха Данилівна Пошивайло – подружжя гончарів, представників Опішнянської школи кераміки. Гончарні твори

експонувались на всесвітніх виставках, представляючи в світі мистецтво України. Ними створено музей Опішнянської кераміки – осередок уславлення народного мистецтва за часів радянського тоталітаризму. Явдоха та Гаврило продемонстрували взірець відданості українському гончарству, до останнього подиху не випускаючи з рук «святую землю». Творчість майстрів – взірець патріотизму і вірності своєму народу.

Багатовікову історію розвитку має ткацтво. На всіх етапах розвитку ткацтво відображало конкретні історичні, природно-географічні особливості, характер господарської діяльності та культурно-естетичні погляди українського народу. Поширеною галуззю народного ткацтва в Україні є килимарство – мистецтво виготовлення килимів. Щодо ознайомлення дітей з ткацтвом та килимарством, пропонуємо такі теми: «Звідки беруть нитки?», «Хто така пряжа?», «Ткацький станок», «Малюнки на українському килимі», «Як роблять ліжники?».

Декоративний розпис – це створення сюжетних зображень й орнаментів засобами живопису на стінах та інших частинах архітектурних споруд, а також на ужиткових предметах. Декоративний розпис є традиційним видом мистецтва, який поширювався в Україні ще в часи розквіту Київської Русі. Протягом багатьох століть у різних регіонах України формувалися місцеві школи декоративного розпису зі своїм характером виконання орнаментальних мотивів. Найбільшим центром українського декоративного живопису, де склалася своя школа, є село Петриківка, що на Дніпропетровщині.

Опитування вихователів дошкільних навчальних закладів показало, що саме з Петриківським розписом, з його елементами, знайомлять дітей на заняттях. Вважаємо, що коло знань про декоративний розпис слід поповнити цікавими, доступними дітям відомостями про традиції розпису, що складались століттями, починаючи з настінного розпису. Також слід згадати відомих в усьому світі майстрів Петриківського розпису. Одна з найстарших – заслужений майстер народної творчості – Тетяна Пата. «Художниця поєднує широкий соковитий мазок з легенькими, переривчастими, тоненькими прожилками в середині листочка, щіточкою з котячої шерсті виписує її краєчки, рогозинкою вибирає пелюстки квітів, пальцем тикає прозорі округлі ягоди» [4]. Наведемо приклади розписів, доступних для сприйняття дітьми: «Зозуля на калині», «Жар-птиця на калині», «Кущ калини». Федір Панко створив портрети Т. Шевченка у кращих традиціях петриківського розпису. Майстер розписував композиції за сюжетами Шевченкових віршів «Тече вода з-під явора» та ін. Наведемо приклади творів: «Хата моя, біла хата», «Сови», «Перепілоньки в житі», «Павичі». Марфа Тимченко створила декоративні народні пейзажі: «Ранок на селі», «Озерце» та інші. Розписи цих та інших художників – цілюще джерело знань про українську природу, побут та традиції українського народу. Крім того, їх творчість – могутній засіб виховання ціннісного ставлення до українського народного мистецтва.

Говорячи про декоративний розпис, не можна оминати ім'я Марії Приймаченко, твори якої відрізняються дитячою безпосередністю та простотою відображення. Та в цих «наївних» малюнках відображено почуття народу, що живуть в його думках та фольклорі «... ніхто інший, як Марія Примаченко з надзвичайною мистецькою силою поєднала і народнопісенний лад, і ритм, і колір, і образ, і декор. І все це у – експресивному русі, внутрішній палахкій динаміці» [5]. Практика показує, що твори М. Приймаченко вихователі використовують переважно на заняттях з малювання, пропонуючи дітям художні образи для наслідування. Творчість майстрині – не тільки засіб естетичного виховання, а й невичерпне джерело знань про український народ, культуру, побут, фольклор. Наведемо приклади творів М. Приймаченко, які можуть стати засобом ознайомлення дошкільників з культурою та побутом українського народу: «Дівчина-українка», «Галя і козак», «Під тим дубом криниця стояла», «Пастушки», «Маруся кужіль пряла», «Сидить баба на печі, пряде кужель», «Весілля», «Хлопець оре», «Свято» тощо.

За умови ознайомлення дітей з персоналіями, декоративне мистецтво «оживе» у сприйнятті дітей. На яскравих прикладах життя та творчості народних майстрів розкриється самотутнє світосприйняття українського народу. Тільки за таких умов можна говорити про формування у дітей ціннісного ставлення до українського народного мистецтва і виховання на цій основі патріотичних почуттів, зокрема почуття національної гідності.

У вихованні патріотизму чільне місце займає залучення дітей до творчої праці. Ще В. Сухомлинський наголошував, що патріотизм як діяльна спрямованість свідомості, волі, почуттів діалектично пов'язаний з освіченістю, естетичною культурою, світоглядною стійкістю та творчою працею».

Так, наступним етапом є залучення дітей до художньої діяльності. Зважаючи на те, що не всі види декоративного мистецтва доступні для опанування дітьми, доцільно використовувати елементи, мотиви декоративного мистецтва в різних видах образотворчої діяльності. Так, при ознайомленні з гончарством, можна пропонувати дітям ліпити посуд, іграшки з пластиліну, глини або спеціальної маси для ліплення. Крім цього, діти можуть прикрашати орнаментом готові силуети посуду, іграшок, вирізувати їх, робити аплікації тощо. Знайомлячи з килимарством, можна виконати аплікацію за мотивами українського килиму. Практика показує, що за умови спеціального навчання, дошкільники опановують елементи декоративного розпису з третього року життя, починаючи з малювання пальчиком. На шостому році життя малюки вже знайомі з технічними прийомами та вправно малюють Петриківські орнаменти пензлем.

Крім того, елементами декоративного мистецтва має наповнюватись повсякденне життя дітей. Доцільно використовувати предмети побуту, репродукції декоративного мистецтва в оформленні

ігрової кімнати. Слід збагатити дидактичні ігри народознавчою тематикою, розробити відповідний дидактичний матеріал, залучаючи до його виготовлення дітей.

Отже, українське декоративне мистецтво, як частина національної культури, містить величезний потенціал щодо національно-патріотичного виховання дітей починаючи з дошкільного віку. Оптимальними напрямками в роботі залишаються: формування певного кола знань про українське декоративне мистецтво та безпосереднє залучення дітей до художньої діяльності. Важливим моментом є визначення змісту роботи, який має бути емоційно насиченим, ємним та водночас доступним для сприйняття дітьми. Вкрай потрібним для формування патріотичних почуттів є ознайомлення дошкільнят з персоналіями – майстрами українського декоративного мистецтва, їх життям та творчістю.

Подальшої розробки вимагає методичне забезпечення процесу ознайомлення дошкільників з різними видами українського декоративного мистецтва у контексті національно-патріотичного виховання.

Список використаної літератури

- 1. Про** затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання – Наказ МОН України від 16.06.2015 № 641 – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068>
- 2. Щербань П. М.** Пам'ятай ім'я своє: Заповіді сімейної педагогіки / П. М. Щербань. – К. : Вища шк., 2006. – 191 с.
- 3. Антонович Є. А.** Декоративно-прикладне мистецтво / Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич. – Львів : Світ, 1993. – 272 с.
- 4. Тетяна Пата.** – Режим доступу: <http://www.malivka.com/istoriya/tatjana-pata.htm>
- 5. «Зірка** першої величини» – Марія Приймаченко – Режим доступу: <http://www.zhinka-online.com.ua/ukrajinska-zhinka/vidomi-ukrajinki/206>

Саприкіна О. В. Національно-патріотичне виховання дошкільників засобами українського декоративного мистецтва

У статті розкрито потенціал українського декоративного мистецтва як засобу національно-патріотичного виховання дошкільників. Визначено естетико-виховні функції декоративного мистецтва: комунікативна, пізнавальна, творча, а також особливості його сприйняття дітьми дошкільного віку: емоційна чутливість, синкретичність, глибина художніх вражень. Визначено шляхи ознайомлення дітей з декоративним мистецтвом. Перший етап роботи спрямований на формування у дітей уявлень про українське декоративне мистецтво. Представлена доступна для дітей тематика роботи у контексті окремих видів мистецтва: гончарство, ткацтво, декоративний розпис. Наведено приклади персоналій – майстрів декоративного мистецтва,

знайомство з якими є доцільним у контексті національно-патріотичного виховання. Другий етап – безпосереднє залучення дітей до художньої діяльності. Окреслено зміст образотворчої діяльності з обов'язковим використанням елементів українського декоративного мистецтва.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання дошкільників, народне мистецтво, українське декоративне мистецтво.

Сапрыкина Е. В. Национально-патриотическое воспитание дошкольников средствами украинского декоративного искусства

В статье раскрыт потенциал украинского декоративного искусства как средства национально-патриотического воспитания дошкольников. Определены эстетико-воспитательные функции декоративного искусства: коммуникативная, познавательная и творческая. Обозначены особенности восприятия искусства детьми дошкольного возраста: синкретичность, эмоциональная чувствительность и глубина художественных впечатлений. Определены направления ознакомления детей с украинским декоративным искусством. Первый этап направлен на формирование у детей представлений о народном быте, традициях, видах декоративного искусства. Представлена доступная для детей тематика работы в контексте отдельных видов искусства: гончарство, ткачество и декоративная роспись. Приведены примеры персоналий – мастеров декоративного искусства, жизнь и творчество которых – образец патриотизма и верности своему народу, что особенно ценно в контексте национально-патриотического воспитания детей. Второй этап – непосредственное вовлечение детей в художественную деятельность. Описано содержание изобразительной деятельности с обязательным использованием элементов украинского декоративного искусства.

Ключевые слова: национально-патриотическое воспитание дошкольников, народное искусство, украинское декоративное искусство.

Saprykina E. V. The national-patriotic education of preschool children means of Ukrainian Decorative Art

The article actualized definition of national-patriotic upbringing of the children. It characterized by the principles of national-patriotic education, including the leading principle of designated cultural conformity. Unleash the potential of Ukrainian decorative arts as a means of national-patriotic education of preschool children. Defined aesthetic and educational functions of Decorative Arts: communicative, cognitive and creative. Indicated peculiarities of perception of art preschool children: syncretism, emotional sensitivity and depth of artistic impression. Directions familiarize children with the Ukrainian decorative arts. The first phase is aimed at developing children's perceptions of the national way of life, traditions, forms of decorative art. Presented topics are available for children in the context of the work of individual art forms: pottery, weaving and decorative painting. Examples of personalities - masters of decorative art: G. Poshivaylo, T. Pata,

F. Panko, M. Prymachenko. Their life and work - sample of patriotism and loyalty to the people, which is particularly valuable in the context of national-patriotic education of children. The second stage - the direct involvement of children in artistic activities. It describes the content of graphic activity with mandatory use of elements of Ukrainian decorative arts.

Key words: national-patriotic education of preschool children, folk art, the Ukrainian decorative arts.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Докучаєва В. В.

УДК 376-053.4-056.263:796.41.012.35

О. І. Соколенко

ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТЬ РИТМІЧНОЮ ГІМНАСТИКОЮ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ, ЯКІ МАЮТЬ ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ

У даний час постійно підвищується інтерес до проблеми освіти дітей, які мають порушення слуху. Це пов'язано з тим, що в Україні близько двох мільйонів дітей за показниками стану здоров'я, належать до категорії дітей з обмеженими можливостями. При цьому серед аномальних дітей значну категорію складають діти з різними вадами слуху. Тому виникає необхідність створення системи спеціальної освіти з фізичної культури в Україні, що наблизилася б її до цивілізованого шляху вирішення проблем виховання дітей з фізичними вадами.

Саме фізична культура й фізичне виховання забезпечують не тільки повноцінний рівень фізичного розвитку дітей, які мають порушення слуху, а й корегують відхилення різних сфер діяльності такої дитини.

Велике значення для нашого дослідження мають наукові праці з дитячої психології та дошкільної педагогіки Л. Божовича, Р. Немова, С. Рубінштейна та ін.; впливу фізичних вправ на формування опорно-рухового апарату Ю. Курпана, І. Ловейко та ін.; про сучасні підходи до фізкультурно-оздоровчої діяльності в дошкільних установах Е. Вавілова й ін.; застосування ритмічної гімнастики в системі засобів фізичного виховання дошкільників Т. Ротерс й ін.

Система засобів, що використовуються для корекції й компенсації фізичних вад, повинна впливати на дитину з різних сторін. Саме ритмічна гімнастика повною мірою відповідає цим вимогам. Ритмічна гімнастика (ритміка) – система музично-ритмічного виховання, створена Емілем Жак-Далькрозом. Метод полягає в розвитку почуття ритму – почуття часу, іншими словами, розвитку координації між нервовою та

м'язовою діяльністю людини, що допомагає досягти автоматизму в найскладніших рухах, сприяє розвитку уваги і пам'яті.

Але, на сьогодні використання засобів ритмічної гімнастики з метою корекційно-педагогічної роботи з дітьми дошкільного віку з порушенням слуху не знайшло повного відображення в теорії і практиці адаптивного фізичного виховання. Тому, мета нашого дослідження полягає у розкритті особливостей занять ритмічною гімнастики в процесі виховання дітей дошкільного віку, які мають порушення слуху.

Аналізуючи науково-методичну літературу було виявлено, що за своїм змістом і засобам, що використовуються, ритмічна гімнастика це своєрідний синтез гімнастики і йоги, класичного балету й аеробіки, народного танцю й диско.

Відмінні ознаки ритмічної гімнастики полягають в танцювальній манері виконання вправи. Вона сприяє швидкому переходу організму від стану сну до активної дії, налаштовує центральну нервову систему на робочий ритм.

Свобода, природність, відсутність будь-якої напруги – характерно при виконанні дітьми музично-ритмічних рухів. Це складне завдання, але його цілком можна здійснити, якщо у своїй роботі з дітьми педагог буде враховувати наступні принципи: комплексне вирішення основних принципів фізичного виховання – систематичності, поступовості, послідовності, повторюваності.

Р. Бабенкова вважає, що для нормального фізичного і психічного розвитку дитини з порушення слуху необхідна рухова активність. Їй основними формами для рухової активності в дошкільних установах для дітей з порушеннями слуху повинні бути заняття з фізичної культури, заняття ритмічною гімнастикою, рухливі ігри [1].

Треба зазначити, що виконання фізичних вправ під музику є найбільш ефективною формою створення у дітей правильного розуміння характеру рухів. Для дітей дошкільного віку вправи, виконані з музичним супроводом, є основними, базовими при оволодінні руховою культурою, оскільки вони сприяють формуванню правильної постави, красивої ходи, розвитку ритмічності й музикальності, координації рухів.

За дослідженнями Е. Медведєвої, діти навіть у ранньому віці прагнуть ритмічно рухатися під музику. Це пов'язано з природною потребою дітей у русі. Будь-які рухи поєднані з музикою та елементами ігри, малюки виконують невимушено. Ритмічна гімнастика викликає у дітей радісні почуття, сприяє естетичному вихованню. Автор стверджує, що ритмічною гімнастикою можуть займатися навіть діти 3–4 років, а діти 5–6 років здатні чітко, красиво, природно, якісно виконувати вправи, змінюючи характер рухів у відповідності з темпом і ритмом музики [3].

Усі рухи ритмічної гімнастики умовно можна класифікувати таким чином: вправи для рук і плечового поясу; вправи для м'язів шиї та тулубу; вправи для ніг і м'язів усього тіла.

З урахуванням цього в зміст занять ритмічною гімнастикою для дошкільнят слід включати знайомі їм вправи: біг, стрибки, різні види ходьби; ритмічні рухи в поєднанні з напів-приседами, приставними кроками, виразними рухами рук. Невеликі хвилюподібні рухи тулубом доповнюють вправи, перетворюючи їх на своєрідний спортивний танець. Загально-розвиваючі вправи в ритмічній гімнастиці виконуються з різних вихідних положень: стоячи, сидячи на підлозі, лежачи на животі, спині, боці, із різних змішаних упорів.

У роботі з дітьми дошкільного віку ритмічна гімнастика проводиться в різних варіантах:

1. У формі фізичних занять оздоровчо-тренуючого характеру (комплекс ритмічної гімнастики пропонується дітям старшого дошкільного віку, проводиться 20–25 хвилин).

2. У вигляді «ритмічних блоків», що використовуються як частина фізкультурних занять (цей варіант можливий у середньому і старшому дошкільному віці, триває 10–30 хвилин).

3. При проведенні ранкової гігієнічної гімнастики, що посилює її оздоровчий і емоційний ефект.

4. У показових виступах дітей на спортивних святах.

У процесі адаптивного фізичного виховання дошкільників з порушеннями слуху необхідно враховувати відхилення у розвитку їх моторики, що мають індивідуальний характер. Особливо страждають через втрату слуху координаційні здібності: швидкість реакції, точність, темп, ритм, диференціювання часу і простору. На думку С. Євсєєва й Л. Шапкової, основним компонентом у вихованні дітей молодшого шкільного віку зі слуховою депривацією є визначення величини, спрямованості, характеру і дозування фізичних навантажень у залежності від розвитку рухових здібностей [5; 7].

Треба зазначити, що на протязі навчання у дошкільних закладах, у дітей з порушеннями слуху відбувається значний розвиток мови, як усної, так і письмової: збагачується словниковий запас, ускладнюються граматичні конструкції форм і засобів висловлювання. Однак зберігаються труднощі в оволодінні системою словесно-логічного узагальнення, словами, що мають відносне, переносне й абстрактне значення, граматичними конструкціями, що виражають різні види логічних відносин і залежностей. Ці труднощі обумовлені вторинним недорозвитком понятійного мислення й недостатньою увагою, що приділяється його формуванню під час навчання. У таких дітей значно відстає в розвитку активна, ініціативна мова в порівнянні зі здоровими дітьми.

Самостійна мова дітей з порушеннями слуху виявляється помітно бідніше за змістом, простіше за способами висловлювання, ніж репродуктивна або та, що здійснюється за допомогою дорослих [3].

Вплив первинного й вторинного дефектів чітко виявляється в особливостях сприйняття дітей з порушенням слуху. Завдяки дослідженням А. Гозової, присвяченим проблемі взаємодії аналізаторів

при сприйнятті навколишньої дійсності, було встановлено, що порушення одного аналізатора, такого важливого, як слуховий, негативно позначається на діяльності аналізаторів що збереглися. Порушення слуху знижує повноту зорового сприйняття, ускладнює розвиток кінестетичної чутливості, й особливо, кінестезії мовних органів [2].

При зоровому сприйнятті діти з порушенням слуху звертають більшу увагу на ознаки предметів, що чітко виділяються, яскраві, контрастні, й не можуть виокремлювати суттєві ознаки предметів, особливо якщо вони малопомітні. Невміння швидко виділити головні розпізнавальні ознаки предмету призводить до уповільнення швидкості зорового сприйняття. Ще більші труднощі в пізнанні предмету за контуром спостерігаються у таких дітей при сприйнятті дотиком. Е. Черник підкреслює, що протягом дошкільного віку зорове і дотикове сприйняття у глухих дітей значно розвивається, при цьому відбувається зближення ліній розвитку сприйняття в нормі й при порушенні слуху [7].

Певна своєрідність у дітей з порушенням слуху виявляється у розвитку образної пам'яті. У таких дітей з великими труднощами відображаються своєрідні образи предметів. Вони схильні або спрощувати зовнішню структуру предмету, що сприймається, або надмірно підкреслювати його відмінні риси. Аналогічні зміни образів предметів спостерігаються й при кінестетичному їх сприйнятті. В образній пам'яті дітей з порушенням слуху знаходять прояви також загальні закономірності процесів запам'ятовування й відтворення, що пов'язані з уміннями осмислювати і вербалізувати матеріал при його сприйнятті, використовувати прийоми запам'ятовування, що допоможуть потім відтворювати цей матеріал. Але вони рідше, ніж ті діти, хто має слух, користуються словесними характеристиками предметів із метою їх запам'ятовування. Ці діти вдаються ще й до інших засобів кодування, використовуючи природні жести й умовні жестові позначення.

Обсяг короткочасної пам'яті дошкільників з порушенням слуху на слова помітно поступається відповідним показникам у здорових однолітків. При запам'ятовуванні вони в значно меншій мірі користуються прийомом угруповання слів за їх значенням чи за будь-яким іншим принципом. Це знижує обсяг і міцність запам'ятовування слів. Дошкільнята з порушенням слуху погано вміють користуватися прийомами опосередкованого запам'ятовування й відтворення.

Разом із тим дошкільнята з порушенням слуху помітно краще запам'ятовують жести, ніж слова. У них жести при запам'ятовуванні групуються, систематизуються за значенням. Висока продуктивність запам'ятовування такими дітьми жестів свідчить про великі можливості їхньої пам'яті.

На заняттях з фізичного виховання дітей з порушеннями слуху необхідно широко проводити роботу з корекції, що спрямована на усунення недоліків у руховому розвитку дітей і на формування словесної мови дітей. Для правильної постави необхідно виконувати вправи з положення лежачи

на животі й на гімнастичній стінці. Завдання на розвиток рівноваги характеризуються зменшенням площі опори. Дитина, наприклад, повинна пройти по лавці, дошці, похилій дошці, доріжки з канатів та ін.

Ритмічна гімнастика поєднує в собі також компоненти, що краще відповідають й іншим особливостям дитячого віку. Потреба дітей у руховій активності найповніше реалізується в грі, особливо у дошкільному віці.

Таким чином, під впливом ритмічної гімнастики у дітей з вадами слуху розвивається увага, вони вчаться зосереджуватися в кожен момент часу на те, що їм викладається, роблять зазвичай це легко і весело, без великої напруги.

Головний результат занять дітей з порушенням слуху ритмічною гімнастикою – виховання внутрішньої дисципліни, причому це досягається не інтенсивною виснажливою роботою, а радісною для дитини діяльністю, що відповідає природним нахилам її до ритму, руху, краси.

Подальшого розгляду потребує проблема впровадження ритмічної гімнастики у дошкільні заклади освіти для занять з дітьми, які мають порушення слуху.

Список використаної літератури

- 1. Бабенкова Р. Д.** Занятия по развитию движений у детей с нарушением слуха в дошкольных учреждениях / Р. Д. Бабенкова, Г. В. Трофимова // Методические рекомендации. – М., 1973. – 32 с.
- 2. Гозова А. П.** Овладение глухими учащимися младших классов относительным понятиями / А. П. Гозова // Спец. школа. – 1968. – № 2. – С. 95–101.
- 3. Кузьмичева Е. П.** Методика развития слухового восприятия глухих учащихся: 1 – 12 классы: пособие для учителя / Е. П. Кузьмичева. – Москва, Просвещение, 1991. – 160 с.
- 4. Медведева Е.** Музыкальное воспитание детей с проблемами в развитии и коррекционная ритмика / Е. Медведева. – М. : – 2002. – 128 с.
- 5. Теория и организация адаптивной физической культуры: Учебник Т. 1 / Под общ ред. С. П. Евсеева. – М. : Советский спорт, 2002. – 276 с.;**
- 6. Черник Е. С.** Физическая культура во вспомогательной школе: Учебное пособие / Е. С. Черник. – М., 1997. – 212 с.
- 7. Шапкова Л. В.** Средства адаптивной физической культуры: Методические рекомендации по физкультурно-оздоровительным и развивающим занятиям детей с отклонениями в интеллектуальном развитии / Под ред. С. П. Евсеева. – М. : Советский спорт, 2001. – 356 с.

Соколенко О. І. Особливості занять ритмічною гімнастикою у процесі виховання дітей дошкільного віку з порушенням слуху

У статті розглядається значення й місце ритмічної гімнастики у процесі виховання дітей з порушенням слуху. Як складова фізичного виховання дітей з порушенням слуху, ритмічна гімнастика має величезне значення для: естетичного виховання, корекції рухових порушень, а

також зменшує недоліки загального фізичного розвитку дітей дошкільного віку з порушенням слуху.

Основним компонентом у вихованні дітей молодшого шкільного віку з порушенням слуху є визначення величини, спрямованості, характеру і дозування фізичних навантажень у залежності від розвитку рухових здібностей.

Виконання фізичних вправ під музику є найбільш ефективною формою створення у дітей правильного розуміння характеру рухів. Для дошкільного віку вправи, виконані з музичним супроводом, є основними, базовими при оволодінні руховою культурою, оскільки вони сприяють формуванню правильної постави, красивої ходи, розвитку ритмічності й музикальності, координації рухів.

На заняттях з фізичного виховання дітей з порушеннями слуху необхідно широко проводити роботу з корекції, що спрямована на усунення недоліків у руховому розвитку дітей і на формування словесної мови дітей. Для правильної постави необхідно виконувати вправи з положення лежачи на животі й на гімнастичній стінці. Завдання на розвиток рівноваги характеризуються зменшенням площі опори. Дитина, наприклад, повинна пройти по лавці, дошці, похилій дошці, доріжці з канатів та ін.

Діти з порушенням слуху, мають вторинні захворювання, тому під час занять ритмічною гімнастикою, необхідно добирати вправи, що сприяють корекції вторинних порушень в організмі дитини.

Ключові слова: ритмічна гімнастика, діти дошкільного віку з порушенням зору.

Соколенко Е. И. Особенности занятий ритмической гимнастикой в процессе воспитания детей дошкольного возраста с нарушением слуха

В статье рассматривается значение и место ритмической гимнастики в процессе воспитания детей с нарушением слуха. Как составляющая физического воспитания детей с нарушением слуха, ритмическая гимнастика имеет огромное значение для: эстетического воспитания, коррекции двигательных нарушений, а также уменьшает недостатки общего физического развития детей дошкольного возраста с нарушением слуха.

Основным компонентом в воспитании детей младшего школьного возраста с нарушением слуха является определение величины, направленности, характера и дозирование физических нагрузок в зависимости от развития двигательных способностей.

Выполнение физических упражнений под музыку является наиболее эффективной формой создания у детей правильного понимания характера движений. Для дошкольного возраста упражнения, выполненные с музыкальным сопровождением, являются основными, базовыми при овладении двигательной культурой, так как они способствуют формированию правильной осанки, красивой походки, развитию ритмичности и музыкальности, координации движений. На занятиях по физическому воспитанию детей с нарушениями слуха

необходимо широко проводити роботу по корекції, направленої на усунення недоліків в руховому розвитку дітей і на формування словесної мови дітей. Для правильної осанки необхідно виконувати вправи з положення лежачи на животі і на гімнастичній стенці. Завдання на розвиток рівноваги характеризуються зменшенням площі опори. Ребенок, наприклад, повинен пройти по скамейці, дошці, нахилній дошці, дорожки з канатів і др.

Діти з порушенням слуху, мають вторинні захворювання, тому в час занять ритмічної гімнастики, необхідно підбирати вправи, що сприяють корекції вторинних порушень в організмі дитини.

Ключеві слова: ритмічна гімнастика, діти дошкільного віку з порушенням зору.

Sokolenko O. I. Particularities of lessons of rhythmic gymnastics in the process of early childhood education of children with hearing disorder

The article is investigating the importance and place of rhythmical gymnastics in the process of education of children with hearing disorder. Being a part of physical education of children with hearing disorder, rhythmical gymnastics plays significant role in esthetic education, management of disordered motor function, and also reduces the limitations of general physical development of preschool-age children with hearing disorder.

The main task of primary education of children with hearing disorder is to estimate the volume, focus, type and dosage rate of physical exercises depending on the development of motor disability.

Exercise to music is the most effective way to build children's correct understanding of mode of motions. For children of pre-school age exercising to music is fundamental, basic for acquisition of motion culture, because it encourages the formation of correct posture, elegant gait, rhythmicity and musicality, motion coordination. During classes of physical education for children with hearing disorder it is required to carry on correcting activity that aimed at amendment of children's motor function and formation of verbal function. To correct posture it is required to exercise in a prone position and on wall bars. The exercises for development of balance are characterized by reduction of the area of support. A child, for example, should get over the bench, board, slope board, tracks with ropes and others.

Children with hearing disorder usually have deuteropathy, that is why during the rhythmical gymnastics classes it is important to pick up exercises that influence on correcting of children's deuteropathy.

Key words: rhythmical gymnastics, pre-school age children with hearing disorder.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Караман О. Л.

УДК [172.5+373.21-053.4]: 316.77

О. О. Хомич

ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ПАТРІОТИЗМУ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

На сучасному етапі становлення державності будь-якої країни проблема патріотичного виховання дітей набуває особливого значення, тому що без любові до Батьківщини, готовності примножувати її багатства, оберігати честь і славу, людина не може бути громадянином. Патріотичне виховання, у свою чергу, створює потрібні передумови для формування громадянської поведінки. Патріотизм сьогодні є нагальною потребою і для людей, і для держави, оскільки високий рівень патріотизму громадян забезпечить повноцінний гармонійний розвиток як особистості в державі, так і суспільства в цілому.

Теперішня реальність примушує нас знов і знов звертатися до теми національно-патріотичного виховання. Згідно з положеннями Національної доктрини розвитку освіти, воно «...має здійснюватися на всіх етапах навчання дітей та молоді, забезпечувати всебічний розвиток, гармонійність та цілісність особистості, розвиток її здібностей та обдаровань, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності й культури...» [4]. Набуває актуальності проблема формування патріотизму у наймолодших громадян – дітей дошкільного віку.

Проблеми національного виховання, формування національної свідомості та самосвідомості особистості досліджували корифеї української педагогіки (Г. Ващенко, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський); сучасні вчені (О. Вишневський, П. Кононенко, В. Кузь, М. Стельмахович, Г. Філіпчук); психологи (І. Бех, В. Борисов, Д. Ельконін, І. Кон); мистецтвознавці та фольклористи (Д. Антонович, Б. Грінченко, М. Лисенко, Ф. Колесса).

Важливе значення для розробки сучасних підходів і методів формування у дітей дошкільного віку елементів національної самосвідомості та патріотизму мають концепції розвитку українського дошкілля, розроблені Л. Артемовою, А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Калуською, О. Кононко, Н. Лисенко, Т. Поніманською та іншими.

Метою даної статті виступає визначення особливостей формування основ патріотизму у дітей дошкільного віку засобами масової інформації.

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що у сучасній педагогічній системі національно-патріотичному вихованню відводиться одне з чільних місць. Однак існують певні розбіжності щодо визначення самої сутності даного поняття.

В першу чергу, розуміння національно-патріотичного виховання зумовлене соціальним замовленням Української держави. Зокрема, в

нормативних освітніх документах під патріотизмом розуміється любов до свого народу, до України. Також зазначається, що «важливою якістю українського патріотизму повинна бути турбота про благо народу, сприяння становленню і утвердженню України як правової демократичної соціальної держави, готовності відстояти незалежність Батьківщини» [3, с. 3 – 8]. Очевидно, що таке виховання має здійснюватися на всіх етапах навчання дітей та молоді, забезпечуючи збагачення інтелектуального потенціалу народу, його духовності і культури, виховання громадянина, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності, спрямованої на процвітання нашої держави.

Крім того, національно-патріотичне виховання є складовою загального виховного процесу підростаючого покоління, головною метою якого є набуття дітьми та молоддю соціального досвіду, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування особистісних рис громадянина Української держави [6].

Патріотизм, на думку автора «Українського педагогічного словника» С. Гончаренка, – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Патріотизм – соціально-історичне явище. Виховання патріотизму – важлива складова виховної діяльності школи. У процесі вивчення різних навчальних предметів в учнів формуються патріотичні погляди і переконання [1, с. 249].

Ми дотримуємось погляду, що національне-патріотичне виховання як складова українського виховання спрямоване насамперед на формування патріотизму та національної самосвідомості особистості. Водночас воно спирається на культурно-історичний досвід народу, його звичаї, традиції, багатовікову мудрість і духовність. Національне (патріотичне) розвивається у людині впродовж усього життя і сприяє утвердженню національної гідності, залученню до практичних справ розбудови державності, формуванню почуття гордості за свою Батьківщину.

Зазначимо, що майбутнє держави визначають наймолодші громадяни – діти-дошкільники. Дитина не народжується патріотом, вона поступово стає ним залежно в якому середовищі живе і яке виховання одержує. Серед завдань дошкільної освіти, визначених Законом «Про дошкільну освіту» знаходимо: «виховання у дітей любові до України, шанобливе ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та родинної мови, національних цінностей українського народу, а також цінностей інших націй і народів, свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля» [5].

У державних документах визначено, що виховання у дошкільному віці має спрямовуватися на оволодіння рідною мовою в сім'ї та

навчальному закладі; забезпечення пізнавальної активності; розвиток творчих і художніх здібностей в ігровій та інших видах діяльності; виховання культури спілкування, поваги і любові до батьків, родини, Батьківщини; започаткування основ трудового виховання, екологічної культури, моральної орієнтації в національних і загальнолюдських цінностях [2].

Сьогодні важливу роль у формуванні патріотизму дітей, як і суспільства в цілому, займають засоби масової інформації, що здійснюють інформаційне забезпечення багатьох сфер життєдіяльності і впливають на індивідуальний розвиток.

Під засобами масової інформації (ЗМІ) розуміють шляхи і способи систематичного поширення інформації, що проходить через друковану пресу, радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис, Інтернет. Мас-медіа здійснюють збір, обробку і поширення інформації на масову аудиторію.

Вважаємо, що засоби мас-медіа завдяки широкому охопленню навіть наймолодшої аудиторії, дітей дошкільного віку та технічним можливостям транслявання передач на далекі відстані дають можливість споживати медійну продукцію на власний вибір (обирати телеканал, газету, інтернет-сторінку, мову подачі інформації, можливість вибору медіа відповідно до світоглядних позицій). Це є позитивним, але, на жаль, вони не переслідують освітню мету, пропагування цінностей саме українського суспільства, виховання патріотів. Така робота повинна вестися систематично і в тісній співпраці із громадськими організаціями та об'єднаннями, закладами освіти, так і з органами державної влади, місцевого самоврядування, потребує об'єднання зусиль всіх ведучих ЗМІ, як телеканалів, так і друкованих, і Інтернет мас-медіа, так як це не справа кілька місяців чи років, тут роботи на найближче десятиліття вистачить без сумнівів.

Саме тому виникає необхідність у реалізації основних завдань інформаційного забезпечення національно-патріотичного виховання, визначених у «Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді», прийнятої на засіданні Колегії Міністерства освіти і науки України 26 березня 2015 р. [6]:

- організація у теле-, радіопрограмах, Інтернет-ресурсах і в пресі постійно діючих рубрик, що популяризують українську історію, боротьбу Українського народу за незалежність, мову та культуру, досвід роботи з національно-патріотичного виховання різних соціальних інституцій; підтримка україномовних молодіжних засобів масової інформації;
- запобігання пропаганді в засобах масової інформації культу насильства, жорстокості і бездуховності, поширення порнографії та інших матеріалів, що підривають загальнолюдські та національні духовні цінності, заперечують суверенність Української Держави;

- виробництво кіно- і відеофільмів, підтримка видання науково-популярної, наукової, художньої літератури національно-патріотичного спрямування.

- підготовка інформаційної та науково-популярної літератури для батьків, з питань національно-патріотичного виховання дітей та молоді у сім'ї; висвітлення у засобах масової інформації кращого досвіду родинного виховання.

- здійснення заходів щодо розширення фактографічної бази історичних подій, публікація розсекречених архівних документів, видання історичної науково-популярної літератури, довідкових матеріалів про здобутки України за роки незалежності, книг національно-патріотичної спрямованості.

Серед запропонованих заходів щодо реалізації «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді», розміщених у розділі «Інформаційно-комунікаційні технології у забезпеченні національно-патріотичного виховання» виокремлюємо ті, які будуть сприяти формуванню патріотизму саме у дітей дошкільного віку:

- створити відкриту мережу освітніх ресурсів, присвячену національно-патріотичному вихованню дітей і молоді;

- забезпечити державне замовлення на створення медіа продукції (комп'ютерні ігри, мультфільми, кінофільми, інтерактивні телепрограми), які сприяють національній та громадянській самоідентифікації дітей і молоді;

- створити інтернет-портал «Слава Україні», на якому розмістити фонд записів художньо-патріотичних, літературних і музичних творів, а також освітніх програм з вітчизняної історії;

- створити цикл документальних фільмів з Історії України, присвячений видатним особистостям, звичкам, традиціям, українським ремеслам тощо і включити їх до освітніх програм;

- забезпечити наповнення інформаційного контенту позитивною інформацією щодо привабливості образу України, державних символів, поваги до них, підтримки бажання жити й працювати в Україні, цінності національної спадщини, спрямованих на формування історичної пам'яті;

- організувати та провести серію вебінарів з патріотичного виховання дітей та молоді присвячених методиці формування патріотичного виховання в ранньому, дошкільному, молодшому шкільному та підлітковому віці;

- проводити виставки фото та архівних документів, що ілюструють становлення та розвиток української держави;

- створити на електронних носіях тематичні добірки українських літературних і музичних творів національно-патріотичної тематики [6].

Отже, проаналізувавши сучасний стан формування патріотизму дітей дошкільного віку, вважаємо доцільним прийняти до уваги та включитись до реалізації завдань Концепції національно-патріотичного виховання дітей і

молоді (наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641). На нашу думку, засоби масової інформації, зокрема (телебачення, комп'ютерні технології, художні твори) – є потужним інструментом впливу на національно-патріотичне виховання дітей дошкільного віку. Задля забезпечення умов ефективного формування і розвитку патріотизму дітей було б доцільно, підвищити вимоги до діяльності ЗМІ, запроваджувати заходи попередження їх негативного впливу, сприяти ефективному використанню ЗМІ для ствердження патріотичних почуттів.

Список використаної літератури

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К., 1997. – 375 с. **2. Державна** національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.). – К. : Райдуга, 1994. – 61 с. **3. Концепція** громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Дошкільне виховання. – 2003. – № 2. – С. 3 – 8. **4. Національна** доктрина розвитку освіти в Україні у ХХІ столітті. – К., 2002. – 27 с. **5. Про дошкільну** освіту: Закон України. – К. : Ред. журналу «Дошкільне виховання». – 2001. – 32 с. **6. Про затвердження** Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання – Наказ МОН України від 16.06.2015 № 641 – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068->.

Хомич О. О. Формування основ патріотизму у дітей дошкільного віку засобами масової інформації

У статті обґрунтовується актуальність проблеми національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку засобами масової інформації. Розкрито сутність понять «національно-патріотичне виховання» та «патріотизм», окреслено основні завдання національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку. Розглянуто завдання інформаційного забезпечення національно-патріотичного виховання, визначені у «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді». Проаналізовано розділ «Інформаційно-комунікаційні технології у забезпеченні національно-патріотичного виховання» включений в Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 та виокремлено заходи, які будуть сприяти формуванню патріотизму саме у дітей дошкільного віку.

Ключові слова: патріотизм, національно-патріотичне виховання, завдання національно-патріотичного виховання.

Хомич Е. А. Формирование основ патриотизма у детей дошкольного возраста средствами массовой информации

В статье раскрыта актуальность проблемы национально-патриотического воспитания детей дошкольного возраста средствами

массовой информации. Раскрыта сущность понятий «национально-патриотическое воспитание» и «патриотизм», определены основные задачи национально-патриотического воспитания детей дошкольного возраста. Рассмотрены задачи информационного обеспечения национально-патриотического воспитания, определенные в «Концепции национально-патриотического воспитания детей и молодежи». Проанализированы раздел «Информационно-коммуникационные технологии в обеспечении национально-патриотического воспитания» включен в Приложение к приказу Министерства образования и науки Украины от 16.06.2015 г. № 641 и выделены меры, которые будут способствовать формированию патриотизма у детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: патриотизм, национально-патриотическое воспитание, задания национально-патриотического воспитания.

Khomich E. A. Formation of bases of patriotism at children of preschool age the media

The article explains the importance of the problem of national-patriotic education of children of preschool age the media. The essence of the concepts of "national-patriotic education" and "patriotism", the basic tasks of the national-patriotic education of children of preschool age. The problems of information support of the national-patriotic education, as defined in the "Concept of the national-patriotic education of children and youth." Analyzed the section "Information and communication technologies in national-patriotic education" included with the application to the Ministry of Education and Science of Ukraine from 06.16.2015, the number 641, and highlighted activities that will contribute to the formation of patriotism at children of preschool. Author notes that namely the media, in particular the (television, computer technology, works of art) - is a powerful tool to influence national-patriotic education of preschool children. In order to ensure conditions of effective formation and development of the patriotism of children it would be appropriate to raise the requirements to the activities of the media, to take measures to prevent their negative impact, contribute to the effective use of the media for the approval of patriotic feelings.

Key words: patriotism, national-patriotic education, the task of the national-patriotic education.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Докучаєва В. В.

УДК 398.2[(477):(470+571)]

О. М. Цалапова

ФОРМУВАННЯ ПАРТІОТИЗМУ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБОМ НАРОДНОЇ КАЗКИ

Формування національної свідомості молодших школярів набуває першочергового значення в умовах розбудови незалежної України. Державна національна програма «Освіта» (Україна в ХХІ столітті) визначає головною метою національного виховання ставить успадкування школярами надбань історії свого народу, мови, культури, звичаєвості, духовної моральності. На сучасному етапі розвитку педагогічної думки в Україні, коли одним із основних завдань є забезпечення національної спрямованості освіти, питання історії розвитку української етнопедагогіки, її реалізації в навчально-виховному процесі закладів освіти різних типів є надзвичайно актуальним. Адже на початку третього тисячоліття, коли Україна здобула незалежність, стало надто очевидним, що освіта потребує докорінної переорієнтації. Майбутнє повинне бути освячене відродженням і розвитком нації, держави, науки й культури, освітніх і виховних систем, плідним міжнародним співробітництвом, високою духовністю й мораллю, свободою особистості і розмахом творчих сил людини [11, с. 16]. Однією зі складових національного виховання є формування почуття патріотизму. Отже, *мета* цієї статті – визначити значення казки у формуванні почуття патріотизму в учнів початкової школи.

Складовими почуття патріотизму – є національні світогляд, світосприйняття, світорозуміння та менталітет, тобто система принципових стійких понять про довкілля, місце людини в ньому, комплекс символів та стереотипів, які дозволяють дитині уявити себе частиною певної спільноти.

Патріотизм можна визначити як певну сукупність колективних уявлень про існуючу реальність (природну і соціальну), що узагальнюється до символів, які складають системну цілісність світогляду. Досі основна увага дослідників зверталася на менталітет українців: при цьому об'єктивні символічні «кристалізації» в культурі, що «кодують» і відтворюють ці ментальні особливості, залишалися лише «матеріалом» таких досліджень, не розглядалися як самостійний предмет аналізу, що характеризується системною цілісністю і має свої оригінальні особливості розвитку й функціонування [6, с. 4]. Дослідження почуття патріотизму повинно ґрунтуватися на об'єктивних рівнях освоєння етнокультурного спадку, збереженого та закріпленого в системі (мовний рівень, стереотипний, символічний тощо) уявлень про довкілля.

Патріотизм не є штучним і суто суб'єктивним утворенням, оскільки формується як смисловий регулятив предметно-практичної і духовно-

практичної діяльності людини, забезпечуючи її цілісний, універсалізований характер у контексті інваріантних закономірностей об'єктивного світу. Встановлюючи смислові «опори» сприйняття реальності, патріотизм набуває прогностичної функції, яка, на думку деяких дослідників, для нього є основною. Основними категоріями патріотизму, на думку Г. Грачева, є світорозуміння, світогляд, світовідчуття, менталітет.

Почуття патріотизму постійно формується та змінюється у процесі контактування людини з навколишнім середовищем та іншими членами соціуму, предметно-практичної діяльності, бо, власне, є виявом характеру духовної сутності особистості. Патріотизм об'єктивується на: мові, культовому і світському образотворчому мистецтві, на музиці, ритуалах, етикеті, різноманітних соціокультурних стереотипах поведінки людей тощо.

Виходячи з цього, допускаємо, що це поняття охоплює систему образів (і зв'язків між ними) – наочних уявлень про світ і місце людини в ньому, відомостей про взаємини людини з дійсністю (людини з природою, людину з суспільством, людини з іншою людиною) і самою собою: складові картини патріотизму є не тільки (і не стільки) зоровими, але і слуховими, дотикальними і нюховими, тобто система вербального та невербального пізнання довкілля. Фактично почуття патріотизму має формувати конфігурацію образів і відомостей про життєві позиції людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації і духовні орієнтири.

Відповідно до цих особливостей патріотизм:

- цілком визначає специфічний спосіб сприйняття та інтерпретації подій і явищ;
- являє собою основу, фундамент світосприйняття, спираючись на який людина діє в світі;
- має історично обумовлений характер, що припускає постійні зміни картини світу всіх її суб'єктів.

Суб'єктом або носієм почуття патріотизму є і окрема людина, й соціальні чи професійні групи, і етнонаціональні або релігійні спільноти. Таким чином, з почуття патріотизму випливає все інше – і цінності, і ієрархія, і парадигми наукового пізнання, і допустимі способи людських дій. Отже, патріотизм може служити інтегральною типологічною характеристикою культури.

Тож, складовими почуття патріотизму, на нашу думку, є мовний образ, система міфологічних уявлень про довкілля, комплекс символів та стереотипів, які дозволяють людині уявити себе частиною певної спільноти. Мова – унікальне явище, важливий засіб спілкування і впливу, збереження й засвоєння знань, скарбниця духовної культури народу, основна форма прояву національної свідомості, предмет особливої гордості її носіїв. Ф. Буслаєв писав: «Рідна мова так зрослася з особистістю кожного, що навчити її – означає розвивати духовні

здібності» [3, с. 3]. Тому засвоєння рідної мови здійснюється, починаючи з осмислення суті слів *Україна, українець, козак, рідна мова*. Повернення духовності, генетичної пам'яті народу починається з вивчення рідної мови.

Г. Уфімцева зазначає, що концептуальна модель патріотизму містить інформацію, подану в поняттях, а в основі мовної моделі патріотизму лежать знання, закріплені в семантичних категоріях, складених зі слів і словосполучень, по-різному структурованих у межах певного поля тієї або іншої конкретної мови. Тобто найбільш значущими текстами, які оперують стереотипними мовними одиницями, можна вважати фольклорні. Саме у фольклорі відтворено найдавніші архаїчні пласти колективної міфокартини світу, яка на вербальному рівні репрезентує етнічні особливості сприйняття довкілля.

У сучасному лінгвокультурологічному підході до концепту чільне місце посідають перш за все поняття духовної цінності: суспільні уявлення про добро і зло, прекрасне і потворне, справедливість, смисл історії і призначення людини тощо. Наслідком аксіологічного забарвлення культурних концептів М. Скаб називає «семіотичну щільність» [цит. за 1] – представленість у плані вираження низкою мовних синонімів (слів і словосполучень), тематичних рядів і полів, прислів'їв, приказок, фольклорних і літературних сюжетів і синонімізованих символів, що пояснюється їх значущістю в житті людини. Оскільки позитивні якості у народній свідомості мають бути нормою, то слід наголошувати на негативних рисах. Концепти у такому значенні є одиницями повсякденної філософської, переважно етичної, свідомості, вони культурно значущі, аксіологічно забарвлені і світоглядно зорієнтовані.

На нашу думку, найбільш докладно, хоча й значною мірою метафорично, етнолінгвокультура відтворена у фольклорі, що реалізує концептуальний рівень патріотизму на найвному, міфологічному рівні.

Патріотизм повсякденної свідомості, у якому переважає предметний спосіб сприйняття, має інтерпретувати характер. Мова, фіксуючи колективні стереотипні і еталонні уявлення, об'єктивує інтерпретує діяльність людської свідомості і робить її доступною для вивчення [12, с. 72].

Отже, процес формування національного образу, поза сумнівом, починається з засвоєння елементарного рівня світу – міфопоетичного, того, що нам пропонує народна творчість, в тому числі казка. Проблеми впливу казки на розвиток особистості дитини приділено належну увагу в роботах психологів, педагогів та методистів (Д. Барановська, О. Заїка, О. Запорожець, Є. Цопа, В. Сухомлинський, Н. Гавриш, С. Домушкіна).

Казка – оригінальне й самобутнє явище, один із найбільш популярних жанрів у дитячому середовищі. Вона всотує у свою образну систему відшліфовану віками культуру народу, поєднує простоту, наївність, безмежне багатство уяви, що нерідко спирається на дійсні

історичні факти. Цей жанр зберігає залишки багатьох обрядів та звичаїв, що відтворюють історичні обставини життя наших предків, їх тотемістичні вірування, архаїчні коріння. Вартість народної казки можна недооцінити, проте досить важко переоцінити, оскільки вона є першим учителем, наставником щодо розуміння дитиною добра і зла, вічного і тимчасового. Вона допомагає усвідомити причетність слухача до певного етносу, відчутти його неповторність, унікальність, зрозуміти світові прадавні зв'язки.

Казка, як зазначає Л. Дунаєвська, є сплавом життєвого досвіду і мрій, реальності і вимислу. За допомогою цих невеличких творів виховувалась любов до рідної землі, рідної домівки, рідної матері, і, нарешті, до історії та культури певного національного кола [7, с. 6]. Особливості жанру, як генетичної народної мудрості, що викохує становлення людини, відмічає Іван Франко у статті «Байка про байку»: «Оті простенькі сільські байки, як дрібні, тонкі корінчики, вкорінюють у нашої душі любов до рідного слова, його краси, простоти і чарівної милозвучності. Тисячі речей у житті забудете, а тих хвиль, коли вам люба мама чи бабуса оповідала байки, не забудете до смерті».

Теза про те, що в основі казки лежить міф, була висунута ще в I половині XIX століття представниками «міфологічної школи» (О. Афанасьєв, М. Костомаров, Ф. Буслаєв, О. Веселовський, О. Потебня). Міф – синтез знання, віри, вимисла, у ньому поєдналися моральні, соціальні й космологічні аспекти, тобто міф – носій інформації про життя й комплекс моральних, культурних, національних цінностей окремого соціуму. За теорією В. Проппа, казка хронологічно наслідує міф, оскільки в ній (у метафоричній формі) втілюється зміст актуального колись обряду. Вона опановує значний для окремого етносу міфологічний зміст в іншому режимі [13, с. 7]. Міф і казка розглядаються як одночасні паралельні явища, що репрезентують іманентний людині «інстинкт культури» (Я. Голосовкер). Отже, можемо говорити про казки як про сукупність стереотипів та їх комбінацію, кожному з яких присвоєно певне значення, що відображає пра-культуру народу, її історичні коріння, внутрішню потребу культури. Казкова оповідь – передача кодованої етнокультурної інформації засобами слова, усвідомлення своєї причетності до безкінечного процесу пізнання й дослідження «живого» знання. Обстоюючи думку про те, що первісне мислення позбавлене абстракції, В. Пропп стверджує, що саме архаїчна казка яскраво демонструє процес кодування історичної інформації з метою надання їй сакрального змісту. Уламком культового знання про світ в період первісного родинного устрою може послугувати казка «Курочка Ряба», де відбито первісні уявлення про момент світового Творива.

Народна казка – метафора життя нашого народу, тому від уміння роз'яснити її прихований зміст залежить рівень засвоєння сакральної інформації, яка є органічним компонентом цілісної картини світу, і,

власне, причетності особи до певної етнокультурної спільноти. Зміст казки не вписано в реальний простір і час, однак вона зберегла життєву правдоподібність, наповнилася правдивими побутовими деталями. Вона відображає історичні та природні умови життя кожного народу; в той же час сюжетні типи більшості казок інтернаціональні.

Умовно-фантастичний світ, що створює народна казка, підкорений жанровим законам, він статичний, впізнаваний кожним, хто з дитинства слухав ці історії. Головним жанроутворювальним аспектом казки є свідомо установка на диво (вигадку), яке складають: анімізм, тотемізм, фетишизм, метемпсихоза тощо.

Специфічний хронотоп (час і простір), адже події в тексті казки розвиваються не так як у реальному житті. Час може ущільнюватися, звужуватися, розширюватися, що є ще одним засобом фантастики. Проте найціннішими відомості в казці є наявність поняття рідної землі, яку треба захищати, берегти її кордони від ворогів, бо вона здатна давати сили герою. Казкові час і простір неодноразово були об'єктом уваги науковців, зокрема, О. Бріциної, Л. Дунаєвської, І. Зварича, М. Кравцова, Ю. Лотмана, В. Проппа та ін.

Часопросторове членування народної казки підкорюється стереотипному розподілу на *«свій» та «чужий»* («Казак Мамарига», «Іван Богданець», «Красносвіт», «Гайгай» тощо). «Свій» простір репрезентований концептом рідної землі, батьківської хати, певної профанної лакуни, що є природним місцем перебування персонажа.

Чарівну площину казки врівноважено просторами *рідної землі* (хати, обійстя, царства тощо), іншої землі (тридесятого царства, «іншого світу», «світу за очі» тощо) та лімінальної (граничної) зони (чагарники, водойми, кущі, ліс, море тощо), які народний епос освоює здебільшого лапідарно. Дослідники казкового простору (брати В. та Я. Грімм, В. Пропп, Л. Виноградова, В. Давидюк) стверджують, що профанний світ казки досить дозований, оскільки він має значення як початковий або кінцевий сегмент дії. Профанний світ створює перспективу для подальших дій, а саме – моделює програму випробувань казкового героя. Так, лімінальна казкова зона – прикордонна межа між двома світами (реальним і хтонічним), що має полісемічне навантаження. Це сакральна зона «контактів зі смертю» [5, с. 72], поняття «того світу», який «мислився як історична трансформація конкретних уявлень про межі племінних угідь та прилеглих дифузних зон і сусідніх недоступних для невтаємничених територій» [5, с. 73].

Казковий герой, що репрезентує поняття добра і зла. Етнічні категорії – добро і зло – специфічний елемент будь-якої народної моралі. Концентратом тлумачення цих категорій є твори усної народної творчості, оскільки саме в них синтезовані здобутки окремого етносу, доведені до універсальності, закодовані для кращої передачі моральні, суспільні, етнічні, економічні закони. Будь-яка форма мистецтва породжена дійсністю. Це одна з основ етностетики. Сюжети народної

казки, зокрема, пов'язані з епохальними соціальними й економічними відносинами, формами мислення, психологією етносу. Вони суміжні з побутом, обрядами, культурою. Отже, одним із найцікавіших жанрів щодо передачі культурологічних знань залишається казка, оскільки вона (як і міф) реалізує закладений у людині «інстинкт культури» (Я. Голосовкер). Фабула жанру основана на протиборстві добра і зла як вічних непримиренних світових доктрин.

Особлива повага, народна любов та чудодійна привабливість іманентна добротворцям-богатырям, оскільки саме такі герої трактуються казкою як оберігачі рідної землі, захисники добра і справедливості. Ці герої мисляться оповідачами як такі, що реально існували: «...некогда были люди совсем не такие, как теперь: были, сказывают, и огромные и быстрые, так что одна нога доходила нам до плеча, а наши хаты были бы для жилья им не по размеру» (П. Куліш. Записки о Южной Руси, Т. 1, С. 172 – 173). Один із найулюблених героїв українського казкового епосу – Кирило (Микита) Кожум'яка, по суті, трансформований та опоетизований образ юнака-воїна. Про це свідчить пам'ятка давньої літератури «Повість минулих літ» історію про силача-трудолюбця, що 992 року переміг печенізького богатыря на річці Трубіж. За визначенням видатного австрійського літературознавця К. Федершпіля, у казці все є настільки вигаданим, наскільки й реалістичним. Виходячи з цього, можемо говорити, що «...народ свято береже пам'ять про найвизначніші події, про найславніших своїх синів і дочок. У фольклорі ніби акумулюється, збирається все варте уваги нащадків» [13, с. 2]. Отже, казка, хоча й у прихованій формі, подає певні знання з історії, етнографії та соціології, навчає дивуватися багатству рідної етнокультури, усвідомлювати власну причетність до великих зрушень предків, розуміти народну філософію, цінувати духовний спадок.

В основі казки лежить антитеза між мрією і дійсністю, яка отримують повне, але утопічне дозвіл. Персонажі казки контрастно розподіляються по полюсах добра і зла (їх естетичним вираженням стає прекрасне й потворне). Сюжет суворо послідовний, лінійний, розвивається навколо головного героя, перемога якого обов'язкове. Герої казки, внутрішньо статичні образи – типи, повністю залежать від своєї сюжетної ролі, розкриваються в дії: казка максимально використовує час як художній фактор, висловлюючи цим свою епічну сутність. Казки мають гранично ясною композицією, специфіка якої визначається членуванням сюжету на мотиви – «найпростіші розповідні одиниці» [4, с. 397]. У композиції розвинений принцип повтору. Головний структурний принцип казки – центральний мотив, відповідний кульмінації (напр., бій зі змієм). Інші мотиви по відношенню до сюжету є закріпленими, слабо закріпленими або вільними. Мотиви можуть викладатися як лаконічно, так і в розгорнутому вигляді.

Казка – один із небагатьох жанрів, що репрезентує на мистецькому підґрунті історичні доктрини минулщини, заставляє усвідомлювати

причетність до унікального народного спадку. Вона стала своєрідним способом самореалізації української людини з її етнічними особливостями, темпераментом, творчою уявою, способом бути українцем. Для даної жанрової оповідальності притаманна вільна орієнтація людини-реципієнта, що прагне до універсальності.

Казки – жанр дає перші уявлення про світ та патріотизм, про естетичні й моральні засади побудови суспільства. Варто звернути увагу на формування патріотизму через казки, адже саме з цього жанру починається пізнання дитиною такого таємничого і, на перший погляд, непізнаного світу.

У загальнолюдській культурі дитяча субкультура займає підпорядковане місце, і разом з тим вона володіє відносною автономією, оскільки в будь-якому суспільстві діти мають свою власну мову, різні форми взаємодії, свої моральні регулятори поведінки, досить стійкі для кожного вікового рівня і розвиваються в значною мірою незалежно від дорослих. У силу особливої міфологічності дитячої свідомості з вірою в надприродне, потребою в отриманні вищої осередку цілісного світу [1], казка є одним із первісних матеріалів, що допомагає дитині усвідомити світ, у якому вона живе, та своє місце в ньому.

Історія людства доводить, що казка, притча, билина, міф, байка та інші прийоми інакомовно-метафоричного відображення дійсності виступали та виступають одним із найбільш важливих засобів освоєння людьми певного типу культури, своєрідним шляхом «входження» в неї, виявляючись головним вербальним засобом навчання та виховання на початкових етапах розвитку дитини. Для дитини, що знаходиться на початковому етапі розвитку людської особистості, також характерна міфоепічна картина світу, яка потім підкорюється теоретико-прагматичній науковій картині. Треба сказати й те, що казка містить у собі еталони нормативної поведінки, мудрість народів світу [2, с. 39], дозволяє прогнозувати події, будувати свою поведінку на основі конструювання моделі патріотизму, виступаючи особливим культурологічним феноменом. Казка та міф можуть розумітися як специфічна форма підсвідомих («природжених») архетипових ідей, «мислительних матриць» людини. Ці два жанри формують початкові уявлення про антропоцентричність світу.

Людина (а отже й дитина) набуває життєвого досвіду через два канали – емоційно-чуттєвий (ірраціональний) та логіко-операціональний (раціональний).

Через чуттєвий канал інформаційні елементи досвіду сприймаються та засвоюються майже миттєво як елементи вказівок або заборон [10, с. 12]. Через логічний канал досвід сприймається лише як інструментально-операціональна сутність, тобто, тут людина вчиться принципово на своєму досвіді, який вона має виробити самостійно.

Казка, як утілення аналітичного знання у «згорнутій» синтетичній формі, виступає у вигляді системи підсвідомих архетипових ідей, які

здатні трансформуватися в науково-теоретичні схеми. Чим глибше занурюється дитина у світ казок та чим більше просторий цей світ, тим більше науково-теоретичних змістів вона згодом здатна сприйняти, видобути та кристалізувати. Отже, казка, народна традиція, ритуал є принципово необхідним засобом навчання та виховання дітей молодшого шкільного віку.

Семантична тканина казки виявляє позитивний вплив на підсвідомість дитини. Вплив казки на дитину має скоріше ситуативно-спонтанний, ніж прогнозовано-технологічний характер, що розповсюджується й на традиційно визнані казки. Казка актуалізується, коли дитина знаходиться у особливому стані сприймання світу та патріотизму підсвідомим. У цей момент дитина відкрита та незахищена від зовнішніх впливів, тому добір казок і спосіб донесення їх до дитини має принципове значення у процесі виховання й навчання.

Звідси випливають важливі висновки: 1) не виправдано чекати у навчальному процесі негайних педагогічних досягнень після «вивчення» казки; 2) казка здатна створити у свідомості дитини стійкі стереотипи, що в майбутньому допоможуть виробити правильну стратегію поведінки в суспільстві; 3) враховуючи виховний та навчальний потенціал казок, вихователь повинен володіти певними навичками створення стану колективного та індивідуального сприймання інформації, щоб праця з казкою не перетворилася у школярське штудіювання, наслідком якого може бути одержання цілком протилежних результатів, що закладено у потенціалі казки.

Народна казка може бути засобом обробки та розвитку внутрішнього коду внутрішньої мови дитини, де слова, як правило, замінюються іншими сигналами, наочними схемами. Діти зіштовхуються з серйозними труднощами при переході від прослуханого тексту до аналогічного, але переданого «своїми словами», зумовленими недостатньою сформованістю внутрішньої мови, в якій слова, поняття, як правило, замінені іншими сигналами (образами, метафорами, наочними схемами тощо) [8, с. 130]. Казка з її метафоричністю засобів вираження є надійним інструментом формування внутрішньої мови дитини.

Різноманітні аспекти виховної системи казок, їх педагогічна спрямованість знайшли глибоке осмислення в доробку таких українських письменників і педагогів, як Г. Сковорода, І. Франко, С. Русова, Н. Забіла, О. Іваненко, В. Сухомлинський та ін. На сьогодні доволі популярною стала казкотерапія, розроблена групою російських психологів під керівництвом Т. Зінкевич-Євстигнєєвої [9, с. 36].

Водночас потрібно зауважити, що завдяки майстерності педагога посилюється й стає домінуючою одна з функцій казки (дидактична, психотерапевтична психокорекція). Медіативна ж, зазвичай, проявляється при особливій естетичній насолоді, яку одержують від казки учні. Виховання казкою передбачає не тільки вербальний вплив на особистість казковим змістом, а й гру в казку, в якій поєднується

драматична, образотворча музична, поетична творчість учнів. Загальний алгоритм з казкою передбачає такі функціонально пов'язані етапи: релаксаційно-мотивуючий, входження в казку, збагачення нею; гра в казку, проектувально-імпровізаційний, підсумковий; прощально-мотивуючий.

Педагогічна технологія «виховання казкою» – дієвий засіб практичної реалізації особистісно-орієнтованої системи навчання в початковій школі. В основу особистісної спрямованості покладено класифікацію М. Карне щодо сфер виявлення особистісних задатків дітей: інтелектуальної, академічних досягнень; творчого мислення; спілкування й лідерства; художньої діяльності. Робота з казкою створює умови для виявлення потенційних можливостей кожного учня в одній або кількох сферах. Потрібно підкреслити, що вчитель використовуючи педагогічну технологію «виховання казкою», особливу увагу приділяє розвитку творчого мислення, формування вмінь знаходити розв'язання в нестандартних ситуаціях, трансформувати набутий досвід з однієї сфери в іншу, стимулює здатність особистості до пізнання.

Текст казки як носій культури «живе» в культурі, його естетико-пізнавальне та наукове значення завжди перебуває в скарбниці людської культури; через нього відбувається відображення патріотизму представника етнічної спільноти, його національного характеру, цінностей, традицій тощо. Текст культури, на нашу думку, слід тлумачити як своєрідну форму комунікації, що передає певним способом організовану та направлену інформацію пов'язану з національно-культурним змістом.

Отже, казка – це своєрідний діалог культур, головна установка якого – збереження досвіду й передача його наступними поколіннями. За допомогою цих текстів можна прослідкувати за процесом формування сучасних суспільних стандартів та стереотипів.

Список використаної літератури

- 1. Абраменкова В. В.** Дитяча субкультура: зміст, функції, значення в культурі [Електронний ресурс] / Абраменкова В. В. – Режим доступу : http://refs.co.ua/64820-Detskaya_subkul_tura_soderzhanie_funkcii_znachenie_v_kul_ture.html.
- 2. Большунова Н. Я.** Место сказки в дошкольном образовании / Н. Я. Большунова // Вопросы психологии. – 1995. – № 5. – С. 39–43.
- 3. Буслаев Ф. И.** Русская народная поэзия / Буслаев Ф. И. – М. : Худож. лит., 1992. – 130 с.
- 4. Веселовский А. Н.** Историческая поэтика / Веселовский А. Н. ; вступ. ст. И. К. Горского, сост. В. В. Мочалов. – М. : Высш. шк., 1989. – 406 с.
- 5. Давидюк В.** Первісна міфологія українського фольклору / Віктор Давидюк. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Луцьк : Вид-во обл. друк., 2005. – 310 с.
- 6. Даренська Т. В.** Український образ світу в ключових символах поетичної творчості Тараса Шевченка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.12

«Українознавство» / Т. В. Даренська. – К., 2002. – 28 с. **7. Дунаєвська Л. Ф.** Українська народна казка / Л. Ф. Дунаєвська. – К. : Вища шк., 1987. – 127 с. **8. Жинкин Н. И.** Механизмы речи / Жинкин Н. И. – М. : Изд. АПН РСФСР, 1958. – 204 с. **9. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д.** Практикум по креативной терапии. / Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева. – Санкт-Петербург, 2001. – 243 с. **10. Каструбин Э. М.** Трансовые состояния и «поле смысла» / Э. М. Каструбин. – М. : КСП, 1995. – 215 с. **11. Куценко Г. В.** Психолого-педагогічні умови розвитку особистісної активності в освітньому просторі : монографія / Г. В. Куценко. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. **12. Маслова В. О.** Лінгвокультурології / В. О. Маслова. – М. : Академія, 2001. – 493 с. **13. Пропп В. Я.** Исторические корни волшебной сказки / В. Я. Пропп ; вступ. ст. В. И. Ерёминой. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 364 с.

Цалапова О. М. Формування патріотизму в молодших школярів засобом народної казки

У статті розкрито процес формування патріотизму засобом прочитання або переповідання народної казки учням початкової ланки. Відзначено, що казки відображають світогляд народу, його морально-етичні та естетичні погляди, багатовіковий педагогічний досвід виховання підростаючого покоління. У них певна моральна теза чи настанова виступає не нав'язливо, а впливає з усієї художньої тканини твору, існує як її повчальний висновок, який роблять для себе слухачі казки. Народний казковий епос зберіг сакральні архаїчні знання про світоустрій, головні критерії оцінки довкілля й моделі поведінки людини у соціумі. Тож казка є важливим фактором формування почуття патріотизму в дітей молодшого шкільного віку. Також проаналізовано педагогічну стратегію роботи з казками в аспекті реалізації виховного потенціалу навчального процесу.

Ключові слова: формування патріотизму, казка, міфосвіт, етнокультура.

Цалапова О. Н. Формирование патриотизма у младших школьников с помощью народной сказки

В статье раскрывается процесс формирования патриотизма с помощью прочтения или рассказывания народной сказки ученикам начального звена. Отмечено, что сказки отражают мировоззрение народа, его морально-этические и эстетические взгляды, многовековой педагогический опыт воспитания подрастающего поколения. В них определенный моральный тезис или назидание присутствуют ненавязчиво, а vyplывают из целостной художественной ткани произведения, существуя как поучительный взвод, который способны сделать для себе все слушатели сказки. Народный сказочный эпос сохранил сакральные архаические знания про мироустройство, главные

критерии оценки окружающей среды и модели поведения человека в социуме. Таким образом сказка является важным фактором формирования патриотизма у детей младшего школьного возраста. Также была проанализирована стратегия работы со сказками в аспекте реализации воспитательного потенциала процесса обучения.

Ключевые слова: формирование патриотизма, сказка, мифомир, этнокультура.

Tsalapova O. M. Formation of patriotism at younger schoolboys with the help of folk tale

The article deals with the process of formation of patriotism with the help of reading or telling a folk tale students of primary level. One of the first cultural landmarks in human life is a fairy tale. She, along with lullaby takes the first information about the world, the diversity of its forms, with the principles of coexistence.

The article examines the concept of patriotism as love and devotion to the Motherland, the desire to serve her actions *svoimi interesam*. Just introduce the basic scientific work of psychologists, which is dedicated to the issue of the components of patriotism, namely the world (a set of initial principles of life, congenital or acquired), outlook (rational and pragmatic view of the world), attitude (the sensuous and imaginative understanding of the world) and mentality. It is noted that the tales reflect the outlook of the people, its ethical and aesthetic views, the centuries-old teaching opit education of the younger generation. They defined the moral argument or present a warning unobtrusively, and arise from a holistic artistic fabric of the work, existing as an instructive platoon that can be done to all the students stories.

The article claims that the tale - a kind of dialogue of cultures, which is the main installation - saving experience for the next generation. With these texts you can follow the process of the formation of modern national standards and stereotypes. People fabulous epic retained archaic sacred knowledge about the world order, the main criteria for evaluating the environmental and models of human behavior in society. Thus the tale is an important factor in the formation of patriotism at children of primary school age. Also it analyzed the strategy of working with fairy tales in terms of the implementation of the educational potential of the learning process.

Key words: formation of patriotism, a fairy tale, world of myth, ethnoculture.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Акименко Ольга Олексіївна** – старший викладач кафедри психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

2. **Аніщенко Алла Петрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туристичного бізнесу Харківської державної академії культури.

3. **Артюшенко Володимир Леонідович** – викладач загальнотехнічних дисциплін ВП «Лисичанський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка».

4. **Архіпов Валерій Іванович** – кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри політології та правознавства ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

5. **Безбородих Світлана Миколаївна** – аспірант кафедри педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

6. **Будагьянц Людмила Миколаївна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

7. **Бутенко Людмила Леонідівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

8. **Буценко Антон Володимирович** – аспірант кафедри педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

9. **Гарбузюк Тетяна Володимирівна** – викладач першої категорії, викладач предметів музичного циклу ВП «Лисичанський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка».

10. **Гречишкіна Ірина Анатоліївна** – асистент кафедри дошкільної та початкової освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

11. **Гуренко Ольга Іванівна** – доктор педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки, завідувач кафедри соціальної педагогіки Бердянського державного педагогічного університету.

12. **Данілов Олексій М'ячеславович** – засновник громадської культурно-мистецької організації «Духовна спадщина України».

13. **Девіняк Олег Теодозійович** – кандидат фармацевтичних наук, завідувач кафедри фармацевтичних дисциплін, заступник декана медичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

14. **Демченко Павло Євгенович** – викладач загальнотехнічних дисциплін ВП «Лисичанський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка».

15. **Денисенко Альона Артурівна** – викладач-стажист кафедри соціальної педагогіки та дошкільної освіти МДПУ імені Богдана Хмельницького.

16. **Докучаєва Вікторія Вікторівна** – доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної та початкової освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

17. **Дорогавцева Олена Геннадіївна** – завідувач сектором студентської соціальної служби юридичного відділу ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

18. **Єрьоміна Лілія Євгенівна** – аспірант кафедри соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

19. **Іванчикова Світлана Миколаївна** – аспірант кафедри здоров'я людини і фізичної реабілітації ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

20. **Ігнатенко Катерина Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

21. **Ігнатович Ольга Геннадіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

22. **Ігнатуша Алла Леонідівна** – викладач-методист ВП «Лисичанський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка».

23. **Ілішова Ольга Миколаївна** – асистент кафедри соціальної педагогіки Бердянського державного педагогічного університету.

24. **Караман Олена Леонідівна** – доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

25. **Краснова Наталія Павлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

26. **Литвинова Наталія Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

27. **Мальцева Ольга Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

28. **Мурсамітова Ірина Анатоліївна** – викладач вищої категорії, викладач предметів музичного циклу ВП «Лисичанський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка».

29. **Осіпов Ігор Володимирович** – викладач загальнотехнічних дисциплін ВП «Лисичанський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка».

30. **Осьодло Василь Ілліч** – доктор психологічних наук, професор, начальник Гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

31. **Павленко Ірина Григорівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

32. **Роман Сергій Володимирович** – доктор педагогічних наук, професор кафедри лабораторної діагностики, хімії та біохімії ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», член-кореспондент Міжнародної академії наук педагогічної освіти (МАНПО).

33. **Саприкіна Олена Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

34. **Сеник Алла Михайлівна** – аспірант кафедри соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

35. **Сєваст'янова Олена Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

36. **Соколенко Олена Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики фізичного Інституту фізичного виховання і спорту ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

37. **Стрюк Микола Іванович** – кандидат історичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної та навчально-виховної роботи ДВНЗ «Криворізький національний університет».

38. **Сьомкіна Інна Сергіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

39. **Тарарива Лідія Юріївна** – заступник директора з навчальної роботи, викладач філологічних дисциплін ВП «Лисичанський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка».

40. **Хміляр Олег Федорович** – кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри суспільних наук Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

41. **Хомич Олена Олександрівна** – асистент кафедри дошкільної та початкової освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

42. **Цалапова Оксана Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

43. **Яріко Мирослава Олексіївна** – кандидат культурології, викладач кафедра туристичного бізнесу Харківської державної академії культури.

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(педагогічні науки)

№ 7 (296) жовтень 2015

Частина I

Відповідальний за випуск:
д. п. н., проф. **О. Л. Караман**
к. п. н., доц. **Я. І. Юрків**

Здано до склад. 30.09.2015 р. Підп. до друку 30.10.2015 р.
Формат 60x84 1/8.Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 35,2. Наклад 200 прим. Зам. № 157.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, 92703. т/ф: (06461) 2-16-02.
e-mail: luguniv.info.edu@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.